

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DI RADYOYA ÊRÎVANÊ DE DENGÊ KURDÎ

Zerî Înanç

ERİVAN RAYOSUNDA
KÜRT SESİ

DI RADYOYA ÊRÎVANÊ DE
DENGÊ KURDÎ

Ê Zerî
Înanç

DI RADYOYA ÊRÎVANÊ DE DENGÊ KURDÎ

**Berhevkar & Wergêr
Zerî Înanç**

Weşanên Weqfa Îsmail Beşîkcî

**DI RADYOYA ÊRÎVANÊ DE
DENGÊ KURDÎ**

Berhevkar & Wergêr

Zerî Înanç

Weşanên WîB Çapa Yekemîn:

Stenbol, Çirîyapaşîn 2016

Berpirsîyarê Giştî yê Weşanê û Mîzanpajî:

Ahmed Önal

Amadekirina Bergê:

Mert İnan

*Wêne: Casimê Celîl tevî şagirt û
xebatkarên folklorê yê Radyoya Êrîvanê*

Çapkirin/Baskî:

Kayhan Matbaası

Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi, C Blok, No: 244

Topkapı - İstanbul

Kayhan Matbaası Sertifika No: 12156

Roni Yayın Sertifika No: 25474

ISBN: 978-605-9073-31-8

Ji bilî jêwergirtin û danasînê bê destûra nivîskar, Weqfa İsmail Beşikçi û
Weşanên Ronî bi tu awayî nayê kopyakirin u belavkirin!

Weşanên Weqfa İsmail Beşikçi

Roni Basın Yayın Tanıtım Ltd. Şti.

İstiklal Cad. Ayhan Işık Sok. No: 21, Kat: 3

Beyoğlu - İstanbul

Tel & Faks: 0212 245 81 43

GSM: 0533 488 01 12

e-mail: roniyayin@gmail.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

**DI RADYOYA ÊRÎVANÊ DE
DENGÊ KURDÎ**

**Berhevkar & Wergêr
Zerî Înanç**

Weşanên Weqfa Îsmail Beşîkcî

- PÊŞGOTIN.....	7
- RADYO YA KURDÎ LI YÊRÊVANÊ Û BINGEHDANÎNA WÊ	
Bona 50 Saliya Radyoya Kurdî ya Yêrêvanê- Prof. Celîlê Celîl.....	17
YÊRÊVAN XEBER DIDE.....	34
1. BÎRANÎNÊN AREVÎK AVAKYAN.....	37
2. BÎRANÎNÊN EGÎTÊ CIMO.....	41
3. BÎRANÎNÊN KARAPÊTÊ XAÇO.....	45
4. BÎRANÎNÊN VARUJAN VOSKANYAN.....	47
5. BÎRANÎNÊN EMERÎKÊ SERDAR.....	49
6. BÎRANÎNÊN HOVHANES BADALYAN.....	54
7. BÎRANÎNÊN TAHARÊ EMER.....	57
8. BÎRANÎNÊN AHMEDÊ GOGÊ.....	58
- BÎRANÎNÊN PROF. DR. ORDÎXANÊ CELÎL.....	61
- 35 SALA BER XÎZMETA DENGXANA “FONDA	
ZÊRÎN” - Cemîla Celîl.....	73
- POSTA SAZBENDÎYÊ - Zîna Celîl.....	89
- XÎZMETKARÊ EDEBYET Û ÇANDA KURDÎ	
YÊ BI NAV Û DENG: CASIMÊ CELÎL-Wezîrê Eşo.....	112

- JÎYANA BI LÊGERÎNÊN ZANÎSTÎYÊ VE XEMILÎ-

Prîskê Mihoyî.....108

- **HEVPEYVÎN - Zerî Înanç** 115

- ÇEND NÎŞE LI SER

“DI RADYOYA ÊRÎVANÊ DE DENGÊ KURDÎ”-

Îsmail Beşîkcî.....141

Mehên dawî yên sala 2004'an bûn. Şaredariya Bajarê Mezin a Amedê, di navbera 30'yê Mijdarê û 5'ê Berfanbarê de, "Rojên Wêjeyê yên Duwemîn ên Amedê" li dar xistibû. Eger ne xelet bim, li salona konferansê ya Şaredariya Baxlera, li ser zimanê Kurdî konferansek hebû. Di wan rojan de ez li Amedê bûm û pirr dilxweş bûm ku ez di heman demê de rastî vê konferansê hatibûm. Di nav axivkerên konferansê de hebûna akademîsyenên bi navûdeng ên kurdolojiyê, yên wekî Malmîsanij û Amir Hassanpour û Martin van Bruinessen û Joyce Blau û Celîlê Celîl, zêdetir bala min dikişand ser vê konferansê.

Di van "*Rojên Wejeyê*" de, ez bûm guhdarê du axaftinên Celîlê Celîl ku yek ji wan li ser ziman û wêjeya Kurdî, a din jî li ser dîroka Kurdî bû. Tê bîra min, Celîlê Celîl, di axaftineke xwe de wiha got: Ji min re xewnek bû ku rojekê ezê karibim werim Amedê û li ser van mijara biaxivim, lê vêga pirr dilşad im ku îro ev yek êdî ne xewn û xeyal e.

Berî hingê, min du pirtûkên Celîlan xwendibûn: Yek jê pirtûka Celîlê Celîl a bi navê "*Dîwaro Tera Dibê, Bûkê Tu Guhdar be*"⁽¹⁾ bû, ku bi Kurdî û Tirkî hatibû çapkirin û ya din jî pirtûka bi navê "*Destanên Kurdî-Zargotin*-"⁽²⁾ bû ku Celîlê Celîl û Ordîxanê Celîl bi hev re amade kiribûn. Her çendî ku di her du pirtûkan de gelek xeletiyên girîng ên çapkirinê û cî cîna rûpelên vala hebûn jî, ez têdigihîştim ku ev pirtûkên ber destê min gelek nirx bilind û hêja ne. Wê hingê jî min hay ji rûmet û girîngiya berhevkerin û parastina zargotina Kurdî

¹ Prof. Dr. Celîle Celîl, *Dîwaro Tera Dibê Bûkê Tu Guhdar Be/Duvar Sana Söylüyorum Gelinim Sen Dinle*, Weşanên Pêrî, 2000, Stenbol.

² Prof. Dr. Celîlê Celîl, Prof. Dr. Ordîxanê Celîl, *Destanên Kurdî*, Weşanên Zêl, 1994, Stenbol

hebû û min zanibû ku ev her du bra berhevkarên³⁾ gelek bi kêr û xas in. Lê ku ez vêga li wan rojan dinêrim wisa dibînim ku ez di der heqê van her du brayan de ne hewqas têr agahdar bûm. Di wan rojên wêjeyê yên Amedê de wisa li ser piyan, min û wan her du brayên hêja, me hev nas kir.

Nedret Abla (Nedret Bilici), di navberkeke qehweyê de min û hevalên min bi Celîlê Celîl re da nasandin. Piştî çend peyvên ji rêzê min ji mamoste Celîl re behsa berhevkirina xwe ya gotinên pêşyan kir. Ji hinga ez famberî xwe bûme, min çi bihîstibe nivîsiye, min çi çavkanî seh kiribe ez bi pey ketime da ku bi dest xim. Min digot qey min gelek gotinên pêşyan berhev kirine. Mamoste Celîl pirsî, got “te çend gotin berhev kirine?”, min bersiv dayê... Demeke kurt bêdeng ma, paşê got ku wî nêzîkî sî hezar gotinên pêşyan berhev kirine⁴⁾. Ez mit û mat mam, bi heyran û hijmet min lê nihêrî... Ew jimareke erjeng bû. Heta wê rojê min qet bîra hewqas gotinên pêşyan nekiribû. Êdî ti qiymeta behsa gotinên ku min berhev kiribûn nemabû...

Ordîxanê Celîlê jî ku di sala 2007'an de çû ser dîlovaniya xwe hatibû wê konferansê. Hingê, bi qasî ku min Celîlê Celîl dinasî, wisa ji Ordîxanê Celîl ne haydar bûm. Gelek şûn de, ez di derbarê kar û xebatên wî de jî bi berfirehî agahdar bûm. Di konferansê de, dîsa di navberkeke qehwevexwarinê de, me hev nas kir. Gava min û birêz Ordîxanê Celîl, rewşenbîrê Kurd ê bi nav û deng, akademîsyen, pisporê wêje û zimannasîyê, bi destê hev girt, ha ku min dît hema wisa ji nişka ve, bi kubarî, xweşûbêş got “çi keçeke delal!..” û destê min maç kir. Ez jî xwe re şaş û metal mam. Ordîxanê Celîl bi henek û yarî bû, samîmî bû. Wekî ku çewa bi endameke ji malbata xwe re tevbi-

³ Bêguman, ew ne tenê berhevkar in... Wek ku di nivîsên vê pirtûkê de bi hûrgilî tê behskirin, mamoste Celîlê Celîl diroknas e jî; Ordîxanê Celîl jî wêjenas û zimannas e.

⁴ Paşê di pey re, di peywendiyên jihevrenivîsên min û Mamoste Celîlê Celîl ên li ser vê pirtûkê de, gava min van xebirdanên mê yên li ser gotinên pêşyan bi bîra wî anî, ewî gote min ku niha bi qandî çil hezar gotinên pêşyan di destê wî de hene û kar û barê weşandina hemiyan dike. Her wiha jî got ku di sala 1991'ê de, ewî pirtûkeke ji heşt hezar gotinên pêşyan pêkhatî çapkirîye û ev pirtûk paşê li Vîyana bi herfên Latînî jî hatiye weşandin (peyama 21'ê Berfanbara 2015'an).

gere, wekî keça xwe, biraziya xwe, xwarziya xwe, wisa ji dil û can dipeyivî, dikeniya.

Sala 2010'an, mehên biharê, dema ku ez li Amedê bûm, me tevî çend hevalan guhdariya dengbêjên jin ên Kurd dikir ku kilamên Kurdî yên klasik distran. Hevalekî, behsa çend babetên ji nivîseke Celîlê Celîl kir ku ew nivîs di vê pirtûkê de di rêza yekemîn de cî digire. Wî hevalî got ku bi saya ked û xebateke gelek mezin, em îro dikarin li van dengbêjan û stranên wan guhdarî bikin; di salên 1950'yan de, anîna dengbêj û keçên Kurd ên dengxweş ên ji gundên der û dorên Êrîvanê û tomarkirina dengê wan di radyoyê de pirr bi zehmetî pêk hatiye. Qewîti li me kir ku em wê nivîsê bixwînin. Lê min fersend nedît ku ez di demeke kin de bixwînim...

Payiza sala 2010'an bû. Ez hê nû ji demeke dûvedirêj a wergera pirtûkekê xelas bûbûm ku gelek bi zehmetî derbas bûbû. Dem dema xwendinê bû; xwendina gotar û nivîsên ku bîna min pê derê û wisa karibim west û rehta wergerê ji ser xwe bavêjim. Ew nivîsa ku heval behs kiribû hate bîra min, min ew bi dest xist û di hilmekê de xwend. Ez gelekî di bin tesîra dil û delaliya wê nivîsê de mam ku behsa destpêka weşana Kurdî ya radyoya Êrîvanê dikir û li ser ked û xebata di vî warî de pêkhatî disekinî û zehmetiya ku di vê xebatê de hatiye kişandin rave dikir. Tê bîra min ku min ji xwe re digot "*divê herkes bixwîne, herkes hay ji vê nivîsê hebe*". Min ji gelek heval û hogirên xwe re behs dikir, hevalên ku bi Kurdî nizanibûn, ji min dixwestin ku ez nivîsê wergerînim zimanê Tirkî. Ev yek jî li xweziya min î "*divê herkes bixwîne*" dihat û rûdinişt.

Gelek di pey re min dest bi wergera vê nivîsê kir. Çendî ku gelek ferheng li ber destê min bûn jî, peyvên ku tînedigihîştim û her wiha gotinên ku ji zimanên Îrîsî û Ermenî dihatin jî hebûn... Min têgihên van peyvan ji her kesî dipirsî; ji her kesên ku min hêvî hebû wê karibin pirsên min bibersivînin... Lê hinek peyv hîn jî ne zelal bûn. Ez gihîştim wê hizrê ku divê ez xwe bi Celîlê Celîl bigihînim; hem ji bo

ku ez bersivên pirsên xwe jê bigirim hem jî ji bo destûra çapkirina wergera vê nivîsê jê bixwazim. Min navnîşana wî ya posteya elektronîk bi dest xist û jê re nivîsî. Demeke dirêj bersiva min neda. Bi rêya kesên ku mamoste Celîl nas dikirin min hewl dida ku ez bizanim ka gelo ev navnîşan rast e an na; wisa xuyabû ku navnîşan rast bû, lê ti bersiv jî tunebû.

Meha gulana sala 2012'an, li Stenbolê, min di merasîma vebûna Weqfa Îsmail Beşîkcî de Celîlê Celîl dît. Ez wisa difikirîm ku ezê piştî merasîmê karibim mamoste Celîl bibînim û pê re bipeyivim. Der û dora wî her tim tije bû. Her çendî heta wê hingê min hewl dabû ku xwe pê bigînim û pê re bipeyivim, ez ne hewqas pêkhatîbûm ku di nav wê qerebalixê de vê daxwaza xwe bi cî binim.

Çend meh di pey re, mamoste ji van hewldanan agahdar bûbû. Careke din, ku dîsa hatibû Stenbolê, min îmkana peywendiyê bi dest xist; min wergera nivîsa wî jê re şand û daxwaza ravekirina peyvên xumam û nezela kir. Ji adara sala 2014'an pê de hem li ser nivîsa wî ya ku min wergerande Tirkî hem jî li ser gelek mijar û nivîsên din, me bi rêya internetê pirs û bersivên xwe bi hev guhastin.

Hewl û xebata min a wergera vê nivîsê ku ez gelek di bin bandor û tesîra wê de mame, bû pêngava pêşîn a vê pirtûka berdest. Di dest-pêkê de min dixwest ku ez vê wergerê di kovarekê de biweşînim, lê çendî ku karê wergerê pêşde çû, xwendinên min ên li ser Radyoya Êrîvanê û Casimê Celîl û malbata wî zêdebûn û bi vî hawî ez gihîştîm wê hizrê ku wê çêtir be eger ez pirtûkeke ji çend nivîsên di heman mijarê de pêkhatî amade bikim. Di pêvajoya xwendinê de, ez rastî gelek gotar û bîranîn û vegotinên bûm ku hêja bûn di vê pirtûkê de cî bigirin. Her ku min xwend, bijartina nivîsan hewçend li min zehmet û girantir bû; ez li ser bîranîn û çavdêriyên kesên ku di wê demê de jiyanê sekinîm û min rê li ber wan nivîsan vekir. Di vê demê de, du tişt ku gelek caran li hev diherbilîn derketin pêş: salên avakirina Radyoya Êrîvanê û malbata Celîlan... Min dît ku nemumkin e meriv karibe bêyî mijarekê behsa a din bike. Ji ber vê yekê, bîranîn û dîtî-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

nên endamên malbata Celîlan di vê pirtûkê de cihê xwe girtine. Wekî ku di hemû nivîsan de tê dîtin, bavê malbatê Casimê Celîl, hem ji ber kar û xebatên wî yên di radyoyê de, hem ji ber rol û giraniya wî ya di jiyana rewşenbîriya Kurdistan de û hem jî bi bandora wî ya li ser her çar zarûkên wî, ku her yek bûne pisporên mijarên xebatên xwe, ew xwe-diyê cihekî grîng e û lewra min dît ku hewce ye nivîseke li ser Casimê Celîl di vê pirtûkê de hebe. Ji bo vê jî, min guncan dît ku nivîsa dîrok-zan, nivîskar, wergêr û rojnamevanê navdar, ew nivîsa ku Wezîrê Eşo bi sebareta sedsaliya ji dayikbûna Casimê Celîl nivîsiye, di vê pirtûkê de cî bigire. Li ser Ordîxanê Celîl jî, mezin ê hemû zarûkên Casimê Celîl, ku di sala 2007'an de çû ser dîlovaniya xwe, min dît ku wê çêtir be eger ez nivîsa Prîskê Mihoyî, endamê Federasyona Rojnamevanên Navneteweyî, tevî vê pirtûkê bikim. Li vê astê, ez gihîştim wê encamê eger ez hevpeyvînekê bi Celîlê Celîl re pêk bînim û di vê hevpeyvînê de pirsên ku di dema nivîsên navbera min û wî de li hişê min sêwirîn jê bipirsim û bersivên wî di pirtûkê de bi cî bikim, wê ev yek, ji hêla bihevghandin û hevgerêdana roja îro û mijarên van nivîsan ve gelek bikêr were. Her çendî ku gelek pirsên min hebûn jî, min ji mamoste Celîlê Celîl re tenê pazde pirs berpêş kirin. Mamoste, bi nivîski bersiva van pirsan da. Hevpeyvîn bû nivîsa heftemîn a vê pirtûkê. Mamoste Îsmal Beşikci jî, wekî gotina dawî “Çend Nîşe li Ser ‘Di Radyoya Êrîvanê de Dengê Kurdî’” nivîsî.

Nivîsa yekemîn a ku ji serê serî de ez behs dikim, a bi sernavê “*Radyoya Kurdî li Yerevanê û Bingehdanîna Wê*” ye ku Celîlê Celîl nivîsiye. A duwemîn, “*Bîranînên Ordîxanê Celîl*” in. Di van her du nivîsan de, şert û mercên avakirina radyoyê û dîroka malbata Celîlan bi hûrgilî hatine vegotin. Di rêza sêyemîn de, nivîsa muzîkolog Cemîla Celîl heye. Cemîla Celîl di vê nivîsê de bi kitekit behsa kar û xebatên xwe yên 35 sal ên beşa mûzîkê ya radyoya Êrîvanê dike; diyar dike ku çewa gund bi gund geriyaye û stran û awazên Kurdî berhev kiriye, û her wiha behsa taybetmendiyan muzîk û reqs û govendên Kurdî dike. Di rêza çaremîn de, nivîsa Zîna Celîl, piçûka xwişk û brayan cî digire; Zînê, di vê nivîsa xwe ya nîrxbilind de ku ji bo vê pirtûkê nivîsiye, behsa dema avakirina radyoya Êrîvanê dike û

fehîm û hestên xwe yê wê dema zarûkatiya xwe ya heft heşt salîtiyê tîne ziman; qiseta xwe vedibêje ku çewa ew û xwişka xwe Cemîle çûne gundên Kurdan û stran û awazên Kurdî berhev kirine û behsa bernameya “Posta Sazbendiyê” dike. Li pey vê nivîsê, nivîsên Wezîrê Eşo û Prîskê Mihoyî ku li jorê hatibûn qal kirin, û wisa jî hevpeyvîna bi Celîlê Celîl re cî digirin. Di dawîya dawîyê de jî nivîsa hêja ya mamoste Îsmail Beşîkcî heye.

Dîrokên kesane, gelek caran, zêdetirî xebatên akademîk û zanistî rewş û wêneyekî bandorker ber bi çav tînin û meriv ber bi ramanên kûrtir û rasteqîn ve dibin. Nivîsên di vê pirtûkê de bi gelemperî, li ser salên destpêka radyoweşana Kurdî ya radyoya Êrîvanê, li komara Ermenistanê ya Yekîtiya Sovyeta berê, radiwestin; di van nivîsan de li ser koçberî, şerr û qirkirinên ku di destpêka sedsala bîstan de qewimîne û gelek tiştên din hatine vegotin. Em dibînin ku Kurdên Êzîdî û Misilman ên ji ber zîlm û zora Osmaniyan reviyayî, di jiyana xwe ya piştî bicîbûna li Ermenistanê de, bi çi hawî û di çi şert û mercan de karîbûne çanda xwe biparêzin û pêşde bibin. Bê şik û şibhe, ev yek bi xurtî girêdayî polîtîkayên navendî yê hukûmeta Sovyetê yê li ser kêmeteweyan e jî. Yekîtiya Sovyetê kêmeteweyan di sê kategoriyan de nixandine⁵: 1) *kêmeteweyên ku li dervayî welatên xwe yê xweser dijîn* (wek mînak Gurciyên ku li Ermenîstanê dijîn, Ermeniyên ku li Gurcîstanê dijîn); 2) *kêmeteweyên ku mensûbê milletên din in* (ên ku li dervayê Yekîtiya Sovyetê dewletên wan hene; mînak Alman); 3) *kêmeteweyên ku ne dewletên wan hene û ne jî di Yekîtiya Sovyetê de xwedî erd û ebr in*. Kurd di nav kategoriya sêyemîn de bûn û li ser vê bingehe, siyaseteke Sovyetê hebû ku teşwîq û piştevanî li parastina çand û zimanê Kurdî dikir. Çapkirina materyalên perwerdeyê, weşana pirtûk û rojnameyên bi zimanê Kurdî, rê li ber vekirina radyoweşana

⁵ Ali Ağcaoğlu, *Ortadoğu’da Kürtçe Radyo Yayınları: Erivan Radyosu Örneği (1955-1990)*, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, *Têza Masterê ya Neçapkirî*, 2012, r. 59-60.

zimanê Kurdî bi gelek zimanên din re⁽⁶⁾, encameke nihêrîna Sovyetê ya li ser kêmteweyan bû. Her wiha, radyo, wekî navgîneke ragihandinê, di salên şerrê sar de, wek amûreke bangeşeyê bû ku dewlet pirr li ser disekînîn û girîngî pê didan. Bi taybetî, piştî Şerrê Cîhanê yê Duwemîn, radyoyên ku di çendîn zimanan de weşan dikirin, hem ji aliyên rêveberiyên wê demê ve hem jî ji aliyên dewletên wekî DYE (Dewletên Yekbûyî yên Emerîka) û Îngiltere ve, li welatên wekî Yekîtiya Sovyetê, Îran û Iraq û Lubnan û Misrê hatin avakirin. Mînak, radyoya *Şark el-Edna* (Îstasyona Radyoya Ereb a Rojhilata Nêzîk), radyoyeke wisa bû ku di salên navbera 1943'yan û 1945'an de ji aliyê Îngiltere ve hatibû damezirandin û ligel zimanên din, bi Kurdî, bi zaravayê Soranî jî weşanên wê hebûn⁽⁷⁾. Weşanên bi Kurdî yên radyoyên Bexda, Tehran, Kahîre û Sinedijê, destpêka weşanên Kurdî yên radyoya Êrîvanê, hemî di vê demê de pêk hatine.

Radyoya Êrîvanê, ji ber ku di herêmeke xweş fireh de dihate weşandin, dibe ku yek ji wan radyoyên ku ji aliyê Kurdistan ve herî zêde hatiye guhdarîkirin be. Xelkekî zimanê wî qedexekirî, stran û awaz û helbest û çîrok û destan û gotinên pêşyan û tiştanok û çistanên gelê xwe di radyoyê de guhdarî bike û xeberên di derbarê civaka xwe û dinê de ji wê radyoyê bibihîze, bê şik û şibhe ye ku ev yek wê kêne û bandoreke pirr mezin li ser wî xelkî hiştibe. Di pêşlêgirtina zû windakirina ziman de, di şikestina an jî derengxistina pişaftina zimanê de, di pêşvebirina hişmendiya neteweyî û hestên yekîtiyê de ev weşanên radyoyê xwedî roleke pirr girîng in. Ji ber vê yekê ye ku hema bêje her Kurdê/a bi temenê xwe navsere, di derbarê radyoyê de xwedî hinek bîranînan e.⁽⁸⁾

⁶ Berî hilweşîna Yekîtiya Sovyetê, di radyoyên girêdayî yên Radyoya Dengê Rusyayê de, di zêdetirî sed zimanan de radyoweşan hebûn.

⁷ Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985*, Avesta, 2005, Stenbol, s. 436, 438.

⁸ Ji bo min jî, di zarûtiya min de ku li Amedê derbas bû, çiqas hindik di bîra min de mabe jî, cihekî radyoya Êrîvanê heye. Tê bîra min, herkes bi kelecaneke li benda dema weşanê dima, herkesî kar û xebatên xwe li gorî wê demê dixiste rê; tevî cîranên

Radyoya Êrîvanê, gelên ku di şerr û qetlîaman de ji war û welatên xwe hatine derxistin û dûrxistin, di nav axîn û hesreteke hevpar de, li dora hestên heval û hogiriyê bi hev gihandine. Radyoyê di navbera Kurd û Ermeniyên ku di heman erd û axê de, bi aşitî bi hev re dijiyan û ji ber şerr û qetlîaman revîyane, peywendiyên xurt ên hevkarî û piştevaniyê ava kirine.

Bers û hesabê siyasî yên dewletên ku destûra avakirina radyoyên li welatên cur bi cur ên Rojhilata Navîn û Yekîtiya Sovyetê weşanê bikin dane, an jî derfet û îmkana weşanê pêk anîne û wan radyoyan teşwîq kirine, ew hesab çi dibe bila bibe, Radyoya Êrîvanê, bêguman, hêzeke zexm û qewî aniye holê ku gelê Kurd bi hestên hevpar gihan-diye hev.

Di nav xebatên Radyoya Êrîvanê de arşîveke giranbiha ya muzîka Kurdî pêk hatiye. Gelek stran û awazên Kurdî yên muzîka gelêrî ku îro belkî me yê pirrê wan ji bîr kiribûna, bi saya gerdîşa dengbêjiyê ku di wan salan de hîn jî geş bû, ji aliyê dengbêjên hunermend ve di radyoyê de hatiye strandin, tomarkirin û arşîvkin.

Ji ber ku wê demê li ser kar û xebata tomarkirin û arşîvkinê hatiye sekinandin, îro em dikarin guhdariya dengbêjên jin ên wekî Sûsika Simo, Belga Qado, Gulîzera Etar, Zadîna Şakir, Meyrem Xan, Fatma Îsa, Eyşe Şan, Aslîka Qadir û yên din û gelek dengbêj û muzîsyenên

me ku pirraniya wan merivên me bûn, pîra min, diya min, ez û birayê min û zarûkên din, berê êvaran em gişt li dora radyoyê dicivîyan. Wisa di bîra min de maye ku tenê weşanên muzîk û stranên Kurdî hebûn. Heçî em zarûk, em tê digihîştin ku mezinên me, li deng û gotinên hesreta dilê xwe guhdarî dikirin. Me didît ku tenê wan dizanî ev deng û aheng ji kîjan dem û kîjan deverê tî. Û ji teql û tevgerên wan, ji awirên wan me zanibû ku divê em bêdeng bin, dengê xwe dernexin... Dibe ku hişê min li dîmonekî salên di pey re herbilî be, lê wisa di bîra min de maye ku perçek tenteneyê piçûk ê çargoşe li ser radyoyê bû û dema dapîra min li radyoyê guhdarî dikir destê wê her li ser wî tenteneyî bû. Min ji dê û bavê xwe pirsî bê ka gelo ji radyoya Êrîvanê çi di bîra wan de maye. Bavê min got ku dema zarûkatiya wî, di wextê weşanên Kurdî de, yek radyoya ku di gund de hebû li ser banê xaniyekî bilind datanîn û dengê radyoyê hetanî paşî vedikirin. Bi wî hawî gundiyan hemî, dengê radyoyê dibihîştin. Diya min jî got wekî di bîra wê de wisa maye, bi pirranî ji radyoyê stranên Eyşe Şan û Mihemed Arîfê Cizîrî guhdarî dikirin.

mîna Karapetê Xaço, Efoyê Esed, Egîtê Têcir, Aramê Tîgran, Ahmedê Mirazî, Şibliyê Çaçan, Şamilê Beko û hwd. bikin.

Peyvên bi zimanê Ermenî ku di nivîsan de derbas dibin, nivîskar çewa nivîsîbe wisa hatine parastin. Mînak, ji dêlva Haçatur Abovyan ve, wekî ku çewa nivîskar nivîsiye, Xaçatur Abovyan hatiye tercîh kirin.

Di nivîsa yekemîn a vê pirtûkê de ku Celîlê Celîl nivîsiye, di vegotinên kesên ku di vê nivîsê de behsa bîranînên xwe dikin de, cî cîna hevokên şikestî an jî dubarekirî hene; ji ber ku ev vegotin ji deşîfrekirina dengên tomarkirî hatine nivîsîn, ev yek wisa ye.

Ji ber ku endamên ji heman malbatê behsa heman dewr û deman dikin, xwendevan wê bibîne ku cî cîna di nivîsan de heman mijar hatine behs kirin û wekilandin. Her nivîs, bi taybetmendiyên xwe tenebihur bû, lewma devjêberdana wan jî nemimkun bû.

Ji destpêka sala 2014'an ku min peywendî bi mamoste Celîlê Celîl re pêk anî hetanî dawiya sala 2015'an, min hemî fikr û ramanên xwe yên li ser vê pirtûkê bi mamoste re parve kir, min pirs jê pirsîn. Bi her hawî, bi qasî ku meriv şermî bibe, bi sebr û qerar, bi dostanî bersiva min da. Keda wî ji bo vê pirtûkê gelek e; ji bo pirsên min ên bêdawî, ji dil û can bersivên bi kitekit da û ji bo vê yekê demên dirêj xerc kir. Mamoste Celîlê Celîl, hemî wêneyên di vê pirtûkê de, ji arşîva xwe ji min re şand. Çiqas spasdariya wî bikim jî hindik e.

Di her gihîneka amadekirina vê pirtûkê de, min guh da fikr û pêşniyarên bavê xwe ku ew jî dilhebînekî zargotinê ye; hetanî ku her nivîs bigihîje benga xwe, wî hemû nivîs bi serinc û pûte xwend, rexne û rave kir; wî li ser ziman û vegotin û şîrovekirinê hevkarîyeke pirr bi kêr pêşberî min kir. Diya min ku di zimanê Kurdî de xwedî gencîneyeke bê hed û hidûd e, ne tenê pirsên min bersivand lê ji bo xebatêke bi vî rengî, şert û mercên xweş û hêsan li ber min amade dikir.

Nivîsa bi sernavê “Çend Nîşe li Ser ‘*Di Radyoya Êrîvanê de Dengê Kurdî*’” ya mamoste Îsmail Beşikcî, vê pirtûkê hîn zêdetir bi qîmet û bi rûmet kiriye; Îsmail Beşikcî di seranserî dema amadekiri-na vê pirtûkê de, bi meraq û hewes, guhdariya vegotinên min ên li ser nivîsên ku min dixwend, an jî dixwend û werdigerand dikir; wî her nivîsa ku wergera wê temam bû bi dilgeşî xwend.

Eso Toper, kêmasî û kitekitên ku min di metnên Tirkî de nedîtî-bûn şanî min da; Aslı Özen, di têgihîn û wergera têgînên_muzîkê de gelekî alîkariya min kir. Spasdarê hemiya me.

Jidestderxistina vê pirtûkê û çûna wê ya ber bi weşanxaneyê ve ne wisa bi hêsanî pêk hat. Timî, bi hest û fikarên ku belkî kêmasî tê de mabe, min ev kar her bi paş û derengî xist. Hêvîdar im ku ewê kêmasiyên wê bi xebatên nû temam bibin.

Zerî Înanç

Rêbendan 2016

RADYO YA KURDÎ LI YÊRÊVANÊ Û BINGEHDANÎNA WÊ

Bona 50 Saliya Radyoya Kurdî ya Yêrêvanê

Prof. Celîlê Celîl

15-20 sal berê mi nikarîbû bawer bikira ku dem û sal dê derbas bibin û çerxa sedsaliya nû de axaftin ser radyoya kurdî, ser rola wê ya dîrokî bona hişyarbûna hîsa neteweyî, dê ewqas bi xurtî û fireyî ser zarê rewşenbîrên kurdan û nek tenê rewşanbîran, wa bi rojane û hiz-kirî bimîne, gelek cara çîrokên ser radyoyê dê bikeve ber guhê min.

Nava gera mi ya pîrr caran li herêmên Kurdistanê, çî li Îranê, çî li Îraqê, Tirkîyê û Sûriyê, ji bona lêkolîn û civandina matêryalên êtnolînguîstîk, ez rastî gelek kurdên dilovan dihatim. Wan hema navê Yêrêvanê dibihîst, beşera wan xweş dibû û bi dilxwazî xeberdanê ser radyoya kurdî dest pê dikir.

Zivistana îsalîn, sibata sala 2005an ez li bajarê Amedê bûm. Nava mehekê da ez rastî gelek kurdên dilovan, xwedî şuhret û mêvandar hatim. Axaftina yekî (bira ew camêr bibûre, ku li wê demê min cem xwe not nekiriye û navê wî ji bîra min çûye), gelekî bala min kişand. Wî çîroka bavê xwe ji min ra got:

“Hespekî bavê min hebû, kubariya bavê min bû. Em dewletî nebûn, lê bavê min bê hesp nikaribû bidebiriya. Dema axaftinên radyoya kurdî li salên pêncî dest pê bû, kêma kes xudiyê radiyoyê bûn, ewên radyoya wan hebûya jî bi dizî di malê xwe da dengê kurdên Yêrêvanê dibihîst. Rokê bavê min ji bajêr bê hesp, peya vegehiya malê. Kêfa wî li cî bû. Hespê xwe firotibû û radyoyek kirrîbû, wekî mala xwe da her roj bêminet stran û axaftinên kurdî bibihîse.”

Min gelek serpehatiyan li ser radyoya Yêrêvanê bihîstibû, gotinên wan awqas kûr şopa xwe ser hîsa min nehiştibûn, çiqas ev serpehatiya hespê va girêdayî.

Hesp bona mêrê kurd nek tenê miraz bûye, ber xizmeta malê bûye, lê ew serfirazî û serbilindiya her mêrekî kurd ê jêhatî bûye. Heger ew camêr bona radyoyê dest ji hespê xwe kişandiye, dêmek radyo çiqasî girîng û kêrhatî bûye ji bona wî, bona xelqê me yê bîndest û mêrane.

Ew bûyer ez mecbûr kirim ser dîroka avakirin, despêka karê radyoyê binivîsim. Min xwest, ew roj û salên buhurî, ku parçekî jiyana min bûne û bûyerên ku bi radyoyê va girêdayî bûne hîn di bîra min da geş, bi ronakî mane, bidim ser kaxez.

Ez divê ew sal û bûyer parçekî jiyana min bûne, ji ber wê, ku dema radyoya kurdî weşanên xwe dest pê kir, barê amadekirina xebirdanê kurdî, bingehdanîna wê spartin bavê min Casimê Celîl, pêlweşîna radyoyê ya her rojî bê tevbûna neferên mala me, bêdeng û agahî derbas nedibûn.

Sala 1955an nû dest pê bibû. Wê demê Ordîxanê birayê min li unîversîta Yêrêvanê, fakulta edebiyetê li korsa sisêyan dixwend. Ez jî li heman unîversîtê li fakulta dîrokê korsa yekê bûm. Xuşka min Cemîle li dibistana muzîkayê xwendekar bû. Xuşka min ya biçûk Zînê jî heşt salî bû, nû diçû dibistanê. Dêmek ji her çar zarokan em hersêk îdî têra xwe mezin bûn, ku girîngiya wê bûyerê baş binirxandana û pê ra heyacan bûyana.

Xebirdanên radyoya Yêrêvanê bi resmî li yekê kanûna paş Yanvarê (Sermawez) sala 1955an dest pê kir. Beriya wê hinek bûyer hebûn ku hêja ye meriv bîne bîra xwe, ji ber ku ew bûyer belkî ne rastast, lê dîsa bi karê destpêkirina weşanên radyoyê va dihatin girêdan.

Buyera Yekemîn: Piştî wefata Stalîn bahara sala 1953an bayê dêmokratiyê û azadiya axaftinê ya hênîk di komarên Sovyetê da fitla xwe gerand. Bêdengiya tarî û bi xof, ku bi dirêjîya salan li Sovyetê per û baskên xwe vedabû, şikest. Serokê Partiya Komunîstiyê yê nû

Nîkîta Xruşçev guhastinên girîng di jiyana xelqê Sovyetê da dest pê kir. Di nava van guhastinan da pirseke girîng, ew rastkirina şasiyên ku Stalîn û hevalbendên wî himberî mafê gelên biçûk hatibûn berdan. Di rêza van gelên biçûk da kurdên Sovyetê jî cî girtibûn. Tevlî sirgûna parçekî kurdên Azerbêcan, Gurcistan û Ermenistanê mafê gişî kurdan ên ku nivîsandin û xwendinê bi zimanê kurdî ketibû ser rada sifirê.

Ji bona eşkerekirin û rexnekirina zixtiya ser bîrûbawariya merivan, mafê nivîsarvanan bi ziman ên xwe, ev hemû pirs di civîn û konferansan da dihatin gengeşekirin. Bûyera mezin di vê çarçovê da, pey konferansa komunîstiyê ya XX. ew konferansa nivîsarvanên giştiya Sovyetê ya duduyan bû li Moskovayê.

Ji bona endametî û cîgirtinê li konferansê ji hemû komaran û herêmên Sovyeta berê, ji nava hemû gelan delege/nûner dihatin bijartin. Di delegasyona nivîsarvanê ermenîyan da ji nava rewşenbîrên kurd, wek nûnerê edebiyata kurdî Casimê Celîl hatibû hilbijartin. Delege sala 1954an bi tirênê rê ketin ber bi Moskovayê. Heftêkdudu beriya rêketinê nişkê va dilê bavê min xayîntî pê ra kir. Pizîşk bona çûyîna Moskovayê garantiya ewlekariya tendurustiya wî nedida. Bavê min her du nigên xwe kir solekê û bi berk got, “Na, ez ê herim, çi dive bira bive. Ji kurdan divê nûnerê edebiyata wî di vê konferansê da amade be.” Û çû. Bona alîkirinê Ordîxan wek rêber bi xwe ra bire Moskovayê.

Konferans bi coşeke mezin derbas bû. Di konferansê da gelek nivîsarvanên dinyayê yên bi naskirî amade bûn. Konferans di karê xwe da ser ket û gelek jî deng da.

Deh roj şûn da delege vegeryan cî û warên xwe. Delegasyona ermenîyan jî bi kêfxweşî û bi kela karkirina nû vegeriya Yêrêvanê. Her yek ji mala xwe ra, nefer û hevalê xwe ra diyariyan ji Moskovayê anîbû. Barê bavê min mezin û giran bû. Baş e ku Ordîxan pê ra çûbû. Ji dikana taybetî ku ji bona nûnerên konferansê hatibû vekirin, bavê min radyoyeke mezin bi navê “Mîr” (Aştî) ji malê ra kirîbû. Hingê radyo, wek nika biçûk û bê têt, bi batarye

nebûn. Giraniya “Mîr” 15 kîlo hebû, dirêjayî 70 cm. Bilindayî jî nîv mêtro bû. Ordîxan ew giraniya bêfesa xêr û silamet gîhande malê.

“Mîr” şabûna bavê min bû, ew mocên dewletên dorhêla me çiqas hebûn: Welatên ereb, Tîrkiya, Îran, Îraq digirt. Dengweşanekî tîrkan hebû, wî bêtir ser disekinî. Çiqas di bîra min da maye ew jî Erziromê bû. Gelek cara ser wê pêlê muzîka kurdî dibihîst. Stran gelek xweşî wî dihatin, ji ber ku yên kurdan bûn û zarotiya xwe da bihîstibû, bi xwe distra, navê wan hildida, dîgo “Eva Zilfaniya me ye, eva Kinê ye, eva Domam e...” Pê ra hêrsa wî radibû, destê xwe maseya ku radyo ser bû dixist, ji ciyê xwe qiloz dibû, gavek-dudu nav malê digeriya, paşê dîsa vedigeriya ber “Mîr” rûdinişt, guhdariya stranên dikir. Awaz û stranên kurdan bûn, lê bi tirkî distiran. Eva bû sedema hêrsa bavê min.

Bûyera duduyan: Dostekî bavê min yê kevn hebû, Ahmedê Mîrazî. Her duyan jî hev gelek hiz dikir. Divê ez ser kesatiya Ahmedê Mîrazî bi kurtayî bisekinim. Belkî ji xwendevana ra navê wî camêrî îdî nas e. Ew xudanê pirtûka “*Bîranînên Min*” e, ya ku bi latînî jî çap bûye.⁽¹⁾ Ahmedê Mîrazî (Jê ra Ahmedê Şewêş jî digotin), merivekî xwendewar bû. Hê beriya ku Bolşêvîk bêne ser text, ew Mîrze û dengbêjê Cangîr Axa yê bi navûdeng, serokê êla êzdiyan a mezin “Zuquriya” bû.⁽²⁾ Piştî koçberiya êlê ber bi Ermenistanê koçber bû. Ahmedê Mîrazî salên pêşin li bajarê Tîbilîsiyê rûdinişt û xizmeta wî bona belavkirina xwendewariyê li nav êzdiyên Tîblîsê berbiçav bû. Li salên sîhî, wî jî tevî çend rewşenbîrên kurdan, wek dijminê hukumeta Sovyetê gunehbar kirin, demekê li hepisxanê hiştin. Gunehbariya wî ew bû ku, dengbêj û mîrzayê serokeşîrê Zuquriyan Cangîr Axa bûye. Di dadgehê da axaftina bavê min wek şade ser bêbingeh gunehbarkiri-

¹ Çîroka wê nivîsarê jî heye. Bi daxaza çend rewşenbîrên me di civîna nivîsarvanên kurdan de, ser vê kitêbê hinek rexneyên zêde û bêbingeh kiribûn, wî ev pirtûkê bona sererastkirinê ji bona amadekirina çapê spartibûn hinek hevalan, ewan jî bi meqesa devdirêj û tûj pêde ketibûn birrîbûn, jê parçeyekî biçûk hiştibûn.

² Êla Zuquriya, dema şerê cihanê yê pêşin li jorî gola Wanê dihêwirî.

na rewşanbîrên kurd ên zîndankirî, bandora xwe ser dadgeran hiştibû. Paşwextiyê, sala 1982an, di civîna rêzdariya 75 saliya bavê min da, ser bêtirsî û mêraniya bavê min li dadgehê bi dengê bilind Heciyê Cindî di peyva xwe da anî ser ziman.⁽³⁾ Dadgehê da ser Ahmedê Mîrazî, hinek kes ku wek şade anîbûn, gelo ewana çî dikarin ser wî da bibêjin, ji tirsê xwe, xwe dabûn aliyek, tevî ku pir baş wî nas dikirin, gotibûn, em wî baş nas nakin. Bavê min di hindava wî da baş xeber dabû û aminbûna wî ji bona dewleta Sovyetê dabû xuyakirin. Ahmedê Mîrazî bi xwe paşê, dema min îdî unîvêrsîtê xilas bikira, çend caran ez bi mêvanî birim mala xwe li gund û li ser wan bûyeran ji min ra gilî fikir. Gava ji dadgehê wî û kurdên girtî berdabûn, Ahmedê Mîrazî ser bavê min pirsî bû, “Ew kurê kê ye, ji kîjan gundî ye?” Paşê nêzîkî bavê min bibû û eniya wî paç kiribû û gotibû “Şîrê te li te helal be!” Ji wê demê dostaniya bavê min û Ahmedê Mîrazî dest pê bibû. Tê bîra min, şiklê bavê min rex cî-nivînê xwe, ser dîwêr xistibû. Dostaniya wana heta mirina Ahmedê Mîrazî ya bêwext jî dom kir.

Bavê min bihîstibû ku di muzeyê edebiyat û hunera ermeniyên da laboratorek heye, ku dengê hunermandên ermeniyên bona arşîvê dinivîsin û dengê kevn jî bi têknîka nû cardin ruhbar dîkin, ew çûbû li wê û nasiya xwe bi wan ra dabû. Bala wî kişandibû ku cîhazek heye, ku dengê meriyan ji mîkrofonê digirte ser sêlikan, bi taybetî li ser sêlikên ji plastîkê nerm. Rokê bavê min çû gundê Ahmedê Mîrazî û wî bi xwe ra anî mala me.⁽⁴⁾

Ahmedê Mîrazî du sê rojan mêvanê mala me bû. Çend rojan ser hev du sê saet ew her du diçûn wê laboratorê û dengê Ahmedê Mîrazî ser sêlikê plastîk dinivîsîn. Wexta ez îro jî dengê wî xweş-mêrî dibihîsim û hunera stranvaniya wî ku hemû nexşên awazên berê tê da cî digirtin, dikeve ber guhê min, ez zendegirtî dimînim. Nika kêma dengbêj mane ku stranên kurdî wa bi hayacan bistrên. Ew sêlikana hê di mala me da, arşîva bavê min da tene parastin.

³ Wî jî wê demê bêbingeh girtibûn.

⁴ Mala me ji muzeyê ne dûr bû. Muze, nêzîkî Meydana Lênîn bû. Nika jê re dibêjin “Meydana Azadiyê”. Ew muze hê di ciyê xwe de ye.

Bûyera sisêyan: Ser bûyerekê jî divê ez bisekinim, ji ber ku dema nêzik da, gava ku radyoyê xebirdanên kurdî dê dengê xwe biweşanda, ew bûyer ser destpêka karê radyoyê cîyê xwe yê siyanet girt.

Dema şer û li salên pey wî, siyaseta Partiya Komûnîstan li meydana rewşenbîriyê ew bû, ku bi destê rewşenbîr û zanayan di nava gel da ser rastbûna siyaseta partiyê û dewletê propaganda hêlê bê kirin. Ser wê gele meriv sistematîk diçûne gundan, zozanan û li ser temayên cûrbicûr axaftinên propagandayê dimeşandin. Navendeke taybetî bi navê “Zanistî” bingeş danîbûn û rewşenbîr, zana lê endametî dikirin û bi program di bin banê wê da karê xwe dimeşandin. Karê siyaseta partiyê propagandîstên wê yên taybetî dimeşandin, lê propaganda ji bona xurtkirina civaka neteweyên Sovyetê, bihêzkirina biratiya gelan komala “Zanistî” dimeşand. Endamekî komala “Zanistî” bavê min bû. Wî karê xwe di wê komelê da xurt kir di salên piştî şerî. Navaro ka axaftinên wî, ew diroka kurdan, pirsên dostaniya ermenî û kurdan, karên rewşenbîrên kurd bû. Temayeke wî ya hizkirî, ew axaftina ser ronakbîrê ermeniya yê destpêka sed-sala 19. Xaçatûr Abovyan bû. Navê Abovyan him ji bona kurdan, him ji bona ermenî û rûsan navekî bi qedir bû. Xaçatûr Abovyan bû bingeşdarê zimanê ermeniya nû, zimanê “Aşxarabar”.⁵ Navê Abovyan ji bona kurdan jî hizkirîbû, ji ber ku wî dema jiyan û kareseta rewşenbîriyê li Ermenistanê, peywandiya dostaniyê tevî kurdan bestibû. Gele kurd dostê mala bavê wî, apê wî bûn. Hizkirina wî himberî kurdan di nivîsarên wî da jî dihatin xuyakirin. Abovyan xudiyê du miqaleyên giranbuha yên ser kurdên êzidî û gelê kurd bû. Ji nêzikiya naskirina kurdên musulman û kurdên êzidî firsendeke baş jê ra anî berdest, ku ew lêkolînên xwe ser çavkaniyên eslî damezrîne. Ew karaktêra kurdan, mêvandari, mêrxasî û helaliya kurdan di peywendiya dostaniyê da di nivîsarên xwe da bi nimûne-

⁵ Wî xwendina xwe li bajarê Dorpatê, li Estonya bi zimanê almanî girtibû û ji ber jêhatî û çelengiya xwe, bîr û baweriya pêşketî ji aliyê gele profesoran hizkirî bû. Wî bi karê xwe piştî vegera li Ermenistanê ser riya xwe ma û îzbat kir ku dêmokratekî pijiyayî û bêderiz e.

yên gelek balkêş îsbat dikir û berwe dida û mak (tevsîr û îsbat) dikir. Axaftina ser jiyan û karê X. Abovyan, ser nivîsarên wî derheqa kurdan da ew mijareke hizkirî bû ji bona bavê min.

Dema gerên xwe li gundên kurdan, ew ser vê mijarê taybetî disekinî. Rêwîtiya wî ber bi gundên berpala çiyayê Elegezê, ber bi gundên Sîçanlû û Baysiz ên ku nêzîkî zozanan bûn û xwerû bi kurdên êzdiyan va dagirtî bûn, jê ra riya herî xweş bû. Navbera her du gundan geliyek hebû, lê ew nebûye asteng ji bona peywendiyên six (berdewam) di navbera her du gundan da, bi taybetî ku daniştvanên van gundan ji êlekê bûn, êla Hesinya û merivatiya wana jî bona hal-zewacê berdewam bû.

Romana wî ya dîrokî “*Birînên Ermenistanê*” bingeha xwe de programa pêşvaçûna civaka ermeniyan vedikir. Bi bawariya wî azadiya ermeniyan ji bin nîrê tirkên û farisan di dostaniya wî ya tevî Êrîsan bû. Ev xal ji aqilmendên gele rewşenbîrên ermeniyan hatibû pejirandin. Ji ber wê jî li Rûsyayê navê wî ji aliyê rewşenbîrên Êrîsan yê pêşverû ve gelekî bi nîrx bû.

Sala 1954an bavê min çû Sîçanlûyê. Wê derê du merivên xuya wek rewşenbîrên berbiçav kar dikirin. Yek Taharê Emer bû, dirêktore dibistana gund û yê dinê Egîtê Têcir bû, serokê kilûba gund. Hevkariya wan her du camêran ber xizmeta perwerdeyî û rewşebîriya gelê gund bû.

Sîçanlû navê gundê berê bû, navê nû Avtune bû. Çîrokeke pêkenînê bi wî navî va girêdayî ye. Gava navê gundên kurdan ji yê berê yê xerîb diguhastin, biryar hebû navê gundên kurdan bikin bi kurdî. Li jêrê, ber bi deştê, ber pêsa Elegezê gundekî êzidiyan hebû ku jê ra digotin, “Kelekut”. Gundekî bê av bû, wek qijlê bû. Xelkê wê derê zû diçûne zozanan, payîzê jî dereng dadigeryane gundê xwe. Gorî biryara guhastina navê gundan Kelekut divêt navê wî bibûya Avtune (ji ber ku av di gund da tunebû), lê navê Sîçanlûyê bibûya Zivistan, ji ber ku zivistan li wî gundî, ku ciyê wî hema-hema zozan bû, zû dihat û berf jî dereng radibû. Karmendên dewletê navê her du gundan tev li hev kiribûn û navê Sîçanlûyê danîbûn Avtune,

navê Kelekutan jî Zivistan. Navê Avtune tişteki pêkenîne bû, paradoksek bû, ji ber ku dora gund tijî kanî bûn, cewikekî têrav jî ser gund ra derbas dibû. Havînan ava wî cewî awqas xurt dibû, ku ser ra derbasbûn diwar bû.

Vê carê pey axaftina resmî, gundî mêvanê xwe ji nêzikayê nasî jiyana gund kiribûn û hurmetekî hêjayî mêvandariya kurdan nîşan dabûn. Gund bi xwe bi cografîya xwe û xelqê gund ve bi rabûn û rûniştandina kalûbava ya sade, gelekî balkêş bûn. Ji wê demê dostaniya bavê min tevî gund û tevî van her du rewşenbîran xurt û berdewam ma. Em bi malê va jî bûn dilgîrê vî gundî û bineliyê wî. Havînan ew der ciyê havîngeha min bû. Kurdîtiya xwe, zanîna gel bi strê 1 şayî û çîrokên xwe min ji gundê Sîçanlû xurt kiriye.

Şayî, stran û dîlanên kurdan li wî gundî kêr nedibûn. Li kewşana distiran, li bêderê distiran, di malan da distiran. Zîrekî ji kurdîtiyê di vî gundî da kêr nebibû. Taharê Emer bilûrvanekî hunerbi-lind, Egîtê Têcir stranbêjekî dengşîrin, di kilûba gund da ji qîz û xortên nûgihîştî koma stran û dîlanê çêkiribûn.

Bûyereke din jî heye, ku di mala me da qewimiye û hêjayî bîranîne ye. Sala 1954an bû, tê bîra min, wê salê dibistana deh salan min ser hev da danî, bavê min rokê sinduqeke mezin dabû piştî yekî, anîn malê, digot eva “Magnîtafon” e dengnivîsok e, dengê meriya digre, dinivîse. Ew ji me ra tişteki xerîb bû. Tişteki waha cara pêşîn bû ku li dikanan dihat firotin, cinsiyeta wê “*Dinêpir-4*” bû, malbata dengnivîsoka pêşîn, ku li Sovyetê bona firotanê berdabûn. Gîrbûna wê ji radyoya bavê min “Mîr” hinekî dadixwar. Qalpaxa ser vedibû û du sêlikên mezin rex hev bûn, şîrîta dengnivîsokê ji aliyek disûrî aliyê dinê. Mîkrafonek bi qasî du kulman ber dadanîn. Pêşiyê bavê min dengê xwe ser nivîsî, fîqê xist, guh lêda. Rojên pêşîn çend dengbêjên derdora Yêrêvanê dianî dengê wana digirt. Kêfa wî bi wê dengnivîsokê gelek dihat. Rojê bîst caran ji hevalên xwe yê ermenî ra têlêfonê vedikir, stranê kurdî datanî, ku guh lê bidin. Hevalên wî jî rewşenbîr, nivîsarvan û karkerê dewletê bûn, yê ji Welêt, ber qetla Romê revîbûn, xilas bibûn. Ewana ji Mûşê, Kopê (Bilanix),

Sasûnê, Taronê, ji Qersê û ji ciyê mayîn bûn, ku zarotiya xwe tevî kurdan derbaz kiribûn û kurdî jî baş zanibûn. Wan tirê bavê min radyo daniye û pêlên ji welatên dûr girtiye, pêl dipirsîn, bavê min bi ken ji wan ra digot ewa radyoya Casimê Celîl e. Di nava stranên ku me ser şîrîtê girtibû dengê Seîdê Siloyê rehmetî jî hebû. Ew xwendekarê înstîtûta polîtêknîkê bû di koma xweefrandariyê ya înstîtûtê ya muzîk û stranên da, ji ber ku dengê wî xweş bû, çend stranên kurdî va pêş da hatibû. Di nava festîvala komên xweefrandar da dengê wî û stranên wî ciyê pêşîn girtibû. Stranên wî di roja dawiyê ya festîvalê bi radyoyê dan. Cara pêşîn bû ku straneke kurdî bi radyoya Yêrêvanê li Komarê belav dibû. Wê rojê me ji radyoyê stranên wî bi qedandina tevî koma sazbandan girte ser dengnivîsokê. “*Dinêpir-4*” û dengê Seîdê Silo, bi rêberiya çepikên sedan guhdarvanan ê bi gur û dirêj hîn di arşîva bavê min da têne parastin.

Çima van bûyeran min bîr anî? Ji ber ku gundê Sîçanlû, Ahmedê Mîrazî, “*Dinêpir-4*” di karê radyoya kurdî da, bi taybetî piştî vebûna wê, dewreke xwe lîstin.

Sal îdî dihate 1955an. Sê biryarên dewletê yê girîng divê di jiyana kurdan da cî bigirtana. Biryar hebû, wekî rojnama “*Riya Teze*” weşana xwe cardin berdewem bike. Îdî des pê kiribûn kadroyên xwendewar, bitecrûbe û zana ji bona karê rêdaksiyona rojnameyê dibijartin. Biryara duduyan, ew vekirina para xeberdanê bi zimanê kurdî li radyoya Yêrêvanê bû. Ya sisêya, ew biryara Partiya Komûnîst a Ermenistanê bû, wekî li nehiya Telînê, ku nivî zêdetir gundê kurdan bûn, serokê wê divê kurd danîna.

Berpirsyarê rojnameyê Mîroyê Esed hate navkirin, lê ji bona berpirsariya Radyoya Kurdî Casimê Celîl kifş kirin û wek katibê partî yê pêşîn li nehiya Telînê Xalid Çetoyêv bijartin.

Rojnama *Riya Teze* û radyoya kurdan ji 1ê yanvarê (Berfanbar/Kanûna Paşîn) karê xwe dest pê kirin.

Mala Radyoyê li ser meydana Lenîn bû, 200-300 mêtro ji mala me dûr bû. Axaftinên bi zimanê kurdî pêşiyê, rojê panzde deqîqe bû, zûtîrekê kirin nîv saet, saetek, paşê jî saet û nîvekê. Balkêşîya radyoya kurdî cem radyoguhdaran zêde ser stran û miqamên kurdî bû. Stranên kurdî him xweşî kurdan dihatin, him jî xweşî ermenîyan. Wana kesera welêt ji wan stran û awazan distandin. Du axaftar hebûn yek bi dengê jinan, ew Nûra Polatovayê û dengê mêran Ordîxanê Celîl bû.

Ji radyoyê ra stran û awazên kurdî lazîm bûn. Destê pêşîn ji stranvan û muzîkaran, ew koma sazbandan a Şamilê Beko bû. Şamilê Beko li nav kurdên Ermenistan û Gurcistanê zurnevan, sazbandekî bi nav bû. Ew bi koma xwe digeriya li gundên kurdan, nehiya û bajarên, bi resmî konsêrta dida. Şamilê Beko bi desteya xwe ya sazbandan hîn di salên sîhî li fêstîvalên komara Ermenistanê pêş da dihat û xelatên baş jî digirt. Awazên pêşîn di radyoya kurdî da yên Şamilê Beko bûn. Di heman demê da ji bona radyoya kurdî Egîtê Têcir û Taharê Emer piştevan derketin. Taharê Emer bi hostevanî bilûrê dixist. Awazên kurdî bi dengê bilûrê bi qedandina Taharê Emer û stranên xweşik bi dengê Egîtê Têcir di “Fonda Zêrîn” da li radyoyê hatine qeydkirin. Dengê Egît û awazên bilûra Tahar ew dengê zozanên kurdan bûn, dengê ba û xuşexuşa ava kaniyan bûn. Hê-hê awaz û dengê stranên wan, guhdaran heyr û hijmekar dihelan.

Karê wan bona xizmeta radyoya kurdî diha mezin bû, gava wan ji gundê Sîçanlûyê qefleke qîzên kurdan ên 14-16 salî bi xwe re anîn Yêrêvanê bona dengnivîsandinê. Sazband û stranvan, hemû proveya xwe li mala me, mala ser kuçeya Tipagrîçnêrî Nr. 3. dikirin. Proveyan dikirin, paşê dengê stran û awazên zurnê, meyê, fîqê û bilûrê me di dengnivîsoka “Dinêpir-4” da qeyd dikir. Bûyerên balkêş gelek hene, ku bi wan proveyan ra girêdayî bûne û di bîra min da mane. Belkî bûyerek hêja ye, em bîr bînin:

Qîzên delal bi cilên kurdî, girêdana kofî-kitanan û laçikên rengîn cara pêşîn Yêrêvan, bajarê mezin bi çavê xwe didîtin. Bajar bandora mezin ser ruhê wan hiştibû. Dema prove, beriya ku ewana dengê xwe ser şîrîtê qeyd bikin, bavê min ji wan ra şîrove dikir, wekî

wextê dengnivîsinê (dengqeydkirinê) divê bi hev ra xeber nedin, her tenê bistirên, wekî dengê wana zelal ser şîrîtê bigrin, binivîsin. Piştî vê şîrovekirinê, me dît qîzikan xwe qincilandin, rûyê xwe pişt yekûdu veşartin û bû piste-pista wan. Xuya bû, ku naxwazin dengê xwe bidin nivîsarê. Vir da-wê da, axirî gotin sebeb çi ye. Yekê ji wana, çiqas di bîra min da ye, ew Xezala qîza Şêx Şemo bû, got, “Apê Casim, tu divêjî, em dengê xwe bidin. Baş e, me dengê xwe da, ew qutiyê reş, ku dengê me bigre, lê paşê emê çawa bikin? Me dengê xwe da, lê ji me ra wê çi bimîne? Em ê bêdeng çawa bikin?...” Em têra xwe kenîyan. Bavê min, Taharê Emer, Egîtê Têcir, şîrove diki-rin, lê ji wan ra yek bû, dengê xwe nedidan. Bavê min mecbûr bû xwe bi xwe ber çavê wan bistrê û dengê xwe binivîse, wekî ewana bibihên, bawer bikin, ku ew sindoqa reş deng dinivîse, lê deng nadi-ze û ewana bêdeng namînin.

Stranên wana gelo çiqas xweş û zelal bûn, dengê wana eynî zen-gil bû. Bahara Misto, Gula Tahar, Şema Memo, Xezala Şemo... Kanên ew qîzên delal? Nika ew îdî mezin bûne, bûne xweyê mal û ewlad, nebiyê xwe dibînin, lê dengê wan ê xweş, stranên kurdî yên zelal, hê û hê dilê guhdaran dihingivînin, dinyayeke cinetî, dîdemê zozanên welatê me ber me vedikin. Heywax, rojên çûyî!...

Gava axaftin tê ser dîroka civandin û qeydkirina van stranan, her neferekî mala me, mala Casimê Celîl, bê hayecan nikare rex vê pîrsê derbas be, ji ber ku, ew kar bi hemû tamarên xwe va, bi dirêjîya 50 salan, bi navbiriya çar salan (1963-1967) bi jiyana mala me va hati-ye girêdan. Çima? Ji ber ku neh sal bavê min Casimê Celîl, pêşiyê wek berpirsyarê radyoya kurdî (1955-1958) û paşê wek serokê beşa muzîkayê (1958-1963), barê amadakirina muzîkaran û dengnivîsan-dina stran û awazan girtibû ser milê xwe. Heger ji gundan merivek, dudu, sisê, çar hatibana Yêrêvanê, bin banê mala me da şevêk, dudu, sisê diman. Peywandiyên me, endamên malê, bi wan ra çêdibû, me ji devê wan zargotina kurdî dinivîsî. Belkî eva yeka jî bûye hoyek ku paşwextiyê em her çar zarok jî, me jiyana xwe bi zargotin û muzîka kurdî va girêda. Xemxwiriya bavê min ber van muzîkan ra, ku zanîna xwe hemû bidin nivîsarê, ew hîs û kela mezin, ku wî bi

hucet tevî hevalên xwe yên ermenî dibir bona xwedîderketin û parastina kelepora kal û bavan, şopeke mezin hiştine ser bîrûbawariya me.

Sazbend û dengbêj profêsyonel nebûn, jiyana xwe da neçûbûn stûdyo û mîkrafon nedîtibûn. Dihatin bi hostatî distiran û bêminet vedigeriyan cî-warên xwe. Ermenî, xebatkarên radyoyê ser karê civandin û dengnivîsandina stranên kurdî şaş û metal diman, carna jî hewsûdiyê lê dikirin.

Karê peydakirina dengbêjan, sazbandan li wê demê karekî hêsan nebû. Transporta nika wî çaxî tunebû, çûyîn û hatina bi ereba wî çaxî degme bû. De îcar ewqas meriyan bîne cîwar ke, bê pere û honarar wana razî bike û xwe gîro bike, wekî ewana bi xêr û silamet vegerin gundê xwe, gelo bi çi tê pîvandî?

Serokatiya radyoyê rê digeriya ku stranên kurdî ser dereca preofêsyonalîyê bîne. Carna ji karkerên ermeniyan û rewşenbîrên kurdan jî dengê nerazîbûnê bilind dikirin, ku xwedêgiravî, stranên kurdan li radyoyê prîmîtîv in. Ewana fehş nêzîkî çanda kurda ya mîllî dibûn. Wana tirê ku profêsyonal bistrên dê diha xweş be.

Tê bîra min, xanimeke ermenî vexwendibûn, bona ku ew stranên kurdî bistrê. Ew dengbêja opêraya ermeniyan bû. Çend stranên kurdî “yên primîtîv” bavê min da wê, wekî prova bike û bê bistrê. Carekê ew xanima hêja, (navê wê Mêlaniya bû), hate mala me û bi dengê bilind stra. Stranê kurdî bi lîlandina dengê opêra diqedand. Ew yek xweşî bavê min nehat. Rastî tama stranên kurdî bi strandina wê winda dibû. Bavê min stranek-dudu bihîst, îdî xwe negirt, go *“Xwişka Mêlaniya, stranên kurdî bi qedandina te kurdbûna xwe winda dîkin. Kurd tu caran mîna hespan nakin hîrehîr!”* Feqîrê bi xeyd ji mala me derket.

Li radyoya Ermenistanê girûbeke sazbandên ermeniyan a gelêrî hebû. Serokê wê Aram Mêrangûlyan bû, muzîkarekî bi şuhret bû. Koma wî ji 30-40 kesî pêk dihat. Sazbend gişk ermenî bûn û ser haletên şerqî lêdixistin. Peywendîyeke baş navbera bavê min û serokê wê û vê girûbê çêbûbû. Ji dehan zêdetir stranên kurdî bi qedan-

dina sazabendê vê girûbê û dengbêjên kurd hatin nivîsandin. Di nava wan stranan da dengê dengbêjê ermeniyan yê bi navûdeng Hovhanês Badalyan jî heye. Ew ji Îranê hatibû û peyvên stranên kurdî hêsan ezber dikir.

Stranên kurdî yên ku bavê min Casimê Celîl dicivand, dinivîsî û dikire fonda radyoya kurdî bi giştî xwe srûştî bûn, natûral bûn, ji eslê xwe dûr nediketin. Bi dîtina min ev zelalbûn, ev xas kurdîbûna stran û awazên radyoya kurdî, bûne bingeh ji bona dengdayîna wana.

Di fonda radyoya kurdî da bireke stranan heye, yên piştî şorişa Îraqê ya 1958an ji radyoya Bexdayê wek diyarî ji radyoya Yêrêvanê ra şandibûn. Di wan stranan da dengê Mehmed Arif Cizrawî, Hesên Cizrawî û yên mayîn jî hebû. Di nava van stranan da stranek jî hebû, ku ser biratiya kurd û ereb bû, strana “Welatê min Kurdistan e”. Ew stran ji aliyê kurdên Îraqê hatibû sêwirandin, dema ku esmanê dostaniya kurd û ereban bi ewrên reş va nehatibû nixamtin. Di stranê da cumleyek wiha hebû, “Kurd û ereb bira ne”. Ew cumle çend salan şûn da îdî ne di ciyê xwe da bû. Wekî ew stran gorî eslê xwe neyê weşandin, bavê min ew cumle guhast, kire, “Kurd hemû bira ne” û bi qedandina Aslîka Qadir, heta nika jî kêfa meriyan tîne. Bîranînekê jî bibêjim. Navê Eyşana Elî, me her Eyşe Şan bihîstibû, navê bavê wê me nizanbû, bona ku stranên wê biweşînin û navê stranvan kamil bibêjin, bavê min ser navê wê zêdekir, kir Eyşe Şana Kurd. Bi vî navî jî li Fonda Zêrîn maye.

Karê hêlê û xwepêşkêşkirî ji ber çavê rewşenbîrên kurd û ermenî nedifilitî. Axaftina spasdariyê hê di wê demê da dihatin bihîstin. Ji welatên derûdorên me kurdên dilo van name û spasdariya xwe dişandin radyoyê ra. Wezereta Çanda Ermenistanê roja cijna radyoya Sovyetê ya li 7ê Gulana sala 1957an, bona karê baş û hêlê Casimê Celîl bi nama hurmetlî û spasdariyê rawa kir. (Binihêre şikil, bi zimanê ermenî û rûsî).

Wezîrê Eşo li sala 1989an nivîsî, “1955an radyoya Ermenîstanê da dest bi xebirdanên bi zimanê kurdî bû, li vira

rêdaksiyona xeberdanên kurdî hate vekirinê. Casimê Celîl bû rêdaktorê rêdaksiyonê yê çapdarî yê pêşîn. Eva dereceyeke nuh bû ne ku tenê nava goveka medeniyeta kurdan da, lê usa jî nava şuxulkirina wî da. Û boy hurmeta wî em divê bibêjin ku vê derece da jî Casimê Celîl xwe îsbat kir, wekî çaxê ew dest davêje şuxulekî, usan e, bi temamiya hiş û sewda, hereketê xwe wê oxirê da xerc dike û tu çetînayî wî mehrûm nakin, mecbûr nakin, wekî jî ser oxira xwe şûn da vegere.

Xebata radyoyê bi cûre, bi xeysetê (teybetî) xwe va ji xebata neşriyat û çapxanê di hate cudakirin. Lê kê bala xwe daye karkirina wî ya mehên pêşîn li radyoyê şaş û methel maye, meriva tirê ku ew zikmakîyê da hînî wê pîşeyê, wê karkirinê bûye. Xên ji karkirina hîmlî-teşkîlkirina xeberdanê bi tîmamê muxulqet û siyaset û medeniyetê ewî bi şewat û kel û cehd dest bi dengnivîsara kilam û miqamê kurdî, dest bi danîna rîknê fonda radyo yên zêrîn, ya kilam-miqamê kurdî kir. Û eger em îro lezet ji bihîstina kilamê Şeroyê Biro û Mehmedê Mûsa, Efoyê Esed, Ahmedê Mîrazî, Aşiq Nazûk, Egîtê Têcir, Sûsîka Simo û Gulîzera Etar divînin ew bi saya xerckirna hereketê Casimê Celîl e. Eger em îro heyr û muhtacê miqamê Şamilê Beko û Egîtê Cîmo dimînin ew jî esera karkirna Casimê Celîl e. Ewî wadê da ev kilam û miqam ser qeytanê dane nivîsarê û bi saya wê yekê deng û sedaya Şeroyê Biro, dengbêjê me yî milletî yê mezin, dengê zurne, fîq û meya Şamilê Beko, sazbandê me yî milletî yê mezin bûn hebûna, çawa divêjin, nemirî (mayende), heta-hetayê bona nisleta hatin parastinê, mîna deng û sedaya Evdalê Zeynikê û Şêx Silê wînda nebûn."

Karkereke radyoyê ya kevn Arêvîk Avakyanê, ya ku ji sala 1951ê heta destpêka salên sedsaliya XXI. li radyoyê wek berpirs-yara cewabdar li para weşandina xebardana bona walatêd der kar kiriye, divêje, "Gava me komê kurdan bi kumê mezin ser serê wana, ber radyoyê civiyayî didît, ew gundiyên ku ji serê çiyayê Elegezê def û zurne destê wan da dihatin, me hinekî bi qerf ser wana dinîhêrî û bin pozê xwe da dikenîyan. Casimê Celîl ji ku wan peyda dikir? Çawa digeriya û didît? Dêmek serê wî da her

ew fikr bû ku stran û awazên milletî xilas bike. Ew karekî mezin e. Û ez, wek qîza folklorîst û zanyara çanda ermeniyana sêrînê vê pîrsê da kirinê Casimê Celîl rind fam dikim û qîmetê didim. Û ya herî seyr ew bû, ku Casimê Celîl, maşûqê stranên gelêrî bû. Carna dikete mitala û ber xwe diket gava stranên ermeniyana, îlahîm stranên Ermenistana Roava dibihîst. Û carna gava hinek pîrsên hucetê pêş da dihatin, ewî digot, “De zanin çi, em her du cimet cimetine cînar in, dostê hev in, gelek sala em rex hev jiyanê...” Diya min jî usa digo. Niha Casim ber çavê min e...

Em gerek bîr nekin nimûnê helaliya Casimê Celîl. Mesele 7-8 xebatkarên me berhev dibûn diçûne bal Şahên Tatûryan⁶ şikayet ser Casimê Celîl dikirin, digotin, ev çi hal e, ewana muzîkaran profêsyonel nîn in. Şahên Tatûryan caba wana dida, digo: “Komê wan ên profêsyonel tunene, evî camêrî diçe, diçirçire, digere dengbêj û sazbandan bi çetînayî tîne tê, parçê sazbandiya gelêrî ji windabûnê xilas dike, hema bona vê kirinê lazim e em ji Casimê Celîl pîrr û pîrr razî bin. Çima em ha kirina wî bêqîmet bikin?” Ji kurdên we jî hinekan bi şikayet û kirinên neqenc di-xwestin riya Casimê Celîl bigirtana lê ew ne mumkin bû. Ez rast divêjim Şahên Tatûryan bi heqî, mêrkanî piştî Casimê Celîl digirt. Pey Şahên Tatûryan dewsa wî profêsor, filosof Xirlopyan hat. Ewî ber meriyan dikeniya lê alîkarî nedikir. Wê hênê Casimê Celîl nedixebitî.

Şahên Tatûryan digot: “Em gerek stranan binivîsînê çiqas dikarin, çi ku Casimê Celîl dike. Û Casimê Celîl diçû dengbêjan dianî, dibire mala xwe nan, av, xwarin, ciyê razanê dida wan, cêribandina stranan li mala xwe dikir. Dengbêjan du-sê roj, hergê lazim bûya heftêk mala xwe da xwedî dikir, çinke ji gundê dûreke dihatin. Mêrê mîna wî, ku bona gelê xwe usa xwe pêşkêş bike, usa rehm û helal be, niha kêr hene, diha rast tunene. Destê wî da kêr bû, lê ruhê wî bê kener bû. Merivê mîna Casimê Celîl xasên ji milkê merivatiya cihanê ne. Ewana ne bi gotin lê bi şuxul bi hela-

⁶ Şahên Tatûryan wê demê radyoyê da serokê para xeberdanên ji bona welatên der bû.

lî xizmet dikin bona dostiya gelê dinyalikê. Meriyê usa gerekê nava miletan da hebin û ser meriyê usa divê biricifin. Û ez şa me ku ewladê Casimê Celîl im, di dereca zanyariyê da û bi xeysetê xwe va bûme peyhatiyê bavê xwe yê hêja. Tu çilkeke nasyonalîzmê nava wan da tune, lê heye serbilindî bona gelê xwe. Û ew ji Casimê Celîl, ji bermaliya wî ya qedirbilind Xanima Cindî tê, ya ku şikir zindî ye.”

Axaftina bi kurdî li radyoyê pêşiyê 15 deqîqe bû, lê zûtirekê, salvegerê da ew bû saetek, saetek û nîv. Dirêjîya dema axaftinê heta gihîşte saet û nîvekê, ev hema usa bi hêsanî dest neketiye. Tê de hêz û hereketa berpirsiyarê wê Casimê Celîl hebûye. Ser vê mijarê çetir merivên wê demê şadetiye didin. Arêvîk Avakyanê berdewam dike, “Demekê, wexta Casimê Celîl tik û tenê karê xeberdana radyoyê 15 deqîqe dimeşand, ewî hêdî-hêdî wextê xeberdana kurdî zêde kir heta saet û nîvekê. Ew problêmeke mezin bû bona radyoyê bi temamî. Wext, deqîqe radyoyê da pîrr bi nîrx bû, dest nediket, em bin bandora Moskovayê bûn. Tê bîra min hîn serokê radyoya Ermenîstanê Ayvazyen Hakob Rafayêlovîç bû. Demeke çetin bû. Casimê Celîl ra diketine hucetê, lê bi kurahiya xwe va ew hucet hucetine bê kê, bê ziyan bûn. Casim, ku tu kesî ra xebereke tahl, xebereke tîrş negotibû, pîrsa wade zêdekirina weşandina xeberdana kurdî da, xwestinên xwe da dibû yekî hişk û ji gotinên xwe tu car paş va nedikişiya. Hema dibû civata organîzasyona partiya radyoyê, di civînên partiyê da problêmen wade nedihatine enenekirin, pîrsê usa nedihatine lêniherîn. Ew wade, ew saet îdî hatibûne parvekirin. Lê Casimê Celîl di civatên partiyê da jî radibû gilî, dudu ser pîrsa wê rojê digot û xeberdanê dîsa dizivirand ser problêmen xwe, ser kul û derdê cimeta xwe. Yanê 2-3 deqîqe jî digot ser xeberdanê para kurdî zêde bikin, hinek wextê rêdaksiyona me jî zêde bikin. Em gişk bi kêf û şa dibûn û bi sidqê qenc dikeniyen, wekî Casimê Celîl tu mecal û momênt destê xwe bernade, wekî wextê xeberdanê para kurdî zêde bikin. Nizanim, hizkirin, hurmet, siyanet hebû ber bi Casimê Celîl û me wî dibexşand. Kirinên wî, xwestinên wî

me ra famdar bûn, ku em ermenî jî dikarin xwe usa pêşkêşî gelê xwe bikin çawa ku Casimê Celîl bû. Me hêdî-hêdî wadê xeberdana rêdaksiyonê zêde dikir, îlahîm cejnan da. Casimê Celîl digot, 'Ez nikarim wadeke usa hindik da xeberdana xwe biweşînim, min ra wext hindik e!' Tê bîra min ji Moskovayê komîsyon hatibû Yêrêvanê, şuxulê me lêdinihêrî, me kontrol dikir. Komîsyon berk bû, hemû kirinên me da nasyonalîzm didîtin. Tatûryan gazî me kir, got 'Di riya Xwedê, usa bikin Casimê Celîl pênehese wekî ji Moskovayê komîsyon hatiye, bikin ku ew neyê civatê. Te hew dît...' Belê me didît, wekî Casimê Celîl hemû civatan da radibû ji derd û kulê rêdaksiyona xwe xeber dida..."

Gotina Arêvîk, xanima ermenî, karkereke radyoyê ya kevntîrîn Vartûş Mixîtaryana ku ji sala 1950an wek hesabdar û paşê, hesabdara sereke radyoyê da xebitiye, temam dike ku "Casimê Celîl merivekî bi rehm bû, temamiya hereketa xwe ewî xerc dikir, dixwest muzika kurdan, kultura kurdan, hemû hebûna wan bilind bike. Merivan ji nehiyeyan dianî. Rind tê bîra min, kurdan dianî, vira, dengê wan qeyd dikir." Û dû ra usa berdewam dike, "...Carekê jî rehmî got, 'Vartûş tu yê bêyî mala me? Were mala me bibîne, cî-nivîn bona mêvanan ser erdê raxistî ne. Were bibîne. Were mala me, mast jî anîne, mast bixwe.' Kurdan Casimê Celîl zaf, zaf baş qebûl dikir. Xort bûn, bi navê wî sond dixwarin. Zaf baş bû, merivê usa bi rehm çawa min Casimê Celîl nedîtye.

...De em bin bandora Moskvayê da bûn. Wê hênê midûrê radyoyê, yan dewsgirtiyê wî [ji Moskovayê] dihatine Yêrêvanê. Wê hingê midûrê me Hakob Ayvazyan bû, rica dikir, dîgo usa bikin wekî Casimê Celîl pê nehese, ewê bi daw û doza xwe bê, wê bibêje, 'Filan tiştê me tune, bêvan tiştê me tune, hêvî dikim dema xeberdanê me zêde bikin, diha zêde guh bidine ser rêdaksiyona xeberdana radyoya kurdî, wekî eva milletê xwe hişyar be, rabe ser piya...' Lewma jî Ayvazyan dîgo, 'Bîra Casimê Celîl nizanibe wekî serkarê radyoya Moskovayê hatine. Em dê problemên xwe hel kin!'"

YÊRÊVAN XEBER DIDE

- Hevalên radyoguhdar, em dest bi xebardana bi zimanê kurdî dikin...

Pêncî sal e her roj xebardana kurdî ji Yêrêvanê bi peyvên “*Yêrêvan Xeber dide*” dest pê dike. Radyoya pêncî salî di jiyana xwe ya nîv sedsalî da şahidê gelek bûyerên girîng bûye, yên ku li dinyayê qewimîne, di jiyana gelê kurd û Kurdistanê de cî girtine. Di nava van pêncî salan da bi dehan rewşenbîrên kurd; ahil û cahil bi hev ra pişt bûne û dengê radyoya kurdî bi xurtî belavî ser hemû parçeyên Kurdistanê kirine. Her rewşenbîrek ku bi dirêjîya salan li radyoyê kar kiriye, gorî karîna xwe, bi armancekê rabûye û rûniştîye; ji bo ku xizmeta çanda gelê xwe bike, barê ku girtiye ser milê xwe, bi serfirazî bi cî anîye. Navê van xebatkaran hêja ye yek bi yek bê bibîranin û ji ber emeka wan a rêtî em bibêjin “Spas ji we ra, bona keda we ya helal û welatparêziyê”. Xebatkarê radyoyê evan bûne: Casimê Celîl, Nûra Egît Polatova, Ordîxanê Celîl, Xelîl Mûradov, Mirazê Evdo, Hamoyê Rizgo, Mîkayêlê Reşîd, Şikoyê Hesên, Emerîkê Serdar, Wezîrê Eşo, Fêrîkê Êsiv, Sêvaza Evdo, Eznîva Reşîd, Egîtê Cimo, Ahmedê Gogê, Sîma Semend, Nûra Cewarî, Tîtalê Efo, Cemîla Celîl, Bariyê Mehmûd, Keremê Seyad, Hesênê Mehmûd, Gulîzera Casim, Lûsîka Huseyîn, Îşxanê Eslan, Cemalê Êsiv û yên mayîn.

Pirraniya van rewşenbîran nek her tenê karkerê radyoya kurdî bûne, lêbelê, ewana bi berhemên xwe yên giranbiha li edebiyat û zanistîya kurdî ciyê xwe yê hêja girtine.

Cewhera radyoya kurdî ew para stran û awazên kurdî ye. Dîroka avakirina vê “Fonda Zêrîn” a taybetî ye. Bi vê fondê va girêdayî gelek muzîkkar û hunermendên ku di nava gel da pirr naskirî û hizkirî ne: Efoyê Esed, Şeroyê Biro, Karapêtê Xaço, Memoyê Silo, Mecîdê Silêman, Aramê Tîgran, Egîtê Têcir, Sûsîka Simo, Mehmedê Mûsa, Ahmedê Mîrazî, Gulîzera Etar, Aslîka Qadir, Zadîna Şekir, Belga Qado, Kubara Xudo. Ji muzîkkaran Şamilê Beko, Egîtê Cimo, Wezîrê Usiv, Xelîlê Evdile, Taharê Emer û yên mayîn.

Radyo, bi saya keda van dotên kurdan û camêrên ronakbîr û hunermend di nava van pêncî salên derbasbûyî da bûye xweyê nav û deng, dewra xwe ya hêja listiye di xwehesîn û xwenasîna gelê kurd da.

Zanyar û rewşenbîr û nivîskar ên kurd û ne kurd lêkolînên xwe ser kurdan ji bona weşandina radyoya kurdî dişandin. Ser pirsên dirokê, ziman û êtnografyayê, edebiyat û folklora kurdan bi radyoyê va Qanatê Kurdo, Heciyê Cindî, M. B. Rûdênko, Emînê Evdal, Ordîxanê Celîl, Karlanê Çaçanî, Celîlê Celîl, Şekroyê Mihoyî, Şerefê Eşîr û yên mayîn bi nivîsarên balkêş va pêş da dihatin. Navê radyoya kurdî ewqas bi deng bû ku li sala 1957an Prof. V. F. Mînorskî ji Londonê meqaleyeke taybetî bi zimanê kurdî bi navê “Mîdî Pêşbavê Kurdan in” şandibû ji Qanatê Kurdo ra, wekî ew bişîne radyoya Yêrêvanê ra.

Gava xebardan tê ser radyoya kurdî nabe ku bê spasdariya mezin keda axaftarê emekdirêj û şuhretpirr Keremê Seyad neyê bîranîn. Ew yek ji wan karmendên radyoyê yên kêrî hijmar e, ku jiyana xwe bi giştî diyarî radyoya kurdî kiriye. Dengê wî dehan sala rewşa radyoyê ya geş bûye. Têkstên ku wî dixwend, him bi kurdî bûn, him baş dihatin guhdarkirin û him jî pê ra marîfeta retorîkayê, fena axaftinê hebû. Piştî hilweşîna Yekitiya Sovyetê, di rojên dijar û teng da, wî xwe da ber ku radyoya kurdî jiyandar bimîne.

Dewra axaftaran bona radyoyê û têlêvîzyonê pir girîng e. Bona ku radyoguhdar naveroka têkstên ku tene xwendinê baş serwest be, bandora hostatiya xwendinê, rast teqlandina ziman û zelaliya fonetîkayê gelekî girîng in. Îro navên hemû axafter-spîkêrên radyoya kurdî divê bî ser zar. Ji axaftaran, dota kurdan a pêşîn, xanima Nûra Egît Polatova bû, paşê Eznîva Reşîd, Sêvaza Evdo, Gulîzera Casim, Lûsîka Huseyîn, ji mêran Ordîxanê Celîl, Emerîkê Serdar, Keremê Seyad û yên mayîn.

Berpirsyarê radyoyê Casimê Celîl, Xelîl Mûradov, Ahmedê Gogê bûne û nika jî Keremê Seyad e.

Pêncî sal, demeke domdirêj e. Niv sedsalek ji bona jiyana rad-

yoya kurdî li Yêrêvanê. Radyo ji roja bingehgirtina xwe, bi taybetî li salên pêşîn rastî gele dijiwariyan hatiye, lê bi serfirazî ser wan astengan ra derbaz bûye. Asteng bi du awayî bûn: Astengên taybetî û astengên ku ji rewşa sistêma Sovyetê peyda dibûn.

Be daxawa (mixabin) di wê demê de hebûn merî ji me kurdan, bona kursiya serokê radyoya kurdî bigrin destê xwe, astengên taybetî pêşda dianîn. Wana bi dexesî dehan nameyên şikayetê ji KGB, Serokê Partiya Komunîst a Ermenistanê, serokatiya radyoyê ya giştî ra dinivîsîn, ava zelal şêlû dikirin. Car jî dibûn, ku kevîr davîtin stranên me, dinivîsîn, goya hinek ji wan stranan ser axa û began in, ser dijaminê sinifa xebetkaran e, yan jî digotin bi radyoyê pesnê kolxozê nayên dayîn, behsa çêlekdoşan nayê kirin... û hwd.

Evîna mezin ber çanda gelê xwe (Casimê Celîl bi xwe distra, li bilûrê dixist), ew astengên ber perdê û pişt perdê, hêza karkirina wî kêmkir.

Her tenê di nava wan neh salên ku wî di radyoyê da kar kir, bi destê wî 700 stran û awazên kurdî hatin dengnivîsandin û bûne bingeha fonda kurdan a stran û awazên zêrîn⁷. Piştî Casimê Celîl, Dewrêşê Efo (2 sal), Nûra Cewarî (2 sal) bûn rêdaktorê para muzîka kurdî, paşê ji sala 1967an Cemîla Celîl karê bavê xwe berdewam kir heta sala 2003an.

Hilweşîna Sovyetê xirab geriya bona çarenûsa kurdên Sovyetê. Ji hemûyan bêtir rewşenbîrên kurd perîşan bûn, bê sitar û bê piştgirtin man. Radyoya kurdî jî mîna ocaxên çandê yê mayîn zeyîf û jihevketî bû. Ji saet û nîvekê dema wê kurt bû, îro gihîştîye nîv saetî, nîv saetê dinê jî dane dengê êzidiyan. Hêza pêlweşînê (moc) kêmkir. Nika dengê radyoya kurdî nagihîje hemû aliyên Kurdistanê.

7- Peyva "Fonda Zêrîn" ev gotina bavê mi ya hizkirî bûye. Pirtûkên kurdî gava sê û zêdetir nusxe dikirî danî malê, nav kaxeza sipî dipêça, bi benekî taybetî ku ji çapxana pirtûkan peyda kiribû, girêdida, ser de jî dinivîsî, "Fonda Zêrîn, bona nevî û neviçirkên mi."

Lêbelê, radyoya kurdî zindî ye, ji ber ku dengê wê nika ser şîrît û kasêtan di nava gel da digere.

Hurmet û rêz ji hemû kedkarên radyoya kurdî ra, navê kê me hilda û yê kê jî me ji bîr kir, bira biborin.

Sal derbaz bûne, dewran hatiye guhertin. Ji Sovyeta berê her tenê bîranîn mane. Ji wê demê karê baş bi şukirdarî tê bîranîn, karê xirab bi nifir û dilêşî. Bona ku bîranînên ser radyoya kurdî, bi taybetî ser bingehdanîna wê neçin winda nebin, ji çend karkerên radyoyê yên wê demê bîranînên wan ên ser şîrîtê hatine girtin⁽⁸⁾.

1. BÎRANÎNÊN AREVÎK AVAKYAN

Ji sala 1951ê li Radyoya Ermanîstanê berpirsîyara cabdar a para weşandina xeberdana bona walatên der bûye. Arevik Avakyan dibêje:

“Ez dixazim ji dûrahiya salan demê wî mêrê xas, sîfetê wî xweş-mêrî bînim ber çavan. Helbet gele dijwar e. Xeber hindik in, wekî demê wî mêrê layîqî pesnê bi her aliyan bidim nasandin. Bona berhevkirin, xweyîkirin, propagandakirin û dewlemendkirina çanda gelê xwe Casimê Celîl nefsa xwe bîr kiribû. Meremê wî ew bû, dengê xwe bigihîne gelê kurd ê bindest li Tirkîyayê. Timê ev bû xiyala wî.

Ez Casimê Celîl zû va nas dikim. Nav me da firqeke mezin hebû, ew emir da ji min mezintir bû û em tim bi hurmet û bi qedir nêzikî wî dibûn. Ew bi xwe xizîneyek bû. Û bûyera ku layîqî bîranînê ye, ew danîna hîmê Fonda Muzîka Kurdî bû. Wê hênê li me gele ecêb dihat, wekî bona dengnivîsara muzîka ermenîyan komê dewletê yên hazir dihatin radyoyê û gele pere ser vê yekê dihat xerc-kirin, lê ya kurdan komê usa tunebûn.

8- Van bîranîna Cemîla Celîl li salên 2000-2005 li ser şîrîta dengnivîsokê girtine.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Em îdî ji xaniyê radyoyê yê berê ser meydana Lênîn cîguhastî bibûn, hatibûn li vî xaniyê ser kuçeya Sayat-Nova, xaniyê ku mecalê studyoyên xwe va pirr dewlemend bû. Rêdaksiyona xeberdana kurdî di wê demê ne ku mijxul bû, ku rêdaksiyona xwe rêk û pêk bike, lêbelê, çawa dibêjin, rûnê xwe da diqijilî û fonda muzîkayê ava dikir. We ra rast bibêjim, wê hênê femdariya rêdaksiyona kurdî tunebû, her Casimê Celîlek hebû.

Temamiya kurdên Ermenîstanê ser rûyê dinyalikê her Casimê Celîl nas dikirin. Ji wan ra ew her tişt bû. Li wê rêdaksiyona nûbişkivî da, ku îsal 45 saliya wê tamam dibe, ew him serkarê wê rêdaksiyonê bû, him berdestî bû, him rêdaktor bû, him meqaledar bû, him meqala werdigerand, him mîrze bû, ji ber ku têkstan bi destnivîsar dixwend û bi van giraniyên xebatê, ewî pê ra digîhand fonda muzîka kurdî ava bike, stranan binivîse. Lê ser sazkirina fonda mûzîkayê hinekan, nizanim çawa bibêjim, merivên bêaqil û nezan, bi şikayat digotin, ev çi kar e, çûye ji serê çiyê meriyek girtiye aniye... Lê kirinên Casimê Celîl, bi teybetî wê hênê, dema Şahên Tatûryan berpirsiyarê xeberdanê bona walatê der bû, pirr mezin bû, pirr girîng bû. Xeberdanên kurdî pêşiyê 15 deqîqe nek tenê ji bona bineliye Ermenîstanê dihatin waşandin, lê usa jî bi pêla kurt diçû ber bi Rohilata Nêzik û Navîn, radyoguhdar gele gotin û xwestinên qenc ji me ra dinivîsîn. Name bi erebî dinivîsîn. Ew namena hatine xweyîkirinê yan dane Casimê Celîl, nizanim. Zanim, wekî qanûna dewletê bû, wan arşîvan mehê carekê berhev dikirin, mor dikirin dişandin arşîvê. Ew namana şadetiyeke bêhempa bûn dereca kar û barê Casimê Celîl da û ne bêbingeh bû ku zaroyê wî, her du kurên wî, du dotên (keç) wî riya bavê xwe dane pêşiya xwe. Hergê zanyariya akadêmîk bavê wan ra tunebûya, ewî nikaribû zaroyên xwe bianya ser vê rê.

Du kurê wî xwendina bilind standine, doktor in, bi zanyarî, bi helalî xwe pêşkêşî lêkolîna pirsên filologiyê û yên tarîxê kirine, helbet bi maştabên fire. Mala Casimê Celîl dereca çanda kurdî da kar û barê mezin kiriye. Hema em tenê navê kitêbên dota (keça) wî Cemîlê yên çapkirî hildin, yên ku ewê ser stranê kurdî nivîsîne.

Cemîle, xwendina xwe Konsêrvatoriya Ermenîstanê ya Dewletê stan diye. Bi gilîkî zaroyê wî ji bavê derbaz bûne. Lê Casimê Celîl heta bîna dawiyê nek tenê zaroyê xwe ra bav bû, lê ew wana ra usa jî dersdar bû. Wê malbatê da wana ser pirsên zanyariyê da timî şêwra xwe hev ra kirine. Hinekî dostaniya min wê malbatê ra heye. Cemîle, hevala min ya salan e. Ez wê rind, zaf rind nas dikim. Dostê wê malê bû usa jî zanyarê folklora ermenîyan doktor Artasêş Nazînyan, yê ku diaxivî, meha Oktobira (cotmeh) sala 1999an çû ser dilovaniya Xwedê.

Radyoyê da gava me komê kurdan bi kumê mezin ser serê wana ber radyoyê civiyayî didît, ew gundiyên ku ji serê çiyayê Elegezê def û zurne destê wan da dihatin, me hinekî bi qerf ser wana dinihêrî û em bin pozê xwe da dikenîyan. Casimê Celîl ji ku wan peyda dikir? Çawa digeriya û didît? Dêmek serê wî de her ew fikr bû ku stran û awazên milletî xilas bike. Ew karekî mezin e. Ê ez, wek qîza folklorîst û zanyara çanda ermenîyan sêrînê vê pirsê da kirinê Casimê Celîl rind fam dikim û qîmetê didimê. Ê ya here seyr ew bû ku Casimê Celîl maşûqê stranên gelêrî bû. Carna dikete mitala û ber xwe diket gava stranên ermenîyan, îlahîm stranên Ermenistana roava dibihîst. Ê carna gava hinek pirsên hucetê pêş da dihatin, ewî digot, “De zanin çi, em her du cimet cimetine cînar in, dostê hev in, gele sala em rex hev jiyane...” diya min jî usa digo. Niha Casim ber çevê min e...

Em gerek bîr nekin nimûnê helaliya Casimê Celîl. Mesela 7-8 xebatkarên me berev dibûn diçûne bal Şahên Tatûryan⁹ şikayat ser Casimê Celîl, digotin: “Ev çi hal e, ewana muzîkkarên profesyonel nîn in. Şahên Tatûryan caba wana dida, digo, komê wan ên profesyonel tunene, evî camêrî diçe, diçirçire, digere dengbêj û sazbandan bi çetinayî tîne tê, parçê sazbandiya gelêrî ji windabûnê xilas dike, hema bona vê kirinê lazim e em ji Casimê Celîl pirr û pirr razî bin. Çima em ha kirina wî bêqîmet bikin?” Ji kurdên we jî hinekan bi

⁹ Şahên Tatûryan wê demê radyoyê da serokê para xebardanan ji bona welatên der bû.

şikayet û kirinên neqenc dixwestin riya Casimê Celîl bigirtana lê ew ne mumkin bû. Ez rast divêjim Şahên Tatûryan bi heqî, mêrkanî piştî Casimê Celîl digirt. Pey Şahên Tatûryan dewsa wî profêsor, filosof Xirlopyan hat. Ewî ber meriyan dikeniya lê alîkarî nedikir. Wê hênê Casimê Celîl nedixebitî.

Şahên Tatûryan digot, “Em gerek stranan binivîsînin çiqas dikan, çi ku Casimê Celîl dike. Û Casimê Celîl diçû dengbêjan dianî, dibire mala xwe nan, av, xwarin, ciyê razanê dida wan, ceribandina stranan li mala xwe dikir. Dengbêjan du-sê roj, hergê lazim bûya heftêk mala xwe da xwedî dikir, çinke ji gundê dûreke dihatin. Mêrê mîna wî, ku bona gelê xwe usa xwe pêşkêş bike, usa rehm û helal be, niha kêr hene, diha rast tune. Destê wî da kêr bû, lê ruhê wî bê kener bû. Merivê mîna Casimê Celîl xasên ji milkê merivatiya cîhanê ne. Ewana ne bi gotin lê bi şuxul, bi helalî xizmet dikin bona dostiya gelê dinyalikê. Meriyê usa gerekê nava miletan da hebin û ser meriyê usa divê biricifin. Û ez şa me ku ewladê Casimê Celîl dereca zanyariyê da û bi xeysetê xwe va bûne peyhatiyê bavê xwe yê hêja. Tu çilkeke nasyonalîzmê nava wan da tune, lê heye serbilindî bona gelê xwe. Û ew ji Casimê Celîl, ji bermaliya wî ya qedirbilind Xanima Cindî tê, ya ku şikir zindî ye.”

Axaftina bi kurdî li radyoyê pêşiyê 15 deqîqe bû, lê zûtirekê, salvegerê da ew bû saetek, saetek û nîv. Dirêjîya dema axaftinê heta gihîşte saet û nîvekê, ev hema usa bi hêsanî dest neketiye. Tê de hêz û hereketa ber- pirsyarê wê Casimê Celîl hebûye. Ser vê mijarê çêtir merivên wê demê şedetiye didin. Arêvîk Avakyanê berdewam dike, “Demekê, wexta Casimê Celîl tik û tenê karê xebardana radyoyê 15 deqîqe dimeşand, ewî hêdî-hêdî wextê xebardana kurdî zêde kir heta saet û nîvekê. Ew problêmeke mezin bû bona radyoyê bi temamî. Wext, deqîqe radyoyê da pirr bi nîrx bû, dest nediket, em bin bandora Moskovayê bûn. Tê bîra min hêna serokê radyoya Ermenîstanê Ayvazyan Hakob Rafayêlovîç bû. Demeke çetin bû. Casimê Celîl ra diketine hucetê, lê bi kurahiya xwe va ew hucet hucetine bê kîn, bê ziyan bûn. Casim, ku tu kesî ra xebereke tahl, xebereke tîrş negotîbû, pîrsa wadê zêdekirina weşandina xebardana kurdî da, xwestinên

xwe da dibû yekî hişk û ji gotinên xwe tu car paş va nedikîya. Hema dibû civata organîzasyona partîaya radyoyê, di civînên partîayê da problêmên wade nedihatine enenekirin, pirsên usa nedihatine lênihêrîn. Ew wade, ew saet îdî hatibûne parvekirin. Lê Casimê Celîl di civatên partîayê da jî radibû gilîk, dudu ser pîrsa wê rojê digot û xeberdan dîsa dizivirand ser problêmên xwe, ser kul û derdê cimeta xwe. Yanê 2-3 deqîqe jî digot ser xeberdanê para kurdî zêde bikin, hine wextê rêdaksiyona me jî zêde bikin. Em gişk bi kêf şa dibûn û bi sidqê qenc dikeniyar, wekî Casimê Celîl tu mecal û momênt destê xwe bernade, wekî wextê xeberdanê para kurdî zêde bikin. Nizanim, hizkirin, hurmet, siyanet hebû ber bi Casimê Celîl û me wî dibexşand. Kirinên wî, xwestinên wî me ra famdar bûn, ku em ermenî jî dikarin xwe usa pêşkêşî gelê xwe bikin çawa Casimê Celîl bû. Me hêdî-hêdî wadê xeberdana rêdaksiyayê zêde fikir, îlahîm cejnan da. Casimê Celîl digot, “Ez nikarim wadeke usa hindik da xeberdana xwe biweşînim, min ra wext hindik e!” Tê bîra min jî Moskovayê komîsyon hatibû Yêrêvanê şuxulê me dinihêrî, me kontrol fikir. Komîsyon berk bû, hemû kirinên me da nasyonallîzm didîtin. Tatûryan gazî me kir, got “Di riya Xwedê, usa bikin Casimê Celîl pênehese wekî ji Moskovayê komîsyon hatiye, bikin ku ew neyê civatê. Te hew dît...” Belê me didît, wekî Casimê Celîl hemû civatan de radibû ji derd û kulê rêdaksiyona xwe xeber dida...”

2. BÎRANÎNÊN EGÎTÊ CÎMO

Sazbendê kurdan ê bi nav û deng, ji sala 1955an xebatkarê radyoya Emenîstanê bûye û ji roja roj da xwe radyoya kurdî va girêdaye. Egîtê Cîmo dibêje:

“Sala 1955an bû, ez rojekê hatim malê, pryomnîka⁽¹⁰⁾ min hebû, min jî ew pryomnîk tim dida ser Îraqê. Xeberdanên Îraqê yê kurdî

¹⁰ Radyoya bêtêl.

gelek bi min xweş dihatin, kilamên wana ji min ra hewaskar bûn. Min rojekê pryomnîka xwe pê va kir, nişkê va, ji cem me kurmancî hate xebordanê. Dengê Ordîxan, Nûrê Polatovayê bû. Paşî hingê jî em bibêjin 15 deqîqe bû wadê wê. Kilam hate dayînê, dengê Egîtê Têcir û bilûra Taharê Emer, kilama “*Xecê û Siyabend*” bû. Tê bîra min, gelek, pirr bi min xweş hat. Min ji xwe ra go, ‘Camêr, eke radyo jî kurmancî xeber dide û kilamên me dide!...’ Ez nizanim çi cûreyî şa bûm. Wê êvarê heta sibê ez hema usa duşurmîş dibûm. Min go, ez gere herime radyoyê, kanê em bêjin ew xebordan çawa tê hazirkirinê. Ez xwe bi xwe jî sazband im, dikarim gele miqamên sazbandiyê lêxim.

Ez sibetirê rabûm, dûz çûme radyoyê. Ez çûme radyoyê, min pirs kir, para kurdî kî derê ye? Gotin, ‘Para kurdî qatê sisêya ye.’ Ez çûm, min derî xist, Apê Casimê rehmetî derî vekir:

- Xortê delal, kerem ke. (Ez çûm.)
- Kerem ke rûnê. (Ez rûniştim).

Min go:

- Bibexşînin, ez jî sazband im. Min di radyoya vira, kurmancî bihîst, gele şa bûm. Ez jî dikarim sazbandiyê bikim, lêxim. Sazbandiya min jî wê kêrî we bê.

Go:

- Kerem ke, em jî hema merivên mîna te digerin.

De Apê Casim jî merîkî laqirdçî bû. Me hinekî xeber da, virda-wêda, xulase Apê Casim ez teklîfî radyoyê kirim.

Go:

- Tu gere bêyî, dengbêjên me hene, sazbandiya te heye, em gere studiya hildin dengê we binivîsînin (qeyd bikin), pê radyoyê bidin.

De ez jî pirr şa dibim, dengê min dê li radyoyê derkeve, li dinyayê bela bibe.

Xulase, li wê rojê jî min dest usa pê kir. Eleqetiya min û Apê

Casim zaf rind bû, orta me xweş bû, ez tekîfî mala xwe kirim. Wî gele wexta, çawa dibêjin, sazband dianîn, dibirin. De cî tunebû bona cêribandinê, di mala Apê Casim da me cêribandina xwe hazir dikir. Apê Casim wade hildida, me diçû dinivîsî.

Usa, em bêjin salek, dudu, sisê, çar, pênc, xulase çend salan hema usa mijûl bûn, dengê min radyoyê dihate dayînê, ez jî firnax dibûm, wekî dinya dengê min dibihê. Min jî têra qeweta xwe komekê (alîkarî; yarmetî; ardim) dida Apê Casim.

Apê Casim roja radyo vekirin, heta kutasiya emrê xwe hîmdarê radyoyê bûye. Hîmdarê sazbandiya radyoyê bûye. Eke em nişkê va bihatana, kilam, miqam hazirkirî, stûdya nedana Apê Casim, Apê Casim diçû şerê teva. Ew temam zanê da, ermenî xwe bi xwe jî wê temam zanê da. Digo, ‘Çawa, divê, eke dengbêjê me, sazbandê me ji gunda hatine, ji çiyê hatine, niha em çawa dikarin paşda bidin. Gere hûn zapîsê⁽¹¹⁾ xwe derxin yê me pêşiyê binivîsînin’. Usa jî dihate nivîsarê.

De îdî orta min û Apê Casim gele xweş bû. Apê Casim go, ‘Tu dikarî îdî cem me bixevitî, kar bikî’. Hilbet, em bêjin mecalê ştatê⁽¹²⁾ tunebûn. Hetanî 9-10 sala çawa wî cûreyî ez diçûm-dihatim. Honarara⁽¹³⁾ min ra dinivîsîn, min mal da distand. De ew jî hindik.

Apê Casim paşê teşkîl kir, go, ‘Egît, gere cem me bêtî hildanê ser kar’. Ez usa jî ketime ser xebatê, pêşiyê nîv ştat dane mi bona sazbandiyê, paşê jî nîv ştat opêretoriyê dane mi. Eva temam bi hunerê Apê Casim bû.

Çaxê em diçûne mala Apê Casim, mala Apê Casim heke ne ku tenê hîmdarê radyoyê, usa jî em bêjin çiq xwendkarê walatê derekê; ji Îraqê, ji Îranê, ji Sîrîaê, ji Turkîyayê vira Ermenîstanê hîn dibûn, timê danî mala xwe, mala xwe da cî-war dikir, guhdariya wî

¹¹ Zapîs: Peyva rûsî ye, yanî, dema dengnivîsan-dinê.

¹² Ştat: Kursiya kar di dayrê de.

¹³ Dirava pêş kedeke rêtî.

ser wan bû. ‘Em kurd in, timam yek in, birê hev in...’ Eva gotinên Apê Casim bûn. Timê em mala Apê Casim da van xwendkara ra dibûne nas. A bi vî cûreyî ew maleke usa emekdar e, ne ku tenê saz-bendiyê da, lê usa jî emekdar e, çewa mala pêşin bi hizkirin û bi zanîn, ku em kurd in, gere dereca walatê xwe, sazbandiya xwe dew-lemend kin û hemû dereca da. Usa jî em bêjin mala wana temam xwendekar; Ordîxanê Celîl, Celîlê Celîl, Apê Casim. Nivîsarê wî van paşwextiyê ez dixûnim, kitêbê wî, dîna xwe didimê, mi gele kitêbê mayîn jî xwendine, lê kitêbê Apê Casim qîmetlî ne. Em bêjin şiyêrê wî, nivîsarê wî vekirî, erke çi cûre hebe temam, çewa em bêjin ji bîna ruhê cimeta me derketiye. Meriv çawa gerekê qîmet neke emekê Apê Casim, bona hemû dereca da, îlahîm aliyê sazbandiyê da, ew temam emekê Apê Casim e.

Hîmdarê radyoyê, Apê Casim, komandîrovke⁽¹⁴⁾ dida mi ez diçû-me gunda, mi dengbêj dibijartin danî mala Apê Casim. Me cêriban-dina xwe mala Apê Casim da hazir dikir. Em dihatin. Apê Casim îdî derengî nedixist, digot, tenê hûn hazir in? Tu bona stûdyayê duşurmîş mebe. Eke stûdyaya zanî (mejxûl) be jî, wê sehetê Apê Casim pêşiyê digirt, digo, ‘Na, cimeta me, dengbêjê me hatine, gere bê nivîsarê’. De îja ewa heseb ke, em bêjin ne kilamek e, ne dudu ye, eva heta hezar, du hezar kilamî, fonda radyoyê. Eva temam vî cûreyî hatiye nivîsandin. Bi qeweta, merîfeta Apê Casim tu wexta em zadêrjke (eglekirin) nekirine, hizkirin hebûye. Ez dikarim meselekê bêjim. Apê Casim carekê dema zapîsê hilda, mi gerekê tenê miqama lêxis-ta. Îskoyê rehmetî defçiyê mi bû, egle bû. Ez ser kuçeya Ginûnî dimam, nêzîkî radyoyê. Apê Casim hate mala me. Ez hinekî, weke 10 deqa derengî ketim. Mi dîna xwe dayê Apê Casim hate malê. Go:

- Lê em hîviya we ne, me stûdiya hildaye!

Mi go:

- Apê Casim, hazir im, hîviya Îsko me.

¹⁴ Çûyîna derekê bi armanca karê resmî.

Îsko jî hat. Xulase em rê ketin. Hatine radyoyê. Defa Îsko jî defeke mezin bû, rast mala Xwedê, Apê Casim def avîte milê xwe û kete orta şoşê da⁽¹⁵⁾, nek ser trotvarê (peyarê). De Apê Casim merîkî maqûl, galûstûk (grafêt), sîlindir, niha cimet lê dinêre. Camêr, eva merîkî ha, ew çi defeke mezin avîtiye milê xwe, orta rê da diçe? Ez jî divê, 'Apê Casim, tu çima defê nadî Îsko, tu merîkî maqûl î, bira Îsko defê hilde, ew defa mezin te avîtiye milê xwe, ne baş e!

Go:

- Na, kurê mi, defa me mezin e, em jî mezin in; miletê me jî mezin e, kurd jî mezin e!

Usa def hilda heta hema em hatine radyoyê. Radyoyê jî hilkişya stûdyayê. Eke tenê cimet bizanibe wekî Apê Casim, hizkirina wî derêca sazbandiya xwe de çi cûre qîmet dike, defa defçî jî hildida."

3. BÎRANÎNÊN KARAPÊTÊ XAÇO

Dengbêjê bi nav û deng dibêje:

"Gelî xelqê kurmancê zane, heke file be, heke bisilman be, heke êzidî be. Roja ewilî, gava çûme radyogomîdê, şuxulê dewletê, ewilî ewilane çûme mala Casimê Celîl. Zêdî wî pêştir kesek tunebû radyogomîdê de. Mezin ew bû. Wî naka asasê wî danî. Ewî şuxul çêkir û xelqê civand, dengbêja, heke kî hebû, kî tunebû temama anî, dengê wî stand, da xelkê. Temamî ewilê ewilan ewî camêrî kir. Ewê ku dibêjin pişt ra, ew başqe bû, hîmkê⁽¹⁶⁾ wî, ewil, asasê wî Casimê Celîl danî. Rehma Xudê lê be. Ewilî mi wî nas kiriye, ewî jî mi nas kiriye, zêdî wî pêştir evê din tunebûn, kesekî din tunebû. Mezin ew bû. Ewî radyogomîdê çêkir û para wî ew bû, para kurmanciyê ew bû. Û welle me jî çend kilama got, ewî jî dida dinyayê. Stranê ewil mi "*Zembîlfiroş*" gotiye."

¹⁵ Rîya erebeyê/sezareyê.

¹⁶ Hîmk: Peyveke ermenî ye, yanî bingeh, hîm.

(Karapêt dest bi strana Zembîlfiroş dike.)

Kurê wî navbiriyê dide û bi zimanê ermenî dibêje:

“Bavê mi gilî dikir, gava dihate radyogomîdê bistirê, mala Casimê Celîl da dima. Du kurê wî hebûn Ordîxan û Celîl, ji bavê mi pirs-pirsyara dikirin û stranên wî jê dinivîsin”.

Paşê Karapêt dixwaze wekî gotinên wî cî bigrin, ji wî bawer bikin, dîsa dibêje:

“Gelî cimeta, ez rastgo me, yanê tiştê ku ez zanim zêdeyî kur-mancî tişteke nizanîm. Mi ewilî ewilan, vêga go, gava ev radyogomîdê li welatê ermeniya da çêbû, Casimê Celîl, zilamekî şande pey mi, ez çûm. Hema ez feqîr bûm, banvor [karker] bûm, çûm. Çûme mala wî camêrî. Ewî ez birime radyogomîdê. Welle radyogomîdê ewî çêkir. Hingê yekî din tunebû. Pişt ra ewî camêrî şuxulî, ewî camêrî çêkir, timama ewî kir. Ê heyra, em diçûne radyogomîdê, ji xwe pê ra, e diçûm, êvarê jî dihatim mala wan radizam. Mi nanê xwe jî li wir dixwar, şevbihêriya xwe jî li wir derbaz dikir, em mijûl dibûn weke edebê dinyayê. Ê Casim bû, kulfeta wî Xanim bû. Bi hizra Xwedê her du jî ji mi mezintir bûn. Belkî Xanim weke mi be, lê Casim ji min mezintir bû. Ê lao, me bi hev ra xeber dida, me şevbihêrka xwe derbaz dikir. Em kur-mancî mijûl dibûn, zêdeyî kur-mancî tişteke bal mi tunebû. Her du kurê wî jî, Xwedê wan bihêle, Ordîxan û Celîl, her du keçikê wî jî eva Cemîle, eva jî Zînê, çûçik bûn. Me bi hev ra derbas kir, me hev nas kir, pêncî salî me hev ra derbaz kir.

Rastî, ez zû va neçûme mala wana. Ez zanim mala wana kû ye. A hiraba ragê (meydan) dikevî jor, aha diçî, ne usa? Zêdeyî mala wana kesî mi tunebû. Mi kesî nas nedikir ez biçûma wira.

Kesî mi nas nedikir. Na! Kur-mancî dibên, bi xêra laoqa (helaw). Bi xêra wînakî [bi xêra Casimê Celîl] ez jî bûme dengbêj, bûme naskirî nava kurda temama da. 05/02/2000, Sovxosa IV.

4. BÎRANÎNÊN VARUJAN VOSKANYAN

Rojnamevan û xebatkarê radyoya Dengê Ermenîstanê dibêje:

"Navê Casimê Celîl hê di biçûktiya xwe da mi li Gurcistanê, kê derê ez ji dayka xwe bûme, ji radyoya Ermenîstanê bihîstiye. Ew şayîr, zanyar û berevkirê zargotina kurda bû, dostê ermeniya û Ermenîstanê bû. Pêşiyê wî jî mîna ermeniyê ji Ermenîstana roava ji ber şûrê Romê xilas bûyî koçber bibû. Ewî hêsîriya ermeniya û êzdiya rojê buhurî da dîtibû, ewî bi ruh û can xwe pêşkêşî mehkemkirin û qewînkirina dostiya ermeniya û kurda kir. Mîna bava nêzîkî xortê kurda û ermeniya dibû. Ewî timê şêwrê qenc dida wana, ku bi biratî hev ra bijin, bi biratî berbirî hevdu bin, komekê bidine hev, ku dostaniya me her du cimeta diha qewîn be.

Çewa mi go, Casimê Celîl, rewşenbîr, şayîr û zanyarê zargotina kurda bû. Ewî tevî zanyariya zargotinê, alîkariya berevkirina, lêkolîna, rêdaktorîkirin û çapkirina zargotinê kiriye. Bi van kirina xizmeta Casimê Celîl xilas nabin. Ew kesê pêşin bû, ku hewa Ermenîstanê da xebera kurdî weşand, yanê ew bû hîmdarê radyoya kurdî li Ermenîstanê. Hemanî sê sala ew tiktenê xeberdanê radyoya kurdî diweşand û pê ra jî fonda muzîka radyoya kurdî danî. Û îro, gotinê mi her rastî ye, ez venaşêrim, gava rêdaksyonê xeberdanê para kurdî û yê êzdiya weşanê xwe da ew fonda behra bêbin propaganda dikin û bikar tînin, ew keda Casimê Celîl e.

Casimê Celîl merîkî xwedî rehm û destfire bû, merîkî hevalhiz û mirovhiz bû, çawa divêjin, ew biçûka ra biçûk bû, mezina ra mezin bû. Ew bû, wekî kurd û êzdî, usa jî ermeniyê ku hema carekê wiya bidîtana pê ra dixevitîn, berbirî wî dibûn çawa dostekî zû va, zef zû va, çewa merîkî gelekî nêzîk, wek pismamekî û hogirekî.

Casimê Celîl emrekî dirêj kir, lê rind dibû diha dirêj bijiya, wekî hereketa xwe, zanebûnên xwe diha dirêj gelê xwe ra, gelê me ra bikar baniya û mîna çirê zimanê kurdî û dewlemendiya çanda kurdî pêşkêşî gelê xwe bikira. Bi cûrê xwe, bi karîna ku her Casimê Celîl "Casimêabar (Casimane)" dikaribû dostaniya cimeta bide hebandin û propagandakirin.

Dostaniya êzdiya û ermeniya, eger wana serpêhatiya xwe da karekî jî nekiriba, wana ew dostanî şerê Deşta Sardarabadê da, himberî eskerê Romê yê bi telîm û tertîb wergirtî da xuyakirin. Siyarê Cangîr Axa û şervanê ermeniya tevayî ew serketin mor kirin. Meriv dirêj dikare ser rehmetiyê Casimê Celîl da xever bide, giliyê xweş bêje, lê em gerekê bîr nekin û carekê jî bêjim, wekî “Fonda Zêrîn” a muzîka kurda, ku ewî damezirandiye, gelekî ferz e û kêrhatî ye. Hergê bi radyoyê her maleke kurda, her maleke êzdiya jê feyde distîne, wekî usane, meremê Casimê Celîl miyaser bûye. Xebatçiyê radyoya Ermenîstanê ew fond navkirine “Fonda Casimê Celîl”. Rehme li wî mêrê dîlfire, mêrê mezin, mêrê aqil, dostê me yê bi qedir, bi hurmet, şayîr û zanyar Casimê Celîl be. Gotinê mi wê nivîcî bima, helbet çiqas jî bêjim hemû nikarim bêjim, hergê mi negota wekî Casimê Celîl nek tenê bajarvanekî pêş bû, çawa ermeniyê roavayê divêjin, “Xwendî, zanyarê edebiyatê û çanda gel bû, lê ew dikaribû bibiya nimûne”. Mal da ew bavekî zêde bû. Eva gotina mi kirinê zaroyê wî îsbat dikin. Her du kurên wî bûne doktorên tarîx û edebiyata gelê xwe vedikolin. Lê Cemîla me ya hizkîrî, qedirgiran wextê da bû alîkar û piştovanê bavê xwe. Ewê, wek ez zanim, yek ji wan kurdan bû ku li Konsêrvatoriya Ermenîstanê ya Dewletê xwendina xwe ya muzîkayê bilind stand û niha jî kar û barê bavê xwe, eva bû 33 sal, li radyoya kurdî da dimeşîne û ji radyoya Ermenîstanê muzîka kurdî radyoguhdara ra pêşkêş dike.

Mi got, wekî Casimê Celîl dereca hazira da gelekî xemxwur bû. Ewî firqî dananî eva ermenî ye, eva kurd e, eva ûris e... Ew her aliya da camêr bû, her aliya da înternasyonalîst bû û eger yekî xwendî, nexwendî pirsekê va berbîrî wî biya, ew cî bi cî nek tenê caba pîrsa wî dida, yanê jî alîkariya wî dikir, lê usa jî hergê rêwî bû, ne bineliyê bajêr bû, dibire mala xwe hurmetê jê ra dikir, siyanetê jê ra dikir û paşê oxira xêrê jê ra dixwest. Hergê perê riya wî jî tunebû, perê rê jî dida. Ez bi xwe şede me. Ewî tim şêwr dida xortê kurda, rêdaktoriya nivîsarê wana dikir û piştovaniyê li wana dikir, ku nivîsarê wana çap bibin.”

Rêdaktorê rojnama Riya Teze, rewşenbîr, nivîskar û rojnamavaneke emekpirr. Dîbêje:

“Me cahila Apê Casim ra, Casimê Celil ra digot ‘Apê Casim’. Eva ne tenê qedirgirtina emrê wî mezin bû, lê usa jî qedirgirtina wî, emeka wî bû, ku ewî salê sîhî da dest pê kirî hetanî dawiya jiyanê xwe bona lîteratûr û çanda kurda rêtibû. Hela salê sîhî da Apê Casim kete nava goveka lîteratûr û çanda kurdê Ermenîstanê, ew jî bû hîmdarekî lîteratûra kurda yê teze, çanda kurda ya li Ermenîstanê.

Gava salêd hezar neh sed sîhî li Yêrêvanê têknîkoma kurda ya pişt Qavqazê ya pêdagogiyê vebû, Apê Casim bû dirêktorê wê yê pêşin. Pey wê derê ra gava neşireta Ermenîstanê ya Dewletê da para neşirkirina kitêbên kurdî vebû, Apê Casim serkarî li wê parê kir û bi seda kitêbê dersa, yê bedewetiyê, tercume da çapkirinê.

Emekeke Apê Casimî mezin jî ew bû, wekî ewiya ne tenê rêdaktoriya berevoka folklorê kurda ya mezin a sala 1936a kir, lê usa jî alîkariya gelekî mezin da çapkirina wê kitêbê.

Ya dinê. Emeka Apê Casimî mezin ez wê yekê hesab dikim, wekî ewî hela salê 30î da xerîtê bi zimanê kurdî dide çapkirinê û ez niha bawer nakim, wekî cîkî mayîn ew xerîte hebin, xên ji arşîva Apê Casim, wê derê ew tê xweykirinê.

Ji salê sîhî da des pê kirî hetanî nîveka salêd 60î Apê Casim bi aktîvî tevî hazirkirin û neşirkirina berevokê şair, nivîskarê kurdê Ermenîstanê bûye. Ji ya pêşin da girtî hetanî bawer bikî ya dawiyê.

Usa jî salêd sîhî da Apê Casim nek tenê bi efrandinêd xwe yê bedewetiyê pêş da hat, lê usa jî ewî gele afrandinêd şayîrê ermenî û ûris tercimekî kurdî kir û da çapkirinê. Hema berevoka serhatî, şiyêr, poêmê Pûşkîn, ku bi tercima Apê Casim neşir bû, dawiya salê 1940î, xweber şedetîya gele tiştî dide.

Ez hûrgilî xeber nadim derheqa efrandinêd Apê Casim ê bedewetiyê da, çimkî ew têmeke gelekî mezin e û lêgerînê mezin lazim in, bona karibin temamiya kemala efrandinêd Apê Casim ê bedewetiyê bînine ber çava. Ez ê tenê êpîzodekê bînim, wekî xweber şedetiya gele tiştî dide.

Xwendevanê me rind zanin, wekî cimeta ermenî xweyê tradîsîayêd lîteratûrîê yê dewlemend e. Lîteratûra wan ji qurna pêncda dest pê bûye û heta roja îroîn heye. Wekî usan e, qîmetkirinê lîteratûrzanê ermenî, çewa dibêjin, ew giliyê badihewa nîn e.

Tê bîra mi, hela ezî xwendkar bûm, gava dersdara me ya lîteratûraê doktora ulmê filologiyê, profêsor Arşalûys Babayanê wextê dersê, wexta gilî hat ser lîteratûra cimetêd diniyaê, ewê meseleke şiyêreke Apê Casim anî hat, “Dezmal” û ew hesab kir çawa şiyêreke kilasîk e.

Wekî usan e, eva qîmetkirin nek bi devî lîteratûrzanê kurdên teze pêşdahatî tê gotinê, lê bi devê lîteratûrzana ermeniya ya gelekî eyan dihate gotinê. Û eva xweber şedetiye dide derheqa kemala efrandinêd Apê Casim ê bedewetiyê da. Ez îda derheqa wê yekê da navêjim, wekî hema berevokeke Apê Casim ya şiyêr û poêma neşir bû, her tişt alîkî danî, gelekî nêzîkî dilê min e, sernivîsara wê, “Kofîya Diya Mi”. Eva ruhê kurmanciyê temam hema nava vê xeberê da tê gotinê: Kofîya Diya Mi. Ji wiya zêdetir bawer bikî mi tu tiştêkî maîn nedîtye. Ez îda navêjim derheqa wan berevokê Apê Casim ên bi zimanê ermenî, kurdî, rûsî, bi zimanê avropayê mayîn da çapkirî.

Gava efrandinê Apê Casim bi berevoka neşir dibûn bi zimanê ermenî, rojnamên ermaniya da rêsenziyae gelekî giranbiha, gelekî qîmetlî dihatine çapkirinê.

Apê Casim, bextê mi lêdaye, wekî sê sala mi tevî Apê Casim radyoya Yêrêvanê ya kurdî da kar kiriye.

Êz zanim, wekî Apê Casim bûye hîmdarê, bingeckirê xeberdanêd radyoya Yêrêvanê ya kurdî. Ew serokê wê yî pêşin bû û ez

zanim, wekî ew fonda niha dengxana Radyoya Yêrêvanê ya saz-
bendiyê da tê xweyîkirinê, para kurdî, kilam, miqamê kurdî, ew bi
saya Apê Casim hatiye sêrî. Ewî kir, ewî dest pê kir, ewî da dewle-
mendkirin. Û mi xwe-xwe ber çavê xwe dîtiye, wexta dengbêjek,
sazbendek di hate radyoyê, Apê Casim çi cûreî berbirî wana dibû,
ça dilovan, ça xêrxaz, ça bira-pismam rê nîşanî wan dida. Xwe-
xwe fîqeke gelekî rind lêdixist. Wexta sazband lêdixist, cîkî yan şaş
dikir, yan şaş diçû, Apê Casim dida sekinandinê û digotê wekî çi
cûreî gerekê bê kirinê.

Bona her miqamekî, bona her kilameke kurdî Apê Casim diqic-
qicî.

Rind tê bîra mi rehmetiyê Ahmedê Mîrazî, wekî emir da îda
mezin bû, wextê da dengbêjekî gelekî eyan bûye, hat radyoyê û
kilamê wî nivîsîn. Rast e dengê wî îda ketibû, emrê wî îda mezin bû,
lê Apê Casim ser wê qutiya şirîta dengnivîsara Ahmedê Mîrazî
nivîsî, “Fonda Zêrîn, destê xwe nedinê, gere bê xweyîkirinê!” Û ez
çiqas fem dikim gerekê awqa merîfeta xebatkarê radyoyê hebe,
rastî jî ewê Fonda Zêrîn vî cûreî xwey kin.

Apê Casim usa jî xebatçîkî mexlûqetiyê yê gelekî aktîv bû. Nava
emrê kurdê Ermenîstanê da tu qewimandineke usa tunebû, wekî Apê
Casim tev nebiya. Tê bîra mi salên 90î gava rojnama me Riya Teze
çap nedibû û me dîwanê ra name dinivîsî, şikyat dikir, gazinê xwe
dikir, hîvî dikir, Apê Casim ji wan meriva bû, yê ku pêşiya gişka bin
wan kaxaza da qol dikir, wekî rojnema me bê xweykirinê.

Rind tê bîra mi tiştêkî maîn jî. Wan sala, wekî ne ronaî hebû,
tiransport nedixevitî, zivistan, sur-serma, rê-dirb dihatine girtinê,
berf gelekî ketibû. Em vira rêdaksîonê da berhev dibûn, mi ra têlê
xist go, ‘Çi dikin?’ Mi go, ‘Em vira rûniştîne, xeber didin.’ Go, ‘De
ez ê niha bêm.’ Wê emrê mezin, îda devdevî 90 salî bû, wextekî mi
lê nihêrî Apê Casim derî vekir hate hundir. Gele kaxazê nivîsarê
anî, hatiye. Divê, ‘Eva bira aliyê mi da bive alîkarî, wekî rojnama
me bê xweykirinê’.

Ez îda navêjim derheqa wê yekê da, wekî bawer bikî tu rew-

şenbîrekî kurd tuneze li Ermenîstanê, wekî ev kirinê Apê Casim, xêrxaziya Apê Casim nedîtibya. Wekî şîrhelal e, gerekê bişêkirinê, gerekê bêje.

Gava ji nivîskarê ûrisa yê mezin M. Gorkî pirsîne, wekî kîjan e sertaca efrandinê te yê bedewetiyê? Ewî bersiv ha daye, "Maksîmê kurê mi!"

Mi hevekî pêş da xeber da derheqa efrandinê Apê Casim ê bedewetiyê da, lê ez texmîn dikim, sertacê efrandinê Apê Casim ê sereke ew ewledê wî ne. Ew Ordîxan e, ew Celîl e, ew Cemîle ye, ew Zînê ye.

Apê Casim, meta Xanim çar zaro mezin kirine, xwendina bilind dest anîne. Ordîxan doktorê ulmê filologîyê ye, profesore Ûnîversîta Lênîngradê ye û hurmeteke mezin miletê me ra tîne. Ewî û Celîlê bira xwe bi temamî pêşkêşî berevkirin û lêgerîna zargotina me kirine. Çiqa berevokê wan ça Yêrêvanê da usa jî Moskwayê da, Lênîngradê da, welatê dereke da derketine. Bona her afrandineke me ya zargotinê, ewana, çewa divêjin, xûdanê dirêjin, wekî ew winda nebe, bê berevkirinê, bê nivîstarê, bê naskirinê.

Xevata Ordîxanê birayê qîmetlî ew "Xanê Çengzêrîn (Dimdim)" e, wekî van axiriya jî ewî varîyanteke wê ya teze dîtîbû rojname "Novî Kurdîstan"ê da derketiye. Mi xwend, dîsa çewa rewşenbîr mi gelekî xweş hat û mi dît wekî rastî jî ewana emekeke çiqas mezin dirêjin.

Derheqa Celîlê bira da ez tenê karim tiştekî bêjim. Em hevalê hev ê nêzik in, em mînanî bira ne, lê fikra mi derheqa Celîl da ne aqasî aliyê hevaltiyêda ne, çiqas aliyê ulmdariya wî da ne. Celîl ew ulmdar e, yê ku tu wexta fikira xwe ra qelptiyê nake, yê ku tu wexta guh nade wan meriya, yê ku dixazin ziyanê bidin tarîqa me, miletê me. Rind dizanim ez, kîtebeke Celîlê bira îda hazir bû bona çapkirinê, îda wê bişandana çapxanê, gava çend ulmdarê miletçî daw kirin, wekî Celîl çend fikrê xwe biguhêze, wê rê bidin wekî ew kitêb bê çapkirinê. Celîl qaîl nebû. Ew temam xebata hate kirinê wê derê, Ermenîstanê da bona çapkirina wê kitêbê girtin avîtin avê,

nehiştin wekî ew kitêb vira çap be, lê şikir Xwedê, wekî ew kitêb bi zimanê rûsî Lêningiradê hate çapkirinê û hurmeteke mezin miletê me ra anî. Wekî Celîl jî mînanî, wa gotî, hine ulmdarê me biya, wê pêre-pêre qayîl biya, wê heynese hevekî hîlekarî bikira, wê usa bikira, wekî ez bêjim him dilê wan ulmdarê miletçî xweş biya, him jî ez bêjim, wê wî ra baş biya. Lê Celîl ew çetînayî hilda ser milê xwe her tenê bona wê derê, wekî zîyanê nede tarîqa me, zîyanê nede mexlûqetiya me kurda. A ewledê ha mezin kirine.

Ez îda derheqa Cemîla xûşk da nevêjim, wekî temamiya emrê xwe pêşkêşî sazbandiya me kiriye. Eva çendik çend sal e ew serkariya sazbandiya radyoya Yêrêvanê ya kurdî dike. Çiqas berevokê wê Yêrêvanê, Moskvayê, walatê dereke da çap bûne, çiqas kilamê me bi nota hatine nivîsarê. Û eva xiznek e, wekî niha em qîmetê wê nizanin. Pêncî sal, sed salê din şûn da ew silsiletê teze rabin wê zanibin qîmeta van xevata, çimkî naka em xaziya xwe tînin, wekî gelo sed salî pêş da, ez divêm kilameke me, wekî niha wînda biye çûye, gelo çi cûreyî biye. Lê bi saya serê Cemîlê, saya xabata wê ya kirî ew dimîne. Ew dimîne û silsiletê paşwextiyê wê bi destî wê nivîsarê karibin qîmeta wê bidin, yan jî zargotina me bînine ber cava.

Paşê, em pirseke mayîn jî bîr nekin. Nava wê sazbandiya me da, nava wê zargotina me da pirsên usa hene, wekî paşwextiyê da dikarin bivin kilît bona vekirina gele pirsê tarîqa me, gele pirsê riya me derbaz bûyî, em naha tê dernaxin, lê îjar silsiletê paşwextiyê dikarin tê derxin, dikarin vê yekê bidin xevatê. Usa jî derheqa xûşka Zînê da dikarim bêjim, wekî ewê jî emekekî mezin rêtiye bona pêşdabirina kûltûra me, çanda me.

Ez ser wê fikirê me, wekî nava ne tenê kurdê Ermenîstanê da, bawariya te Xwedê hebe, derew neyê, kurdê temamiya dinyayê da wê arşîveke dereheqa kurda; çanda wan, litêratûra wan, erfûedetê wan, êtnografia wan da tunebe, çawa ku ez bêjim mala Apê Casimê Celîl heye. Ew dewlemendiya me ya lape mezin e. Ji xişir girtî, ji xemla kulfet girtî, ji xemla mêra girtî, ji hûrmûrê nav malê

*girtî, ji dokûmentê nivîsar girtî, ji kitêbê degme girtî, îdî ez nizanîm
çi bidime rêzê da girtî, her tişt wê arşîvê da heye. Û ezê gelekî şa
bûma, wê rast biya jî, eva wê rastiya objêktîv biya, wekî wextekê,
wekî bi silametî Kurdistan aza bive, bive dewleta serbest, muzêya
ser navê Apê Casim bê vekirinê û ev qiniyatê têda jî wê derê cîyê
xwe bigrin û evê rast be. Evê qîmetê rast be.*

*Ez tenê karim tişteki dawiyê da bêjim, eferim neferê mala Apê
Casimê Celîl ra, wekî rastî ewana tradîsiyayê bavê xwe ra amin in.*

*Apê Casim wexta kurdek didît, hewasa wî kurdî ra dihat pê re
disekinî bi seheta xeber dida, pê dihsiya jî kî derê ye, çi derd û kulê
wî heye, çi xem-xiyalê wî hene, usa jî ewledê Apê Casim usan in û
bira çewa kurmancî divêjin, Apê Casim ber mîrê xwe duaçiyê wan
ewledê xwe be.*

*Wexta Apê Casim çû rehmetê, meytê wî birin çûn nav merzelê
me kurdê êzdiya kirine çel, bi şêx û pîr, bi xêr û xêrat, bi dua-diroz-
ge, bi qewl-beyt. Û naha jî heykelekî usa ser mexberê Apê Casim
çêkirine, wekî merî zendegirtî dimîne. Û rastî jî ew heykel anegorî
mezinaya Apê Casim e.*

*A eva ew mal e, a eva ew tradîsyon e, wekî Apê Casim, meta
Xanim wê malê da danîne. Û badîhewa nîn e, wekî hetanî neviyê
Apê Casim, nevîçirkê Apê Casim xwe wê riya kurdîtiyê girtine,
qulixî kurda dikin, qulixî kûltûra me dikin, qulixî derecê me başqe-
başqe dikin.” 01/09/2000, Yêrêvan*

6. BÎRANÎNÊN HOVHANES BADALYAN

Dengbêjê eyan, hozanvanê Rêspûblîka Ermenîstanê yê emekdar
dibêje:

*“Berê ez ji zarotiya xwe dest pê bikim. Hemêdiyê yek ji taxa
Bexdaê ye, îngilîsa firogeh li wir ava dikirin. Bav û birê mi li wê
derê kar dikirin. Em jî miletekî mihacir, me ji Êrmiyê bar kiribû.
Em xût ji Êrmiyê ne, rex kenarê behra Êrmiyê.*

Cara yekemîn ez li taxa Hemêdiyê rastî êzdiya hatim. Her sal, ez nizamî bi mena kîjan eyda êzdiya em ermenî diçûne deşt û êzdiya eyda xwe derbas dikir. Strana digotin, serê xwe dihejandin. Ez wî çaxî sêsalî bûm û mi dixast bi renekî dostaniyê bikira kurdê êzdiya ra, çimkî ezî bê dîn bûm. Zar (zarok) bûm, lê ezî ne awqayî nêzikî xaçparêziyê bûm, bavê mi Têr Ohanês jî keşîş bû, lê mi qanûnê xaçparêziyê qebûl nedikir, dêrê da her tenê muzîka xweşî mi dihat. Diçûm, mi guh dida muzîkayê.

Agirparastina (agirperistina) êzdiya, ku dînê me ermeniya berê bûye, xweşî mi dihat. Mi didî wekî dînê agirparastinê dînekî diha rast bû bona me ermeniya û bona êzdiya, çimkî em hênê hê gewet bûn, padişê me hebûn. Xaçparêzî me ji van pîrsa hinekî dûr xwey kir, çimkî ew dînekî diha merivhiz e, ez bêjim dereca cînarê te, hevalê te diha rehm e, yan diha bi dostanî berbirî cînarê dorberê xwe dibe, lê agirparastin dînek e, ku eger dijin biketa welatê te cimeta agirperest mehkem bona parastina sînorê xwe bi mêrane disekinî.

Le bextê mi anî, sala 1946 ez hatime welatê Ermenistanê. Salêd 1956-57an çaxê me radyokompozîsyâ Hovanês Şîraze "Sîamed û Xecazerê" çêdikir, Aram Mêrangûlyan wê hênê serkarê koma me bû, ew ser hîmê wê poyêmê muzîka nivîsî û min û Ofêlyâ Hambarsûmyan me wek dengbêj stra.

Hema wî çaxî bû ku mi nasiya xwe da Casimê Celîl. Mixabin ku rehmetî îro ne me ra ye. Ez bi hurmet berbirî wî mirovî bûm, çimkî mi farisî zanibû û kurdî nêzikî zimanê Farisî ye, ewî hîvî kir çend stranê kurdî bona radyoyê tevî wê ansamblê bistirê. Û me tevayî kar kir. Casimê Celîl yan strana danî yan jî dengbêja danî, mi guh dida strana û stran dikirine nota. Ewî xebera rast dikir, çimkî ew bi xwe nivîskarek û şayîrekî berz bû. Û mi bi muhbet û bi dilxweşî Casimê Celîl ra kar kir heta sala mirina wî.

Hurmata min a mezin hebû li hember wî camêrî û nek tenê ber bi wî camêrî, lê usa jî ber bi rêdaksiya kurda û êzdiya û ez divê heta Ermenîstan hinekî bi ser xwe da bê, hinekî gewet be, dibe em

pirsa kurda jî safî bikin. Ez bawar im, dibe li wan sala ez tunebim, lê dîsa divêjim, ez bawer im ev gotinên mi wê bêne serî, çimkî em cimetine biran e, em gele nêzîkî hev in û me strana "Hoy Narê, Hoy Nazê, Romanî" tevî Rûzanna Vardanyan stra û bi vî rengî ez rêdaksiya kurdî va hatime girêdan û heta roja îroyin jî girêdayî me. Bawer im, eger mecal hebe, yanê ansambla me eger tezedan bê ser hev, rast e em nika ser vê pirsê disekin, lê qeweta berê nîn e, ew cûre karkirina berê nemaye, yê hêna Mêrangûlyan da hebû, yê ku salê 50-60 hebû. Ez soz didim, dîsa çend strana, bi alîkariya wê bistirê û pêşkêşî gelê me yê kurda, gelê me yê êzdiya bikim.

Cemîle: Lê tu çewa gotinê strana hîn bûyî?

F. vhanes Badalyan: Ew bi xwe Casimê Celîl ez hîn dikirim. A li vê otaxê rûniştî, gotin yeko-yeko digo, mi jî pey wî diwekiland. Eger sewta gotinê çênedibû, digo, "Na, nebû! Mesele herfa "q". Ez Bexdayê hinekî erebî hîn bibûm. Herfa wan a "q" heye, ew herfa mi karibû baniya ser ziman. Gele kêfa wî dihat, şa dibû, wekî wa gotina mi dikaribû baniya ser ziman.

Cemîle: Bona me jî şabûneke mezin bû, wekî tu pê qail bûyî, te bona gelê me stranên kurdî straye.

Hovh. Badalyan: De ez divêjim, mi biçûkatiya xwe da muzîka kurda hiz kiriye, kurda hiz kiriye, çimkî mi texmîn kiriye, êzidî tim ermenîa ra girêdayî bûne. Bextê wan jî mîna bextê ermeniya bûye.

Ez bawar im, wekî bîranîna Casimê Celîl û nivîskarê mîna wî êzidî tim wê bîra me da be, bîra gelê me da be, xisûsî bîra nivîskarê me da be, çimkî nivîskarê me ermeniya dostaniya wana jî tevî nivîskarê êzidî ra heye, dostaniyê hev ra dikirin.

Ez guman im dostaniya me wê her hebe û em ê tevayî vê Rêspûblîka xwe ye zor saz bikin û rojê hatî eseh wê geş bin. Em rojê xwe ye hatî nav gelê we dibînim. Ez bi dil divêjim, çimkî hûn bi jimar pirr in. Hûn pirr pirr in, gelê kurd yeketî û xwehişiyarbûnê dijî.

Ez spasiya xwe divêjim bona vê rasthatina xweş û bîranîna Casimê Celîl gere timê geş bimîne dilê mi da, çimkî ez pê re gelegele sala xevitîme.

7. BÎRANÎNÊN TAHARÊ EMER

Doktorê îlmên dirokê, mamoste, dirêktorê dibistanên kurdî li gundên Sîçanlû û Tilikê (nehiya Telînê, Komara Ermenîstanê), dibêje:

“Hatina min a radyoyê, wê derê va girêdayî ye, ez rastî qîza birê xwe Cemîla Casim hatim, mi zû da neditibû. Cemîla Casim silav-kilava, dîtina mi va muhbeta mi gele bilind bû, bîranînêd kevn ketine fikira mi, destebirakê min î wextekê, zehmetkêşê miletê me Casimê Celîl hate ber fikira mi û teze ez ber xwe ketim bona Casimê rehmetî, wekî eva çend sal e hesab bike mecbûr bûme, mi ra miyeser nebûye herime mala wan, em hev bivînin, xeber bidin çewa ku lazim e. Îlahîm wekî roja defînkirina wî ezî balnîsê (nexweşxane) da bûm. Balnîsê da mi bihîst mirina wî. Ez, usa jî nexweşên milet, em gele ber xwe ketin, me wira îçke jî îzin tunebû em bidin xevatê, lê me hilda îçke anî nexweşxanê, me kas hilda bona rehmetîyê Casim. Rehma Xwedê lê be, mêrê usa!...

Casimê Celîl mêranî bû, steyrka xo va, xeberdana xo va, dilê xo va. Bawer bike mi gelek kê mêrê usa emir da dîtine. Hevtê pênc sal emrê min e, ez gele camêra va girêdayî bûme, mêra va, maqûla va, nivîskara va, ulmdara va lê dilê nola dilê Casimê Celîl ez nikarim bêjim, mesele dilekî başqe himberî dilê wî bikim.

Carekê kulfeteke êzdiya li çiyê girtibûn. Mala wê da çek dîtibûn, çi kiribûn, mi cab da Casim, Casim mala me da bû, timê diçû dihat, [Sîçanlû] hesab dibû gundê wî. Mi go, wekî şuxulekî ha qewimiye.

Casim lêda çû mîlpêtra, dataxazra [serokê polîs], yê din ra gele şuxul kir, hetanî kulfeta êzdiya ji kelê derxist hilda anî gund. Ew [bûyer] tenê nîbû.

Casim ne kubar bû, tevî pala, tevî gundiya timê dixwar, vedixar, xwe usa qure nedigirt, xwe kubar nedigirt, nav milet da bû, nav cimetê da bû.

Gele cara di hate mêvanya me. Pilaş [sako] xwe dikir, barana gur dihat, de tomerî hema usa kewşen da digerya û gul, gupika va mijûl dibû, emrê miletyê va mijûl dibû. Carekê yekî pismamê mi hesp digerya, hespê wî winda bibûn. Casimê rehmetî gazî kir, “Roryo, roryo!...”

Hêrs bû ser da. Ewê êzdî, ku zar bû xoxo jî. Casim go, “Hela çika natirse, çika dilê wî çewa dil e?” Lê ewê êzdî gava cava xo sert da, Casim hilda, “Wey!” Go, “Lê tu birê mi kirib î!”

Dilê wî dilê millet e, dilê kurdan e, dilê êzidiyan e.

Casim gele milethiz bû. Derdê wî, ruhê wî, emrê wî milethizî bû. Usa jî nav gunda timê digerya. Hîmdarê radyoyê bû.

Bîra mi tê, wekî nivîsara radyoyê destnivîsar, zarnivîsar bû. Hildana kilama “Kerr û Kulikê, Silêmanê Silivî, Mem û Zînê, Xecê û Syabend”. Mi bilûrê lêdixist, Egîtê rehetî jî distira, pêşiyê, berî gişka ew aliyê Casimê Celîl da hatiye hildanê.

Casim usa jî ruhê xwe, emrê xwe girêdayî bû milletê xo ra. Hizkirina wî tevî millet bû. Sivê heta êvarê ew kurê xo va, ew zarê xo va digeryan bona folklorê millet, bona berevkirina guharên zêrîn, wekî winda nebin, bimînin çewa ku lazim e.

Casim wexta yekî kesîv didît, bawer bike hêşir çewa dihatin, çima kesîbîyê da ne, çima belengazîyê da ne, çima dereca wî baş nîn e çewa ku lazim e.

Aha bona Casimê Celîl, bona hizkirina wî bona navê wî, mesele gundê me da gele zar hatine navkirinê bi navê Casimê Celîl. Hema yek jî mala xûşka mi, usa jî mala kurapê mi, zarê wî nefera va: Casim, Ordîxan, Celîl, Zînê, Cemîle, mal va temam navê Casimê Celîl in, bona mêraniya wî, bona navdengê wî, bona muhbeta wî.

Ew timê bîranînê mi da ne. Mi gelek cara mala wî da nan xariye, vexariye, derbaz kiriye, bêrikandiye. Ew nek tenê pismamê mala mi biye, usa jî tomeriya gundê me, cimeta Telînê, gişk Casimê Celîl va girêdayî bûne çewa hizkiryê me, çewa nivîskarekî eyan, muhbet, buhuriye milletê xwe, xêrxazê milletê xwe. Ew miriye, lê hesav bike nav û dengê wî, qedir-qîmetê wî wê nav cimetê, milletê me da bimîne heta hetayê.

Hîmlî wexta teze Ermenistanê da pîrsa lîstikê, pîrsa radyoyê danîn, yê ewlînkê ku mijûl dibû gunda da, komêd bedewetyê, xwe afrandinê, topkirina wan va hîmlî Casimê Celîlê rehetî derbaz dikir. Ew xoxo jî, tevî komê, kom hîn dikir, wî yaşê xwe, wê dereca xwe, wê bilîndaya xo, hesab bike gişk bi kîsî wî dibû: tiransport, avtobûs... çik

hebû ewî danî. Kom cîkî dibire cîkî dinê.

Gele miqam miqamê Casim in, miqamê wî ne, hînkirinê wî ne. Gelek mijûl bûye komêd me da. Cimet, usa jî ew lîstikçî bêqedir verê nedikirin. Kîsî xwe temam, ji beriya xwe temam, perê xwe temam. Gele dengbêj danîn mala xwe, roja mala wî da diman, hurmet, siyanet, qedir, qîmet verêdikir bi muhbeta bilind, bi qedrê miletiyê lapî kûr, usa jî yek paş da nedima ji giliyê Casim, dereca wî, muhbeta wî, gilî-gotin.

Heyneyse ew lîstikêd miletiyê mehkemiya wana, kilamên radyoyê ye ji ewlîнка heta îro jî qeweta xwe winda nekirine, temam hesab bike payê pirrê alîyê Casimê Celîl da hatine kirinê. Loma Casim nayê bîr-kirinê. Kilama da jî, strana da jî, komêd bedewetyê yê xweefrandinê miletiyê da jî û her dereca da jî cimeta me bîr nake Casimê Celîl.

8. BÎRANÎNÊN AHMEDÊ GOGÊ

Nivîskar, jûrnalîst, demeke dirêj serokê radyoya kurdî bûye, dibêje:

“Hurmet û siyanet ji Casimê Celîl re. Îro temamiya cimeeta me ya li Ermenîstanê zane, wekî sala 1955 radyo, wekî bi zimanê kurdî hate dayînê ji Yêrêvanê, hîmdarê wê Casimê Celîl bû. Ew Casimê Celîl, yê ku salêd sihî da bawer bikî temamiya emrê xwe, edebiyat û medeniyata me ra hate girêdanê û ser hemû kitêba bawar bikî nivîsiye, wekî rêdaktorê wan Casimê Celîl e.

Casimê Celîl bi vê fikirê hesab dibe mezinayî nava gelê me da. Çima?

Casimê Celîl cara ewlîn kilamê me, miqamê me nivîsîn, îjar nava qewlekî çewa da?

Wî çaxî qewl, mecelêd nivîsara kilama awqas tunebûn, ewî temamiya dengbêja, temamiya sazbanda danîne mala xwe û bi roja mal da xwey dikirin, wan ra mijûl dibû û kilamê wan û gotinê wan, miqamê zurnê, fîqê meyê nivîsîn ser qeytana magnîtafonê, ji windabûnê xilas kirin. Navê Casimê Celîl ra dêmek girêdayî ye hîmdanîna fonda kila-

mê me, kîjan heseb dibe "Fonda Zêrîn" û îro, niha, li Radyoya Ermenîstanê ya mîletîyê têne xweyî-kirinê. Bona wê yekê hurmet û siyanet Casimê Celîl ra.

Casimê Celîl wekî sala 1918 li Qersê mihacir bû, dê û bavê wî alîyê dijmin da hatine kuştinê, ew hat vê derê, saya zimanê ermenî hîn bû, bû merivekî mezin, nivîskarekî gelekî eyan, şayîrekî gelekî hizkîrî û em vê gavê û her gav dikarin mala Casimê Celîl hesav kin çewa merkezeke kurdzaniyê navûnîşan e.

Casimê Celîl du ewledê xwe dane ser dereca kurdzaniyê here bilind. Mesele Celîl, wekî hurmet û siyanetê me ra tîne. Mesele Ordîxan, wekî kubariya mîletê me ye. Cemîle wekî eva çil sal e para xeberdanê kurdî da dixevite û dîsa riya bavê xwe da diçe, pîrsêd berevkirina kilam û miqamêd me va mijûl dibe û hurmet û siyanet wê malê ra. Em gerekê şa bin, wekî mînanî Casimê Celîl hene, yêk mînanî ewledê wî hene, wekî bê westandin xwe pêşkêşî edebiyat û medeniyata me kirine, xezma berevkirina nimûneyêd folklorê me, wekî niha îdî wînda dibe. Wana xebateke gelekî mezin kirye, wekî nimûnê folklorê me ya mîletîyê ji windabûnê xilaskirine û ew kirinê malê heta hetayê û heta ew nimûnê folklorê dijîn, navê Casimê Celîl wê hebe, navê ewledê wê malê wê hebe. Loma jî em dibêjin, şikir mala Xwedê ra, wekî Ermenîstanê da saya alîkariya cimeta ermeniya ye bêqelp, maleke usa heye û malêd mînanî wê jî hene, lê ez te ra rast bêjim, emekê Casimê Celîl gelek e.

Mesele, ew miqamê Şamilê Beko, miqamê Egîtê Cîmo, kilamê Şeroyê Biro kilamêd me yên kilasîk e; mayîn ew saya Casimê Celîl mane malê nemirî, zanî. Eva hebûna me ye, evana me ra lezetê tînin hemû gava, hemû wexta û kilam û miqamê me me ra bûne rêber, rê nîşanî me didin, bona em haş xwe hebin, wekî em kurd in û ew merivêd ku qelemê yan pênuşê hiltînin dijî Casimê Celîl dinivîsin, ewana nezan in, ewana nexweş in, wana gotî bivîne ber malê yanê jî bivîne xastexanê derzî bikin, wekî ewana ser hişê xwe da bîn. Merivê usa hemû dema da bûne qerfa mîletê me, bûne pêkenîn. Em timê wan kenyanê û em nika jî dikenin. 16/02/2000

Karkir, axaftarê radyoyî salên pêşin (1955-1957)

Ji zarotyê heta naka ber çevê mine li oda mala me, li Yêrêvanê, ser kûça Pêçatnîkov, şikilekî mezin û delal di nava çarçova darîn li dîwêr dardakirî bû: hevt kulfet bi cilê kurmancîyê, bi kofî, bi xîşir û bi qerefil dora masê rûniştine û guhdarya radyoyê dikin.

Eva bû nêzîkî hevtê sal ew hema usa li dîwêrva dardakirîye. Ew foto cewahireke mala meye. Ew sala 1937-a kişandine, bona propagandakirina destûra (konstîtûsîya) walatê Sovêtyê, guvek heq û extî-yariyê kurda jî wek heq û extîyariyê milletê mayîne.

Şikilê dîwêr ker û lale. Ez nizanim ew radyoya devreş bi çi zimanî xebardida, lê xûyabû, gelek xweşî me dihat û wek dibînin, duarojê jî radyo di jîyana mala meda hema hingêva cîyê xwe girti-bû.

Sisê meha adarê sala 1953 “rêberê gel”, gênerâlîsîmûs Î. V. Stalîn çû dilovanîya Xwedê. Gelê Sovêtê mane bê “bav” û bê “rêber”. Ew hîvîya warguhastina, hîvîya xweşkirina jîyana xwe bû. Bona cimeta bê xweyî, bê xudan, wek kurdê bê dewlet bûn, eva pirseke giring bû. Hê dema Stalîn kurd êşyaî bûn, wana telî, tengî û sirgûna sala 1937 dîtibû.

Pey mirina Stalîn walatê meda dereca polîtîka netewada hine guhastin çêbûn. Bona kurda pirsê here giring ew bû, wekî 17-ê sênt-yabira sala 1954-a komîtêa merkezîya partîya komûnîstên Ermenistanê tevî gele pirsên mayîn, sê biryarên bingeşî jî, ji bona kurda pir giring, girtin. Yek ji wana jî nûva çapkirina rojnama “Rya teze” bû, ya ko sala 1938-a derî lê hatibû girtin. Biryara duda pirsê amadekirina weşandina xebardana radyoya kurdî bû ji Yêrêvanê. Gor vê biryarê xebardana bi zimanê kurdî gere hevtê sê cara bihata weşandin, her cara bi 15 deqe. Pirsê sisya, ser perwerdeyî bû. Gorî vê biryarê serkirdayetiya Ermenistanê sala xwendina 1955–1956-a

rex têxnîkûma pêdagogîya ermenîya, gerekê bona hazirkirina ders-
darên zimanê kurdî kûrsekê vekira.

Hergê bona ji nûva çapkirina rojnama “Rya teze” pirsra kadroa û finansada gilî-gotinê hîmlî ji alîyê dewletê hatibûn safîkirin, lê pirsra xeberdana radyoya kurdîda pirsra xebatçîya, pirsra aylîxa wana, pirsra honarara ji bona xudanê wutara û dengbêja, tu gilî, tu gotin nehati-
bû kirin. Her biryara komîtê a merkezîya partîya komuînîstên Ermenistanê bû, wekî “Karê amadekirina weşandina radyoya kurdî dimîne ser milê serokatya radyofîkasîyayê û wuzareta çanda Komara Ermenistanê, ser hevalê Sîmonyan”. Her ew.

Bi vî rengî serkarê para kurdî ne bi serê xwe bû, hevsara mihînê ne li destê sîyar bû. Bi dîtînya min, wisa kiribûn, wekî serkarê parê xwe zêde aza û serbest nebîne. Radyo îdareke îdyologîyê bû.

Payîza sala 1954-a dîwanê berpirsyarê xeberdanê radyoya kurdî Casimê Celîl, ya rojnema “Rya teze” Mîroê Esed kivş kir. A bi vî rewşî ji 1 yanvarê sala 1955, berî êvarê, seheta nîvê şeşa radyoya kurdî ji Yêrêvanê dest bi kar û barê xwe kir. Wê êvarê min cara pêşin weşanî dinê kir peyvên: “Yêrêvan xeberdide. Hevalê radyoguhdar, em dest bi xeberdana zimanê kurdî dikin”. Bi van gotina, me dengê kurdê Ermenistanê bi zaravê kurmancî belayî dinê kir. Her Xwedê zane çî eşq û çî şayî kete dilê gel, bi çî rangî kurd xwe serbilind dîtin.

Rojên pêşin xeberdanê kurdî hevtê sê cara bi 15 deqe bû, ew jî paê pirê xeberdana ser polîtîka partîyaê bû, ser pirsên walêt, yên komara Ermenistanê, kolxoz, sovxoza û nûçeyên mayîn bûn. Eva tişteki fermî bû. Wê hênê radyo, rojname, perwerde, hemû bi ruh û meremê partîya komûnîstyê bû. Ragîhandina serketina gelê Sovetê li nik me, ew pirsra ser hemû pirsra bû.

Me bihîstibû, wekî radyoyên Têhranê, Bexdaê, Qahiraê, Mêrîwanê axaftina kurdî diweşînin, lê radyoya Yêrêvanê rengê xeberdanên kurdî bi carekêva guhart. Zûtîrekê ew bala xêrxaza û nexêrxaza, bala dost û dijmina kişande ser xwe. Mene ew bû wekî dengê kurda cara yekemîn bû ji walatê sosîyalîzmê, ji Sovetê, ji komara paytexta Ermenistanê, Yêrêvanê, dihate weşandin. Wê hênê

kurdê bindest û xweyî walatekî perçe-perçe bûyî, gumana xwe walatê sosîyalîzmê va girêdida. Çevê bindesta li Moskov, li Kirêmlê bû, ka Rûsîya çi tiştekî qenc wê bona kurda bike.

Kurdê Sovêtê bi radyoya xwe serbilind û kêfxweş bûn. Radyo kete dilê me, kete mejuyê me. Ew bû pareke jîyana me.

Salê 50-î meydana rewşanbîrîyêda ji kadroê berê yê aktîv her Casimê Celîl, Emînê Evdal û Hecîyê Cindî mabûn. Hevalê heyî jî pirsê çanda kurdî dûr sekinîbûn. Berî ku ji nûva rojnamê çap bikin û weşandina xebirdanê kurdî destpê bikin, ji wana heryek îdarekê da, mektebekêda, polîsêda, kolxoz û sovxozekêda kar dikir. Hinekê mayîn teze xwendina bala distand, hinekê din jî nû xwe xwendinê digirtin. Wê hênê ji cahila kêr meriv dikaribûn bi kurdî binivîsîya, yan bixanda. Yê heyî jî rêdaksîya “Rya teze”-da cî girtibûn, hazîrya jimara yekem didîtin. Mene ew bû, wekî pey sala 1937-1938-a pîrsa hazirkirina kadroya da navbirî ketibû, xwendina kurdî ya sîstematîk tunebû û cahil ji mecbûryê xwe hînî zimanê ermenî, gurckî û ûrisî kiribûn.

Mala me da ji mêj va karê rewşenbîrîyê va mijûl dibûn: berev-kirina nimûnê zargotin û mûzîka kurdî ew mera karê rojane bû, ji mera bibû xûn û goşt. Wê hênê ji gunda, ji bajara dost û pismamê me, ahil û cahil, xort û qîz dihatin mêvanya me. Bi rastî, mêvanê me tim û tim hebûn. Ewana nava rojê diçûne ser karê xwe, êvarê jî vedi-geryan, dihatin dibûne dengbêj û çîrokbêjê me.

Li wan sala ez xwendevanê ûnivêrsîteta Yêrêvanê bûm. Xwendina xweye kurdî min malda, ber destê bavê xwe standibû û roja karê radyoyê despê bû, ez bûme alîkarê bavê xwe, tevî mijarê radyoya kurdî bûm.

Radyoyêda xên ji dengê mêra usa jî dengê jina gerek hebûya. Xanima remetîyê Wezîrê Nadîrî Nûrê Polatova, qîza Egît-begê, doteke xwendî û zane, ew jî bû pispora vî karî. Çend roj neketibûne navê, serokê rêdaksîya xebirdanê radyoya kurdî Casimê Celîl pîrsa amadekirina koma sazbandîyê danî pêşîya midûrê radyoya Ermenistanê Arşalûys Sîmonyan, lê feqet ew pîrs ne wê hênê, ne jî

paşwextîyê hel nebû. Ew bargiranî ne karê milê midûrê radyoyê bû. Hukumeta Ermenistanê bona sazkirina koma sazbandîyê, ji bona xebata rêdaksîya para kurdî, pere cîbicî nekiribû. Axirîyê dereca finansada çevê rêdaksîya xebirdanê kurdî tim li destê rêdaktorê ermenîya bû. Eva pirsê xevata radyoyêda gele çetînayî pêşda danî.

* * *

Fonda mûzîka radyoya kurdî îro dewlemend e, hebûna wê dig-
hîje 2000 stran û awazî. Ew gencîna çanda gelê meye. Fonda rad-
yoyê wa bi hêsayî nehatye damezrandin. Ew keda 9 salane, wekî
Casimê Celîl roj bi roj rêt ser vê oxirê û bingeha wê danî.

Pirsê avakirina fonda mûzîka kurdî jêra bibû xîyal, bibû mirazê
dil. Bingehtanîna vî karî ewî bi alîkarîya dost û hevalê xwe Şamilê
Beko, Egîtê Têcir, Egîtê Cimo, Taharê Emer û hevalêd mayîn pêka-
nî. Zûtirekê dora redaktorê radyoya kurdî ji gunda, ji bajara dengbêj
û sazbandên walatparêz civyan.

Qizilqule, gundê zarotîya Casimê Celîl bû, gundê dê-bavê wî
bû, gundê kal-bava bû. Qizilqule jî mîna gundê qeza Qersê edilî û
xweş bû. Hergê gundê Qizilqule bona neferê mala Casimê Celîl sîm-
bola xwenaskirinê bû, lê bona Casimê biçûk û bona bermalîya wî,
Xanima biçûk, Xanima Cindî, Cindîyê Qero, Qeroê Sûbaşî, dema
şerê cihanê yê pêşin, Qizilqule bibû kanîya derd û kula, kanîya hêsi-
ra û zelûlîyê. Xanima Cindî jî ji gundê Qizilqulê bû. Ew jî sêwî
mabû. Berî qira êzdîxanê gundda malê herduka cînarê hev û têrne-
fer bûn. Pey salên telî, tengîya, pey tî û birçîtîyê, pey êtîmxana, cîna-
rê gundekî dîsa gihîstine hev, hêlûna xwe avakirin û bûne xweyê
mal-hal, xweyê zar û zêç, nevî, nevîçirk.

Qozilcî jî gundekî êzdîya bû, ew jî ser mentîqa Qersê bû. Gilî
dikirin, wekî qîz-bûkê wî gundî mîna gundê Qizilqulê bejn bilind û
nazik bûn, gava ew diketine govendê, govend germ dibû. Cahilê
gund diçûne bindarûkê, bengî dibûn, ji bengîtîyê sewdelî dibûn. Gor
gotya, hê wê hênê navê Şamilê Beko wek zurneçî naskirî bû, ji
dengê zurna wî gund gundîtî kêfxweş dibûn. Qozilcî jî gundê zaro-

tîya Şamilê Beko bû. Dema radyoya kurdî vebû yazî Casimê Celîl û Şamilê Beko jî, cinarê herdu gunda, bi rîya karê hunera mûzîka kurdî gihande hev û ewana bûne hevkar û dostên hevdu.

Cend roj neketibûne navê, radyoya kurdî nû karê xwe despê kiribû Casimê Celîl berê xwe da berb gundê Tilik, ser nehîya Telînê, berb mala dostê xweyî sala, berb mala Şamilê Beko.

Şêx Şamil jî mîna hezeran ji ber şûrê roma reş xilas bibû, bibû mihacir. Casimê Celîl bawariya xwe wek hostê sazbandiya kurdî Şamil anî. Ewî hê sala 1937-a Şamil, wek sazbandekî jê hatî dinasî. Wê hênê Casimê bîst neh salî koma gundê Tilikê ya folklorî hazir kir û bi biryara hukumeta Ermenistanê şande Moskovaê wekî tevî fêstîvala gelê Sovêtê bibe. Sazbandê wê komê Şamilê Beko û defçî Memo bûn. Koma gundê Tilikê ya stran û dîlanê fêstîvalêda navekî giran qazanc kir, andamê komê ji aliyê dewletê peşkêşê giranva hatin rewakirin

Rind tê bîra min, gava cara pêşin Şamilê Bako hate radyoyê, sazbandê ermenîya guh nedidane wî, lê gava du-sê rojê din ew dîsa hate radyoyê, wekî qeydê zurna xwe ser şirîta dengnivîsokê binivîse, sazbandê ermenîya yê naskirî Lêvon Madoyan, Cîvan, kompozîtor Aram Mêrangûlyan û hinekê mayîn, derê oda stûdîyoê bi fesal vedikirin û zûrbûyî Şamil dinhêrîn, ewê “gundî”, ewê kalemêr çewa tiliyê xwe ser zurna şimşat dive tîne, bi çi qewatî pifî miştika zurnê dike.

Şamilê Beko wê rojê qeydekî ser zurnê ji ber xwe çêkir û nav lê kir “Casimo” û go: “A, Casiko, eva jî xelata te”.

Radyoya kurdî ji roja roj da bala guhdara, sazbanda û dengbêja dikişande xwe. Soz û borc, borc û soz bal sazbanda bibû xûn û goşt.

Dergê rêdaksîya radyoya kurdî ber gişka vekirî bû. Kê dixwast dihat rûdinişt dilê xwe ber “Hevalê Casim” vedikir, xwestina xwe jêra digo, şewrek gotinek jê digirt, û hergê dengê wî hebîya, strana zanibîya, ew pêşîyê dibû mêvanê mala berpirsyarê radyoya kurdî, paşê diçu dengê xwe dida radyoyê.

Cêribandina sazbanda wek qanûn mala meda derbas dikirin. Ji nêzîkî zanîna mûzîka kurdî, peywendîya wî bi stran û awazên kurdîva ji salên zarotîyê di karê avakirina fonda mûzîka radyoyê gelek kêrî wî hatin. Ew bi xwe jî carna ser fiqê lêdida û bi xwe jî distira, eşqa mêvanê xwe xweş dikir. Dengê fiqa wî ji zarotîyê ber guhê me bû. Li salên dibistanê, her sibe, berî em ji xewê rabin, bavê me bi fiqa xwe, bi awazên kurdî, em ji xewê radikirin.

Hejmara mirovên ku dengê radyoya kurdî dixastin bibihên, roj bi roj zêde dibû. Radyoguhdarê me nek tenê kurdê Ermenistanê bûn, lê ew usa jî ermenîyê gund û bajarê Lênînakanê, Hoksîmbêryanê, Êçmîyadzînê, Masisê, Vêdîyê, Artasatê, Aparanê, Telînê bûn. Xulese dengê me diçû hemû gund û bajarên deşta Girîdagê dorberê wê û ji dorber jî der. Ew dilgermî û hizkirina berbi radyoya me ne ji xwandina nûça û rêportajên ser kolxoya bû. Na. Şîrinaya radyoya me bona me kurda, ermenîya, gurca û azerîya ew mûzîka me bû. Rind tê bîra min, gava me rojê ledê yan jî cejnada dest bi pêlweşandina mûzîka xwe dikir, gele mirov, îlahî li mehê gulanê û havînê û despêka payîzê, bajarvanê ermenî bi kêfa xwe dengê radyoya mala xwe bilind dikirin, ku cînarê dorûberê, xelqê kolana mûzîka kurdî bibihên. Êva yeka mera kubarî bû, dostîke germ bû. Cimet guh dida strana û xemê xwe pê direvand.

Sala pêşin, programa me cejnada bi temamî ser şîrîtê dinivîsîn û paşê dihate weşandin, lema min bi xwe ew hemû şabûna cimeta kurd û ermenî ber çevê xwe didît.

Hemû gav û demên nivîsara strana, çaxê mi li radyoyê kar dikir, mîna roja îroyin ber çevê minin. Nivîsara her stranekê serpêhatîke, ew jî çito serpêhatî. Ez dixazim serpêhatya du bûyara gilî kim. Mesele, min dixwast gilî kira, çewa awaza cirîdê di radyoyêda hate qeydkirin.

Payiza sala 1956-a, ew 8-9 meh bû radyoya kurdî li Yêrêvanê kar dikir. Wê payîzê kela dilê bavê min ji eşqa karê radyoyê dancandî, ewî xwe bextewar didît. Ne sur, ne serma, ne tîbûn, ne kêmasîya jîyanê, dinêda tu tişt wîya nikaribû têkira nava cî-nivîna, lê rokê

nizanim çima êşek dilê bavê min hingavt. Ewî çend roja kete nava ci-nivîna.

Di wan roja Şamilê Beko du roj ser hev çû radyoyê û Casim nedît, hate mala me. Gava dîya min derî vekir û Şêx Şamil ber şêmî-kê dît, gele şa bû. Ewê zanibû, wekî bavê min ji Şamil pir hiz dike. Şamil hate odê, dît Casim nava ci-nivînadayê.

Pey silav-kilava, Şamil ber ci-nivînê bavê min rûnişt, go: “Hey, Casiko, çi te qewimye, çima tu usa bêkêfî? Bêje, ez tera çi xizmetî bikim, wekî beşera te xweş be?” Bavê min dûr û dirêj nefikirî û hema go: “Şamil, ez serê camêrakim, wekî tu mira du-sê miqamê welêt ser hevda bînî, bawarke nexaşiya minê sivik be”.

Şamil na-na nekir, çentê xwe vekir, têda zurne bûn, destê xwe bire berika xwe, go: “A, divînî, ji bextê min û te, mi fîqa xwe xwera ne anîye. Xwedê zane ma careke din”. Bavê min zivirî mira go: “Lao, lao, ca tu mira wan herdu fîqê min bîne.” Min herd fîqe jî anî da bavê xwe. Ewî yek da Şamil, yek jî girte destê xwe. Hine virda, wêda fîqê xistin, paşê bavê min zivirî berb Şamil go: “Şamilo, qeydê cirîdê tê bîra te, wexta walêt xortê gund sîyarî diketne cirîdê, para-va digihiştine hev û bi şivê destê xwe kum-kolozê hev danîne xar. A ew qeydê cirîdê tê bîra te?” Şamil hineki fikirî, go: “Na, Casiko, naê bîra min”. –Bave min go: “Wekî ez fîqê xim, wê bê bîra te?” – Şamil go: “Dibe”. Bavê min dest qeydê cirîdê kir. Şamil cîyê xwe qiloz bû, go: “Bise, bise, Casiko, bise, hate bîra min”.

Şamil dest bi karê xwe kir. Lê çima ewî hine awazên xerîb navda kir, nizanim. Min hew dît bavê min xwe nav nivîna dirêjî Şamil kir û bi fîqa destê xe sivikî tilî-pêçiyê Şamil xist, go: “Şamil, tu hostaî, hoste, lê te çi kir? Ew çi miqam bû te tev lê kir?” Şamil lezekî ser-xweda hat, fikirî, go; “Casiko, eva nexş bû”. Bavê min go; “Na, nebû Şamil, hergê her sazbandek mîna te nexşekê ji dor berê bîne bike nava mûzîka me, ji ya me wê çi bimîne? Tema kurdîtyê emê zû undakin, emê nava vê tofanêda roda herin û bihelin. Niha mûzîka me, zimanê me ji undabûnê xilas dike, lê paşê?”. Paşê herd dost hevra dirêj, heta derengîya êvarê ji walêt, ji Qersê, ji Qozilcîyê, ji

Qizilqulê, ji Emençayîrê xebêrdidan. Navê mêrê gundê xwe yên navdar û dengbêja danîne bîra xwe. Axirîyê Şamilê sazband û Casimê Celîl hatine ser sozekê: Şamilê van du-sê rojada qeydê cirîdê bîne bîra xwe, kamil ke, malda bicêrbîne û paşê bê ber radyoyê stûdyoyêda binivîsin û bikin milkê gelê xwe.

Roja dengnivîsara “Qeydê Cirîdê” bona Casimê Celîl û Şamilê Beko bû eyda sazbandîya kurda. Nivîsara Cirîdê pênc deqe kişand. Heta naha cînarê me turuş nakin wê miqamê bikine ya xwe. Na, nabe. Ruhê kurdîtiyê, agirê dilê xorta, hostatya Şamilê Beko hemû rê û dirbê dizîyê digre.

Bûyara dinê jî eve. Carekê camêrekî hêja hate radyoyê, navê wî Elî bû, jêra digotin Elîyê Hemed. Dengê wî xweşî bavê min hat. Ewî hahanga stûdyoyêda odakî vala peyde kir û du-sê strana jê nivîsî. Soz dane hev, wekî filan rojê, filan sehetê Elîyê were, stûdyoyêda hazirbe û îjar stranê mayîn binivîsin.

Ew roj hat. Elî jî gor sozê xwe wê sehetê hate radyoyê. Lê, lê Elî pir melûl û bêkêf bû, ew bû hêsir ji çeva bibarin. Casimê Celîl jê pirsî: “Elî, Xwedê xêrke, tu çima usa bêkêfî?”. Elî axîneke kûr kişand, go: “Hevalê Casim, xêr ji xêrê derbaz bûye, îşev kurê min emrê xwe da.” Bavê min metal ma, go: “Elîyê min, lê tu çira hatî?” Elî go: “Hevalê Casim, min soz dabû te, ku ezê bêm. Ez hatime, lê bibûre...”. Ez li vê xebêrdanê hazir bûm. Fikirîm, yarebî, Xwedê, tiştê wa jî dibe? Kurê wî camêrî mirîye, teze can daye, cinyazê wî hê li malêye, bav rabûye hatye Yêrêvanê, wekî sozê xwe neşkêne û bêje: “Hevalê Casim, bibûre, ez naka nikarim bêm dengê xwe bidime radyoyê, kure min çûye rema Xwedê”.

Ev bûyara ne tê gotin, ne tê gilîkirin, ew nimûneke xeysetê mêrê kurmanc e, kurmancê ku borcê xwe hesav dikir, bona çanda me, bona navê me, xizmetekê ji radyoyêra bike.

* * *

Paîyza sala 1955-a wedê xebêrdanê me hinekî dirêj kiribûn, ji panzde deqe em gihîştine nîv sehetî. Xêra xwedê bû. Me pêra nedi-

gîhand. Rokê Casimê Celîl jî min pirsî: “Tu çi divêjî, kurê min, em nikarin mîna ermenîya radyokompozîsiyakê hazir kin?” - Ez fiki-rîm, mi go: “Em kîjan nivîsarî, ya kê dikarin bikine radyokompozî-sîya?”. - Wî go: “Hema poêma Pûşkîn ‘Hikyat derheqa mesîgir û mesîya zêrîn’, ya ko min tercime kirye”. Îdêa bavê min xweşî min hat. Hevtek neketê navê me bi alîkarîya opêratorê me Haykaz Davîtyan poêma Pûşkîne “Hikyat derheqa mesîgir û mesîya zêrîn” hazir kir û bi kurdî da ber pêlê radyoyê. Têkst min bi xwe dixwand, pêra jî mûzîkeke klasîk jî hebû. Bi dîtina min, wê rojê me hîmê rad-yokompozîsiya kurdî danî.

Heta van pêla ew radyokompozîsiyayên kurdî di fonda radyoya Yêrêvanê da dihatine parastin. Navê wan radyokompozîsiya yên pêşin, ku bi dengê min hatine nivîsandin ev in: “Mesîya zêrîn” ya A.S. Pûşkîn, “Saz û fîqe ” ya Dêrênîk Dêmirçyan, “Memê û Eysê” ya Sîras, “Lûr de lûr” ya Virtanês Papazyan, her pênc jî bi tercîma Casimê Celîl. Radyokompozîsiyayên me gele xweşî radyoguhdara hatibûn.

* * *

Mûzîqa kurdî nek tenê ji aliyê kurmancê me, lê usa jî ji aliyê gelê ermenî bi kêfxweşî, bi eşq dihate qebûl kirin, îlahî ji aliyê erme-nîyên ji romê banzdaî. Nivîskarê ermenîyaî bi nav Hiraçya Koçer despêka meha gulanê sala 1966-a çû rehma Xwedê. Xûşka wî ser meytê birê xwe li havînga wî Lûsakêrtê (nêzîkî Yêrêvanê), şîna birê xwe bi kurdî kir, bi kurmancî lûband. Gava paşê min ji neferê mala wan pirsî ev çi mesele ye, mira gotin, wekî xwestina remetî bûye, ewî temî daye xûşka xwe, eger wextekê roja wî bê, bira xûşk şîna birê xwe bi kurmacî bike, dilê xwe pê rehet ke.

Hiraçya Koçer jî gundê Xumlîbûcaxê bû, ser qeza Eleşgirê, nav kurmancada mezin bibû, kurdî jî zanibû. Sala 1934-a ew berpirsya-rê rojname “Rya teze” bû. Kurteçîroka xwe ya pêşin bi sernivîsara “Xecê” sala 1931-ê nivîsî. Têma kurteçîroka xwe ewî ji emrê jîyana kulfeteke kurmanc hildabû.

Bandûra stranê kurdî ser ermenîya ewqa giran bû, wekî ew stranê me hine ermenîyara bibûne stranê malê. Gele rewşenbîrên ermenîya yê ji ber şûrê romê banzdabûn: Hiraçya Koçer, Soxomon Taronsî, Sarmên, Harûtyûn Mikirtçyan, Vahagin Grîgoryan, Mikirtîç Xêranyan û yêd mayîn bi helalî nivîsarê şayîr û nivîskarên kurd tercmeî zimanê ermenî dikirin û raberî xwendevana dikirin, bi van kirinê xwe xizmeta propaganda edebyata kurdê Sovêtê dikirin û milê xwe didane ber milê nivîskarê me. Hine rewşenbîrê ermenîya, gava rojê giran danîn bîra xwe, kelogirî, stranê kurmançîyê distran, zarotîya xwe danîne bîr.

Zanekî edebyata ermenîya, nivîskar Harûtyûn Mikirtçyan zani-bû wê bimire, ji neferê mala xwe hîvî kiribû dengnivîsokê bînin û hine stranê wî “yên dilşewat” binivîsin û temîn dabû neferê mala xwe, wekî wê kasêtê bidine arxîva mala Casimê Celîl, wekî li wê kasêtê bibine xweyî “wek şêkirdarî, wek hurmet ber kurda, wek cimeteke xweyê zargotina bi dewlemend”. Harûtyûn Mikirtçyan stranê xwe gundê Paynxêrê ser nehîya Erdîşê zarotya xweda bihîstibû û temamya emrê xweda ew strana bîra xweda xweykiribû û çendek berî mirina xwe dîsa anîbû ser ziman. Navê van strana ev bûn: “Zewal gede”, “Asê koro”, “Hesenîko qurba”, “Gulê merumê”, “Bêrîvanê”, “Mîr-begê”.

* * *

Mûzîka kurdî pareke çanda gel e. Em îro bi mûzîka xwe dikarin gelê cihanê bi xwe bidine naskirin. Eva pirseke giring e. Bê nasîya û dostanîya xwe em nikarin bigîjine meremê xwe, em nikarin bigîjine li wê meremê, li wê çirê, ya ku eva bû çensid sal dûrva mera carna diçirûse, carna bi nalîn xwe dide hesîn.

Rengê keskesorê mûzîka kurdada xwe bi hezar awazi diçirûsîne. Ez bawar nakim, wekî li Rohilata Navîn, mûzîka wek ya kurda dewlemend û dilşewat hebe. Bawar nakim, çimkî gele mirovê zane, dinê difit û dinê eyan ser stranê me gilîyê xweş gotine, wêya pir bi giran qîmetkirine. Bawar nakim, çimkî ez bi xwe eva bû pêncî sale zar-

gotina kurdava mijûlim, û ew zargotin bûye pareke jîyana min.

Kurd ji Xwedêdayî dengbêj û sazband e. Wî derd û kulê xwe, şîn û şayê xwe spartîye mûzîkê, daye stranê û awazê. Kurd bi mûzîk xwe parastîye, ew kurdara nek tenê bûyê çek, lê usa jî bûyê mertal himberî rimbazê dagîrkir.

Dewlemend e sazbandîya kurda, ew cûr bi cûre û pir awaz e. Ji lûbandina zaroka heta serpêhatîya êposa “*Mem û Zîn*”, “*Ker û Kulikê Silêmanê Silivî*”, “*Xanê Çengzêrîn*” (*Dimdim*), “*Sîyabend û Xecêzerê*” ro bi hezar rengî dixemile, bi hezar rengî diçirûse. Ji stranê şînê heta stranê ser mêrê şêr û egît ro dixeyîre, agir dilê mirov disoje. Kê li xerîbîyê dimîne ew vê yekê rind dinase. Lê stranê govenda?

Eger şayada rex qîz û bûka, rex xort û egîta zarokê tîfal jî dikevine govendê, ew mîlet nemire, mûzîka wê wê her hebe heta gel dijî. Ez nizanîm kîjanê bêjim û kîjanê nevêjim, her zanim, wekî kurd û tebîyet mûzîka kurda da digihîjîne hev û dibîne wek çîyakî mîna çîyaê Cûdî, dibîne rûbar wek rûbarê Diclê û Feratê, carna dilê me şa dîkin, carna birînê me yê kevn û teze didîne ber êgir.

Dinê da ji xortanîyê şîrintir her xortanîye. Bengîtî rewşa xortan e, rewşa bengîtîyê stranê dilan e. Dil jîyan e. Îro kalemêrê dinê dîtî jî bi kesera dilê xwe strana “*Seyrana Mele Mûsa*”, “*Bêrîvanê*”, “*Dewrêşê Evdî*”, “*Zozan ber zozan*” xwe ra dilûbîne û çevreşa xwe bi hisreta sala tîne bîr. Bengîtî kurdara dinyake bi nûr e, dinya horîyan e.

Analîza stranê govenda, yê kar û pêşekê xuya dike, ku ew kevnareye, rîya gel, jîyana wîye hezar salî tîne holê. Borcê meye, xweyê hebûna gelê xwe derên, biparêzin û dengbêj û sazbandê xwe bîrnekî. Gotî em zanibin, mûzîka kurda pareke çanda gelê cihanêya.

* * *

Bandûra radyoya kurdî ser bîr û bawarya kurdê Kurdistana Başûr û Bakûr, yê Rojava û Rojhilatê jî pir bûye. Ez dixazim gotinê xortekî ji Kurdistana Bakûr, ku li Almanîyaê bajarê Boxumê em rastî hev hatin, bînime bîr. Ew xorta mihacir bû. Ji walatê xwe, ji mala xwe banzdabû. Ez mêvanê mala wî bûm. Hatibûme Yêvrapaê

nasîya xwe bidime jîyana kurdê peneber. Ew xorta gava pêhesîya ez kîme, ji ku hatime. Li min nihêrî go: “*Rastî tu Ordîxanê Celîlî?*” Mi go: “*Belê*” Go: “*Dengê te hê ji mêjva guhê midane*”. Lezekî bîna xwe kişand, axîneke kur jî dahişt û gotinê xwe dirêj kir, go: “Ezî xort bûm, min Enqerê dixand, bi ruhê kemalîzmê mezin bibûm, me wa zanibû, ku kurdîtî tişteki eybe, me ne ziman heye, ne çand, ne stran heye, ne mûzîk heye, yê heyî jî eybe em bînin ser ziman. Mektebê tirkoda me wisa hîndikirin.

Carekê gava ez ji Enqerê hatime mal, em li Qersê diman, mi di dê-bavê min, du-sê cînarê dorberê me kîlera mala meda qutîkî res, radyoya bi tiranzîstor, danîne ber xwe û def-zurna radyoya Yêrêvanê dibihên. Dîya min, hine pîrejînê cînar hêdi-hêdî hêsirê çevê xwe ziha dikirin. Min nemerdî nekir, mêrane orta kîlerê sekinîm, ça lingê xwe bilind kir û lêxist ew qutîya bavê min nû kirî ji cî pekîya bû hezar parçe. Dîya min li çevê min nihêrî, go: “Lao, te çima wa kir, me dengê Yêrêvanê seh dikir”. Hew. Bavê min mira gilîk nego, cînara ker-lal cîyê xwe rabûn çûne malê xwe.

Sal derbaz bûn, min dinîya fem kir, min bona kurdîtîya xwe gele tede, êş-êşûk ditin. Ez mecbûrî bûme mihacir. Ez niha zanim min wê êvarê çî derd û kul kire dilê dê-bavê xwe. Radyoya Yêrêvanê ez jî hişyar kirim, mûzîka kurdê Yêrêvanê ez jî dame ser rîya ku niha serim.

Bibûre, heval, min dê-bavê xwe zûva nedîtye, dibe nebînim, lê tu ku îro virî, ez ji wê kirina xwe zûda buhurî, ji radyoya Yêrêvanê bûrandinê dixwazim. Dengê Yêrêvanê, mûzîka kurdê Serhedê dilê me şewitandye”.

Pey van gilî-gotina min dîsa gotinê bavê xwe anî bîra xwe: “Kurê min, Kurdistanê cimet niha govendê girtye”.

Ez vêga dixazim ji bavê xwe bipirsim: Bavo, te çewa zanibû, wekî “*Li walêt cimet niha govendê girtye?*” Lê feqet, ez wê yekê nikarim bikim, bavê min hisreta Qizilqulê dilda çû ber rema Xwedê.

Heger yek dixwaze gelê kurd nas bike, xu-xeysetê wîva bive nas, serederî ji dîrok û medenyata wî bike, divê berê pêş bi zargotina wî ya gelêriye bêserobinva bibe nas. Zargotina kurda, mûzîka û dîlanên wan awqas kevnedîrokîne, çiqas kevnedîrokiye bi xwe gel.

Gelê kurd bi ruh û jîyna xwe, welatê xweyî çîyayî - Kurdistanê-va girêdayî bûye. Welat bi rêze çîyayên Zagrosê û Tavrosê (Torê) dagirtî bûye. Zagros wek mezmezk piştta wî mekin kirye, Tavros jî bûye kemera navkêlka wî. Çîya, zozan, tebyeta cinetî, ew kanîyên avilheyatî, ji ku gel ava herherê vexwarye, ruhê wîda deng dane, bûne awaz û stran, belayî nava gelî-geboza û çîyayên bilind bûne.

Xaçatûr Abovyan, klasîkê edebyeta ermenîya, ronakbîrê navûdeng, gava ser kurda, ser ruhê kurda diaxive, bi heyr divêje: “Ewana gelekî sade, zelal kilama davên ser kewşanên xwe, çîya-banîya, şelala, kanî, kulîlk, çek-sîleha, ser hespên kihêl, efatya mêrxasa, bedewên xwe, heybeta wana, ev hemû çik nêzîkî his û têgihîştina wane, dinitrînin bi pesindayînê û dîcedînin bi awaz-stranên şîrinva ev hemû hên jîyandar bînin ber çavan...”

Û rastî jî stran, awaz, zargotina kurda bêhed û bêhijmarin. Reng û awazên wana awqas kaw û kamilin, wekî tune mînamek, ku rêwîyên xerîb, heger ewana zanyar bûne, mîssîonêr yan dîplomat, serokleşker yan rojnamegîr bûne, ser xweşîkbûn û dewlemendya huner û çanda kurdaye gelêrî ya bi devkî bê heymayînê derbaz bûne.

Stran û awazên kurda ji kûraya dewr û zemana hatine gihîştine me. Mor û şopa dîrokê ser wana mane. Dinênasîna kurda di nava zargotina wîda, nava sazbandî awazên wîda tê kivşê. Meriv bi saya

gele strana dikare pêbihese, ka gelê kurd di nava dirêjaya dîrokêda çi rê qedandye, meşa wîye dîrokî çawa bûye, jîyana wî ya herrojî çi awayî derbaz bûye, xem û xîyalên wî çi bûne. Stranên kurdî tê bêjî ênsîklopêdiya jîyana gel in.

Stran û awaz bona kurda rêberê jîyanê bûne. Berxvanê biçûk li çolê pîpîka xweye ji qamîsê çêkirî awazên kurdî lêdaye; şivanê pêz pê bilûra xwe kerî-sûrû birye ser avê, derxistye şevînê, gazî nêrîyê xwe kirye, wekî bide ber pêz û kerî vegerine ser kona; qîz û bûk li bindarûka, li bêrîyê, kewşena, çolê, dema kar û xebatê her strane, bendên evîndaryê, heyranoka sêwirandine; dayik zarokê xwe pê lûrya nazik razandine; dê, xûşk, dergîstî, jin, hemû xema dilê xwe, kesera kûr bona xerîbê xwe bi stranên xerîbyê kêr kirine. Gelo hebûne şayî, ku bê stranên evîndaryê û dîlana pêkhatine? Gelo hene bûyarên giring ji jîyana malbata, êl û eşîra, dîroka gel, ku bê stranên şerê mêrxasîyê û yên dîrokê mane, şîn bê stranê zelûlîyê derbazkirine, êşa birîna undakirinê pê kêr nekirine. Na! Giringya stran û awaza di jîyana her kurdekêda heta roja me jî dom dike. Bûyarên duhnepêr îdî bûne stran, stranê ser pêşmerga, gêrîla, ser şerên li çîya. Distrên nek tenê li welatê kurda, lê li hemûdera, li bajar, bajarok û gundên welatên xerîbyê, li Yêvropayê, Rûsyayê, Asyayê, Amêrîkayê, herdera li ku kurda hêwra xweya nû dîtine. Distrên û distrên...

Stran û awazên kurdî pirin, mîna çemê pirav diherikin û têrê dikin, ku gelên cînarê kurda jî bê rawastan tîbûna xwe pê gencîna mûzîka kurdî bişkênin û bibin şîrîkê hunera mûzîka me ya gelêrî.

* * *

Sazbendya gel, hûnermendya dewr û zemanaye. Ew sal pey sala kamil bûye û gihîştye dereca bêqisûryê. Keda her nivşeke kurda di vê kamîlbûnêda heye. Nivşek tecrûbe û hostatya xwe derbazî nivşa nûhatî kirye.

Stranê kurdî bingeha xweda stranên gundîyê û zozanane. Ewana di gund û zozana sêwirîne û li wê jî jîyana xwe berdewam

kirine. Stranên bajarvanyê nava kurda salen vê paşwextyê cî girtine.

Stranên gundîtyê bi têmatîk û dewra xwe ya fûnksyonal para vedibin ser çend birra: stranên kar û xebatê; henek-laqirdya; zaro-ya; stranên êpîkyê; yên evîndaryê; dîrôkê; şerkaryê (stranên sîyara, şerên xwexwetyê); dilok-heyranoka; dewatê; şayê; şînê; lawija; xerîbyê; stranên govend û dîlanê; stranên oldaryê, landikok û h.w.

Stranên êpîkyê dastanin, bi navarok wek poêm û romanin. Ewana bi xulqa xwe hîmlî kevnin û bi tradîsyonên mîtologyê têne perwedekirin. Dastanên nû gava hatine sêwirandin û di nava gelda bela bûne, bûne milkê gel, lê gava belayî ser herêmên Kûrdistanê bûne, bêfitya ewana bi motîv û êlêmêntên mîtologyêva xemilîne. Mînaeke berçavan em bînin. Dastana Xanê çengzêrîn, çîroka xanê kela Dim-dimê. Dastan ser bûyarên destpêka sedsalya XVII-a avabûye, ser serhildana kurdên Îranê dijî Şah Abbasê pêşin (1608-1610). Dîroka wê kevn nîne, bûyarên 400 salî berêne, lê êlêmêntên mîtologyê, ku têda cî girtine bi hezaran sala, kevnin, ji sal û zamanan hatine û di tradîsyona zargotina kurdada hêwirîne û li dastanêda car din jîyandar bûne.

Dastan bi du şêweyî têne gotin, bi beytkî: paravedibin ser xana, yan jî ser mêlodyekê, ser kêş û qafikê ji despêkê heta dawîyê têne strandin. Stranvan dastan gele caran bi parçê çîrokî, bi bervedana bûyarê rêva dibin û di navêda vedigerin ser strana bi hang û banga. Dastanên Mem û Zîn; Ker û Kulik; Leyl û Mecnûn; Ûsivê Nebya; Sîyabend û Xecê; Dimdim (Xanê lepzêrîn); Memê û Eyşê; Zembîlfiroş û gelekên mayîn gihîştine bilindaya kamilbûna hunermendya usa, ku di bergeha hemdinyaêda dikarin rûmet û serfînyazyê ji edebyet û çanda kurdîra bînin. Ev janr îro bere-bere berbi undabûnê diçe û rola xweye çivakî, hunerî unda dike. Şertên bingehîn bona jîyandarbûna vê janrê ji nava çivaka kurdî rabûne. Odeyên berê gava êvar-êvar bi gundya tije dibûn, îro nemane. Dûrdîtinok (têlêvîzyon) dewsa oda girtine û bandûra oda bênîrx kirine.

Civaka kurdîda bi xurtî stranên mêranîyê, stranên şera û yên dîrokê jîyana xwe didomînin. Dîroka kurdaye mêrxasyê û şerkarya demdirêj bona azadyê û serxwebûnê, bûye çavkanîya mezin bona peydabûna stranên dîrokî di navbera nivşa sedsalya XX, wek: şerê Gelîyê Zîlan, şerê ser Girîdaxê, Serhildana Şêx Seyîd, berxwedan û mêrxasya kurdên Dêrsimê, serhildana kurda bi serkarya mêrxasê nemir Mela Mustefa Barzanî û yên mayîn.

Stranên kar û xebatê, stranên govenda bêfitya ji dema pûtpe-restyê tên. Ewana bi rê û rizmê gelêrîva perwerdene. Wanda xwas-tin û meremên gel, xem û xîyalên gel dihar dibin. Stran, li dema şayê û xweşyê, li dema zelûlyê, xem û xemgînyê hevrê û hevbeşa jîyana herkesîye. Ew hesîn bi awaz û dangan bihêz dibin û dûpa, sêpa xurtbûyî bandûra xwe ser guhdara dihêlin. Heger em bi zima-nê mûzîkzanyê bêjin stranên kurda yên dîlanê û nek tenê yên dîla-nê bi lad întonasya mêtro-rîtmê xweva ji hev cuda dibin.

Pirin û bi nexşin stranê şaya, dewata. Ewana hîmlî dema dîlana têne qedandin. Ji wanara dibêjin stranên rîtûala. Birr bi birr in stra-nên ser zava, ser bûkê, narînk, xerîbok, yên serîşûştinê, xeml lêki-rinê, ser derxistina bûkê, anîna bûkê û herweha ser her gav û pêva-joyeke rîtûala dewatê.

Stranên pirhijmar bi navê “Stranên govendê“, wek ji navê wan jî dihar dibe, ew yên dîlanêne, li şayada, bi taybetî di dewatada diqedînin. Hingê di bergeha fireda destê hev digirtin him mezin: kal û pîr, him biçûk: zarokên, ku hên nû hînî rêçûnê bûne û ji pêşa dayka xwe, pîrka xwe girtî bin teqla stranê xwe dihejinin.

Di nava stranbêjya kurdada, stranê govenda yên here belabûyî û popûlar, “dêموکراتîkin“. Ewana bi dewlemendîya mezin li kîle-ra stranên radyoya kurdîda hêwirîne. Govend peyveke kurdîyê, ji du gotinan pêk hatye ji gov-ê bi mena gilover, govekî û bend-ê, bi watê hevgirtî, hev bendî.

Stranên kurdî monodîkin, yeketya awaz û peyvên strana heye, ewana bi hevra dixuliqin û kamil dibin. Paşê bela dibin nava gel û hevra jî jîyana xwe berdewam dikin. Bona stranên mêranîyê, dîrokê

û şera dewra peyvê, têkstê gelekî giringe. Ewana tevayî yazya stranêne.

Evîndarî bingeha navaroka stranên govandane. Stran hêvîne, bawarîne, dengê êlkana dilê germ û gûr in. Dîlanada firîn, banzdan, heja tevayî hêz û qewatê didin lîstikvana. Stran hê bi teqil û çapik dibe çaxê peyvên wekilandinê dibêjin: can hey can, tew lê, tew lo, tew can, hoy can, hoy nar û yê mayîn. Govend dikarin bê stran bin, ber awazên amûrên mûzîkayê bigerînin. Carna stran wek rêber-îşaretaybetmendya dîlanê hema bi peyv û rêzên teşîrmê, wekilandinê despê dibin. Mêlodya (awaz), peyv û dîlan (xwe hejandin) bi tevayî pêşda diçin. Heger di stranên evîndaryê û dîrokîda stran azaye, bi dengê ku ji bedenê dertê, tene girêdan, lê stranên govandada teqil (rîtm) û ling bi hevra six girêdayîne, meşa weke hev, berember rîtmê pêk tê. Rîtm govendêda faktora serekeye û ew berdewamya govendê, ji despêkê heta dawîyê, dîkin bin bandûra xwe. Stranê govendada rîtm û mêtr naên guhastin, ewana mehkem dimînin. Nava stranên govenda qedandina rasyonel û împrovîzasya, ji berxwe çêkirina têkstê heye. Bi nig û çapê peyva stran pir teqilin. Pevgirêdana peyvê û awazê berbiçave. Kivşe întonasya wêye stranbêjyê. Rîtm strana govendêda wekeheve, ser bingeha mêtrî. Stranên govendêye kurdîda hemû lad jî hene, paê pirê major û mînorin. Têkst paê pirê çarxetî û sadene. Xeleqê strana safî û femdarîne. Berbiçave, wekî bîna awazê govendêye rîtmîk ser întonasyeyên kin û çûkin. Têma, navaroka stranê govenda bi despêka nitirandîva pircûreye. Di van strananda em rastî zivirandinê sêkvênsyon tên. Qedandina stranên kurdîda forşlag, mordênt, vîbrasya, bi gilîkîva em bêjin berdîlandin berbiçevin û cîyê giring digrin. Ev xemilandin nava mûzîka gelên cînar da jî heye. Întonasya strana dîatonîke.

Bingeha li hevvegerandina dengbêja cûrekî qedandinêye peyva kurdîye. Hunermendya stranê kurdî bi cûrê xwe di dereca bilind da ye. Hevvegerandin li stranê kurdî ji dewr û zemana hatye, gihîştye roja îro. Ew nexş di nava stranê meye neteweyîda hên zêndîye. Hevvegerandin bi du birrên dengbêjava pêk te, bê alîkarya sazbanda. Ser bingeha tradîsyona împrovîzasyonê: di dema hevvegerandi-

nêda, carnan peyv yan rêzên dîalogî pêşda tîn. Ser van peyvên nû kela dîlanvanan û guhdaran hên tûj dibe û baldarî zêde dike.

Bînkişandin li navbera bendên stranan kine, yan jî qet tune. Dema hada birra dengbêjaye duda berî ku birra pêşin strana xwe xilas ke, peyvên wane paşin bi hevra distirên û bi vî awayî dora stranê ji wana digrin ser xwe.

Awazên govendê bin dengê zurnê û defa mezin têne qedandin. Dengê meyê û fîqê ne bona govendêne, bi taybetî gava govendên giran bi sedan meriv digerin. Govendên wiha giran rastî me hati-ne. Sala 1985-a li dewateke eşîra koçera Sûryaê li gundê Kelhê, govenda ji 200-300 merivî digerya, dengê def û zurnê nedighîşte hemû lîstikvanan, desta mûzîqara digerya, ji alîkî diçû berbi aliyê dinê. Mînakeke dinê jî heye, ku rastî me hatye: du deste mûzîkar bi hevra ser rîtmekê, her yek milekê govendê, zurnê lêdixistin, wekî dîlan herdû seryên govendê sar nebe.

Di govendada mezine rola defê, dengê teqla wê. Def (dehol) amûreke derblêxistinêye. Defçî bi herdu desta bi dû darka li herdu aliyê defê dixê. Kurd xwexwe defa xwe çêdikin. Herdu aliyê defê-va perdê çerm dikşînin. Çermê berxan, yan yê golikan bi hostatîya taybetî hasil dikin û kar tînin.

Nav kurdada, wek ez pê dizanim, dîlana tek, tekmeriv tunebû-ye. Kurd timê tevayî, hevgirtî, mil li mil kutaye, dest bi dest girtî lîstine û pêra jî strane. Govendgerandin bona hemyanê, sosyal çarçovî jêra tune, hemû: çûk û mezin, mêr û jin, kal, pîr û zarê biçûk jî govendê digrin. Govendê giranda zarên biçûk pêşa dayka xwe, pîrka xwe digrin û li dawya govendê dilîzin, bûkên nû zarê xweyî ber hemêzê didin ber sîngê xwe û li wê «poçikêda» tevî dîlanvana şaya xwe derbaz dikin. Dîlanên kurdî ji dîlanên gelên cînar gele cude dibin. Jin jî tevî mêra govendêda cî digrin. Nava kurdên Îraqê, bi soranî govendêra divêjin reşbelek, yanî dîlana mêr û jina bi hevra.

* * *

Li studyo ya radyoyê dengê zêdeyî 170 dengbêja û mûzikara tomarkirîne. Hemû jî stranvanên neprofesyonal bûne, bê tecrûba stûdyoyê. Ewana, bona ku dengê xwe radyoya kurdî bispêrin, ji gund û zozana dihatine Yêrêvanê. Dengbêjê radyoyê binelîyên Ermenistanê, Gurcistanê, ji Asya Navîn: Qazaxistanê û Kirgizistanê bûne. Nava wanada dengbêjên bi eslê xwe ermenî jî hebûn, ku zimanê wanî dê, rabûn-rûniştina wana bi kurdî bûye, evîn û xîreta wana berbi çanda kurdî, bi taybetî ser zargotina kurda, kurdperwarîyê bûye.

Nava dengbêj û stranvanada dengê qîz û bûka jî kêr nîne. Qedandina wana xemleke taybetî daye stranên kurdî. Piranya dengbêja stranên govand û dîlanê gotine. Tradîsyoneke stranên govandê heye, dengê nikare têra giranya teqla govandê bike. Pêra du şertên giring girêdayî bûne: gava stran bona dîlanê dihat qedandin, divya tevî stranvan du, sê dengê dinê jî hebyana, tevayî bistrana. Ev yek bi taybetî pêywîst bûye, wekî dengê stranvanan govandêda bi teqîl û bi dengê bilind bihata bihîstin; û ya duda, divya du-sê stranvanên dinê jî stran vegerandana. Ji ber ku gotinên stranê gele cara bi împrovîzatsya dihat qedandin, di vê navberêda stranvanên serkêş bi hevra pêşyê bi dengê nimz peyvên benda nû digotin, rêz bi hevra girêdidan, peyvên ji bîr kirî danîn bîra xwe û stran berdewam dikirin.

Stranvan û dengbêjan, çî mêr, çî jin timê bi dilxweşî û dilxwazî hatine stûdyoya radyoyê, gele cara, bêy ku haydarîya me karke-rê radyoyê ji wana hebe. Te hew didît, tenê rîya dûr dane ber xwe û hatine radyoyê dengê xwe bidin. Giring bû bi wanara sazband hebyana, stranvanên ku lê vegerandana. Bona rakirina vê kêmasiyê, me hahanga hewara xwe dadixist sazbandên me yê xizmet mezin Egîtê Cimo û Xelîlê Evdile û desta wane sazbandyê bi alîkarya koma "*stranvana*", ku ji xebatkarên para radyoyê ya kurdî, bona lêvegerandinê pêkdihat, bi wanara dicêribandin, paşê bi hîvî û lava me ji serokatya radyoyê, dora stûdyoyê distand û dengbêj distiran, me jî lê vedigerand. Bi vî awayî me karê xwe dimeşand.

Dengxana Radyoya Kurdî da

Di xaniya radyoyêda dengxane cîkî taybetîye, herkes nikare dakeve, here hundur. Evder kîlera dengane. Vîra him axaftinên merîyên xuya, giring û dîrokî, him jî stran û awazên hemû mileta, klasîk diparêzin. Bi gilîkî, xezîna deng û stranane. Di nava labîrînta odada, odek heye, ku li vir şîrîtên stran û awazên kurdî têne parastin. Li vir 1500-î zêdetir stran û awazên kurdî hene. Ew makên dengnivîsane. Hene usa jî kopyayên wana, ku jê girtine û her caran di radyoyêda diweşînin. Kopya zûzû dimeşin, diqetin, pîne dikin, yan jî parçekê jê diqusînin. Lê mak divê wek dengnivîsa bingehî bê parastin û tu zirar neghîje wê. Lê tu were binêre, wekî li salên dawyê, piştî hilweşîna dewleta sovêtê xemxurîya himberî van dengnivîsa, bi sedemên eşkere, kêmtir bûye.

Ser vê rewsê, hên li salên ku min li wir kar dikir, heta sala 2003, hewara xwe ber serokatîyê dadixist, wekî şîrîtên 40-50 sal berê hatibûn dagirtin, dema xwe derbazkirine, qelîta wana kêmtir bûye û hemû maknivîsên stran û awazên vê fondê divê nûva bêne bergirtin. Şîrîtên dengnivîsa nû kirin, lê paşê xuya bû, wekî ew kar ne bi dilêşî kirine û di wanda gelek kêmtir û kurî hene. Ne hemû şîrît bûn ku bi berpirsyarî bergirtibûn.

Bingeha «Fonda zêrîn» Casimê Celîl danî. Vebûna radyoya kurdî fermî 1 yanvarê sala 1955-a hate beyankirin, lê di rastyêda kar û xebatên radyoweşanên kurdî nîv sal berî hingê despê bibûn. Radyoxeberdanên kurdî herroj nîbûn, karkerên fermî, ku maaş distandin, tunebûn, lê rê ber weşanên kurdî li Komîtêye radyoyêda vekiribû û amadekirina weşanên kurdî spartibûn Casimê Celîl. Alîkarê wî Ordîxanê Celîl bû, ku nûçe û nivîsên ser jîyana xelqê komarê û Yeketîyê xwexwe weldigerandin ser zimanê kurdî û Ordîxan ji destnivîsara xweye xweşxet dixwand. Pêşyê weşan zêndî nîbûn, deng ser şîrîtê digirtin, sênzor kontrol dikirin, paşê diweşandin.

Karê tomarkirina stran û awazên kurdî li wê hênê, tevî bingehgirtina radyoya kurdî, serê sêrîda hate despêkirin. Ji ber ku axaftina

kurdî herrojî nîbû, Casimê Celîl dema xweye aza ser seredana gunda û peydakirina dengbêj û stranvanan xerc dikir, her cara jî rêwîtya xwe bi nivîsên ser jîyana gundên kurda, bi dengbêj û sazbandara pevketî, bi heyacan vedigerya Yêrêvanê. Rojê pevketî ewana dihatin Yêrêvanê, berpirsyarê radyoya kurdî wana mala xweda bi mêvanî dihewand û paşê teveyî diçûn xaniyê radyoyê. Xaniyê radyoyê jî mala me dûr nîbû, 300 mêtîrî berbi başûrê bû. Pêşyê ew li ser meydana mezin ser navê Lênîn bû, di xanya postêda, salekê şûnda cîguhêzî xanîkî nû û mezin avakirî bûn, ku taybetî bona radyo û têlêvîzyona Ermenistanê bi şertên têxnîka nû ava kiribûn. Ew jî dîsa jî mala me dûr nîbû 300-400 mêtîrî rojhilatî mala me bû. Ji xaniyê nû axaftina kurdî îjar bi zêndî bûn.

Ji ber guhastina mercên siyasî û hatina bayê dêmokratîyê li jîyana rewşenbîrya sovêtê çalakîyên mezin cî girtin. Li radyoya Yêrêvanê para weşanên çend zimanan bona welatên der vebû. Zimanê kurdî, yek jî wan zimanan bû. Dema weşanê jî zêde kirin, bû niv sehet, salekê jî nekişand dirêjaya axaftinên kurdî bû sehetek.

* * *

Pey karê xweyî 35 salan li radyoyê, eva îdî şeş salin ez di jîyana ahilîyêdame û naka bi mêvanî diçime seredana hêwra karê xwe ya salan. Ji hevkarên min yên berê radyoyêda kêmerî mane. Îro radyoya kurdî jî ya berê nîne, dema weşanê sê cara kêmerî bûye, mocên wê zeyîf bûne, karkerê parê kêmin...

Bala min dikşîne dengxana mûzîka kurdî, wek bavê min jêra digot “Fonda zêrîn”. Mîna berê xebatçî derî bi hurmet ber min vedikin û bi beşera xweş min silav dikan. Bi kesera mezin ez nêzîkî fonda stran û awazên kurdî dibim.

Ew şîrîtana li qutîkê yekcûre, rêz bi rêz delxên çend dîwara dagirtibûn. Sîpênc sala herroj ewana hevalê min, bi gehe karê min bûne. Her şîrîtek bi dengêkî mira “xeberdida”. Piranya wana bi destê min jîyandar bûne, min tomar kirine, gelekê mayîn ku bavê min

amade kiribûn, ewana jî ji minra xerîb nîbûn. Vaye şîrîtên pêşin, ku bona radyoyê hatibûn dengnivîsandin, ew awazin, ku ser amûrên kurdî: meyê, fîqê, zurnê Şamilê Beko lêxistibûn. Dîroka tomarkirina wan şîrîta ber çavê mine.

Gulana 1955-a Casimê Celîl çûbû gundê Tillik, mala Şamilê Beko. Piştî ku wî ser sedema hatina xwe, radyoxeverdanên kurdî jêra şirovedike, jê hîvî dike, ew bi desta xweva bê Rewanê (Yêrêvanê) û çend miqamên xwe bide radyoyê.

Hilbet, bona Şamilê Beko ew karekî tarî û ne pir safî bû. Ew difikirî çawa dibe, wekî ew fîqê lêxe û sewtê wê bê nivîsandin û unda nebe. Xênji hewaskaryê, balkêşya pêşnîyarê, Şamilê Beko usa jî seva xatirê cînartya kal û bava û bona xatirê “steyrka hevalê Celîlov” (wek wî digot), soz dide bê û hunermendî û merîfeta xwe bona radyoyê xerc bike.

Îro hêsaye ser dengnivîsandina strana û mûzîkayê xebêrdin. Ew herdera, her malekêda zaro jî, mezin jî dikarin pêk bînin. Lê wê demê li Yêrêvanê haya kêr merya ji wan dengnivîsandina hebû, îdî çi bêjim ser xelqê gundî, kurdên me yên zozanî, qîz û bûka. Û pêra jî her tenê teglîfîkirin û anîna dengbêja, sazbanda dema ku erebê merivbir, avtobûs di gundada qet tunebûn, çetin bû, serda jî divê serokatya radyoyêra ziman bidîta, qana bikira, wekî dengê dengbêjên ne profesyonel ji gunda “ji serê çîya” hatî li stûdyoada binivîsin û mûzîka kurdî tevî nûçe û nivîsên ser jîyana gelê sovêtê ya sosyal-abûryê, bi radyoyê biweşînin.

Pêşyê bona serekvanya radyoyê fikir û pêşnîyarên ser dengnivîsara mûzîkayê, qey tê bêjî zêde giring nîbûn, davîtin pişguh. Lê keda Casimê Celîl deya neçû, hêdî-hêdî wana jî fem kirin, ku bona balkêşyê, divê mûzîka jî hebe, wekî xelq radyoyêva bê girêdan. Wî karê xwe fesal û bi aqil fikir. Ewî ji serokvanya radyoyê hîvî kir, wekî pey xwendina deng û besa du-sê deqa stran û awazên kurdî bide. Ewî zanibû û têderdixist, wekî heger stran û awazên dengnivîsî berdestê wîda hebin û rê vekin wekî bi radyoyê bêne wêşandin, dêmek, ewê karibe dewa zêdekirina dema xebêrdanên kurdî jî bike.

Şamilê Beko gotinê Casimê Celil xwera kire armanc, hat û radyoyê, pêşyê bi meyê du awaz lêxistin: yek hema bi navê Miqam kete nava deftera fondê, ya duda Miqamê birano. Peyra mûzîkarê mezin sê awazên kurdî bi zurnê lêxistin. Paşê dîsa û dîsa hostê amûrên mûzîkayê hate radyoyê û stran û awazên xwe diyarî dengxanê kirin. Îro di “Fonda zêrîn”-da sî û çar şîrît bi lêdana Şamilê Beko hene: du ji wana awazên ser zurnêne, sêzde ser meyêne û nonzdeh jî yên ser fîqê hatine qedandin.

Awa ez ji nava rêzên şîrîtê qutîkê digrim destê xwe, ew awazê cirîdêye. Cirîd cîkî taybetî di wan şîrîtada digre. Pêra-pêra dîroka pêşdahatina vê şîrîtê tê ber çavê min. Wek cara Şamilê Beko hatibû radyoyê, pîrsa hevalê Celîlov kiribû, gotibûn, bêkêfe, malda nava ciyadane. Şamilê Beko hate mala me mantoya xwe ya dirêj derxist, darda kir. Berîkên mantoyên hundurîn mezin bûn, Şamilê Beko têda timê amûrên sazbandyên xwe xway dikirin. Fîqe û meya xwe hilda, hate odê. Bavê min gava dengê Şamil bihîst, bi carekêva kêfa wî xweş bû. Demeke dirêj hevra ji radyoyê xeberdîdan. Şamil bona xatirê nexweş çend awaza ser fîqê lêxistin. Bavê min jê pîrsî: “Şamil tê bîra te, ber gundê me kewşenek hebû, timê lawik li wê didane cirîdê, miqama wê tê bîra te? Şamil awaz zûbizû ne anî bîra xwe. Bavê min fîqa xwe hilda, çend parçe ku bîra wîda mabûn, lêda. Şamil awaz anî bîra xwe û lêxist, têda hine nexşên xerîb zêdekirin. Bavê min go: “Şamil ne nexşê gurckî, ne jî yên ecemî neke nava vî awazî. Cirîd cewahireke mûzîka kurdiye, xemla sazbandya çanda gelê meye.”

Amûrên mûzîkayê: zurne, fîqe, meya li destê Şamilê Bekoda dibûne “hêsîr”. Nava wanada fîqe başqe bû. Awazên ku wî ser fîqê lêxistine, wê sal û zemana jîyandar bimînin. Ewana sertaca sazbandya mene. Îro çetin sazbandek hebe, wekî karibe bi wê hostatyê û bi wî cûryeî fîqê lêxe, çawa Şamilê Beko lêdixist.

Gava min şîrîta cirîdê danî dewşê, destê min bêhemdî xwe şîrîteke dinê, ku nêzîkî wê bû, rakir. Strana Sehîdê Silo “*Yar gulî*” bû. Bi qedandina Sehîd şeş stranên govendê li kêlerêda cî girtine: “*Yar gulî*”, “*Hoy can*”, “*Hoy nar*”, “*Gula zer*”, “*Narê*” û “*Baso*”. Dengê

Sehîdê Silo, berî ku bikeve kêlera dengxanê, me bi radyoya Yêrêvanê bihîst. Gelekî xweş distra. Ew ji dengnivîsara konsêrta fêstîvala mûzîkayê bû, ku nava xwendkarên ûnîvêrsîtê û înstîtûtan derbaz kiribûn. Sehîdê Silo, xwendkarê Înstîtûta polîtêxnîkyê ser navê Karl Marks, bi stranên kurdî tevî wê fêstîvalê bibû û cîyê pêşin girtibû. Strana ku me bi radyoyê bihîst ji fêstîvalê girtibûn. Gava Sehîd strana xwe xilas kir, dengê çepîka nedihat birîn. Xelq baş qebûl kiribû. Bavê min rojtira dinê çûbû wî dîtibû, pevketibû û paşê şeş stranê xweşik bona Fonda zêrîn jê girtibûn. Heta naka, gava meriv govendên Sehîdê Silo dibihê, nabe ku ranebe û govendê negre.

Hercara gava stranek, awazeke bêqisûr ser şîrîtê dihate nivîsandin, şabûn dikete dilê bavê min û neferê me. Me usa zanî, weku cewahireke sazbandya gelê me ji undabûnê xilas bû. Lê dengbêj û sazband gava me diqesidîn, em neku tenê bi merîfeta wane sazbandyê dibûne nas, lê usa jî bi merîfeta wane mervatîyêra jî dibûne nas. Awa mînak Elîyê Hemed. Ez xwe borcdar dibînim ser navê wî camêrê xweyê xîret û merîfetê bisekinim. Awa bona çi. Bavê min bihîstibû, wekî dengbêjek bi navê Elîyê Hemed di gundekî kurdada dimîne û xweyê dengêkî xweşe û nava cimetê jî hatye naskirin. Diçe wî dibîne, gotinê xwe dikin yek, wekî filan rojê bê û stûdyoyêda dengê xwe binivîse.

Roja hatinê Elîyê Hemed derengî dikeve. Tê gelekî melûl û xemgîn. Sedema derengî bûna wî ew bû, wekî kurê wî biçûk çûbû ber dîlovanya Xwedê û nikaribû wextêda xwe bighîne, hevalê Casimra bêje, ku ew roj ne bona stranêye. Elî paşê hatye, lê dilê wî dîsa bi kovan bûye û bi dilê şkestî strana Filîtê Quto straye, usa dilşewat, wekî meriv nikare wê stranê bêheyacan bibihê. Demekî şûnde ew dîsa tê radyoyê û stranên xwe “*Sultanê*“, “*Leylanê*“, “*Keleşo*“, “*Gozê*“. dispêre dengxanê.

Bala min şîrîteke kurdî, ku li ser masa karkera dengxanê danîbû, kişande ser xwe. Xuyaye, wêya ji rêzên qutîya derxistibûn, wekî bivin di bernama rojêda biweşînin yan jî îdî vegerandibûn, lê ew hê cîyê xwe li rêza qutîkada negirtibû. Ew strana Efoê Esed

“Xozandaxê” bû. Efoê Esed dengbêjekî xweyê dengêkî taybetîye. Stranên wî bi deng û awazên stranwanya kurdîva dagirtîne. Stranvanên bêtêcrûbe dikarin stranekê ji şîrîtê yan ji devê dengbêjekî bibihên û bistrên, lê her kes nîne, wekî kare tewî awazê stranê xisûs-yeta stranwanya kurdî pêra dîharke. Efo wexta distrê dengê zozana, çîya û banya, dengê kal û pîrên dewr û zamana pêra zêndî dibin, dengê sirûştê deng dide. Kî dikare wek Efoê Esed stranên: “Bêrîvanê”, “Zerîyê”, “Domam”, “Qazî”, “Hekîmo”, “Xozandaxê”, “Wî dilo”, “Şalik şînokê”, “Bêryê tê”, “Nexşê Mîrzo” û yên mayîn bêje? Dengbêjya wî bi xêr û bereket bû. Li dengxana kurdîda sî û pênc stranên bengîtîyê, mêranîyê, govendê hene. Çendê wana wî tevî stranvanên şuret Cemîla Çawîş û Gulîzera Etar straye. Stranê Efoê Esed Egîtê Cimo, Xelîlê Evdile bi hostatya lêdana xwe ser meyê û fîqê diha xweş û dewlemend kirine.

Li dengxana meda bi dehan stran û awazên kurdî hene, ku dengbêjên ermenî strane: Abrahamê Karapêt, Karapêtê Xaço, Aramê Tîgran, Davîtê Xilo, Îsraêl Ohanyan, Hovhannês Badalyan û yên mayîn. Ermenî û kurd bi sal û zemana cînarê hev bûne, rex hev jîyane, zar-zimanê hev hînbûne. Ew dengbêjê ermenî hemû jî ji Turkyae, ku cîguhêzî Sûryaê û Îraqê bûne û paşê hatine welatê xwe li Ermenistanê.

Pey wê ku min bi dirêjaya dehan salan li radyoyê kar kir, ez naka nikarim bi spasdarî ser xizmet û alîkariya du sazbandên me yên huner mezin: Egîtê Cimo û Xelîlê Evdile peyvên şêkirdaryê nebêjim. Herdu jî salên dirêj bi hunera xwe, kurdperwerya xwe mera piştovan bûne. Egîtê Cimo ji salên ewlin xwe radyoya kurdîva girêdabû û valaya ku pey mirina Şamilê Beko çêbibû, dagirtibû. Alîkirina wî bona radyoya kurdî gelek berhemdar bû, ji ber wê, ku mala Egîtê Cimo zûda cîguhêzî Yêrêvanê bibû. Ewî bona xizmeta radyoyê timê amade bû. Dengxana radyoyêda bi sedan stran hene, ku ber awazên amûrên Egîtê Cimo dewlemend bûne û kamil bûne. Egîtê Cimo ser heft amûrên mûzîkayê bi hostatî lêdida: fîqe, meya, bilûr, filoyta, gaboy, zurne û yên mayîn. Wî wekî hostatya xweye sazbandîyê bilind bike û bighîne dereca profêsyonalîyê-akadêmîsîyê, li navbera salên 60-70-î, di

ûçîlîşça mûzîkayê ya ser navê Romanos Mêlîkyanda çar sala ber destê profêsorên bi nav û ezmûn, xwendye û dîplom wergirtye.

Egîtê Cimo timê nava gel digerya tevî şaya û dewatên xelqê dibû, bi hunera mezin şayî derbaz dikir. Gele cara ew ji şaya vedigerya û cîyê dengbêja mira digot, ez diçûm pey rêça wana, yan jî dibû car, ku Egît xwexwe dengbêjan bi xwera danî û me stranên wana amade dikirin.

Paşwextyê gava karê min li radyoyê diha giran û dagirtî bibû, ji ber ku dengbêj pir dihatin, alîkirina Xelîlê Evdile jî minra pir giring bû. Sazbendê şuretmezin zûda xizmeta radyoya kurdî dikir, lê ew alîkirina xweda diha çeleng û berhemdar derket, gava bi şêwr û alîkirina min wî li gundê Cirabêrê, ne dûrî ji Yêrêvanê, ji binelîyên wî gundî, ji keç û xortên kurda komeke stran û dîlanê ava kir. Dengnivîsên stran û awazên vê komê dengxana radyoyêda pirin, wek mînak: E'yşongê; K'oma k'urda; Dînê lê (distirê Ah'mede Sirafil); Sonê (distirê Feleka T'êmuîr); Bêrîvanê; Gulazer (distirê Şemama Wek'îl); Yar yeman; Qîza k'urda (gotin yê T'emama Wek'îl û Ah'mede Sirafil); Bûka mala (gotin yê Xanima T'êmuîr); Ha berde; Hoy, yeman; E'longo (distirê Êlmîra T'êmuîr); Gozê (distirê Gulîstana Mecît); Bahara me (distirê Xanima T'êmuîr); T'êliya Memo û yên mayîn.

Di nava vê rêzêda, rex stranên nû sêwirandî, straneke xweş heye, ku ser bingeha tradîsyona awazên gelêrî nûva hatye avakirin. Ser taybetmendya peydabûna wê jî divê ez hinekî bes bikin. Ew strana "K'oma k'urda"-ye, yak ser koma Cirabêrê bi xweye, ser dîroka avabûna wêye, ku stranvanên 14-18 salî wek spasdarî dîyarî serokê koma xwe Xelîlê Evdile kirine. Meriv gotî bidîta şabûna andamên komê gava ev stran me stûdyoyêda qeyd dikir. Xelîlê Evdile tevî komê ser amûrê lêdida. Bi dîtina min sazband bi xwe jî bextewar bû, ku keda wî ji alîyê andamên komê di hate nirxandin û ser xizmeta wî guhdarvan wê haydar bibyana û her cara gava vê stranê bibihên bi spasdarî navê wî bîr bînin. Belê, dem derbaz bûye û ji nava refê rewşenbîr û hunermendên kurdên sovêta berê Xelîlê

Evdile îdî koç kirye, lê keda wî hê deng dide û ber dilê radyoguhdarvana hizkirîye.

Herdu sazband bona keda xwe hema-hema bê honorar kar dikirin, hergê tişteke jî rêvebirya radyoyê bida wana, ew qet ber xercê rîya wana û hereketa wana dernediket. Hunera mezin timê usa dixuliqe.

Ser masa xebatçiyê dengxanê şirîteke dinê jî kete ber çavê min, ew strana Mecîte Silêmane “Lap dîne” bû. Mecîte Silêman bi dehan stran diyarî radyoyê kirine. Ew naka bi malbata xwe koçkirye çûye Qazaxistanê. Malbat nevéje, zêrê zer bêje. Hemû neferê malê ji Xwedêda dengbêj bûn, distran, distran bona xwe, nava malê, bona hevala. Gava radyo vebû, ji hunermendên ku zûtirekê bûne dost û alîkarê radyoyê, yek jî Mecîte Silêman bû. Dengê Mecît gelekî xweş bû û bi dengê stranvanên mayîna dihat hûnandin. Wî hijmarek stran tevî Cemîla Çawîş qeyd kirye. Mecît behra zargotina kurda bû, stran cem wî bêhed û hesav bûn. Ew dostê mala me bû, him li dema bavê min, him jî dema karkirina min. Hîvya gazîkirina me, yan jî dengbêjekê nedekinî, te hew didît koma qîz û bûka daye pey xwe hatye radyoyê. Digot: “Cemîlana xûşk, min stranên nû anîne, bibihê, bibjêre, em bên dengê me bigre bona radyoyê.” Koma stranvana kî bûn? Gişk jî neferê mala wî bûn. Dengê her yekê hêjayî pesinandinê bû. Gele strana zanibûn, hemû jî bi xeber tijî. Wekilandinê cumla ji aliyê wana tunebû, ewana kanîya împrovîzasyaê bûn. Mecîtra şureta hilbestvanîyê hebû, ji ber wê jî stranê wî bi navarok gelekî xweş û kamil bûn. Distira ferih, bi dengê nerm û nimz. Çiqas car hatye radyoyê, havîn, zivistan, payîz, bahar, qet carekê of nekiryê, gazine wî ji radyoyê tunebûye, timê beşerxweş tevî komê vegeryaye mala xwe.

Ji dengbêja belkî Aramê Tîgran bû, ku radyoyêda zêde berhemdar bû. Bi dehan stranê wî, yên xwexwetyê û yên gelêrî ji aliyê guhdarvana destxweda hatine pejirandin, sewta çûmbûşê û dengê Aram bi hevra gelekî harmonîk bûn û xweşî guhdarvana dihatin. Ew stranê kurdên Sûryaê û kurdên Turkyaaê bûn, ku wî tevî hevalên xwe anîn Sovête û gîhandine çanda me.

Pey rûxandina dewleta Sovête, dema rê berbi herêmên

Kurdistanê vebû, îjar kurdên wan herêma dihatin û stranê xwe li radyoyê dispartin.

Berî ji dengxanê derê, min çevê xwe ser wan delxên bi şîrîten mûzîka kurdî gerand.

Li ser dîwara, cî-cîya, kêderê delxe tunebûn, dîwar bi şîrîta nehatibûn nixamtin, nîgarên dengbêj, sazband û hunermendên ermenîya yê navdar dardakirî bûn. Nîgar hemû jî mira nas bûn. Di nava wan nîgarada, yek hebû, ku divê ser wî dengbêjî ez bipeyivim.

Dengbêjê ermenîya Hovhannês Badalyan, dostê kurda, evîndarê çanda kurdîye mûzîkwanyê bû. Wî mûzîka kurdî jî nêzikayê nas dikir í bilind dinirxand. Li Ermenistanê tunebû der, ku stranê wî bi zimanê ermenî nebihîstibana. Xizmeta wî radyoya kurdîra jî heye. Berî fermî vebûna radyoya kurdî, hê li payîza sala 1954-a dengbêj xwe amade dikir stranê kurdî hîn be, wekî wana pêşkêşî radyoguhdarenê kurda bike. Badalyan bi xwe jî Îranê bû, axaftina kurdî jêra xerîb nîbû, lê stranên kurdî nizanbû. Dengbêj stranê ku Casimê Celîl bona hînbûnê pêşnîyar kirin pejirandin. Peyvên strana Ordîxan bi dest, bi herfên ermenî, ferih dinivîsîn û wî wan rêza ezber dikirin. Koma sazbanda ya radyokomîtê bi serkarya Aram Mêrangûlyan stranê *“Romanî”, “Keleşo”, “Gelîngî bi dare”, “Leylo xanê”, “Hoy, hoy Nazê”, “Hoy Narê”, “Ha Gula zer”, “K’eleşo”* û yê mayîn, bi qedandina Badalyan amadekirin û dengnivîsîn. Radyoya kurdî wan stranana îro jî diweşîne û şewqa wane hunerîyê hên nexemirîye.

Min bi kesera xatir jê xastinê çevê xwe bi delxê dengxanê gerand û careke dinê li wan stranana nihêrîn. Ji nîv sedsalyê zêdetir ewana jî radyoweşandinên herrojî derengî nemane.

... Bala min ser nîgarên dîwêr bû. Nava wan nîgarada dengbêjekî kurd tunebû. Ez bawarim, roj wê bê, ku li Walêt, salon û bircên kurdaye hunerê bi nîgarên hunermendên kurdava jî wê bêne xemilandin.

Radyoa xeberdanên kurdî jîyana min da cî girtye dema ez 7-8 salî bûm. Pêşîyê mal da min xeberdana ser r'adyoa kurdî dibi-hîst. Merî, mêvan diçûn, dihatne mala me, bavê min ra xeberdi-dan. Hey carna bala xwe didan ser me zaroka, ser Cemîlê, ser min. Gotineke xweşe ser me digotin. Ew gişk bandûreke balkêş ser min nedihîştin. Mêvan mêvanin, timê jî mêvanê mala me hebûne. Xeberdana ser radyoê jî zêde balkêş nîbû. Bona zaroke-ke 7-8 salî watêa mezin min têda nedidît. Bona min ne radyo lê mêvanên, ku bi def û zurnê dihatin mala me, dengbêj distiran û qîz û bûkên ji gundan dihatine mêvanî û bi dengê zîz distiran, ay, ewana îdî bala min dikşandin.

Ez timê dûr disekinîm, qulçekî oda me ya mêvana û bi baldarî-ya zareke ecêbmayî û heyacanbûyî li wana sêr fikir, guh dida çawa distirên.

Ew gişk alîkî, şabûna bavê min alîkî!

Dengbêj dihatin, stranvan dihatin, ku min her tenê guh dida stra-nê wan. Xweşî mi dihat gava koma qîz û bûka ji pênc-şeş merya dihatin, distiran û bavê min govend digirt dilîst, rêberên wan koma ku stranvan anîbûn, radikir wekî ewana jî pê ra govendê bigrin.

Min çî zanibû, ji wana qîz û bûka wê hebin wekî nav û dengê wana wê usa bela bin, wekî gelê me bi navê wana kubar be.

Zurnêçî û defçî ku dihatin ew Şamilê Beko û koma wî bû: dem-kêş û defçî. Hema Şamilê Beko despê fikir zurnê dixist, ez ji dengê zurneyî bilind, girmînya defa mezin ditirsyam. Min digot, ewe banê malê û erda darîn bin minda wê hilşin, serhevda bên. Rastî bêjim ez gele ditirsyam. Ji tirsê ez diçûme balkona meye alîyê hewşê, orta

meda sê derî hebun, wan hersê derîya min rind ser xwe digirt û îjar deng dûrva dihat.

Stranên kurdî, dîlan û govendên me gele xweş bûn. Hema merî bê hemdî xwe cîyê xwe da xwe dihejand, çokê merya cîyê r'ûniştî-da diçûn û dihatin, mecbûr dikirin, wekî meriv rabe xwexwe jî govendê da bilîze.

Navê mêvana bîra min da nediman, lê hine nav zûtirekê cî gir-tin, gava çend havîna em malêva li gundê Sîçanluê diçûne hêsbû-nê. Li wêderê em xerîb nediman.

Li Sîçanluê diman du hostê hunera kurdî yê pir şuret, ku şopa xwe li bingehdanîna radyoa kurdîda hîştine. Ew Taharê Emer û Egîtê T'êcir bûn. Ewana wê hênê gele cara mala meda li Yêrêvanê bibûne mêvan. Apê Tahar bilûrê dixist, apê Egît jî pêra distira.

Ay, bilûra darîn, dengê wî çiqas xweşî min dihat. Dengê zur'nê xaniyê çarqatî da li qatê sisya, li nava oda cardîwarî va çarçovkirî, ode û dîwar tev dikirin zingîn, lê bilûr, dengekî nazik pêra hebû, meriv t'irê guvînya dengê baê hênîk jê derte. Darikeke dirêjî gilo-verî qulkirî bi heft-heyst çevika, awazên çawa xweş jê derdiketin, ew ji min ra ecêb bû. De îjar dengê apê Egît çiqas nazik, xemgîn û zelal bû. Stranên ku Egîtê Têcir bona radyoê straye û qeydkirine, têda gelek xem heye. Bi taybetî dengê wî tevî dengê bilûrê tebyet jî dida giryandinê gava ser Syabend û Xecazerîn, ber zinarê qetlê distirê, yanê jî em bîr bînin şîna Weta dê ser meytê kurê wêyî hizkirî Memê delal, ku wê bi destê xwe kuştîye; dîsa mînaka xemgînyêye dastana Ker û K'ulik, dema Warda dê dibîne cinyazê kurê şîrin Kulik ser piştê hespê girêdayî tînine berbi malê.

Ez divêjim dengê apê Egîtî çiqas nazik bû, lê çiqas dilrehm dilo- van bû ew xwe bi şexsyeta xweva, hilwesta wî himberî dorû- bera xwe, heval, hogir û cînara? Dîya min texmîn kiribû, wekî hemû neferên mala wana himberî gundî, cînara bi xwe jî xeyset aşt, xêrxaz û nerm bûn. Hevaltîya herdu hunermenda Egîtê Têcir û Taharê Emer belkî ewqas berbiçev nîbya ji mera, ji mêvanên ku ji Rewanê hatine gund û havîna xwe derbaz dikin, heger ew dilger-

mî, xêrxazî hevbendî navbera h'erdu malbetên dost û cînarda t'unebya.

Malê wana cînarê hev bûn. Dîa min digot: "Ji gundê Sîçanlûê, ji gundya û bi t'aybetî jî van h'erdu malbata bîna mala bavê min jê tê. K'esera gundê Qizilqûla ku ji 8-9 salya min di dilê minda hêwirîye, vira, li Sîçanlûyê kêma dibe, ez hêsa dibim".

Ez bi zanetî ser vî gundî disekinim, ji ber ku ew mehên havîna sala 1954-an bûn, em çûne mêvanya wan, lê payîzê qelfeên qîz-bûkên Sîçanlûyê hatin R'ewanê û mala meda proba stranên xwe dikirin. Ewana temenê xweda ancax 14-15 salî bûn Bi cil û bergên xwe yên k'urdî, bi sergirêdana t'emeziyên heftreng ewana ber ç'e'vê min gele mezin dihatin xuyakirin.

Sala 1954-a r'ind bîra mida meye. Havîna wê salê birê min Celîl dibistan xilaskiribû û xwe amade dikir înt'amên Ûnîvêrsîtêta Yêrêvanê bide, wekî bibe xwandk'arê wê. Ji ber wê jî em ji Sîçanlûê zu vegeryane bajêr. Cînareke me jî hebû, bi navê Mêtalîna ku hem-sala Celîl bû. Ewê jî xwe amade dikir bibe xwendk'ara xwendina bilind. Ji germa havînê her kes derî, p'encerê xwe vedikirin wekî mal hênik be. Xanîyê wana pêşberî xanîya me bû, herdu xanî 30-35 m ji hev dûr bûn, me jî derî, p'encere vedikir. De îjar gava Şamilê Beko bi def û zurne koma xweva dihat proba xwe malda bike, dengê defê û zurnê t'emamya k'ûça me digirt. K'ê jî cînara dilxweşî guh dida ser, k'ê diçû oda dûrî k'ûçê. Carekê dîya Met'alînaê bi gazin berbirî dîya min dibe, divê: "Xanim, dengê def û zurnê nahêle qîza min bi hûşîk, agahî xwe bona înthama amade bike."

Ev bûyer bi zanetî min anî ser ziman, wekî pirseke giring bona dîroka r'adyoê kêma naskirî eşkere bikin, ku bi daxa dil bêjim, yên ser wê dinivîsin, serr'a derbaz dibin. Ew k'îjane?

K'arê despêka r'adyoê bi fermî r'oja yekê meha çîle (yanûar) ya sala 1955'a destnîşan dikin, lê belê k'arê amadek'ariyê û dengwe-şanê îdî ji nîveka sala 1954'a despêkiribû. Ew sal belkî bîra meda nemaya, hergê amadebûna Celîl û Mêtalînaê di hemin salêda nîbû-ya.

Pirsekê jî giringe, divê ez bêjim: amedekirin û probayên dengbêja bona dengnivîsandinê li stûdyaên radyoê, ber gilopa hesinî ku jêra digotin mîkrofon, heger hemin prosêsa dengnivîsandinê mala meda nekirina, wê gele dijarî pêşda banîya ser pisîxîka zaroên dengbêj.

Dengnivîsoka Dinêpir-4, ku xelqê bajêr' jî hê dikana da nedîtibûn, nas nedikirin, lê mala meda îdî hebû û ber vê "sindoqê" mêvanê me yên mûzîkar û dengbêj hunera xwe qeyd dikirin û xwexwe jî dengê xwe dibihîstin.

Bîr nekim bêjim, gava def û zurne mala meda lêdixistin û ez paşê diçûme hewşa xanîê meyî mezin, zarokên temenê mida dora min dicîvîan digotin: "Mala weda dîsa dewate?" Belê mala meda dewat bû, dewata hunera kurdî bû!

Sal derbaz bûn. Pey salên derbazbûyî gava apê E'gît, yan apê Tahar dihatine mala me bi mêvanî, bavê min stranê wanî mala meda salên 54'a qeyd kirî dadanî (ewên ku r'adyoêda negirtibûn), guh didan û vedibîşêrîn, çimkî wek xwe digotin: "Wan k'îlamana îdî gele sale nestrane, hema-hema îdî bîr jî kirine".

Bavê min diçû gunda digerya nava gel, diçû dewata, konsêrtên komên kurda yên stran û dîlana, carna diçû bi wezîfa karê radyoê, carna bi spartina partyaê û dewletê nava kurdada pirsên ronakbîrîyê, perwerdeyê xurt bike, pê bive nas û pêşnîyarên xwe dewletêra bini-vîse. Gava çûyîna gundên nas bûya, kêderê malbatên heval-hevkârên wî hebûn, yan jî merivên me hebûn, bavê min mi bi xwe ra dibir, tesmîlî neferê wana fikir. Carekê mi bi xwera bire gundê Gelto, ez tesmîlî mala meta xwe kir û çû nava gund gerya. Gund da dewat hebû. Qîzên malê xwe amade dikirin herin şayê, cilê kurmancî xwe kiribûn, xişirên xwe xweva kiribûn, pê kirin ser min, wekî ez jî bi wanara herim. Min jî dixwest ez herim. Anîn cilên kurmancî li mi kirin, de xişir jî hebûn, miva kirin, em çûn. Divêjin dewatêda bavê min bala xwe dide qîzên temenê mida hê nû bişkivî, govendêda dilî-zin kêfa wî tê. Dizvire ser hevalê xwe nîşanî min dide, dipirse, ew qîza kêye? Dikenin, divên: "Hevalê Casim, ew Zîna qîza te ye

govendê girtye.” Vê bûyarê zaroê hevalê min rojtira dinê mira gotin. Lê bavê min ji min ra got gava em vegeryane bajêr. Gele pesnê min da. Min hinekî bi dilsarî jê ra got: “Ew cil û bergê berê ne, dema wana nine. Bavê min bi xeyd ser min nihêrî, got:

Qîza min berê miletê me gişk bi wan cil û berga dihatin naskirin, hemû rengên tebyetê xemla wanda cî girtye. Bi daxawa, 30-40 salan şûnda em wan cil û bergan bigerin îdî nava kurda nabînin. Îdî nakava tenê dewatada li xwe dikin. Heger em gelê xwe hiz nekin, rewş û rengê xwe neparêzin, kes gelê me hiz nake. Îjar em jî nika-rin miletê dinê hiz bikin.

Birê min Ordîxan 15 sala, Celîl 11-sala, Cemîle jî 7-sala ser min mezin bûn, h'emû li Yêrêvanê çûne dibistanên bi zimanê ermenî. Gava ez bûme 7-salî û pirs hate ser min bona çûyîna dibistanê, h'er-du birê min, ku îdî gihîştî bûn, giring dîtin, wekî ez jî her'im dibis-tana bi zimanê r'ûsî. Pêşnîyara xwe şirove dikirin bi wê, wekî zima-nê r'ûsî wê ber gelê me derî veke bona çand û zanyarya kurdî bi wê dergêva di dinyake berfire va bê girêdanê.

Sala 1967'a min dibistan xilas kir û çûme Moskvayê bona xwendina bilind.

Xwendina min Moskovayê di Înstîtûta edebyetê ya ser navê M.Gorkîda bû.

Înstîtûta edebyetê li Moskovayê bi înişyatîva Maksîm Gorkî hatibû damezrandin li sala 1933'a (ji ber vê jî navê wî ser danîne). Sovêtê da ew înstîtût naskirî bû. Li wê mamûstatîyê kirine gele kesên navgiran û dinê naskirî. Ji bin banê wê xwendinxanê derketi-ne bi sedan nivîskar, hilbestvan, roman nivîs, werger, şanonivîsên ku goveka ezmanê çand û rewşenbîrya Sovêtê ya pîrgel bi steyrka navên xwe xemilandine.

Gorî şertên qebûlbûna vê înstîtûtê min çend wergerên xwe ji kurdî û ermenî ser zimanê rûsî li rojnama û kovarên bi zimanê rûsî

li Yêrêvanê weşandibû, şande komîsyonêra. Berî hingê serokatîya înstîtutê du kursîyên vala dabû “Yeketîya nivîsarvanên Ermenistanê”, wekî du genc bibjêre, bişîne herin li para wergerêda hîn bin, bivin pisporên edebyeta kurdî. Ji wan herdu yek ez bûm ku “Yeketî” wergerên min şandine komîsyona înthamêra. Berhemên min pijirandin û ez li sala 1967-a fermûyî Moskvaê kirim, bona despêka xwendinê. Sêrîda bêjim, wekî bextê min lev anî, mamûstaê min ku çend salan wê di instituteda mira mijûl bûya ew Prof.Dr. H. Salaxyan bû, ermenîkî rewşenbîr ku li salên dirêj li Moskvaê bû û wek wergerekî jêhatî hatibû naskirin.

Dîploma min sala dawîyê ew wergera çîrokên kurdî bûn. Pey serhevdaanîna xwendina înstîtutê li sala 1973-a ez bona karê pêşin ez çûm Vîlnyûsê paytexta komara lîtvaniyê û pey pênc sala, sala 1978'a vegeryame Ermenistanê. Sala 1980'î ez bûme xebatkara konsêrvatorya Yêrêvanê li para mûzîka gelêrî ya folklorê. Bi alîkariya min û Ordîxan hatine wergerandin ser zimanê rûsî hersê pirtûkên Cemîlê ser stranên kurdî yê gelêrî, ku li Moskvaê çap bûn (1965; 1973; 1986).

Ji ber salên xwendinê û xebatê dûrî komara Ermenistanê peywendîya min ji çand û edebyeta kurdî nehatye birînê, min li kovar û rojnamên zimanê rûsî û lîtvani minakên zargotinê û berhemên folklorî diweşandin. Li sala 1977'a pirtûka pêşin bi navê “Sîyarê bahoze” bi zimanê lîtvani çîrok, çîvanok pêkenokên kurdî çap bû, lê pirtûka duda dîsa li ser zimanê Lîtvani li sala 1987 a “Dastanên kurdî” bû bi berhemên “Dewrêşê Evdî”, “Mem û Zîn” û “Xelîl-bego”(lîtvani) ronayî dît. Pirtûka pirbelg ku karê minî salan bûye ew wergera Avsûn, dastan û çîrokên kurdî bûn ser zimanê rûsî (310 berhem), ku li zincîra “Çîrok û mîtologîa gelên Rohilatê”, tevî herdu birayên xwe Ordîxan û Celîl (624 rûpel) li Moskvayê li sala 1989'a min weşand.

Pey vegera Yêrêvanê, min carnan him ji rojnama “*Rya teze*” ra dinivîsî û him jî hinek nivîsên min di radîoê de bi munasebeta salvegera nivîsarvanên rûsa û sovêtê yê klasîk da dihatin weşandin.

Peywendîya min radyoa kurdî, bêtir balkêş bû bi ger'a tevî Cemîlê di nava gundên kurdên Ermenistanê, gava wê stran û awazên kurdî tomar dikirin û pê ra jî xelq bi pirs û pirsyara nêzikî wê dibûn. Gava Cemîlê didîtin keçik û bûkên gunda bi kêfxweşî navê wê wek naseke kevn hildidan, digotin "Posta sazbandîyê" hatye, pey wê navbera herdu alîya nêzîkbûneke usa pêşda dihat, wekî tê bêjî neferê malekê ne, ku zûva hev nedîtine û îjar rastî hev hatine.

Ew çi posta sazbandîyê bû? Berî ez vegerim Ermenistanê li sala 1971'ê Cemîla xûşk dema li radyoa kurdîda wek berpirsyara mûzîka kurdî kar dikir, weşaneke taybetî amade kir û zûtirekê ji aliyê gel bi dilxweşî hate qebûlkirin.

Weşan heftê carekê bû, ji sehetnîvê xebordanên kurdî sehetekê (carîna jî hên zêde) vediqetandin bona "Posta sazbandîyê". Ew weşan dewam kir 31 salan, heta Cemîle li sala 2002 karê xwe berda. Weşan ser bingeha nameyên ku dihatine para xebordanên kurdî, dighîştin destê Cemîla Celîl.

"Watêya sazkirina weşana "Posta sazbandîyê", -Cemîle Celîl bîr tîne,- cem min pêşda hat ji ber ku postekî wahayî sazbandîyê di weşanên zimanê ermenî da hebû. Li radioeda pareke xebordanên bi zimanê ermenî hebû ku xebordanên xwe bona ermenîyên dinyayê belabûyê diweşandin; wana bi wetenê xwe va girêdidan; besa jîyan û abûrîya nav xwe dikirin; destanînên çand û hunerê, edebiyetê û hunerêra didan nasandin. Îjar para wana ji welatên nêzik û dûr name distandin. Ji ber wê min jî bona kurdên hemwelatîyên xwe ku li hersê komarên kavkasyayê û jê der diman posta sazbandîyê ava kir

Name nivîsandin ji para kurdî ra ji welatên dûr û xerîb zûva ji despêka avabûna radyoa kurdî despêkiri dihatin. Min li arxîva bavê xweda nameyên ku bi herfê erebî nivîsî bûn didîtin. Hîmlî radîoguhdarên kurdên Sûryayê, Libnanê û yên Îraqê dinivîsîn. Name pir nîbûn lê balkêş bûn. Ez divêjim name pir nîbûn, bi wê haspêhebûnê, ku ne hemû name bûn ku dihatin û dighîştin destê me xebatkarên para kurda. Xwedîyê nama spasdariya xwe dinivî-

sîn bona xebêrdanên kurdî, sazbeindîya kurdî û peyra jî dixwestin dengê stranvanên kurdên hizkirî careke dinê bibihên.

Roja yekşemê bi zanetî bona "Postê" hate bijartin, wekî hemû xebatkar ji karê xwe betal malda guhdarya radioê bikin."

Bona nivîsandina vê nûçeyê min bi Cemîlêra van axirya ser "Posta sazbeindîyê" dûr û dirêj axivî, me bîr anîn rojên ku tevayî li gundan digeryan û ez bi xwe jî şedê gele axaftinên balkêş bûme, min xwest vê sohbetê dîyarî xwendevanan bikim. Bi dîtina min, di vê nivîsêda emê bibînin, ka gelê me, qîz û bûk û xortên me bi çi xuya-tîyê dijîtin û çanda xwe ye gelêrî, mûzîka û dîlan çawa hiz dikirin.

Ser despêka weşanêda "Postê" da Cemîle bi mira wek sohbet vê gotinê kir:

"Berî ku ez weşana "Postê" despê kim, ez bi bavê xwe şewirîm. Min dixwest raya wî ser armanca xwe bizanbim. Ewî karê radyoyê, xaraktêra radioguhdara bêtir nas dikir nek ez, ku tenê çar sal bû wekî min para mûzîkaê li radyoê rêvedibir. Ez difikirîm, gelo navbera min û radioguhdara wê dialog çê be, pevgirêdan wê hebe? Tiştê e, gava radyo dibihêy, tiştê e ku rûdinî û jêra name dinivîsî.

Bavê min şewreke baş da, go: "Qîza min, heger tu dixwezî wekî radioguhdar tera binivîsin, pêşniyarên xwe bikin, divê tu zêde bala xwe bidî ser guhdarvanên ku xwendin û nivîsandinê zanin".

Li gundan xwendevan şagirt bûn, qîz û xortên nû gihîştî. Merîên temen mezin paê pirê herfa hînbibûn dema rakirina nexwendîtîyê li salên 30-î, lê wekî rûnin binivîsin ji wana ra wê dijwar bya. Hela binivîsin tenê nîbû, divya zerfa namê bînin, bivin postê bişînin. Ew gişk xwendevanên dersên navendî û yê mezin wê bikirana. Min berê xwe de dibistana, şagirta û zûtirekê bersivê wana min standin. Min ji wan dixwest wekî ser neferên mala xwe binivîsin, ser mezinên malê, ser xûşk û birê xwe, ser gundê xwe, kîjan stran û awaz xweşî wan tê, stranê kîjan dengbêjî dixwezî timê bibihên, bi taybetî kîjan stranê wî dengbêjî zêde xweşî wana tê. Zûtirekê ji destnivîsa nama min jê derdixist, wekî piranîya nama ji navê neferên temen mezin dihatin, lê bi

destê zaroa nivîsandibûn. Pêşîyê dinivîsîn ji gundên kurdan ji nehîyên Telînê û Elegezê.

Posta radyoê bi giştî dihat pêşîyê destê xanimekê, karkereke admîstratîv, bi navê Silva Mikirtçyan, ewê nameyên hatî gorî parên radyoê ders dikir û bela dikir. Wê zanibû wekî weşana min "posta sazbandîyê" heye û namaên para me hîmlî bona vê weşanêne. Carekê wê mira got: "Cemîle, zanî wekî posta mezin li radyoêda para we destine." Me heftê-heftê 40-50 nema distandin, hijmara nama diha zêde bû gava despêkirin binivîsin ji gundên destê ji nehîyên Hoktêmbêryanê, Êçmîadzînê, Masîsê, Araratê û yên mayîn. Ser zerfê namê adrês sê peyv bûn "Yêrêvan, kirdakan radio" (Yêrêvan, radyoa kurda), hew. Bi postê şandinê xelq t'êr nedibû. Gava xevatçîyên me wek Ahmedê Gogê (ew paşê bû serokê para radyoa kurdî), Barîê Mehmûd, Mirazê Evdo, Sîma Semend, Hemoê Rizgo, Cemalê Ûsiv bona rêportaja û hevpeyvîna diçûne gunda digeryan, vegerêda bi xwe re nameên gundîya bona weşana "posta sazbandîyê" danîn, bi xwe şedetîyê didan ka ew weşandin bal dilê guhdara çiqas hizkirîye ."

Dixwezim vira navbiryê bidim axaftina Cemîlê, bêjim, wekî em gelem cara bi tevayî çûne gunda. Gundî hemû zû pêdihesyan wekî ji radyoê Cemîla Celîl hatye, "Posta sazbandîyê" hatye. Bi şabûn dihatin dîtînya wê. Carna jî bi gazin dihatin, dixeyîdîn, gava navê wana bona stranekê Cemîle tevî navê radioguhdarên mayîn girêdidan. Tiştê wa Cemîle dikir, gava stranên dengbêjekî hizkirî gelem merî daxwaz dikirin. Bi taybetî hizkirî bûn stranên Karapêtê Xaço, Şeroê Biro, Egîtê Têcir, Efoê Esed, Zadîna Şekir û yên mayîn. De îjar gava Cemîle bi xwe hatye gundê wana, gundî her alî daxwazên xwe ser kaxaz dinivîsîn û didane destê wê. Ji wan nama piranî xûşk û birê malê nema şîrin, tijî bi keser ji navê xwe, dê û bava dinivîsîn xerîbê xwe bîrdanîn û stranekê duda dîyarî wî dikirin, ku dûrî gund û komara xwe li Rûsête eskerîyêdane. Leşker jî ji navê xwe nama dişandin ji dê û bavê xwe ra, hemû nefera ra û bi stranên kurdî bi hev dihatin girêdan.

Cemîle van nama danî malê nîşanî me dida, me dixwendin, nav

wanada hebûn yên ûsa wekî name bi xwe kurdî bû, lê bi tîpên ermenî hatibûn nivîsîn. Bê şik bû, wekî xwedîyê nivîsarê zimanê kurdî baş zanibûn, lê di dibistanê gundê wana da dersên kurdî tunebûne. Tiştê wa gele gunda da diqewimîn gava gundên ermenîyan da çend malên kurda dihêwirîn.

Bîra mida maye, nameke balkêş. Radîyoguhdarek strana Memlîê Xemo “Hêdî bajo” daxwaz kiribû, wekî Cemîle biweşîne. Ew straneke gelekî xemgîn e. Sîyarekî kurdî birdîndar distrê:

*“Hêdî bajo, hêdî bajo, hêdî bajo, hêdî bajo, gele sîyara,
De hey lê wey, sibeye, dilê min xema di xemêda,
De hey lê wey, sibeye, dilê min xema di xemêda,
Birre sîyar û peyayê me sîyar bûne, xwe dane ber p’erê ezmane,
Hêdî bajo, hêdî bajo, hêdî bajo, hêdî bajo, birîndarim”*

Radyogudar namêda nivîsîbû: “Kalik û pîrka min gele jê hiz dikin. Her cara gava radyo vê stranê diweşîne, ewana gundê xwe li welêtê wêran û şewitandî, kuştîyava tijî bîr tînin, dixwezin hema time bibhên, wekî keser û xema dilê xwe pê kêr kin. Derew nabe ez bêjim, wekî mala me da jî ew stran dê, bavê min jê hiz dikirin bibihên. Ewana jî gele tişt hebû ku dixwestin xem û kela dilê xwe pê sar bikin...

Pey ketina Sovêtê li sala 1992’a nema îdî zêde ji Rûsêtê dihatin. De, gele malbat ji ber sedemên cure-cûre mecbûr bûn gundên xwe biterkînin û koça xwe îjar bivin. Ûrisêta bêserî û bêbinî daynin. Ewana ji dûrayê jî radyoa kurdî dibihîstin ji posta sazbandyê ra dinivîsîn, hîvî dikirin, wekî Cemîle stran û awazên xweşî wana hatine wek dîyarî bibihên û silavêkê ji ewledên wana: kal û pîr, dê û bavê temen mezin, ku gundên xwe neterikandine, cîê xweda tenê mane, bibihen û bizanibin, wekî wana bîr tînin.

Bûyarekê jî bi posta sazbandyêra girêdayî heye, ku di bîra min û Cemîlê da maye.

Carekê jî wek cara em çûbûne gundê Hekko, qîz bûkên gund dîsa dora me girtin. Yek ji wana gilî kir, wekî her heftê ewana guhê xwe didine ser “postê”. Wê got: *“De havînan û payîza dibû wekî em li roja bazarê jî li deştê yan çolê heta derengîşev karê kolxozê diki-
rin. Sehet destê meda tunebû, lê timê di wextêda em digihîştine xebardanên “postê”: Me çi dikir? Me bi sîya xwe kivş dikir, wekî îdî dem hatye, wê despê ke. Me karê xwe berdida û direvyan berb malê, radyoê pêva dikirin.*

“Carekê ji gundê Mirgaşatê ji nehîya Hoktêmbêryanê namek me ji malbatekê stand, -Cemîle gilî dike,- têda nivîsî bûn, wexta dema kurê wan hat wê bivirana eskerîyê, mala wana, merîyê wana, gundî, cînar hemû top bûne, sifreke fire vekirine, bi xarin û vexwarin, kêf û şabûn wê kurê xwe verêkin. Pey vê qîz û bûk namekê şandibûn “posta sazbandyêra” têda hûr gilî ser wê kêfê nivîsîbûn û paşê hîvî dikirin bona vê sedemê kilamekê pêşkêş bikim”.

Cîyê dildarîyê bû, gava hine kes di zerfêda tevî namê rûblek dudû pere dadanîn û Cemîlê ra dişandin, wekî xercê postê jêra zehmet nîbe, gava ji wana ra bersivê binivîse, ka name gihîştîye destê wê yan na û bizanbin wê kengê daxwaza wana cî bîne.

Lê çiqas xweş bû gava me di nama da dixwend mukurhatinek, wekî ewana çend xûşk in, her cara berî “Posta sazbandîyê” weşanên xwe despê bike, sere xwe dişon û porê xwe şe dîkin, kincê xwe yên nû xwe dîkin û tîn ber radyoê kund dibin, wekî guhê xwe bidine ser “Posta sazbandîyê”.

XIZMETKARÊ EDEBYET Û ÇANDA KURDÎ

YÊ BI NAV Û DENG: CASIMÊ CELÎL

Bi mûnesebeta 100-salya ji dayikbûna Casimê Celîl

Wezîrê Eşo

Casimê Celîl li Ermenîstane bi Erebê Şemo, Hecîyê Cindî, Emînê Evdal, Cerdoyê Gêncî, Wezîrê Nadîrî, Ahmedê Mîrazî, ra ber çavkanîya edebyeta Kurdî li wê komara Sovyetyê rawestya bû, heger em bi awakî dinê bêjin, bi wan ra hîmê edebyeta Kurdî ne ku bi tenê li wir, lê li temamya Sovyêtistanê danî. Bi Serda jî ji ber kêmasiya kadrên ronakbîr zemanê şorişa çanda Kurdî da, ku ji destpeka salên 30-î bingeş girt, ewî kedeke hêjayî nirxa bilind kir nava warên xwendin, perwerda gelêrî ya bi zimanê Kurdî û her wa çend warên çanda Kurdî yê dinê û bi tayîbetî nava weşandina pirtûkên Kurdî û weşanên Kurdî yê bi radyoya Ermenîstanê (Yêrêvanê).

Casimê Celîl weke karkirê civakî yê aktîv, êgin û jêhatî hilperîna çanda Kurdî li Ermenîstanê xurt û geştir kir. Ji ber vê yekê jî ewî ne ku tenê li nava beşên diyaspora Kurdên Sovyêta berê, lê belê di nava diyaspora Kurdî yê dervayî wî welatî û nemaze li hemû beşên Kurdistana parçekirî deng daye.

Casimê Celîlê Osê di 24 ê cotmehê sala 1908-a li gundekî Kurda – Qizilqulê yê nawça Dîgorê, ku diket nava tixûbê herêma (qeza) Qersê, malbateke Kurdên êzdî da ji dayîka xwe bûye. Ji ber ku dibistan di gundê wî da tunebû ew mehên bahara û havîna berxvantiya mala bavê xwe dike, lê şevên payîza û zivistana yê dirêj odên Kurdî da dibe guhdarvanê sohbetên mîrên temenê xwe da mezin, ku amadan ra distran jî, lê bi giranî berhemên zargotina Kurdî yê janîr û cûrên cuda-cuda digotin, beşa bûyerên buhurî wek dîrokê balkêş dikirin û bi wê yekê ew ode ji wî û heval hogirên weke wî ra dibûn weke dibistanekê. Lê jiyanê bi aşîti ya rûniştavanên gund û zarotiya

wî ya zêrîne xweş ya bê xem û xiyalên giran dirêj nakişînin. Gava Casim nû pêyî 10-saliyê kiribû artêş û alayên dagîrkerên Tirkiyayê sala 1918 a êrîşê tînin ser herêma Qersê û pişt ra jî ser Ermenîstana îroyîn. Û ber ku bi ermenîyan ra tevayî leşkerên tirkan zor û zulm li Kurdên êzdî dikirin, ji bona xilazkirina serê xwe rûniştevanên hemu 16 gundên Kurdên êzdî banz didin, koç û bar dikin û berê xwe didin Ermenîstana niha û Gurcistanê. Rêva gelek ji wana, nava wanada usa jî andamên malbata bavê Casimê biçûk nava pêlên çemê Ava Reş da dixeniqin, pişt ra jî ber birçîbunê û nexweşiyên hal û xolorê dimirin. Casimê bêxweyî û bê xudan dikeve sewîxaneke Ermenîstanê ya Celaloxliyê, ku piştra navê Stêpanavanê hate ser. Li vira ew perweda seretayî bi zimanê ermenî distîne. Piştî derketina ji sêwîxanê Casimê Celîl xwe li perwerde, telîma leşkeriyê digre.

Ji sala 1927a hetanî ya 1930 î ew xwendinxanên leşkeryê da fêr dibe: destpêkê da li payîtextê Azerbeyîcanê-Bekuyê, pişt ra yê Gurcistanê-Tivlîsê. Sala 1931 ê Casimê Celîl tê payîtex-tê Ermenîstane-Yêrêvanê û di wir da bi cî dibe. Eva ew zeman bû, gava li wira bingeha edebiyet û çanda Kurdî bi awayê nûjen, modêrin nû dihat danînê û zîlamê xwenaskirî, êgin û zîrek hewil dide xwe di nava wî karê ji bona gelê wî pir mûhîm da ciyê xwe bibîne û bistîne. Ew zemanekî dibe serok-berpirsiyarê xwendinxana piskavkazê ya Kurdî ya pêdagojîyê, ku li Yêrêvanê hatibû vekirinê ji bona amadekirina kadroyên mamostan, dersdaran yê dibistanên komarên vê rêgiyonê yê Kurdî. Lê gava li Yêrêvanê dest bi weşandina pirtûkên Kurdî dibe yê edebiyeta bedew, yê bi naveroka polîtîkî û zaniyarî, her wa yê fêrên zimanê Kurdî û lîteratûrayê, yê pîrêdmêt-bahetên dinê jî, dîsa bi zimanê Kurdî, Casimê Celîl herpirsiyariya bi cîanîna vî karê giring bi destûrdana hukumatê hildigre ser milên xwe. Bi herpirsiyarî rêdaktoriya wî pir pirtûkên Kurdî çap dibin û di nava wan da yê berhemên nivîskarên Kurd yê yekemîn, berevokên zar-gotina Kurdî. Û ber ku Casimê Celîl bi xwe jî weke şayîr xwe li karê berhemdariyê, efirandinê digre, di wan berevok, antolojiyan da berhemên wî jî cî digrin.

Malbata Casimê Celîl

Karekî giran û bi berpirsiyarî bû, lê ew weşangehên dewletê da vî karî bi rûspîtî bi cî tîne bi amadebûna xwe ya zemandirêj çapxaneke Yêrêvanê da, ku xwe dabû ber karê çapkirina pirtûkên Kurdî. Em dikarin bi nêt, fikra gotinê, peyîvê ya bingeheîn bêjin, ku çapxane ji bona wî bibû wek mala duyemîn. Û Casimê Celîl vî karî berdewam dike hetanî rawestandina weşandina pirtûkên Kurdî di sala 1937 a virda, gava rêjima Stalîn ya dîktatoriyê bi motîvên polîtîkî hemu meşandinê bi zimanê Kurdî dan rawestandinê, rasttir-gedexekirinê û bilî pirtûkan ya rojnama Kurdî ya Riya Teze jî. Sala 1938 a Casimê Celîl fakûltêta înstîtûta Yêrêvanê ya pêdagogiyê ya filolojiyê da tê qebûlkinê û piştî çar salan ewê temam dike. Piştra ew bi awayê dûreke, ne stasyonar fakûltêta Zanîngeha Yêrêvanê ya yûstîsiyayê(yûrîstiyê) jî temam dike û çend sala karê avokatîyê mehke-man da bi cî tîne. Gava 1ê çille sala 1955 a di radiyoya Ermenîstanê da li Yêrêvanê beşa weşanên bi Kurdî tê vekirinê Casimê Celîl dibe serokê wê yê yekemîn û di wê postê da kar dike hetanî nîsana sala 1958 a. Pişt ra ew eyînî rêdaksiyona weşanên Kurdî da dibe berpirsyarê beşa edebiyatê mûzîkayê û wî karî berdewam dike hetanî kanûna sala 1963 a, gava gorî biriyara seroketiya Radiyoya Ermenîstanê ewî verê dikin hêsbûnê bi hêjakirina wî bi pansiyona pêsonaliyê (şexsî), ku weke ya bi rûmeta bilind li Sovyêtistanê dihat dîtinê. Di nava van 8 salên karkirina xwe ya bi heyacan, êntûziyastî da Casimê Celîl karekî hêjayî nirxa bilind bi cî tîne. Ewî bingeha fonda stran û awazên Kurdî Radiyoya Ermenîstanê da danî bi ser qeyîtanên magnîtiyê qeyîdkirina bi sedan berhemên hunera Kurdî ya stranbêjiyê û mûzîkayê û bi wê yekê ji ber undabûnê xilazkirina dengê gelek stranbêjan û aletên mûzîsiyênan: stranbêjên weke Şeroyê Biro, Ahmedê Mîrazî, Egîte Têcir, Efoyê Esed, Aşiq Nazûk (Şêx Kamilê Beko), Sûsika Simo, mûzîsiyênên wek Şamilê Beko, Egîte Cimo û yên dinê. Her çiqasî jî karê giran yê salên 30 î û 50î Casimê Celîl westandibûn, her çiqasî jî her temenê mezin ew çûbû pansiyonê, lê piştî zemanekî, gava ew têra xwe hêsa bû-dit, ku ew ne ji wan mirovane, ku her bi tenê mal

da rûnî, her bi tenê berheman binivîse, bê ku karê piraktîk bi aktîvî bicî bhîne.

Wek aşiq û maşoqê karê piraktîk û jiyana bi kar û baran va dagir-tî ewî demekê tecrûbe kir, ku taba wî mal da nayê û gava sala 1972 a weşangeha Ermenîstanê ya dewletê da ya bi navê “Sovêtakan girox” (nivîskarê sovyêtiyê) şûna berpirsiyarê mêşandina pirtûkên Kurdî da valayî çê bû-ewî pêşniyara kifşkirina xwe di posta rêdaktore pirtûkên Kurdî yê herpirsiyar da bi şabûn qebûl kir û bi vî awayî piştî navbirî, rawestandina zemanekî dirêj vegeriya ser karê xwe yê herê yê hizkirî, ku di nava wî da bibû pispor. Careke dinê jî riya “Mala duyemîn” ya çapxana Yêrêvanê ya jimara yekemîn li ber wî vebû, disa boxcê pirtûkên bona çapkirinê amade û yên çapbûyî ewî xiste binçenga xwe û navbera meşangehê, capxanê û mala xwe da meşiya. Tisteki wek fênomên, sêyîr û ecêb:

Casimê Celîl yê bi temenê mezin li ber çevên hogir û nasan tê dîtîne bi meşandina xwe ya capik û bi serda jî bi serbilindî û kêfxweşî. Û di nava çend salan da, hetanî sala 1980 î ewî çapkirina pir pirtûkên Kurdî yên bi nirx bicîani. Piştra hêja xwe bi temamî û tam pêşkêşî karê berhemdariyê, weke dibêjin, karê rûniştî kir. Casimê Celîl 24ê mijdarê sala 1998 a li Yêrêvanê wefat kir: 90 salîya xwe da. Ciniyazê wî mezelê gundê Baxramiyanê yê nêzikî Yêrêvanê binax kirin.

Ez li vir im...

Helbestên yên Casimê Celîl yekemîn hê di destpêka salên 30 î da ser rûpelên rojnama Kurdî ya Riya Teze dihar bûn. Pişt ra hetanî wefatkirina wî weşandina helbestên wî di wê rojnamê û gelek rojname û kovarên Ermenîstanê û Yekîtiya Sovêtiyê bi giştî yen ermenî û rûsî da bi wergera ser wan zimanan berdewam kir. Le helbest û destanên wî bi giranî di berevok, antolojiyayên berhemên şayîr û pirosayîsên Kurdan da û bi pirtûkên cuda, cihê bi zimanê Kurdî hatine weşandinê. Antolojiya berhemên nivîskaren Ermenîstanê yên Kurd ya sêyemîn da (Yêrêvan, 1935) helbestên Casimê Celîl jî hatin

bi cîkirinê. Pişt ra hetanî hema rawestandina weşandina pirtukên Kurdî li Ermenîstanê-destpêka salên 90 î, berhemên wî bi şiklê helbest û destanan (poyêman) di hemû antolojiyayên berhemên nivîskarên Kurd da hatin çapkirinê.

Di sala 1960 î da berevoka helbest û destanên Casimê Calîl bi zimanê Kurdî (zimanê şayîr yê berhemdariyê yê estî û dayîmî) bi sernavê “Rojê min” li Yêrevanê hate weşandinê. Pişt ra dîsa bi Kurdî ev pirtukên berhemên şayîr hatin çapkirinê: “Kilamên çiya” (Yêrevan,1970), “Oda Kurda” (Yêrevan, 1975), “Kurdê bengî” (Yêrevan, 1980), “Kofiya diya min” (Yêrevan, 1984), “Bijare” (Yêrevan,1987). Weke dibêjin, bextê min aniya û ez xwe serbilind û dilbaristan dibînim, ku hê di zêndîbûna wî rîspiyê edebiyet û çanda me da min nivisandina pêşgotin û paşgotinên van herdu pirtukên wî yên dawî bi cî anîne. Li vê tangê em pêwîst dibînin kifş bikin, ku bi helbestan ra tevayî, ku piraniya berhemên Casimê Celîl jî wana pêk tên, ewî çend destanên xwe yên bi nîrx jî kirine mal û milkê xwendevanên Kurd, ku bi giranî vecêkirina destanên gelêrî yên ji zargotina Kurdî ne. Awa sernavên wan: “*Siyabend û Xecê*”, “*Memê û Eyîşê*”, “*Sêvahacê*”, “*Dewrêşê Evdî*”, “*Hikiyata Delî Ahmed û Deli Hemze*”, “*Sindirnevat*”, “*Şêx Mîrza*”, “*Dimdim*”, “*Kilama Huzbêk*”. Eva dawî bêtir berhema şayîr ya xwexwetiyê ye, ya jî aliyê wî da sêwîrandî, lê her bi tenê bi motîva berhemên gelêrî hatîye nivîsandinê. Pir berhemên Casimê Calîl hatine wergerandinê ser ermenî û bilî rojnameyan û kovaran bi pirtukên cuda jî hatine weşandinê. Evana jî sernavên wan pirtûkane: “*Elegez*” (Yêrevan, 1954), “*Beyît-serpêhatiyên Kurdî yên evindariyê*” (Yêrevan, 1955), “*Kaniya welêt*” (Yêrevan,1957), “*Ocaxa min*” (Yêrevan,1966).

Di van da bilî helbestan destanên şayîr jî hatine bi cîkirinê. Berhemên Casimê Celîl yê şayîrtiyê, poyêtîk dervayî sînorên Komara Ermenîstanê jî li navenda Yekîtiya Sovyêtiyê-Moskovayê û derên dinê bi wergera ser rûsî hatine weşandinê, çawa di rojname û kovaran da. her usaji di antolojiyan da. Bi serî weşandina wan berheman jî edebyeta Kurdî bi govekeke berfirehtir deng da, ber ku zimanê rûsî yê temamiya vî welatî yê hemû komarên sovyêtiyê yê

dewletê yê duyemîn bû piştî zimanên netewên wan komaran. Awa sernavên wan antolojiyan, di kîjanan da berhemên şayîrê Kurd Casimê Celîl jî hatibûn bi çîkirinê: “Hesta malbata Yekgirtî” (Moskova, 1964), “Strana ku bûye pirtûk” (Moskova, 1967), “Poyêziya Sovyêtiyê” (Moskova, 1977), “Lênîn di nava poyêziya gelên Yekîtiya Sovyêtiyê da” (Moskova, 1980). Lê bêtir deng da weşandina helbestên şayîrê Kurd li ser rûpelên rojnamên Yekîtiya Sovyêtiyê yên navendî, ku bi zimanê rûsî bilî Moskovayê li hemû payîtextên komarên Yekîtiya Sovyêtiyê jî bi tîraj, jimareke pir mezin dihatina çapkirinê û belavkirinê. Helbesta bi sernavê “Lênîn” jimar rojnama “Piravdayê” ya 15 ê nîsanê sala 1957 da hate weşandinê. Lê gava şorişa Kurdî li Kurdistana Başûr bi serokatiya Nemir Barzanî ji nû va geşbû-helbesta Casimê Celîl ya bi sernavê “çiyayên Kurdistanê” rojnameke Yekîtiya Sovyêtiyê disa ya navendî ya “Îzvêstiyayê” da li Moskovayê hate weşandinê. Ev helbesta dawî her wa kovareke bi rûmet, pirêstîj da ji ya edebî ya bajarê Leningradê (niha Pêterbûrg) ya bi navê “Nêva” da hate belavkirinê. Bi vê helbesta xwe şayîrê welatparêz êşkere piştigriya têkoşina xûşk û birên xwe dikir li Kurdistana Basûr. Bûyereke kifşnav jiyana Casimê Celîl da hesibî çapbûna berhemên wî bi wergeraser rûsî bi pirtûkeke cihê bi sernavê “*Li ser rêên zemîn*” li payîtextê Sovyêtistanê-Moskovayê. Berhemên Casimê Celîl bi tîpên latînî dervayî Sovyêta berê di berevokên berhemên nivîskarên Kurd da û bi pirtûkên cuda li Bexdadê û Awropayê hatine weşandinê û bûne mal û milkê xwendevanên Kurd li diyaspora Kurdî û li welatê şayîr-Kurdistanê. Pirtûkeke berhemên wî bi sernavê xweşik yê “Zozan” bi destî weşanên Roja Nû sala 1982a li Stokholmê hate çapkirinê. Casimê Celîl her wa deng daye weke wergervanê berhemên nivîskarên ermanî û rûs jî li ser Kurdî û weşandina wan di berevokan da û bi pirtûkên cuda. Bi wergeren wî bûne mal û milkê xwendevanên Kurd berhemên şayîrên ermenî yên mezin H. Tûmanîyan, Ar. Îsahakîyan, H. Sîraz, şayîr û pirosayîsên rûs yên mezin Al. Pûskin û A. Gayîdaz.

Keda Casimê Celîl di nava karê amadekirin û weşandina van

antolojiyayên berhemên şayîr û pîrosayîsên Kurd da jî bi nîrx e: “Efîrandinê nivîskarê kurmançê sovyêtiyê” (Yêrêvan, 1948) “Nivîskarêd Kurdaye Sovyêtiyê” (tevî Qacaxê Mirad, Yêrêvan, 1961). Ewî her wa berevoka berhemên nivîskarên Kurd bi wergera ser ermenî bi sernavê “Sayîrên Kurd yê Sovyêtiyê” jî amade kiriye û daye çapkirinê (Yêrêvan, 1953). Keda Casimê Celil kifş e her wa di warê amadekirin û weşandina pirtûkên ziman û litêratûra Kurdî yên fêran, perwerdekirinê da jî. Avtorekî pirtûka “Zimanê kurmançî” tevî Emînê Evdal bi xwe bûye, ku hê di sala 1937 da hatiye weşandinê. Ji sala 1955 a hetanî hema dawîya jiyana xwe ya bi rûmet Casimê Celîl pirtûka “Xwendina litêratûrayê” bona şagirtên Kurd yên sinifên 5-6 a amade kir û bi çend cara da weşandinê.

Casimê Celîl bi aktîvî beşdarî jiyana edebiyetê bûye him li Ermenîstanê û him jî li Yekîtiya Sovyêtiyê bi temamî. Wek endamê Yekîtiya Nivîskarên Ermenîstanê û sêksiyona nivîskarên Kurd yê yekemîn, wek nivîskarekî Kurd yê bi nav û deng û xudanê rûmeta bilind ne ku bi tenê nava nivîskarên Kurd da, lê her wa yên ermenî da jî ew hîlbijartin û xistin nava wê dêlêgasiyona nivîskarên Ermenîstanê ya ku beşdarî kongira nivîskarên Yekîtiya Sovyêtiyê ya duyemîn bû, ku di sala 1954 a li Moskovayê çêbû. Casimê Celîl karkirekî civaki yê aktîv bû. Ew dikarin bê şubhe bêjin, ku tu bûyereke usa kifş, berbiçev nava jiyana Kurdên Ermenîstanê da çênebûye, ku Casimê Celîl bi aktîvî beşdarî wê nebûbe: ji civîn, kongirên nivîskarên Kurd û ermenî destpêkirî hetanî civîn, kongire, festîvalên karker û cotkarên Kurd, ku li Yêrêvanê û li wan nawçên Ermenîstanê çêdibûn, li kî derê Kurd diman. Ew bi aktîvî beşdarî konfêransa Kurdzaniyê jî bû, ku sala 1934 a li payîtaxtê Ermenîstanê çêbû û bi goveka cîhanê deng da. Ew organîzatorekî ansambila Kurdîya kilam û regasê bû li nawca Telînê. Ber vî hemûşkî jî Casimê Celîl di nava temamiya Ermenîstanê naskirî bû, him nava ermenîyan da û him ji nemaze-Kurdan da. Li her dera, li kî derê ew kifş dubû rûniştevan bi rêz u hurmeteke mezin berbi wî dihatin, dora wî dicivîyan. Gotina me derheqa Casimê Celîl û kar û barê wî yê berhemdariyê û pîraktîk da wê nivîskan, ne temam be,

heger em bi kurtayî ser kar û barê neferên malbata wî di warê çanda Kurdî da û bi tayîbetî-Kurdzaniyê da ranewestin, ber ku bi giranî wî welatparêzê bi sewat bi sûret, bi weyîsetên xwe ew xistin xizmeta çanda Kurdî.

Ewî bi pireka xwe-Xanima Rizgo ra tevayî du kur u du keç mezin kirin, dan her xwendinê. Lawên wan Ordîxanê Celîl (sed mixabin, yê îdî gorbuhust) û Celîlê Celîl bi lêkolînên xwe yên giran-biha bûn Kurdzanên bi nav û deng: Ordixan bû doktorê zanînen filolojî, pirofêsor, Celîl-doktorê zanînen dîrokî, pirofêsor. Bilî lêkolînên di warê edebiyetzanîyê û dîrokzanîyê herdu biran bi hev ra û carna ji bi awakî cuda û serbixwe kedeke mezin û hêjajî nirxa bilind kirin nava warê berevkirin, lêkolîn û weşandina berhemên zergotina Kurdî. Xayînga wan Cemîla Celîl çend berevokên têkistên stranên Kurdî bi nota va dane weşandinê, lê Zîna Celîl birek berhemên zargotina Kurdî wergerandin ser zimanê biyanî.

Em pêwîst dibînin wê yekê jî bi ser da binin, ku bilî van kar û barên xwe yên berhemdariyê Casimê Celîl û neferên malbata wî pirtûkxane û arşîveke dewlemend ya lîteratûra û dokûman, delîl-îzbatên ser Kurdan û çanda wan dane ser hev û vî hemûşkî bi hevra, heger em dikarin bi vî awayî jî bêjin, ew malbat kirine weke naven-deke çanda Kurdî, ber kîjanê ra kes bi xemsarî nikare bibuhure, der-baz be. Ev hemû kar û barên, ku Casimê Celîl bi xwe û bi malbata xwe va di warê pêşxistina çanda gelê xwe da bi cî anîne û dane bi cîanînê, destûrê dide em bêjin, ku her bi tenê ronekbîrên weke wî mezin û dûrdîtî, ronekbîrên miletevîn dikarin karekî wa giran, lê bi rûmet pêk bînin. Û ji ber vê yekê jî navê Casimê Celîl wê neku weke vê gavê bi sedsalekê, lê bi zemanê bê sînor di nava dîroka gelê wî da bi giştî û ya çanda miletê da taybetî bimîne û dervayî hêz û zêfta zemanê, ku xubarê bîne ser wî navî, ewî betreng bike.“

* <http://www.mezopotamya.gen.tr/jiyan-yasam/xizmetkar-edebiyet-canda-kurd-casim-cell-h1715.html> (19 Sibat 2014)

Ji bo 80-salîya zanyarê navdar Ordîxanê Celîl

Prîskê Mihoyî*

Helbestvanê ermenîyayî naskirî Paruyr Sevak li ser bendan awa nivîsîye: mirov heye—cîhan pişt kirîye û dibe, mirov jî heye—li cîhanê sîyar û bar bûye...

Bi heqî em dikarin bêjin, wekî kurdzanê bi nav û deng, doktorê wêjezanîyê, profêsor Ordîxanê Celîl ji wan zanyaranên kurda ye, yê ku «cîhaneke gewre ya kurdnasîyê» nêzikî 50 salan pişt kiribû û di nava meydana lêgerîn-efrandariyê re derbaz kir û gîhande qonax-herêmeke bi nav û nîşan.

Bêguman, Ordîxanê Celîl ev karê zanîstîyê yê bi rûmet û sîyanet di pêşerojê de hela dikaribû berbi hêlanên hê bilind ve bibra, lê, mixabin, felekê nehîşt, ku ew xem û xîyala xwe tam bîne sêrî: pênc sal berê, 20-ê çirîya pêşin sala 2007-an dîlkê rewşenbîr û zanyarê emekdar ji ber nexweşîya giran tab nekir û sekinî, ew di 75 salên temenê xwe de li bajarê Sankt-Pêtêrbûrgê çû li ser dîlovanîya xwe...

Pesin tê tune, ger ku em bêjin, wekî di warê pêşvebirina kurdzanîyê ya li Sovîyêta berê, xazma di dereca tomarkirin û parastin, arûzû-kirin û nirxandina nimûnên zargotina kurda de keda evî ewledê gelê meyî hêja û xweyşûret jî bê hed û hesab e, karmendariya kîjanî hela wê ji hêla pisporên dîrok û çanda netewî ve bi zanîstî bê vekolanê û bi merd-merdane bê qîmetkirinê.

Ordîxanê Casimê Celîl 24-ê tebaxê sala 1932-an li Yêrevanê li mala xizmetkarekî çanda kurdayî berbiçav û nivîskarê eyan Casimê Celîl ji dayîkê bûye. Bavê wî Casimê Celîl û dayka wî Xanima Rizgo di dema şerê cîhanêyî yekemîn û rev û beza kurdên êzîdî de êtîm dimî-

* **Prîskê Mihoyî**; Cîgirê Serokê Beşa Çapemenîyê ya Wezîreta Çand û Weşanan ya Komara Êdmûrtayê (Rûsya), endamê Fêdêrasîyona Rojnamevanên Navnetewî.

nin û tevî karwanên mihaciran ji devera Qersê bi zor û cefa dighîjine Ermenîstanê. Ew dikevine sêwîxanê û li wir bê dê û bav, bê bira û pismam mezin dibin. Ewana gelek talî-tengasîyê dibînin, heya ku dibîne xwey mal û hal, heya ku ewledên wan fira dikevin û dibîne mirovne kêrhatî. Dibek hema ev yek jî di vê malê de dibe bingeha qedirgirtinê ya hindava perwerda bi ruhê welatparêzîyê, têgihîştinê û aramîyê, pişgirîyê û alîhevkerinê, ji ber ku di dawîyê de her çar ewledên Casimê Celîl xwe tam pêşkêşî pirsên lêkolîna çanda netewî dikin!

Paşî xilaskirina dibistana navîn, sala 1951-ê Ordîxan li fakûlteta (zankoya) ziman û wêje ya Ûnîvêrsîteta Yêrêvanêye dewletê tê hildanê. Ew 5 salan li ber destên gelek dersbêjên xweyşûret dixwîne, xazma ew perwerda xwe di warê ziman û wêje de li ber destên zanyarên meşûr-akadêmîkan yên wek H. Açıryan û H. Xapansyan û profêsozan yên wek M. Mkryan û S. Xazaryan hildide. Sala 1956-an ew Zanîngehê bi qîmetên baş ve xilas dike.

Wek tê dizanin, piştî mirina Stalîn, li nîveka salên 1950-î li Yêrêvanê dergên ocaxên çanda meye netewî dîsa vedibin: rojnama «Rya teze» dîsa ronayî dibîne, radyoya kurdî dîsa dest bi weşanên xwe dike. Ordîxan xwendinê re tevayî bi hizkirin tevî xebata van îdarên çanda me jî dibe. Ew di destpêka sala 1955-an hetanî payîza sala 1958-an li para kurdî ya radyoya Rewanê kar dike-pêşîyê wek bêjer, lê dû re wek karmendê wêje.

Sala 1956-an ji hêla înstîtûta dîrokê ya Akadêmîya Ermenîstanêye zanîstîyê ve ji bo li aspirantûrayê xwendina di warê kurdzanîyê de dest bînin, lec-konkûrsa bi taybet pêk tê. Ordîxanê Celîl jî tevî wê lecê dibe û bi rûspîti li ser dikeve. Ew dibe aspirantê kurdî yekemîn di derêca «Zargotin û wêjeya kurdî» de. Piştî du salan înstîtûta dîrokê rênamê dide wî, ji bo ku ew li beşa Lênîngradê ya înstîtûta Rohilatzanîyê xwendina xwe bidomîne. Zûtîrekê ew xwendina xwe ya li aspirantûrayê bi serekvanîya zanyarê li cîhanê naskirî, akadêmîk Hovsêp Orbêlî li ser hevda tîne û sala 1961-ê li Lênîngradê têza xwe ya doktorîyê diqedîne û diparêze, ya ku li ser destan-êposa kurdîye dîrokî-mêrxasîyê ya «Xanê çengzêrîn-(«Dimdim») bû. Hewceye em bînine li ser zar, wekî berî hingê ew îdî li sêktora (beşa) Rohilatzanîyê ya Akadêmîya

Ermenîstanêye zanîstîyê ketibû li ser xebatê û wek karmendê zanîstîyê li wira nêzîkî neh salan kar kir.

Sala 1968-an bi biryara Akadêmîya zanîstêyê ya Yekîtiya Sovîyêtê Ordîxanê Celîl li beşa Lênîngradê ya înstîtûta Rohilatzanîyê li ser kar tê hildane. Hema di wê demê de jî dest bi xebatkariya Ordîxanê Celîle zanîstêyê ya kur û berfire dibe.

Gerekê bê gotinê, wekî di destpêka sedsala 20-î li Rûsyayê û xazîma nîveka salên 1950-î li Yekîtiya Sovîyêtê bingeheke qewîn û zor ya kurdzanîyê wek şaxekî rohilatzanîyê îdî hatibû danînê, ew jî bi saya xebatên van zanyarên li cîhanê belî: V. Dîtêl, V. Bartold, V. Jûkovskî, P. Lêrx, A. Jaba, V. Mînskî, V. Nîkîtin, P. Avêryanov, V. Vêlyamînov-Zêrnov û yên mayîn. Lê hîmê dibistana kurdzanîyê ya Lênîngradê-Pêtêrbûrgê, bêguman zanyar-rohilatzanê meşûr Hovsêp Orbêlî danî. Ew wê demê îdî xûdanê gelek berhemên zanîstîyêye giranbaha bû, di wê jimarê de ûsan jî yên li ser dîrok, çand, ziman, wêje û zargotina kurda.

Em bîr bînin, wekî di destpêka bahara sala 1959-an Hovsêp Orbêlî li para Lênîngradê ya înstîtûta Rohilatzanîyê destke rohilatnasan ji kabînetê îranî cihê dike û koma kurdzanîyê dadimezirîne, saz dike, bi xwe jî ew serokvanîyê wê komê dike. Zanyarên xweşûret û wê demê îdî naskirî—Qanatê Kurdo, Î. Sûkêrman, M. Rûdênko, J. Mûsaêlyan, Y. Vasîlêva û aspirantên êgin û genc—Î. Smîrnova, Ordîxanê Celîl, Zera Elî (Yûsûpova), Kerîm Eyûbî û hinekên dinê di nava xebata wê komê de tene wergirtinê.

Hovsêp Orbêlî lêkolîn û arûzûkirina hemû pirsgrêkên dîrok, çand û zimanê kurdî dispêre vê koma zanyaran. Bi vî teherî destbi xebata kurdzanîyê ya li ser dereca nû li bajarê Lênîngradê dibe.

Wek me da kivşê, hema di dawîya salên 1960-î de dest bi karmendîya Ordîxanê Celîle zanîstêyê ya kur û berfire dibe, gava ew tê Lênîngradê û li nava refên kurdzanan de xebata lêkolînerîyêva mijûl dibe. Wê demê serokê sêktora kurdzanîyê ya para înstîtûta Rohilatzanîyê zanyarê emekdar Qanatê Kurdo bû.

Ordîxanê Celîl di dereca tomarkirin, lênihêrandin û nirxandina zargotina kurdî de efatiya zanîstîyê kir. Hela di salên xwendekarîyê de

hewas û mêla wî berî efrandarîya kurdîye gelêrî dîhar bû. Ew hema wê demê û salên dirêj yên dû re çendik-çend caran seredanên lêkolîneriyê mîyaser kirîye û çûye wargên kurd lê diman: yên navçeyên Ermenîstanê, Gurcistanê, Qazaxstanê, Qîrqîzstanê, Tûrkmê-nistanê û deverên mayîn ji bo nimûnên zargotina gelêrî berev bike û ji zarê zarbêjan ji ber bînvîse. Ew bi wê armancê hetanî çûye Kurdistanê jî. Di encema wê xebata dijwar û hewaskar de li salên cihê-cihê weke 60 berhem û gotarên Ordîxanê Celîle zanîstîyê ronayî dîtine. Hêjaye navên çend pirtûkên wîye usan bidin, ku bi kurdî û rûsî çap bûne: «Kilamên gelê kurdaye lîrîkîyê» (sala 1964-an), «Poêziya Cegerxwîne bajarvanîyê» (sala 1966-an), «Destana kurdîye dîrokî ya «Xanê çengzêrîn» (sala 1967-an), «Mesele û metelokên kurda» (hemxudan, birayê wî–Celîlê Celîl, sala 1972-an), «Çîrokên cimaeta kurda» (sala 1974-an), «Stranên zargotina kurdaye tarîqîyê» (sala 1975-an), «Zargotina kurda» (hemxu-dan–Celîlê Celîl, bi du cilda, sala 1978-an), «Çîrokên kurdaye gelêrî, lêgênd û gotinên pêşîyan» (sala 1989-an) û yên mayîn.

Di nava efrandarîya Ordîxanê Celîl ya zanîstîyê de stranên kurdaye dîrokî cîhkî bi taybet û berbiçav digrin. Ew stran bêtir dengbêjên kurdên êzîdî û ermenî gotine. Eva mijara bû lêgerîn-têza wîye doktorîyêye nû ku ewî sala 1996-an bi serfirazî dîhar kir û bi rûsipîtî li Sakt-Pêtêrbûrgê parast. Hewceye bê gotinê, wekî bi saya şûret û hereketê zanîyar stranên kurdaye dîrokî cara yekemîn bi rûsî hatine wergerandinê, şêwe û binyatên wan stranan wek bûyerên dîrokî hatine nirxandinê. Ev xebata zanîstîyê wek berhemeke cihê bi navê «Stranên kurdaye dîrokî» sala 2003-an bi rûsî û kurdî hate çapkirinê, ya ku çavkanîke dîrokî, folklorî, netewnasî û zarbêjiya kurdîye ruhanî-çandî ya erhede ye.

Bê şik, mirov dikare bêje, wekî Ordîxanê Celîl di nava karmendîya xwe ya zanîstîyê de, çawa ewî herdem danî li ser zar, ji minabûn û undabûnê efrandarîya kurdaye gelerî parast û wek kelhora dewlemend ji bo nisletan hîşt.

Salên jîyana xweye dawîyê ew û birayê wî–profêsor Celîlê Celîl li ser berhema «Kurd û Kurdistan di arşîvên Rûsyayê de» kar dikirin. Sed mixabin, ku ewî ev xebata bi qîmet û fûndamêntal (bingehîn) pêra

negîhand çapbûyî bibîne, ya ku îro ji bo çapê îdî amede ye.

Ordîxanê Celîl ne ku tenê zanyarê navdar bû, lê usa jî nivîskarekî xweyê dilê qenc û nazk bû, karmendekî civakêyî berbiçav û aktîv, rewşenbîr û welatparêzekî naskirî û mirovekî xweyqedir bû. Ew bengîkî kurd û Kurdistanê bû. Ji ber pênûsa wî çend berevokên helbestan û dersan, gelek gotarên hewaskar li ser pirsên deb, zargotin, rabûn-rûniştina gelê me derketine. Pirtûka wî ya bi navê «Şiyêr û poyê» hela sala 1959-an li Yêrêvanê ronayî dîtîye. Ew endamê Şêwrên nivîskar û roj-namevanên bajarê Sankt-Pêtêrbûrgê bû, endam-gotarvanê Akadêmîya kurdîye li Îraqê yê eyînsî û endamê înstîtûta kurdî ya Parîsê bû. Gelek caran ew tevî civînên navnetewî yên li ser pirsên dîrok û çanda kurda bûye. Berhemên wî xêni kurdî û rûsî, usan jî bi gelek zimanên gelên cîhanê hatine wergerandinê û çap bûne: bi ermenî, inglîzî, almanî, firansî, swêdî, erebî, tirkî û yên mayîn. Ewî li salên dawîyê li zankoya Rohilatzanîyê ya Ûnîvêrsîteta Sankt-Pêtêrbûrgêye dewletê wek profêso-
sor ders dida.

Ev gotara wê nivîşkan û ne tam be, eger em bi çend hevokan emekê ewledên malbata Casimê Celîle dinê jî nedine kîvşê, ku wana ji bo pêşvabirina çanda kurdaye netewî rêtine. Navê birayê Ordîxanê Celîl yê biçûk—doktorê dîrokzanîyê, profêso-
r Celîlê Celîl di nava goveka rohilatlanan de zûva nas e. Ew xûdanê bi dehan berhemên pîrrqîmet yên li ser dîrok û zargotina kurda ye. Vê gavê ew li Avstryayê dijî û kar dike, profêso-
rê Ûnîvêrsîteta Vênayêye dewletê ye, hîmdarê pirtûkxana dewlemend ya li vî bajarî ya li ser navê Casimê Celîl e. Xuşka van zanyaran ya mezin—Cemîla Celîl di warê berevkirin, tomarkirin û parastina nimûnên zarbêjîya kurdaye gelêrî de xizmeteke mezin kirîye, ewê gelk pirtûkên stran, beyt-serhatîyên kurdî çap kirine. Dota Casimê Celîl a biçûk—Zîne jî di nava karê xizmeta çanda gelêrî de ye. Bi saya hereketê wê gelek berhemên xuşk û birayên wê bi rûsî û zimanên mayîn hatine wergerandê û ji bo çapê hatine amadekirinê.

Dibêjin, ku «Çîyayê bilind ji dûr ve tê kîvşê». Û gelek zanyar, heval-hogirên Ordîxanê Celîl, maşoqên zargotina kurdî, zaneyên çanda netewî û xwendevan, ku xebat û berhemên wî mêze dikin û dixwînin, careke mayîn mezinaya wî wek mirov û welatparêz, wek zanîyar û

bajarvan dibînin û texmîn dikin, emekê wî blind qîmet dikin û dişêkîrîn.

Îro, gava mirov bi guhdar bala xwe dide rîya Ordîxanê Celîl ya zanîstîyê û efrandarîyê, dîsa tê li ser wê fikir-bawerîyê, wekî jîyana wî bi lêgerînên zanîstî ve dewlemend û xemilî bû, lêgerîn, yên ku îro bûne rûpêlên geşe usan, ku di nava dewranan de wê tu caran neyêne bîrkirinê...

Navnîşa pirtûkên Ordîxanê Celîl

Şiêr û Poêm. Yêrêvan, 1959. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Têlî Hemze. (Şiêr û poêm). Yêrêvan, 1963. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Dilokêd cimeta kurda. Yêrêvan, 1964. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Poêzîya Cegerxwîne Bajarvanîyê. (Lêkolîn). Yêrêvan, 1966. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Êposa Cimeta Kurdaye Mêrxasîyê "Xanê Çengzêrîn. Dimdim". (Lêkolîn û têkst). Moskva, 1967. Bi zimanê rûsî û kurdî (latînî).

Mesele û Metelokê Cimeta Kurda. Kitêba I, Yêrêvan, 1969. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Zimanê Kurdî. Pirtûka Dersxana IV. Yêrêvan, 1969. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

7 Mesele û Metelokê Cimeta Kurda. Kitêba II, Yêrêvan, 1971. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Stranê Zargotina Kurdaye Tarîqîyê. Yêrêvan, 1975. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Zimanê Kurdî. Kitêba Dersxana IV. Yêrêvan, 1975. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Stranê Zargotina Kurdaye Tarîqîyê. Bexda, 1977. Bizimanê kurdî (sorani).

Zimanê Kurdî. Kitêba Dersxana IV. Yêrêvan, 1980. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Zimanê Kurdî. Kitêba Dersxana IV. Yêrêvan. 1985. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Mesele û Metelokên Gelê Kurd. Tevî Celîlê Celîl. Moskva, 1972. Bi zimanê kurdî (latînî) û rûsî.

Gulçin. (Nimûneyên bijare yên zargotina kurda). Tevî Celîlê Celîl. Yêrêvan, 1972. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Çîrokên Gelê Kurd. Yêrêvan, Tevî Celîlê Celîl, 1974. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Sîyarê Xeybê. Çîrokên kurdî. Tevî Celîlê Celîl. Vîlnyûs, 1976. Bi zimanê litvanî.

Mesele û Metelokên Gelê Kurd. Tevî Celîlê Celîl. Zürich, 1976. Bi zimanê kurdî (latînî).

Zargotina Kurda. P'irtûkên I, II. Tevî Celîlê Celîl. Moskva, 1978. Bi zimanê kurdî (latînî).

Zargotina Kurda. Pirtûka 1. Tevî Celîlê Celîl. Yêrêvan, 1979. Bi zimanê kurdî (latînî).

Zargotina Kurda. Pirtûka 2. Tevî Celîlê Celîl. Yêrêvan, 1982. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Qisaet Hiza Al-folklor al-kurdî. Beyrût 1982. Bi zimanê erebî.

Gulançkzêrîn. (Nimûneyên bijare yên zargotina kurda). Tevî Celîlê Celîl. Yêrêvan, 1983. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Gulçin. (Nimûneyên bijare yên zargotina kurda). Tevî Celîlê Celîl. Yêrêvan, 1972. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Çîrok, Lêgênd û Evsûnên Kurdî. Moskva, Tevî Celîlê Celîl û Zîna Celîl. 1989. Bi zimanê rûsî.

Mesele û Metelokên Gelê Kurd. Tevî Celîlê Celîl. Yêrêvan, 1991. Bi zimanê kurdî (kîrîlî).

Zargotina Kurda. Pirtûka 1. Tevî Celîlê Celîl. Bexda. 1991 Bi zimanê kurdî (sorani).

Çîrokên Kurdî. Frankfûrt, Tevî Celîlê Celîl. 1993. Bi zimanê almanî.

Destanên Kurdî. Tevî Celîlê Celîl. Stambul, 1994. Bi zimanê kurdî (latînî).

Çîrok, Lêgênd û Evsûnên Kurdî. Tevî Celîlê Celîl û zîna celîl. Heleb, 1996. Bi zimanê erebî.

Kürt Kahramanlık Destanı DIMDIM. İstanbul, 2001, Bi zimanê tirkî

/O.Dj Djalilov/ Îstorîêskîyê Pêsnî Kurdov Sankt. Pêtêrbûrg. 2003. Bi zimanê rûsî û kurdî.

Cegerxwîn'in Yaşamı ve Şiir Anlayışı. İstanbul, 2004. Bi zimanê tirkî.

Zargotina kurda. Pirtûka 1. Tevî Celîlê Celîl. Wien, 2005. Bi zimanê kurdî (latînî).

Zargotina Kurda. Tevî Celîlê Celîl. Hewlêr, 2008. Bi zimanê kurdî (sorani).^(*)

* www.avestakurd.net/dosya/80-saliya-zanyar-navdar-ordxan-cell-h1707.html

Zerî Înanç- Mamosteyê hêja, berî her tiştî gelek spas ji bo bersivandina van pirsan. Mamoste, radyoya Êrîvanê bi fermî di sala 1955'an de vedibe. Lê berî wê, tê gotin ku di salên 1930'î de radyoyek herêmî ya bi Kurdî, ku tenê karibiye li bajarê Êrîvanê bê guhdarkirin, hebiye. Di gelek çavkaniyan de behsa vê demê, wek bingeha radyoya Êrîvanê tê kirin. Li ser vê mijarê tê çi bêjî?

Celîlê Celîl- Pey hilweşîna Sovêtê hemû tişt: bîr û bawarya mark-sîstîyê ya salan, ku serî û mējûyê xelqê mix dikirin; hilweşya abûrîya salan, ku p'ir' hindikî, lê dîsan xelqê yole dibir; qetyan p'eywendîyên navbera gel û net'eweyên sovêtê, ku berî hingê di bin banakîda bi aştî didebirîn; hûrxaş bû çand û hunera pêşk'etî; zangorî û bênirx kirin destanîn û bîranînên ser jîyana berê.

Xurtbûna nijadp'erestîyê li nava gelên sovêtê, mecbûr kir, ku hemûya yên ji k'omarên xwe, erd û gelê xweye dîrokî dûr ketibûn, zû bi zû vegerin welatê kal û bava. Ermenî ji Azîrbêcanê bar kirin çûne Ermenistanê, azerîyên Ermenistanê çûne Azîrbêcanê, alman, korêî, yûnanî, rûs û yê mayîn vegeryan welatên xwe nav gelên xwe. Hemû xwe xilas kirin. Sînorên nexuyan ku navbera komarên sovêtêda hebû, cînara bi hev girêdida, ew sînor îjar bûne dîwarên asê, ku gelên cînar ji hev dûr xistin, ji hev veqetandin.

Em kurdên Sovêtê ku di çend k'omarên Kavkasyaê: Ermenistanê, Gurcistanê, Azîrbêcanê, di komarên Asya Navîn da: Kazaxistanê, Kirgistanê û Turk'mênyaê diman, bi destanînên xwe yên biçûkva bê xem û razî bi dostanî gelên cînarava diyan, ji r'ewşa xwe razî bûn, cînaran ji xwer'a bira hesab dikirin, ji hev xerîb man, em bûne xerîb û mêvanê ser wî erdî. Qet berê hingê fikra kêva wê derbaz bya, ku r'okê wê mera bêjin, hûn mêvanin, xerîbin. Û kurdên feqîr nizanbûn xwe ber kî

¹ Min pirsên xwe bi nivîskî şandin û Mamoste Celîlê Celîl bersiva van pirsan meha mijdarê, di 2015'an de bi nivîskî gihande min.

alî, kî welatî bigrin. Geleka îro Rusya berfire ser erdê xwe sitirandye.

T'evî vê bahozê û firtonê, sînorê hesinî, ku Sovêt dora xwe pêça bû, bi carkêva rabû, dergê çûyîn hatinê, peywendîya xelq tevî dinyaê ser piştê vebû.

Bona me kurda Kurdistan xîyalî bû, zanîn, axaftin ser kurdên der-vayî Sovêtê, ser Kurdistanê tunebû. Hên zêde, dayîn, standina me tevî kurdên ji Kurdistanê gele salan gunehbarî hesibandine. Lê îjar kurdên ji Kurdistanê parçekirî dihatin, serî me dixistin, dilê me şa dikirin, çavê me ronî dikirin û vedigeryan.

Ji mer'a balkêş bû, cîyê kubarîyê bû, ku wek em îjar pêhesyan kurdên Kurdistanê bi dirêjaya dehan salan bala wana û guhê wana ser me bûye, hemû bûyarên ku bi jîyana kurdên sovêtêva girêdayî bûne ji ber agahdarya wan derbaz nebûye. Nirxa çand û civaka me ya kurdî bona wana mezin bûye. Karê rewşenbîr û zanayên me di nava tarîya jîyana wan da ronkayî daye.

Bere-bere em, rewşenbîr û zanyarên kurdên Sovêtê ji axaftinên wana û hayacanbûna wana ser me, nirxdayîna kar û xizmeta meye neteweyî em serbilind bûn, me xwe çêtir nas kir û dilbaristan bûn.

Îro jî pey ketina dewleta Sovêtê, ku dora 25 salan derbaz bûye û refa rewşenbîr û zanyarên me pir kêr û sêrek bûye, dibînin, ku dîsa daxwaza xwendevanên kurd ser jîyan û karê me, ser kurdên Sovêtê hên zêde zanibin, kêr nebûye.

Cîyê nirxdayînêye, ku hinek ji rewşenbîrên me yên dema çûyî nek tenê şedê wan bûyarên jîyana rewşanbîrîya kurdên Sovêtê bûne, lê belê bi xwe di refa wan ronakbîrên avakirda bûne, xizmetkarê çanda gelê xwe bûne, pey ketina Sovêtê di hevpeyvîn û belakirina agahdarya dîroka rewşenbîrya kurdên Sovêtê bi çelengî pêşda hatine û hên tên. Bi daxawa rex wana hene kesên, wekî dewra wan di wê meşêda tunebûye, ketine ser pêla hayecanbûnê û dîroka rewşabîrya kurdên Sovêtê gorî dilê xwe meqes dikin.

Hine nivîs û înfôrmatîonên ser çand û ronakbîrya kurdên Sovêtê dilê min şa dikin, hinek jî xemgîn dikin.

Ez dibînim, hinekan di nivîsandinê xwe da, yan jî di axaftinên xwe da ser dîroka radîoyê tiştan divêjin, wekî ji rastîyê, îzbatîyên dîrokî dûr dikevin û bûyar û serpêhatîyên giring ji jîyana kurdên Sovêtê bi dilê xwe, bi k'êfa xwe diguhêzin, tiştê nebûyî ji ber xwe derdixin û xwen-devanan şaş û metal dihêlin. Bûyarên girêdayî rewşanbîrya kurdên Sovêtê bi delîl û çavkanîne, nek tenê bi axaftine. Bi daxava divê dest-nîşan kim, ku hine rojnamenivîs û çalakvanên kurdên Turkyae ji hayacanîya pêşketina çand, edebyet û zanyarîya kurdên sovêtê, bê bêjîng-kirin, bêy ku ji hev cuda kin rastîyê ji nerastîyê, hemû tişt çî ku dibê-hên, wek rûnê helandî, û rast qebûl dikin û di nivîsên xweda bela dikin. Îjar paşê, gava rexne dibihên divên, de îjar dijî vê gotinê tû rabe. Lê ku dimîne berpirsyarya rojnamevanîyê û çapamanîyê? Belavkirina tiştên ne rast û falsîfikasyon gunehbarîya nefsi ye û bona vê berpirsyarî ser milê wan dikeve.

Yek ji van falsîfikasyonên berbç'ev ew dîroka Radyoa Kurdî ya Êrêvanê ye, ku bandûra wê ser hişyarbûna gelê kurd pir mezin bûye. Eşkereye, wekî axaftin ser kurdên Sovêtê hergav vedigere ser radyoya kurdî, wek bûyarekî pir giring û mezin.

Radyoya kurdaye Yêrêvanê fermî vebûye yekê meha pêşin çilê sala 1955-a, pêra jî divê bê zanîn ku lê radyo axaftin berî hingê despê-kiribû. Ser vê divê ez çend ronakkirinên giring û bi belgeyî bikim.

Piştî wefata Stalîn ji gulana sala 1953-a guhastinên nû giring li jîyana xelqê Sovêtê despê bûn. Di payîza sala 1953 li merkezîya partîya komûnîstîyê civîna ser rastkirina şaşîyên ku dema Stalîn hati-bûn berdanê ser pîrsa kurdan jî radiwastin. Ser kurdan sê pîrs dibin mijara baldaryê:

1. Pîrsa rojname riya teze wekî nûva bê weşandin. Bona rêvabîrya karê rojnamê navê Mîroê Esed tê destnîşan kirin

2. Ji herdu nehîyên Ermenistanê ku çîyaê Elegezê ji du alya dorpêç dikirin: nehîya Telînê û nehîya Elegezê, (li wan nehîya, heryekîda ji deha zêdetir gundên kurdan hebûn), serokê partîya nehîyekê ji wana divê kurd bihata hîlbijartin. Nehîya Telînê dibjêrin wekî katibê pêşin kurd be. Bona vî karî navê Çatoyêv X. M. tê destnîşankirin.

3. Di redyoweşanên Ermenistanê da pareke nû bi zimanê kurdî weşanan despê bike. Bona rêvabirya vî karî navê Casimê Celîl tê destnîşankirin.

Salekê dawem kir amadekirina van pirsê. 17 sêntyabirê sala 1954a navenda Komîtêya partîa komunîstîyêye Ermenistanê mijara civîna xwe da careke dinê vedigere ser pirsên çand û perwerdaye kurdî kû nava salêda hatine amadekirin: pirsê Rîya teze; vekirina radyoweşanên kurdî, û amadekirina kadroyên mamûstayan li dibistanên kurdîda.

Gorî biryara ku pey gengesaya hate girtin ev bûn:

1. Weşandina rojnama kurdî “Rîya teze” divê ronayî bivîne heftê da du cara. Hijmara xebatçiyên rêdaksyayê jî ji donzde merya be.

2. Bispêrin ser Rêvabirya sereke ya radioweşanan li wuzereta çandêye Ermenistanê ser hev. Sîmonyan radioweşan teşkîl ke bi zimanê kurdî heftê sê cara bi dirêjaya panzde deqa.

3. Bispêrin ser wuzîrê ronakayê ser S. Mîkaêlya bona sala 1955. 1956 li ûçîlîşça perwerdeyêda para kom amadekirina mamûstayên zimanê kurdî veke.

Karê radioweşanên bi zimanê kurdî piraktîkî ji dawîya kanûnê ya sala 1953-a îdî despêkiribû. Navbera salekê da tecrûba çêbibû. Salekê radio axaftinên kurdî diçû, lê rismyata wî wek pareke taybetî hên nehatibû beyan kirin, ji bona xweamadekirinê sala çûyîda Casimê Celîl dest bi civandina stran û mûzîka kurdî kiribû. Wek alîkarî Ordîxanê Celîl nûça dixwend, diçû gundan digerya nûçe dinivîsîn. Divê bêjim ku axaftin despêkê da zêndî nîbû. Têkstên ku wê bihata-na xwendinê ser şîrta dengnivîsokê digirtin û paşê wedişandin.

Destê mi da belgeke gelekî balkêş heye, ku min di arxîva Ordîxanê Celîl da dîtye. Ew dokûmênt serokatîya Radyoa Erêvanê daye Ordîxanê Celîl wek şedetnama ser karê wî kirî li despêka radyoêda. Demanivîsîna vê dokûmanê îşaretkirîye “25 adarê sala 1964’a.”

Tê dayîn hev Ordûxanê Casim Calîlov, ser wê, ku ew rastî li sala ji dêkabira sala 1953-a, dema weşanên kurdî di sistêma radyoweşanên komarê da nû dest bi teşkîlkirinê dibû, heval Ordûxan Celîlov tevî wî karî bibû. Ewî despêkêda wek karkirê edebyetêye bêmaas, pêra jî wek axaftar (spîkêr) tevî kar dibû. Gele cara bi radyoê miqale û berhemên heval Ordûxan Calîlov ê wîyên edebyetî dihatin weşandin. Karê heval li radyoê berdewam kirye heta meha oktobira sala 1957-a, gava ew bona xwendinê çû Lênîngradê.

Şedetîdar H.Hovsêpyan

TÊBÎNÎ: Ez Harûtyûn Hovsêpî Hovsepyan dema karkirina Ordûxanê Casim Calîlov da li radyoê wek xebatçiyê bêmaas, yanî ji sala 1953-ya heta 1957-a ez li radyo dixevitîm wek cîgirê serokê Rêvabîrya weşanên radyo-înfòmatsiyonê ya Wuzareta çandêye Komara SS ermenîyada û paşê (bûm) serokê serekeye Rêvabîrya radyo-weşanan û dîrdîdinokê ya Komîtêya dewletêda û naka ez ser bergeha weşanên êkonômîkayê rêdaktorê serekeme.

[Bi dest hatye nivîsandin – C.C.] Destmora redaktorê sereke ya rêdaksyona Abûrîyê ya radioweşanan û dîrdîdinokêye Komîtêya Dewletê heval Harûtyûn Hovsêpî Hovsêpyan mak (îzbat) dikim.

Serokê Komîtêye Dewletê /Ayvazyan H./

25/III- s.1965 /Mora gilover”

Ji vê nivîsê em pê dihesin, wekî rastî karê weşanên kurdî bi radyo-yê despêkirine ji meha çile (dêseember) ya sala 1953-a. Dawîya sala 1954-a gava ji Moskvayê bona du xebatçiya: spîkêrek û serokê redaksyona xebardanên kurdî hat gihîşte Ermenistanê ji 1-ê yanvarê sala 1955 bi fermî dinê alem kirin despêka radyoaweşanên kurdî ya yêrêvanê. Hingê hîlbet dem jî zêde bû û axaftin hîmlî zêndî diweşandin.

² Orijînal belgeyê di rupela 120an de ye

Տ Ե Կ Ե Մ Ե Բ

Տրվում է ընկ. Օրդուխան Չասմիի Չալիլովին առ այն, որ նա
իրոք 1953 թվականի դեկտեմբերից, երբ հաստատվել էր Երևանի
հեղուկացման գործակալության կազմակերպչական խմբի
հաղորդումները, ընկեր Օրդուխան Չալիլովը ներգրավված էր այդ
աշխատանքներում։ Նա սկզբնական շրջանում մասնակցում էր որպես
արտահաստիքային գրական աշխատող, ապա միաժամանակ որպես դիկտոր։
Ուղիորդվել էր հաղորդվում ընկ. Օրդուխանի հոգովաներին
ու գրական ստեղծագործություններին։ Ընկերը աշխատանքը հաղորդում
շարունակվեց մինչև 1957 թվականի հոկտեմբերը, երբ նա մեկնեց
Լենինգրադ՝ սովորելու։

ԵՐԱՆԱՅԻՆՈՐՈՎ՝ Հ. ՀԱՎՍԵՓՅԱՆ *Մինչ* 1

ԵՆՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆ։— Ես՝ Հարություն Հովսեփի Հով-

սեփյան Օրդուխան Չալիլովի՝ հաղորդում
կատարած արտահաստիքային աշխատանքի
մասնակցաշրջանում, այսինքն 1953-
1957 թվականներին *եղև* եմ Հայկ.ՍՍՌ
Կուլտուրայի մինիստրության հաղի-
ինֆորմացիայի գլխավոր վարչության պետի
տեղակալ և ապա հաղիոհաղորդումների և
հեռուստատեսության պետական կոմիտեի
հաղիոհաղորդումների վարչության պետ,
իսկ այժմ՝ Էկոնոմիկայի գծով հաղորդում-
ներին գլխավոր խմբագիր։

Հայկ. Կուլտուրայի մինիստրության
պետական խմբագրության
Գլխավոր խմբագիր Է. Կարամյան
Հայկ. Կուլտուրայի մինիստրության
պետական խմբագրության
Հայկ. Կուլտուրայի մինիստրության
պետական խմբագրության
Հայկ. Կուլտուրայի մինիստրության
պետական խմբագրության

25/11-1957թ.

Naka ez vegerim ser pirsaradyoawêşanên salên 30-î. Serîda bêjim, wekî eva gotineke bêbingeh e.

Gava rîya teze karê xwe piştî Stalîn despê kir, hemû cîya û gela cara digotin wekî eva berdewemîya karê salên sî ye û kes negot nerast e. Lê bona radyoê hemû dinivîsîn û digotin wekî eva cara pêşin e, ku tiştê wa vedibe. Hingê û paşê jî dirêjaya 40-50 salan kes bîr neanî wekî salên sî radîo wêşanên kurdî hebûye, kes.

Naskirîye, ka çiqas xurt bûye karê propaganda îdêologîa sosyâlîstîyê dema Sovêtê, ew jî di salên sî. Her bûyereke giring jîyana mileta, gunda meydana çandê, civakê, perwerdeyê, rewşenbîrîyê, ew jî li nava miletên biçûk, ew jî yekî mîna kurdên Ermenistanê. Gelo vebûna radîoê wê çiqas deng veda, çiqas rojname û kovar, lêkolînar li nivîsên xweda wê besa vê yekê bikirana. Lê tu were qet nîv xeberek jî ser wê rastî me naê. Rojnama Rîya teze wek tê navkirin, ew bûye ênsiklopêdiya jîyana kurdên Ermenistanê. Rojname ji hijmara yekê despêkirî heta hilweşîna Sovêtê pel bi pel vekî lê binêr'î, rastî xeberekê ser vê bûyarê ne berê nivîsîne, ne jî salên pay mirina Stalîn nivîsîne. Bûyarekî ha rojname Rîya Teze qet ronayî nekire, ser nenivîsiye, deng nekirin dema Stalîn da wê hesab bûya wek dijminatî himberî destanîneke bol-şevîkaye berbçev. Ser dîroka kurdên Ermenistanê gelek miqaleyên zanistî, pirtûk lêkolîn çap bûne, ne yek û ne dudû sedî zedetir. Hemûdera ser çand û edebiyetê rewşenbîrya kurdî yekbiyek hatye nivîsandin, lê ser radyoa salên 30 kes bes nekiryê. Hildin pirtûka Çatoêv X.M, nivîsên Karlênê Çaçanî, Hambaryan A., Mahmûdov N.X., Abasyan T.A, Emînê Evdal, hema nivîsên Hecîê Cindî bi xwe û yên mayîna. Gelo eva bûyereke biçûk bûye, ku hemû hêja nedîtine ser biaxivin, gelo ji bîra sedî zedetir rewşenbîrên kurd ev bûyar firîye, unda bûye?

Ji min tu pirsdikî, belkî "...di salên 1930'îde radyoyek herêmi ya bi kurdî, ku tenê karibye li bajarê Êrêvanê bê guhdarkirin, hebûye..."

Salên 30-î li Êrîvanê belkî 30-40 malê kurda ancax hebûne, yan

na. Radyo bona 30-40 malî kê wê vekira. Xelq li gunda bûn. Çiqas ez zanim radyo jî ronkayî jî li gundên kurda di wê hênê nek tenê gundên kurda lê belê gele herêma Komarêda nûva dest pê dikirin bikşînin.

Bona belakirina vê nerastîyê du delîl hene li holê. Yek fotoke guva spîkêra radyoa kurdî kulfeta Hecîyê Cindî, Zeyneba Îbo ber radyoê sekiniye û rojname dixûne. Ser vê bêjim, wekî haya min ji wê fotoê heye. Salên sîî dema “Konstîtûsya stalîniyê” gerekê bihata qebûlkin, têksta wê wergerandibûn ser hemû zimana û propaganda xurt despêkiribûn, xudêgiravî gel bi çelengî wê dixûne, enene û gengeşe dike û ser wê dilgerme. Hergê bi hûrbînî li fotoê binêrin, ew meheke sar bûye, berbi zivistanê, bi cilê germ û serîgirêdaneke germ, xuyaye wekî ew li oda ber mîkrofonê nîbûye, rojnama “Rîya teze” girtye destê xwe û li devra jineke kurd bi agahdarî rojnamê dixûne. Her aqas. Delîlê duda ew nivîsa rewşanbîrekî ermenîye ku dora 60 salan şûnda, merîkî nod salî emrê wê dinivîse, wekîsalên 30-î radyo-xeverdanên kurdî hebûye û Hecîyê Cindî revebirê wê bûye. Başê lê çima piştî ku hemû merivên mezin, şedê wan bûyara îdî zûda mirine, ev “Rasî” nû tê eşkerekirin. Û tu cîya H.Cindî di jîyannivîsên xweda ser vê nesekiniye?

Çend tiştê waha hene ji dîroka çand û rewşenbîrya kurdên Ermenistanê, ku ji ber fantazyaya û armanca “navmezinyê” hine kes pêşda hatine. Çevkanî delîlin bona rastîya her gotinîra. Daxaza min e, ku lêkolînarên kurd yên nû bişkivî ser her tiştî bi pirîzma rexnegîrîyê lê binêrin, çevkanîya bigerin, pê bivin nas, paşê ji tiştên hucatê rastîyê jê derxin û nivîsa xwe kê nîrx nekin.

Zerî Înanç- Îro li Êrîvanê û bi tevayî li Ermenistanê û li komarên Sovyeta berê çiqas Kurd hene?

Celîlê Celîl- R’astî bêjim, ka îro li bajarê Yêrêvanê çiqas kurd hene ez nizanim, lê hijmara kurda li Ermenistanê gor hijmartina fermî li sala par (ya sala 2014’a) 35 hezar kurdên ku xwe êzdî nivîsîne û

2.500 xwe kurdnivîsîne (hilbet piranîa vana kurdên bi parastina xwe êzdîne). Gorî gelhijmara sala 2004a, (deh sala berê) îro hijmara gel bi 10 hezar merîya kêmbûye, derketine ji Ermenistanê. Kurdên musulan îro ancax 400 merî hebe. Li Yêrêvanê belkî zede-zêde 4-5 hezar kurd hebin (!?). Li giştîya Ermenistanê hijmara kurda ancax bighîje 40.000'î. Hijmara kurdên Sovêtê, bi taybetî yê li Azîrbêcanê, Gurcistanê û komarên Asya Navîn mîva ne xuyane. Gorî têgihîştina dînamîka zêdebûna gelên wan komara divê em zêdebûna gelê kurd ji wadara bi hesabê navîn dikarin jê derxin. Eva jî wê bive hesabkirîneke bi texmîn. Lê nêzîkî rastyêye em bêjin ku kurdên hemû van komara tevî Fêderasyona Rusyaê jî nîvmîlîyonî zêdetir kurd li ser erdnîgariya sovêta berê hene. Pîrseke mezin kurdên Azîrbêcanê ne, hijmara wana dema sovêtê diviya bibiya 300-350 hezar, lê ka pey asîmîlasya salên dirêj çiqasê wana îdî xwe kurd hesab dikin? Yan jî dihêlin wekî xwe kurd hesab bikin?

Hine komara da dema Sovêtê jî, belkî naka jî, naxwazin hijmara kurda rast nîşan bidin, ji ber ku gorî hijmarê heqê gelan heye mafê xwe yê neteweyî jî rêvabirên wan dewleta bixazin, nûnerên wana li parlamêntoya cî bigrin û hw.

Gelo pîrsa hijmara kurda, tenê li Komarên Sovêta berê û îroyîda wa ber bêxemîyê û nezelalîyê da maye? Yan eva pîrseke giştî ye bona me hemû kurdên parçekirî, belabûyî li dinyayê? K'a Bakûr, Başûr, Rojhilat, Rojava? Kî ji wana dikare hijmareke nêzîkî rastyê pêşniyar ke. Heger bi fermî ev yek naê kirin, gelo wê kê bike, eger ne em kurd bi xwe. Em hîn nebûne bi destê xwe piştî xwe bixurînin. Divê bersiva nek tenê hijmara kurda em bidin, lê gele pîrsên neteweyî hene, ku hîvîya lêkolîna zanistîyê ne, ku rewşenbîr, sîyasî û celekvanên kurd divê bi xwe çareser bikin.

Zerî Înanç- Îro li Ermenîstanê, li zaningeha Êrîvanê beşa Kurdolojiyê tune ye ne wisa mamoste? Wek ku ez zanim di 1980'yî de hatiye girtin. Gelo ti hewl û daxwaz heye ku ji nû ve vebe?

Celîlê Celîl- Belê, beşa kurdologîyê temen kin bû, zû hate girtin. Çima? Bersiva vê pirsê tarîyêdaye, ji ber ku tu beyankirinek, wek bingeh ka çima hatye girtin, dest meda tune. Lê divê ev pirs bê bervedan, wek kurd divêjin, em bavêjin ber aqila, ka çima?

Pêsiyê em dîroka vekirina beşa kurdologîyê sêr bikin. Ew beş li sala 1968a hate vekirin . Li wê salê li Ûnîvêrsîtêya dewletêye Yêrêvanê fakûltêyeke Rohilatnasîyê bi destûra Moskvayê hate vekirin. Di vê fakultêyêda hebûn beşên îranzanîyê, erebîstîkayê, turkologîyê û yên mayîn. Bingeha wê gêografî ew Rohilata Nêzîk û Navîn bû. Pirsê kurda li vê herêmê roj bi roj dibû pirsê aktûale gêopolîtîk. Pirsê kurda da dest ji her alî tê dilîstin (û hên dilîzin). Jîyana kurdên Ermenistanê ya çandî, zanistî û rewşenbîrî bingehê naskirîbû. Giring bû kadroyên kurd û ne kurd ku bi rîya xwendina ser ziman, dîrok û çanda gel, kadro amade bûna bona mamûstatîyê li meydana perwerdeyê, li zanistîyê û hw. Vekirina beşa kurdî ji alîê rewşenbîrên komarêye ermenî û kurd bi dilxweşî hat qebûlîkirin. Ji wê dibistana zanîyarîyê gele xort û qîzên kadroyên baş derketin. Lê, wek min jorê got, bê şirovekirin û bê pirsyarî dadan û civak bêdeng û bê agahî ma.

Zerî Înanç- Mamoste, tu dibêji “min 5-6 hezar stranên Kurdî tomarkirine” Bi qasî ku ez zanim di arxîva radyoya Êrîvanê de 2000 awaz û stranên Kurdî hene. Ên ku te bi xwe tomarkirine li ku ne, çewa tîen parastin?

Celîlê Celîl- Rast e radyoya Erêvanê da dora 2000 stran hene ku dengxanêda tîen parastin. Ewana hatine tomar kirin ji sala 1953 ji alîyê Casimê Celîl heta sala 1963-a ku wî li bingeha radyoê danî û li wê kar kir heta sala 1963'ya û dora 700 stran û awazên kurdî tomarkirine û “Fonda Zêrîn” amade kirye, ji alîyê Cemîla Celîl, ku ji sala 1967, heta sala 2002 (35 salan) li radyoêda wek redaktorê mûzîka kurdî kar kirye û wê jî hijmara Fonda Zêrîn gîhandya heta 2000'î.

Berî vebûna radîoê weşanên kurdî mala mede dengnivîsok asovetêye pêşin hebû bi navê “Dinêpir 4”, û dengbêj û sazbandên kurd

ku dihatin bona radyoêda dengê xwe binivîsin, dibûne mêvanê mala me, mala meda probayên xwe dikirin, stranên ku zanibûn dispartin şîrîta vê dengnivîsokê û rojtira dinê tevî Casimê Celîl diçûne radyoê bona stranên bijartî li studyoêda binivîsin. Hilbet radyoêra mîsyona usa tunebû, wekî hemû stranên ku dengbêj zanibû binivîsin, tomer kin. Ew karê dezgehên zanistîyê bû. Stranên dengbêjên radyoê xên ji ku bona radyoê dihatin girtin, yên mayîn li arxîva mala meda dihatin tomarkirin. Em hersêk, Ordîxan, Cemîle û ez yan bi tevayî, yan herkes hindava xwe da diçûne gunda û zargotina kurda dicivandin. Hilbet Cemîla bala xwe dida ser strana û awaza. Heger em stranên ku me tomer kirine: yên evîndaryê, yên ser şera, dîrokê, tevi govenda hesab bikin ji 10 hezarî wê zêde bin. Hijmara nivîsandina strana cem me pir bû piştî, ku me destbi nivîsandina ji ermenîyên ku ji Welatê Bişêrîyê, ji nava reşkota hatibûn. Stranê nû û xweş anîn ermenîyên ku ji Îraqê ji alîyê Zaxoê û Dihokê hatibûn. Berhemdar bûye rewîtiya min çend cara nava kurdên Sûryaê (sê cara bi sê sê meha) Carekê sala 1988- ez û Cemîla xûşk em bi sê meha çûne Sûryaê bi taybetî nava eşîra koçera yên li ser çîyaê Qereçox diman. Tenê ji wêderê me 1000'î zêdetir stran anîn, îjar çi stran? Ji wê tomerkîrinê du pirtûkên strana bi nota hatine çapkirin. Zargotin hatine civandin li herêmên Çîyayê kurmênc, Kubnî, Qamişluyê, Dêrikê, Eydewarê. Pey hilweşîna Sovêtê rê ber me vebûye em bixevitin li Hekkaryê, Cizîrê, Geverê, Stambûlê, Xorasanê, Dihokê û gele cîya.

Arxîva Fonotêk çi şîrîtin û kasêtin hemû hatine dîgîtalkirin, hijmarê xwe standine û têne parastin di arxîva Pirtûkxana kurdî ya Casimê Celîlda di fonda taybetî "Fonotêk"da.

Zerî Înanç- Kar û xebatên Înstîtûta Kurdzanîyê ya Wîenaê û Pirtûkxana Kurdî ya Casimê Celîl çewa dimeşe? Çi kêmasî û birêvebirina van saziyan hene?

Celîlê Celîl- Pirtûkxana kurdîye Casimê Celîl û Înstîtûta kurdzanîyê du sazîyên ji hev cuda ne. Pirtûkxana ew milkê malbatê ye, ku

bona wî me xanîkî taybetî ava kirye û danîye ber xizmeta zanyara û hewcedara, ya dûda dezgeheke civakî ye, ku min tevî çend zanyar û rewşenbîrên kurda li 1994 ava kir û ber dewletê daye qeydkirin. Înstîtût Kurdzanîyê demeke dirêj bê ban bû, piştî ku xanîyê pirtûkxanê ava bû, min înstîtût hewirandîye bin banê sazya pirtûkxanê. Ne Pirtûkxane û ne jî Înstîtût ji tu alîya alîkarîa madî nastîne. Hewcetya me u karkeran heye, yek sêkrêtarek bona înstîtûtê yek jî pisporeke pirtûkxanê bîbliotekar bona rêk û pêk kirina hebûna pirtûkxanê.

Zerî Înanç- Tu di hevpeyvînekê de dibêjî ku di salên 1918-20'an de Kurdên Ezidî, tevî Ermenîyan, ne ji aliyê dewleta Tirkîyê lê ji destê Tirkan dir-evin. Piştî jenosîda Ermenîyan di sala 1915'an de, li herêma Qersê çiqas Ezidî û Ermenî mabûn? Di 1915'an de li vê herêmê çi qewimîbû?

Celîlê Celîl- Qeza Qersê pey şerê rûs-turka ya sala 1877-1878 gihîştibû Rusyaê. Gava Şerê cihanêyî pêşin despê bû ew herêm heta sala 1918 di bin destê Rûsyaêda bû.

Gelkujya kurdên êzdî yên qeza Qersê ne li sala 1915 bûye, lê li sala 1918'a. Ehlê qeza Qersê ermenî, kurd (musulman û êzdî), azerî, rûsên, malakan bûne. Qeza Qersê li ser herêma Kavkasyaê bû. Li dawîya şer', sala 1917-a gava hukumdarya tsar nema, bolşêvîk hatin ser text, leşkerên tsar bela bûn. Artêşa rûsa li wê herêmê nema. Herêma Qersê û herêmên dorê mane bêparastin. Hingê artêşa Osmanîyê bin fermanariya Kazim Karabêkîr paşa hêrişî ser Qersê kir, wekî bighîne Turkyae. Xelqê wêderê ermenî, kurdên êzdî wekî xwe ji ber şûrê qetlê xilas kin, revîn berb Bakur-Rohilatê, berbi çîyaê Elegezê. Dem dema ewlîya baharê bûye, ava çema Erezê xurt bûye, gelekê ji koçbera çi çûk û çi mezina dibine qurbanya pêlên avê. Yê mayî jî ne gelek digihîjine çîyaê Elegezê. Nû li gunda cî-war bûne, eskerê paşa ji piştêva, alîyê Gumrîyêva dighîje gundên Elegezê. Hemû yên revî bûn, yek bi yek dicivînin û ber şûra xwe ya xezebê derbaz dikin.

Koçberya sala 1915—a nava kurdên êzdî despêbûye hema ji despêka şer'ê cihanê. Hemû kurdên êzdî ji Serhedê, ji aliyê herêma Hamûdîyê berbi sînore Îranê, revîne wekî xwe xilas kin. Yêk xilas bûne ew êzdîyên eşîra zuqurîyan e, êla Cangîr-axa. Rastîk jî heye ku divê bê destnîşankirin. Li ser axa Kurdistanê kengê tevlihevî çêbûye, şerên navbera dewleta, serhildanên kurda, heger ser wî topraxî gundên kurdên êzdî hebûne, bê pirs û pirsyar dewlet qetla wana rakirine. Kê karibûye xwe li bakûr, kê jî na li Başûr girtye û revîne berbi herêmên ku şer hên çê nebûne.

Di despêka şeran da, gele cara bûye, bi taybetî li dîroka osman-yêda bona ku hukumat, deshîladarî di şeranda piştovanya gel bistîne, herey kirye ji alîkîva, wekî eva şerê ser şerefa dîn e, dijmin dîn dijmine, dêmek hemû divê di şêrda amade bin, ji aliyê dinêva, yan jî hukumdar şêr rengê dijîtya êtnîk dane, wekî ew hêzên himberî me sekinîne, ew milletên dijminin. Çûk û mezinê me divê amade bin di vî şerî de.

Hilbet gelên şerhiz, gelên xirab dinêda tunene, hene rêberên wan gelan xirabin û di van tevlihevîyêda birjuwandîyên xwe geryane. Lê tu were gorî vê sîyasetê, rêvebirên şerhiz xwe vedişartine pişt şerê gelêrî û giştî. Ji ber vê jî di hisa herdu alyada nava gelan fikirdarya nerast pêşda hatye, gotine, kurd xirabin, turk xirabin, inglîs xirabin, faris xirabin û her weha. Ser vê hisa tûjbûyî îdêologên şerhiz têzên dîrokî, têzên dijatya dûr û dirêj ava kirine. Mênalîtêta şer vedigere ser hev gunehbar kirina bi giştî, hûn, em, turk, ereb, kurd, ermen.... Di qetla kurdên êzdîyada hilbet eskêrên Kazim Karabêkîr paşa bûne ku avîtime ser Qersê, gelê wêderê ber şûra xwe derbazkirine, lê devê xelqêda ne paşa bû, digotin turk hatin, turk kirin. Hilbet ev peyv divê bi têbînî bê karanîn, ji ber ku wek ez dîsa divêjim, gel timê bi hevra aşt-yane jîyane, malbatên cînar dostê hev bûne. Gava herdu alîya kirine dijmin, herdu alî jî malwêran bûne. Ortêda yêk zîrar dike xelqe. Şer ne di birjuwandya gelandaye.

Zerî Înanç- Win her çar xwişk û bira, li ser bîranînên bavê xwe, Casimê Celîl, dibêjin ku ewî pir qedir dida dostaniya Kurd û Ermenîyan. Gelo Casimê Celîl di bîranînên xwe de qet behsa 1915'an dikir? Çi digot?

Celîlê Celîl- Dê û bavê me, herdu jî ji gundê Qizilqulê ne, ser nehîya Dîgorê, herêma Qersê. Gorî şedetîya gundiyan wan, bîranînên dê û bavê me herdu jî xweyê malbatên giran bûne ji 30-40 neferên malê hebûne. Ji herdu alîya jî her tenê ew herdu tîfal xilas bûne, yek deh salî yek jî 8-salî. Reva wana sala 1918'an bûye. Bîra bavê min da zarotîya wî, gund bi rabûn rûniştina xwe, şayî û şînê gundya baş bîr danî. Rev jî bîrêda mabû. Gele hilbestên wî hene ser zarotiyê û vê revê nivîsî. Bavê min ra bextewerîk bû pey salan rastî zurneçiyê wan gunda Şamilê Beko hat û navbera wana dostanya heta mirinê çêbû. Ew Şamilê Beko ku govendê gundê Qizilqulê şayada, dewatada digeland, bi zûrna miqamê ciridê lêdixist. Bavê min heta mirina xwe xûşka xwe ye tîfal Xecê digerya, ku sêwîtîyêda destê wê berdaye, wekî here xurek peyda ke bê. Tê û hew wê divîne. Salek dudu bavê min sêwîyê derbider bûye, pey hatina bolşêvîka birine sêwîxanê. Wan sala binelîyên ermenî herkes çiqas karibûye hinda xweda alîyê sêwîya kirine, firqî dananîne navberê eva ermenî ye, eva kurd e. Hevalên wî sêwîxanê piranî ermenî bûne. Dostê bavê min azerî jî hebûn ji Bekuê, wexta salên bîstî li dibistana leşkeryêda 2-3 salan xwendîye. Hilbet cîyê şêkirdariyê ye wekî malbata me piştî xwe rastkirye bi xwendin bi hisa neteweperwerîyê li nava ermenîyada. Cînara, hevala, hevkarên me ermenî bûne. Ewana yek nîbûn, deh û sed nîbûn, hên zêda bûn. Nek tenê qedrê mala me tîne girtine, qedrgirtina hemû kurdên rewşenbîr, gundî û pala ji salên despêkîrî bi salan li Ermenîstanê dom kirye.

Dostaniya kurdan û ermenîan dîrokeke kevn pêra heye. Eşkereye, gel timê bihevra bêşer û dew jîyane. Dema gelkujya ermenîya gele kurdên musulman ermenîyên cînarên xwe ji kuştinê xilas kirine, di malên xweda veşartine, hine cîya malbat xilas kirine, hine cîya jî Eşîr ermenîyên herêmekê xilas kirine, (Kanê kê ji kurda vê dîrokê nivîsî-

ye?), bi çekdarê xwe anîne ji erdê ku şer û dijminatî hebûye derbaz-kirine, ji xezevê xilas kirine. Di rojname û kovarên ermenîya yên berê ser van bûyaran min gele nûçe xwendine. Di kovareke daşnaka da min xwendîye serhatîke gelekî balkêş, cawa kulfetek ji Dêrsîmê, gava roj çûye ava, terî ketîye erdê bi keleka xwe hatîye wî berî ava Minzûrê û koçberên ermenîya derbazî alîyê çîyê kirîye û wana xilaskirîye. Ne şevêkê, ne duda bi bi meha jin û zarok ji ber kuştinê xilas kirine.

Hema bîr bînîn kirina mîrê Moksê Murtîla begê, ku bi çekdarên xwe hemû ermenîyan anîe derbaz ke, leşkerên cuwan turka dora wana girtine, xwestine Beg wan hêsîra tesmîlî wan ke, nedaye, gotîye, şêrê min wera servan hêsîrane. Bi Mêranîya xwe wana anîye Başûrê Turkyae û xilas kirîye. Yan jî destnîşan kin merdî û mêranîya Ebdurrîzaq Bedîrxan, çawa bi 500 sîyarên xweva bi sedan malbatên ermenîya û asorya anîye derbazî Îranê kirîye.

Zerî Înanç- Her wiha tu behsa gelkujîya Kurdan ji dikî mamoste. Tu dibê-jî “dokumentasyonkirina dîroka gelkujîya Kurdan, ne tenê bona kurdên Ezîdî, bona hemû Kurdên Kurdistanê, bona rewşenbîrên Kurd, zanyarên Kurd he nebuye mijarek giring”. Tu dikarî hinek li ser vê mijarê berfirehtir bisekinî?

Celîlê Celîl- Binêrin çi qas serhildanê kurdan bûne li ser axa Kurdistanê? Ji dusid sêsid salî berê despê bikin hijmara wana sedî zêdetir dibe. Dîroka van dusid-sêsid salên dawîyê wekî em ber çevê xwera derbaz bikin, emê bivînin, wekî pelixandîna her serhildanekê ku li ser erdê herêmekê despê bûye, vevegeryaye ser kurda bi giştî wek xezebek. Hemû dera, destbî girtin, sirgûnkirin, kuştin, wêrankirin talan û agirberdana malan xilas bûye. Kê dikare lîsteke kamil ber dîrokê dayne, ka li sedsalya bîstî li herçar parçên Kurdistanê çi qas serhildanên çûk û mezin despêbûne û dewletên hov xûnêda xeniqandine. Kanên salnameyên kuştin, werankirina kurdan û gundên wana. Ez ku nivîsên ermenîyên ji gelkujîya sala 1915 xilas bûnî dixûnim, her bûyarek, ku li herêmekê, bajarekêda, gundekêda qewimîye, hatîye serê malbatekê nivîsîne, kirine pirtûk. Ez di rêza wan mîlîon pirtûka da dîroka wê gelkuştinê gav bi gav dibînim. Belkî ser her gundekî deh

pirtûk jî hatibin nivîsîn. Her yek ku xwandin û nivîsandinê zanibûye, serborîna xwe ya giran anîye ziman, rokirye ser pelên pirtûkan. Îro dinya dixûne, dinya pê dihesê. Em kurd bi hesava 10-15 salan bi hijmara kuştîyî û koçberên xweva belkî mîlyon jî derbaz kin, lê kanê ew dîrok ew zor û zulma ku hatye serê me kurdan. Ancax em li nivîsên rojnameyên xerîbada bixûnin. Lê em bêdeng in. Silsila hatî ra em dîrok nahêlin em êş ar-zarê xwe dihêlin wekî bîyanî binivîsin.

Bûyarên ku sedsalya 19 hatye serê me heger em pirtûkên înglîsa, almana, fransya, swêda, rûsa, ermenîya û hw., yeko yek bixûnin di sedsalya XIX da çi hatye serê me, porê merya wê şûjinî bisekine. Hovîtiya ku Reşîd- paşa û Hafiz-paşa anîne serê koçberên kurda, kanê serê kîjan miletî hatye. Bona her serîkî birrî, poz û guhê birrî paşa pere daye leşkera. Yêvropî dinivîsin, wekî ji serya, guha bircên mezin avakiribûn. Eva dîroke. Heger rewşenbîrên kurd ev hemû nekin dokûmêntasyon, xema kêye? Kê wê xwe bêşîne, heger ne em? Lê hovîtiya ku li Gelîyê zîla, Girîdaşê Dêrsimê, Dîyarbekirê, cihada dema Xomêynî, Helebçe, Şengal, Kûbanî, ka hijmar xilas dibe? Kanê dokûmêntasyona gelkûjya van bûyara? Lê eva xemsarî nîne?

Eva gazina min nîne, eva gazina wan şehîdane, wekî bi destê neheq hatin kuştin û haya zêndîya ser wana yek bi yek nizanin.

Zerî Înanç- Tu di pirtûka ji aliyê Metin Yüksel³⁾ ve hatiye amadekirin de dibêji ku “bavê min tişteki nivîsiye ser zarotiya xwe, lê nehatiye weşandin”. Gelo ev nivîs heta niha çima nehatiye weşandin? Ti haziriya Pirtûkxana Kurdi a Casimê Celîl heye ku van bîranînan biweşînin?

Celîlê Celîl- Zarotiya bavê min di bîrêda mabû bi hemû bûyara va, dikaribû rûništa û bi sehetava gilîyê gundê xwe bikira, çawa tevî zaroa diçûne çemika ku ber gundva derbaz dibû û bi sela mesî digirtin; çawa dora aşê Markar-aşa li berjêrî gund dilîstin; ser reva gundîya, sêwîtiya giran, jîyana sêwîxanê qal kira. Van tiştana ji bîra zaroa

³ *Kurdoloji û Malbata Celîlan*, Metin Yüksel, Avesta, 2013, Stenbol

naçe, tu kes nikare ew bîranîn şêlû bike. Ser wan salan bîranînên xwe nivîsîye, min nivîsa wî amade kirye bona çapê. Gele nivîsên wî hene ku min amade kirye bona çapê. Îdî dem hatye ez wê mîratê bona weşanê serhevda bînim û bidime çapê.

Carekê ez û bavê xwe em çûbûne havîngeha wî, ku hema ber devê gêlî bû. Bavê min hinekî ma, xwe bîr kir wekî ez pêrame, çû ber gêlî sekinî, destê xwe kovikî da ber devê xwe, wekî denge wî hê bilind be, ku kesê wî alî gêlî baş bibihê, gazî kir: “Rorîyo, rorîyo”. Carekê gazî kir, bersiv nedanê. Hinekî şûnda dîsa go: “Rorîyo, rorîyo” yanî “filankes, filankes”. Bi bawarya min dengê wî bilind bû û dighîşte aliyê dinê. Min nihêrî ji wî berî kes tunebû û kes jî bersivê neda. Ez nêzîkî bavê xwe bûm, min pirsî: “Bavê, ew tu gazî kê dikî?” Zivirî, bi xemeke giran, ku kes bersivê neda, go: “Lawo gundê me Qizilqulêda, gundî ji dûr va ha gazî hev dikirin. Gundê me kete bîra min, lawo”.

Zerî Înanç- Mamoste tu, zarokên ku hemu neferên malbata xwe, di sala 1918'an de, dema reva ji Qersê ber bi Ermenîstanê ve hunda kirine wek “Jenerasyona sêwîyan” binav dikî. Ev gotinek pir balkêş û dilêş e. Ev jenerasyon ji çi kesan pêk tê? “Jenerasyona sêwîyan” li Êrîvanê, li ser çand û wêjeya Kurdî, di warê rewşenbiriye de, çi kar û xebat kirine? Û çewa ewqas jêhatî bûne û bikêr hatine?

Celîlê Celîl- Pey her şerekî, ew mezin be, yan biçûk, gava kuştin, wêrankarî, koçberî û zulma giran cî digre, malbat, gund, bajar û welat wêran dibin, zarokên ku ji wê xezeba giran xilas dibin, gelekê ji wana dê û bavê xwe, xûşk û birayên xwe, mal û milkê xwe unda dikin, dimînin sêwî, bêhêwir û bê mecalên jîyanê.

Pey Şer‘ê cihanêyî pêşin, gele zarok sêwî man, bi taybetî zaroyên ermenî û kurdên êzdî, musulman. Pîranîya sêwîyên ji kurda êzdî bûn, ji êzdîyên qeza Qersê. Li bajarê Êrêvanê; Gumrîyê (paşê bû Lênînan, naka bûye Kumayrî), li bajarê Tilbîsê, Celaloxlîyê (paşê

bû Stêpanavan), Aştarakê û gele cîya sêwîxana vebibûn. Pêşîyê sêwîxane amêrîkî vekirin, paşê sêwîxaneyên dewletê vekirin. Zarok hîmlî ermenî û kurd bûn. Ji kurda piranî êzdî bûn lê sêwîyên ji kurdên musulman jî hindik nîbûn. Lê zûtîrekê ji alîyê hukumata Turkeyayê ji Qersê trêneke barbir bi taybetî tê Gumrîê û zarokên kurdên musulman, wek zarokên Turkyae dicivînin û dibin... Ser yazîya wan zaroya heta naka tu xeber derneketye. Pey bingehgirtina dewleta bolşêvîka li Ermenistanê hemû zaroyên kolanan civandin sêwîxana û danîn bin xemxurya dewletê. Dewlet hemû sêwîya da xwendinê û pêra jî hînî pêşekeke kirin, mînak bavê min, hînî karê êlektrîkî kirin. Fênomêna wan sêwîyan ew bû, wekî nasnameye wan ê êtnîkî dewlet naskir û parast û dema ewana xwendina xwe ya deh salan serhevda anîn û xudîyê pêşekeke bûn, ku karibin bi keda xwe jîyana nû da cîyê xwe bigrin, hemû jî firê ketin.

Ji rêza wana hîmlî derketin rewşenbîrên kurda yê nûbîşkivî, ku paşê bûne emekdarê çand û edebiyetê û rewşanbîrya kurdî. Faktora giring wekî gelekê ji wana xwe li çand û rewşenbîrya kurdî girtin ew bû, wekî ewana makzîman baş zanibûn û dema perwerdeyê hisa wana germ kiribûn ser xizmetkirina çand û pêşketina gelê xwe. Kar û xebata ku wana kirye mijareke taybetî ye û hêjayî lêkolînan e.

Zerî Înanç- Mamoste ez dixwazim li ser vê mijarê hinekî din jî bisekinim. Casimê Celîl û bi tevayî “jenerasyona sêwîyan”, 9-10 salî ji cî û warê xwe koç kirine, dê û bavê wan, malbatê wan bi tevayî di avê de xeniqîne, di rê de mirine an jî winda bûne. Ev sêwî hemû bi serê xwe, tik û tenê mane. Û li welatekî xerîb dest bi jiyaneke nû kirine. Li gel vê rewşa herî xirab û dijwar jî, zimanê xwe, çanda bav û kalan jibîr nekirine û zar û zêçên xwe li ser vê çandê û bi vî zimanî rakirine. Ev tiştekî pir bi nirx e. Ji aliyekî ve jî karekî pir zor e. Li welatekî xerîb, nîfşên nû ku li ser koka xwe şîn bibin karekî pir zehmet e. Çewa, bi çi hawî bi ser ketine?

Celîlê Celîl- Meriyê sêwî li ser erdê xerîb da, ji refê xwe qetyayî,

tenê bi bexudan dikare ji unda bûnê xwe biparêze û cîyê xwe di jîyanê da bibîne. Lê heger yek bixweze xwe li ber xizmeta çanda gelê xwe bigre jê ra du şertin giring gerek in.

Şerta pêşin ew e, wekî zarotya xwe da zimanê dîya xwe zanibûye û di gunda da li nav qewm û pismamê xwe derbaz kirye, rabûn-rûniştina kal-bavê xweva mezin bûye.

Şerta dua ew e, wekî zarok li sêwîxanê netewetîya wî neketibe ber xeterê. Di mînaka sêwîyên Ermenistanê, ku bi jîyana nava ermenîyan îdêntîtêta wîra xeter, dijatî tunebûye.

Çavkanîya bi qinyat kurdbûnê ra gundê kurda bûne, cimet bi rabûn-rûniştina kurdî va jîye. Kurdî zimanê gundya bûye. Bona mînaka Ermenistanê taybetîyek jî hebûye, ku divê bê destnîşan kirin. Dora gundên kurda gundên ermenîyên ku zûva kurda ra dostanî û cîartî jîyane û serda jî ji zimanê kurdî ra xerîb nemane, hebûne. Bona gundên kurdayên nehîya Telînêra kurdbûnêra meydan fire bûye, ji ber ku dorê gundên ermenîyên ku ji Turkyae revîbûn, bi taybetî ji herêmên Sasûnê, Bulanixê, Xînûsê, Mûşê, yên wek kurda kurdî zanibûne. Li salên 20-30, dema perwerdeyî û xwendin li dibistanada bi kurdî bû, di refê mamûstâyan da ermenîyên kurdîaxêf hebûn, zanayên zimanê kurdî çand û çapamanîya kurdî da jî xizmet dikirin. Despêkê da ermenîyên kurdziman hebûn, ku pirtûk werdigerandin ser zimanê kurdî, rêdaksyona rîya tezeda kar dikirine, gramatîka kurdî nivîsîn, dibistanada mamûstatyê dikirin. Navê hineka em bidin: Drampayan, Xaçatryan, Harûtyûnyan, Pêtoyan û gelekên mayîn.

Zerî Înanç- Di parastina nasnameya gelan de cîyê ziman û çand û zargotinê çî ye? Kurd, divê çanda xwe çewa biparêzin?

Celîlê Celîl- Nasnameya her gelî zimanê gel e. Ji ber wê jî welat jî, navê gel jî, ziman jî bi peyvekê va girêdayî ne ji peyvekê çê dibin. Gelê kurd, welatê wî Kurdistan, zimanê wî kurdî. Hema-hema hemû gel usanin: welat, ziman ser navê gel in. Bidin ber çevan heger ziman

tunebe çand bi navê gel wê hebe? Wekî divêjin kurd dibê bêjin çanda kurdî. Dibe ew çend ser zimanê fransî be bêjin çanda kurdî? Tu nikarî hevgrirtina van hersê faktorên bingeîn biteribînî, welat, gel û ziman ji hev veqetînin. Edebyeta ser zimanê inglîsî ku nivîsarvanên kurdî dinivîsin, wê bê gotin edebyeta kurdî yan inglîsî? Wilyam Saroyan ermenî ye, serî binî ew ermenîye bi ziman, bi xaraktêr, bi gotina xwe wekî ermenî ye, lê ji ber ku bi inglîsî nivîsîye, divêjin: ew nivîsarê edebyeta amêrikî ye. Kê nizane wekî Yaşar Kemal kurd bû û bi xwe jî kurdîtiya xwe înkâr nekirye, hetanî mêrxasên nivîsê wî kurd in û bûyarên gele romana gele cara li welatê kurda, gundê kurda nîşan dide. Nivîsîye bi zimanê turkî. Bûye nivîsarvanê edebetê turka. Dêmek ziman tunebe çand jî tune, stran ku tu bi kurdî nestrêy, bi erebî bistrêy miqam çiqasî jî ya kurda be, ew wek straneke erebî tê nirxandin. Dêmek çand jî heger nebe bi zimanê kurdî, ew çanda kurdî nîne. Eger miletek bê çanda xwe be, ew miletekî seqet e, nedrûst e. Ez ser aspêktên dinê nasekinim, heger tu ne bi zimanê kurdî dixûnî dinivîsî, ziman nizanî, komplêk xarektêrên nû kesetyêda peyda dibin: tu nikarî bifikirî wek kurd, tu nikarî erf û edetên kurdî nêzîkî ruhê xwe nas bikî, tera çî ereb, çî qazax, çî gure û rûs, firqî tune, xisûsyata (xuyatîya) te ku tunebe ji gelê xwe ra tu xerîb dimînî. Kurdistan, welatê kal û bava ji te ra xerîb dibe, erdekî bi edetên xerîb û beyanî dibînî. Kurdên ku zarokên wana li Yêvropayê mezin dibin, ziman nizanbin, jîyana yêvropî sed selefî hildin, xuyatîya tînan guhastin, ewana qet heftêkê jî nikarin li Kurdistanê bijîn. Eva çik dora ziman difitile nezanîna ziman pisîxologîya xuyatîyê diguhêre. Ji vir çêdibîn nekokîyên navbera dê û bava tevî zaro.

Heger em bêne ser zaroên ku li ser axa xwe dijîn û kurdî nanivîsin, naxûnin, kurdî nafikirin, çivaka gund, cînar, merîyê hev bi hevra kurdî neaxivîn netewe dihele, merî dimîne bê navarok, amade ye hema mecalekê jêra çê be, ku ji gundê xwe, welatê xwe derê, dûr keve, rîya xerîbîyê bide ber xwe. Welat vala ke.

Zimanê ku zarotyêda malda, nava gundda ji dê û bavê xwe hîn

nebûye, mezin bûye paşê zimanê kurdî bi dijiwarîkê hîn bûye, ew ziman dilê kesî germ nake, ew ziman laşa bêruh e. Ziman jî wek merî zêndîye, wekî mir çû tu nikarî vegeirînî. Ziman her kes dikare ji dayka xwe, ji xûşk birê xwe, mezinê xwe hîn be, mezin bî bi pirtûka hîn ziman bî dîsa kulek dimînî. Her dayikek bi zimanê xwe hezar pirtûka dikare dagire, lê tu nikarî deh pirtûka jî bixûnî, wext jî têra te nake. Lê dayik her roj sibê heta êvarê deftera zimanê xwe vekirî dihêle, hîn be çiqas dikarî.

Zargotin şîrêza ziman e, tema ziman e, wek xoya xarinê ye. Bi zimanê dayka xwe te lorî guhdarî kirye, bi zimanê pîrka xwe nîfir û dua bihîstine, stranê mêranîyê ji bavê xwe hînbûyî, heyranokên dîlhîngêv te straye, çolê tenêbûnêda, ber berxa te ji xwera straye, eva gişk dibistana kurdîyê ne. Cuwanîya welatê te çîya, gelî, kanî û zinar, gûl û gîha ew hemû welatê te ye, ew hemû tera distirên, tera govendê digrin, dilê te dihelînin û ji ber xwe tu dibî dengbêj dibî bengî û tu dixwazî ew hemû bi zimanekî bikî dengî, ew ziman tenê dikare zimanê dayka te be. Tu nikarî weletê xwe, gelê xwe hiz bikî, heger çanda wî erdî, wan kal û mezina ku mera gotine, guhdaryê lê nekî, şîrê û şuret ji gotinê mezina negrî. Ez bawar nakim kurdek ku zimanê kurdî zani-be, bê zargotina gelê xwe karibe rehet bijî, nexweş nekeve. Zargotin dinya kurdî ber me vedike. Bê zargotina kurdî kurd dibin wek teyrek, ku pêrê wî weşyane û nikare bifire, eşqa wê firê jî nemaye.

Zargotina kurda behr bûye, her kurdek, wek hatye gotin bi hunurê xwe, hêza hisa hundurîn efrandar bûye, dengbêj û hilbestvan bûye. Axaftina kurdî hemû himberîhev kirin û dîdemîn cuwanî û nazikayê ber te vedikin. Ziman dewlemend e û bi awaz e. Îro me gele tişt unda kirye. Behr jî ziha dibe, gava destê xemxur ber tunebe. Rewşa îro me anîye ber vê xeterê, ku behra zargotina me îdî ziha dibe. Gav û sehetava ava behrê kêr dibe, her mirineke kurdekî temen mezin ji me zengînîkê ji xezîna me kêr dibe.

Îro serwextbûn wekî zargotin bona kurda çiqas giring e, galagala ser nîrxên wîya, lêkolîn ser hêjatiya wîya ne awqas giring in, çiqas ku

her yek ji neferê mala xwe, cînar, hevalên xwe tişteki bigre, binivîse ser kahez, ser şirîta dengnivîsokê, filma bigre, qet ne ji merîyên zana hînbîn bistirên, hînbîn çîroka bêjin. Hînbûna ji kasêtan û ji yotûbê, ew rîya malwêranîyêye. Emê pey tiştên biçûk herin, emê yên mezin unda kin. Fermandarî, biryara rêxistinên ji bona karê parastina zargotinê mera bêfeyde ne, bê ancama in. Dibe em ji zargotinê hiz bikin, nas bikin, rast binirxînin, giringaya parastina wê, li hemû herêma, bi hemû devoka biparêzin.

Zerî Înanç- Tu dibêji divê Kurdolog bi sêzde zimanan zanibin. Ji bo çi? Divê Kurd bi kîjan zimanan zanibin?

Celîlê Celîl- Gotina min ne ser wê ye ka kurd çend zimanan zanibe. Hilbet merî çiqas zimana zanibe, awqas zane û birûmet e. Gotina min ser kurdzan, lêkolînarane, wekî bona nivîsîna lêkolînan xwe yên kamil (bi taybetî kurdzan), divê cî hewildanê be çiqas kare zimana hîn be û zimanên giring bona lêkolînan kar bîne.

Bona nivîsîna dîroka her miletî pêştirî hemû tiştî giring in çavkaniyên ser zimanê dê. Bona sedsalîyê XIX û XX çavkanî usa jî kovar û rojname ne, her usa jî pirtûkên ser makzimanî. Xên jî rojnama Kurdistanê, ew jî li dawîya sedsalîyê XIX rojnama tu rojname û kovar îdî tunebûne. Sedsalîya 20 îdî nû despê dikin weşanên kovara û rojnama. Dîroka sedsalên navîn tiştê ku hene ser gele zimananin. Bîyanî ser kurda nivîsîne, tu bixwazî dîroka sedsalîyê XIX vekolî, divê wûtar, pirtûkên rêwîya, dîplomatan, zanyaran, rojnamegîran, karmendên leşkerîyê bixûnî bi zimanê fransî, almanî, inglîsî, rûsî, nivîsên cînara bi ermenî, farisî, osmanî, erebî kar bînin, nivîsên rêwîbazîrganên îtalî yên sedsalîyên XII heta XV, asurî, grabar (ermenîya kevn) bixûnî, îdî navêjim kurdî: soranî, kurmancî. Bû çend ziman? Çiqas ziman min got ji her zimanî tişteki kêrhatî derxî berve rast û derew ji hev bişkivî heja tê karibî ser lêkolîneke kamil biaxivî. Lê yûnanî, zimanên mirî, mixî.? Pir giring e ku îro kurd bi xwe dest bavêje lêkolîna dîroka xwe. Kurd çetir gelê xwe nas dike, çetir dika-

re tevlihevîyên dîrokê ji hev veke. Lêkolînêrara pir giring e ku ewlêdên her gelî bi xwe bive xudanê lêkolînan.

Zerî Înanç- Ji aliyê gelek zimannasan ve tê gotin ku ziman ji aliyê zarokan ve neyê axaftin ew ziman ê wînda bibe. Di vê çarçovê de divê xebat û lêkolînên li ser ziman çewa bin? Kurd wê vî zimanê xwe yî dewlemend çewa biparêzin?

Celîlê Celîl- Belê zimanê zarokan ew garantîya hereketa jîyandarya zimanê kurdîye. Îro xebatên ser lêkolînên ziman lazim in, lê neaqas aktûêlin çiqas pîrsa parastina zimanê gelêrî, zimanê zargotinê.

Divê gotina min rewşenbîrên me rast serwext bin. Zanyarî timê jî aktûêl bûyê û giring e. Axaftina min ser Zargotinê ye. Lêkolînên ser zimanên mirî jî meriv dikare paşarojê bike. Lê çima ez teqla axaftina xwe ser pîrsa aktûêlbûnê û ne aktûêlbûnê datînim. Tişteki eşkere ye, wekî bi dehan salan rîya me birî bû wekî em kurd bi zimanê xwe bixûnin, binivîsin û hetani ku bi axivin û bêjin em kurdin jî. Îro ew metirsî rabûye, gele pirtûk çap bûne, xudanê wan pirtûkan jî nekêm in, yê xudanê wana kurdî mezinbûna xweda despêkirine hîn bibin û binivîsin. Îro jî zimanê me ber xeterekî mezin sekinîye. Ziman nahêlin bive zimanê xwendinê û hînbûnê, nivîsandinê, dêmek zarok bi çi zimanî hîn be binivîse û bixûne, bi wî zimanî jî wê karebe bifikire. Merîyê xwendî her tişt ku davêje ser mêzîna fikirkirinê bi dergeha zimanê ku hînbûye derbaz dike. Û heger ew jî ne kurdî be? Gava îro em dawa xwendina xwe bi zimanê makzimanî nekin, sibê destûra me bidin jî îdî emê perîşan bin, bi xwe nexwazin, ji ber ku dayikên zaroka ku îro dibistanan da hîn dibin, sibê wê bivin dayikê wan zarokan û xwe ji kurdî nizanin. Gelo zarokê xwe wê bişînin dibistanên çi zimanî? Eger rewşenbîr, xwendîyên me bixazin zimanekî zengîn raberî xwendevana bikin, ew zimanê cuwan wê ji ku peyda kin, ku îro hemû destê xwe ber nedin û necivînin. Xilaskirina wê zengîniyê wê bive bingeheke berfire bona zimanzana û hemû kesên ku zanyariyê digerin.

Gazîya min ji hemûyan ra ev e: *Mal û dibistan bi zimanê kurdî.*

Zerî Înanç- Mamoste, ji bo te, ji bo malbata Celîlan welat kwê der e?

Celîlê Celîl- Pirs a te ya dawîyê gelekî bala min dikşîne ser xwe. Hilbet welatê xwe ez û emandamên hemû malbatê welatê kal-bavê xwe Kurdistan dinasin. Ev gotin wek bersivdan ha kurt ezê kê m bibînim, heger raman û xîyalên min yê nîhênî ser welatê xwe ez bî giştî ber te Zerî-xatûn venekim.

Berî pêş çîye Welat? Her yek bî awakî dikare mak ke. Gotina min welatê kal û bava gotineke ha wek parîyê hazir be ez divêjim û rast e jî ku min got. Lê ew hindik e. Welat bî xwe ramaneke pir kûr û berfire ye. Wetan tenê cî yê nîne, kêderê tu jî dayik bûyî û zarotî û jîyana xwe te lê derbaz kirye. Hema mînaka jîyana min em hildin, ku ez li Ermenistanê bûme, welatekî dostane da, nava miletekî dostane da. Li vir ne min û nê jî neferê malbata me, me tu xerîbî nekişandine, me xwe xerîb nedîtine. Çiko ezê bona pirs a te “welatê Celîlan kwê der e” bêjim, bawer dikim xûşk û birê min jî wê ser gotina min hevdeng bin.

Min jî zarotîyê zanibû wekî ez kurd im, dîya min jî, bavê min jî kurd in, karê bavê min bî çand û edebyeta kurdava girêdayîye. Çûyîn hatina rewşenbîrên kurda, gundya û hogir û pismama mala me kê m ne bûye. Jîyana me bî kurdî derbaz bûye. Meriv dikare bêje îdî çî kê m e, wekî nevêjî Ermenistan Welatê min e. Pirs a welat, ka kîjane welatê min ber min ha yekcarî heta naka ranewestyaye, jî ber vê jî pirs a te ez avîtim nav xîyala, ku divê ez bersiva vê pirs a giring pêşîyê jî xwe bipirsim, paşê jî te ra bêjim. Heger welat, gel bî navarok dilê te da cî negire, welat destnîşankirin hêsa ye, hema bêjim Ermenistan e yan jî Rûsya destnîşan kim û xilas. Na! Welat gorî dîtina min, gerekê tera his be, nek tenê peyveke xîyalî be, divê tû wê texmîn kî, bişopînî wek tu tiştekî nava destê xwe da bivî-bînî, her alî lê binêrî, bîn û bo xza wîya tera şîrin be, hêjatîya wê, giringaya wê bona xwe nas bikî, paşê nîrxandinê wê nav lê bikî wek *Welatê xwe*. Jîyana min heta ez bûm 46 salî min welatê kal bava nedîtibû. Cara pêşin ku min lingê xwe danî ser erdê Kurdistanê sala 1982‘a li Çîyaê Kurmênc. Min berî hingê îdî welatê xwe nas kiribû, û jî xwe ra eşkere kiribû, wekî ew e welatê

min. Salê min li dibistanê, salên dawîyê gava ez îdî bibûm 17-18 salî, her çi ku navê kurda va girêdayî bû bona min îdî bibû zîaret, bingeha parastinê, îdî ez ser rîya naskirina gel bûm. Diçûme gund nava gundya, li çîya digeryam. Ez bêjim ku zarotya min bajêr derbaz bûye rast e, lê em havîn havîn diçûne gundên kurda çend meha hêsa dibûn. Min jîyana kurdî nas kir rabûn rûniştina gel dît, zimanê min vebû.

Gundek heye li binya zozanên çîyaê Elegezê, bilindcîye, bi xwe kîlomêtrek, belkî 1,5 km ji berfê dûr be, jîyana kevne kurdî vira reng rewşa xwe unda nekiribû. Hema sala 1954, 18 salya xweda min li Sîcanlûyê nivîsandina zargotinê despêkirye. Defterên dibistanî min dadigirt. Zargotin bere bere bû karê ku his û evîna dilê min li ser bû. Berî pêş ew heyranok bûn (em divêjin dilok) ku wek morîkên reng-rengî ber qelema destê min ser pelê spî ro dibûn, paşê ez çûme zozana, bin sîya konê reş min dinivîsî, heger roj germ bûya, me xwe dida bin sîya zinarekê, xwe ji tîrêncên tavê vediart û min stran, çîrok dinivîsîn. Ez dibînim, ku li wê demê tenê peyvên xweşik û dîdemên evînê, hisê kur nîbûn ku bala min dikşandin, ew hemîn wa bû, lê giring ew bû bi rîya wan stranê evîndaryê, stranê sîyara yên dîrokê miletê xwe û welatê xwe, evîndara, wan mêrxasa min nas dikir. Min erdnîgarya jîyana wana bi gelî-geboza kanî çemikan, zinar û zozana nas kir. Bere-bere ew hemû ji mi ra ketine çarçovekê, ku jê ra digotin Kurdistan. Ew bû welatê min, ku bê deng, bê heray hat û dilêmda cî girt, rûnişt û ez bi wî dijîm, bi wî bextewarim, ku heye û dilêmda cî girtye. Min welatê xwe bi rîya zargotinê şopand, kire milkê xwe. Her kevirekî wî, her darek, çem û kanîk bi rîya awazên strana bi mira dixivin. Teyr û tû ne wekî welatê min dipesinin, mêrxasên dîrokê ne, ku dengê wana digîje guhê min û ez bi wana firnax dibim. Welatê min-Kurdistan di dilê midane, dengê wê hero ber guhê min e, cuwanîya wê ser zarê min e, hero ez wan strana dibihêim. Wexta ez peyvên wan strana yek bi yek ber digrim, dinivîsim, amade dikim bona weşandinê. Gelo ew erdê awqas mezin, ku navê wî Kurdistan e û serê wî heye binî tune, çawa dilê minî biçûkda cî bûye, hêwirîye. Qet ji mira giranîyê çê nake, berwajo, ew ji mira bûye per û bask û ez dixwezim pê

bifirim, dîsa herim seredana wê û perwezî xalîya wî bim. Welatê xwe Kurdistan ez di dilê xwe da digerînim û em bi hevra ne heta mirinê. Kurdistan di dilê me hemû Celîlan da ye. Kes nikare ji dilê me derxe. Çîmkî ziman, zargotin me bi hev girêdaye û ji xwera kirye milk. Bes e, min dilê xwe zêde vekir. Bibûre.

Zerî Înanç- Mamoste, gelek spas!..

Îsmail Beşikçi

Ez ji nêzîk ve jê haydar im ku çewa ev xebata li ser “*Di Radyoya Êrîvanê de Dengê Kurdî*” pêk hatiye. Zerî Înanç, demeke dirêj ji bo vê pirtûkê xebitî. Di salên 2014’an û 2015’an de giraniya xwe da ser vê xebatê. Zerî Înanç û Prof. Celîlê Celîl di vê demê de ji hev re nivîsîn. Têkiliyên wê bi Cemîla Celîl û Zîna Celîl re, bi rêya Prof. Celîlê Celîl hatin danîn. Dîsa bi vî hawî xwe gihande nivîsên Ordîxanê Celîl.

Nivîsar giştik bi zimanê Kurdî hatin. Di xebata wergerê de hewcedariyek derkete holê ku diviya gelek peyv bihatina ravekirin; ji bo wergerêke bi serinc û pûte ya van nivîsan peywendiyên nivîskî pêk hatin.

Di pêvajoyên avakirina neteweyan de werger xwedî roleke mezin e. Wergerên bi zimanên biyanî yên wekî Tirkî, Îngilîzî, Almanî yên ji zimanê Kurdî û wergerên bi Kurdî yên ji van zimanan, di pêşveçûna zimanê Kurdî de roleke mezin dilîzin.

Ev xebata bi navê “*Di Radyoya Êrîvanê de Dengê Kurdî*”, li ser kar û xebatên Casimê Celîl (1908-1998) û zarûkên wî Prof. Dr. Ordîxanê Celîl (1932-2007), Prof. Dr. Celîle Celîl (jidayîkbûn:1936) Cemîla Celîl (jidayîkbûn:1940) û Zîna Celîl (jidayîkbûn:1947) hatiye avakirin.

Destpêka zarûtiya Casimê Celîl li gundê Qizilqûleyê (Hisarönü) girêdayî navçeya Dîgorê ya Qersê derbas bûye. Li Qizilqûleyê û li gelek gundên derdorê Kurdên Ezidî jiyane. Malbata Casimê Celîl jî malbateke Kurdên Ezidî ne.⁽¹⁾

¹ Pirtûkeke bi navê “Dîgor’un Tarihi-Dîroka Dîgorê” heye ku ji aliyê Abdurrahman Kılıç, İbrahim Mutlu û Abdurrahman Ada ve hatiye amadekirin (Weşanên Günce, Îlon

Ev herê m di navbera salên 1878'an û 1918'an de di bin desthila-tiya Çarîtiya Rûsyayê de bû. Piştî şoreşa Cotmeha 1917'yan, Êrîs jî vê herê mê vekîşîyan. Artêşa Osmanî di bin qumandariya Kazîm Karabekîr de, di bihara 1918'an de, jî bo destdanîna vê herê mê êrîşe-ke giran dibe serê. Kurdên Êzîdî, jî bo ku jî vê êrîşê bifilitin hewl didin xwe ku di Çemê Avares de derbas bibin û xwe bigihînin Ermenîstana Rojhilat. Gelkujiya Ermeniyan di sala 1915'an de, ya Kurdên Êzîdî di 1918'an de diqewime.

Di 1918'an de, dema reva jî ber artêşa Osmanî, Casîmê Celîl zarûkekî deh salî ye. Wexta di Avares de derbas dibin, birreke zêde ya malbata wî di avê de dixeniqin. Ji malbatê zêdeyî pêncî zarûk, jin û extiyar xeniqîne. Kê m kes xelas bûne. Yekî jî wan ên ku xelas bûne jî Casîmê Celîl e.

Zarûkên Kurdên Êzîdî, wek zarûkên Ermeniyan û yê n Kurdên Misilman di sêwîxaneyan de mezin dibin, bi şîvanti û gavantiyê mezin dibin. Piştî, jî bo ku sinetekî hîn bibin, wan zarûkan dişînin dibistanên teknîkî.

Di nav kesên ku jî gundê Qizilqûleyê xelas bûne de Xanim jî heye. Ew jî zarûkeke heşt salî ye. Malbata wê jî gişt di Avares de xeniqîne. Ew jî di sêwîxaneyan de mezin dibe. Malbata Xanima Rizgo jî

2015). Li jora rûpelê cizûbenda pirtûkê, sernavekî din jî cî girtiye: "Kayîp Kûltûrler"(Çandên Wînda Bûyî)

Di vê pirtûkê de, dema ku dewlemendiyên dîrokî yê n Dîgorê tê vegotin, her tim behsa dêran jî tê kirin. Wêneyên van dêrên kevnare yê n ku kavl bûne jî di pirtûkê de hene.

Tê fehmkirin ku Ermenî û Kurdên Êzîdî li Dîgorê bi hev re jiyane. Di pirtûkê de navê gundên Ermeniyan û yê n Kurdên Êzîdî hene.

Ji agahiyên vê pirtûkê tê zanîn ku bi qasî 15 gundên Ermeniyan û ewqas jî yê n Kurdên Êzîdî hebûne. Wekî mînak, berî 1915'an, Pakran (Kilittaşî) gundekî Ermeniyan e. Ji hinek taybetmendiyên xaniyên Pakranê, jî kevir û kelûmelên ku xanî pê hatine avakirin, wisa xweş tê dîtîn ku ev gund jî Ermeniyan maye.

Piştî 1915-1920'an, li gundên derdora Dîgorê nîfûsa Kurdên Misilman zêdetir bûye. Tê dîtîn ku piştî gelkujiya Ermeniyan û gelkujiya Kurdên Ezîdî, Kurdên Misilman ên jî başûr koçkirî hatine di van erd û zevî û xaniyên vala bûyî de bi cî bûne. Li gundê Pakranê nîfûsa Kurdan piştî 1915'an zêde bûye.

malbateke Kurdên Êzidî ne. Ew jî di şivaniyê de mezin dibe.

Ev her du ciwanên Êzidî di salên 1930'yan de dizewicin, malbatekê ava dikin. Wan salan, li Êrîvanê malbatên Kurd pir hindik in; bi qasî bîst-sî malî ne.

Casimê Celîl û Xanima Rizgo di nav Ermenîyan de mezin dibin; di dibistanên Ermenîyan de dixwînin. Di rewşeke wiha de, her du jî serbilind û qewîn sekinîne û xwe parastine ku Kurd bimînin.

Di rewşeke wiha de, du şert û mercên Kurd mayîne û parastina çanda Kurdî hene. Yek jê, divê meriv zimanê xwe yî zikmakî, zimanê Kurdî baş zanibe... A din jî, divê meriv di nav civakê de, di dibistanan de nekeve ber helwest û kirariyên ciyawaziyê.

Hem Casimê Celîl hem jî Xanima Rizgo bi zimanê Kurdî baş dizanin. Rev û koçberiya wan a sala 1918'an, zarûtiya wan a ku li Qizilqûleyê derbasbûye û ku di pişt re xwişk û brayên wan, dê û bavên wan di ava çem de xeniqîne, ev bûyer hemî, gelek zelal û ronî di bîra wan de ne. Ne li dibistanan ne jî di nav civaka ku tê de dijîn de rastî helwest û kirariyên ciyawaziyê nehatine. Tê diyar kirin ku di salên 1930'yan de, dewleta Ermenîstanê ferqa ziman û ol û etnîkî nexistiye nava zarûkên sêwî û nasnameyên wan pejirandine û wisa jî bi wan re peywendî pêk anîne.

Prof. Celîlê Celîl û Prof. Ordîxanê Celîl jî diyar dikin ku ew bixwe jî di nav civaka Ermenîyan de mezin bûne û di dibistanên Ermenîyan de bi zimanê Ermenî perwerde bûne. Dibêjin, "di derbarê Kurdî de mala me dibistana me bû". Dibêjin ku di salên 1930'yan û 1940'an de, Kurdên ku li bajarê Êrîvanê dijiyan gelek hindik bûne; wan salan piraniya Kurdan li gundan bûne. Tê vegotin ku di wan salan de ji bo 20-30 malbatan ne mimkun bûye dibistanên bi zimanê Kurdî bên vekirin. Her du bira dibêjin ku di nav malbatê de ziman her tim Kurdî bûye, wan jîn û heyîna ziman û çanda Kurdî ji malbata xwe wergirtine. Ev diyar dike ku Casimê Celîl xwedî hişmendiyeke gelekî xurt a Kurdîtiyê bûye. Di dema perwerdeya navmalbatî de vê hişmendiya xwe derbasî zarûkên xwe jî kiriye.

Divê meriv li ser vê yekê bisekine: Dewlet û hikûmet dibe ku ji bo Kurdan dibistanan venekin; dibe ku dibistanên perwerdeya bi zimanê Kurdî venekin. Wê hingê, divê Kurd hewl bidin ku her maleke Kurdan bibe dibistanek. Kar û xebatên Casimê Celîl ji vî alî ve bal-kêş in.

Gotina “di derbarê Kurdî de mala me dibistana me bû”, vegotinên Madam Curie tînin bîra meriv. Niha divê em li vegotinên Madam Curie binêrin:

Em bibîr binin ku Madam Curie (1867-1934), di sala 1911'an de Xelata Nobelê ya Kimyayê wergirtiye. Û em diyar bikin ku di sala 1903'yan de, tevî hevjinê xwe Pierre Curie (1859-1906) û mamosteyê xwe Henri Becquerel (1852-1908) Xelata Nobelê ya Fizîkê wergirtine.

Polonya, di dîrokê de çend caran mîna Kurd û Kurdistanê hatiye dabeşkirin û perçekirin û parvekirin. Di dîroka civakî û siyasî ya Polonyayê de bîwarek heye ku dîroka Kurd û Kurdîstanê tîne bîra meriv. Polonya di salên 1870'yan de careke din di rewşeke wiha de dimîne. Di wan salên 1870'yan de beşeke Polonyayê ji aliyê Împaratoriya Awistûrya-Macarîstan ve, yek ji aliyê Împaratoriya Îrisî ve û yek jî ji aliyê Împaratoriya Almanî ve hatiye dagirkirin.

Marie Curie di salên 1870'yan de zarûkeke 8-10 salî ye. Herêma ku lê dijî di bin kontrola Împaratoriya Îrisî de ye. Marie Curie, di derbarê perwerde û xwendina wan salan de wiha dibêje:

“Rêveberiya Îrisan zimanê me, zimanê Lehî qedexa kiribû. Axaftin û nivîsîna bi zimanê Lehî qedexa bû. Ders bi zimanê Îrisî pêk dihatin. Ti peyv bi zimanê Lehî nedihat gotin, ti hevok bi vî zimanî nedihat saz kirin. Hin caran, ji bo kontrolkirinê, ji xeynî mamosteyan, efserên Îris jî dihatin polê. Efserên Îris wisa ji nişka ve diketin polê.

Lê em zarûkên Polonî, çewa ku ders diqediya û bînedan dest-pêdikir, çewa ku mamoste ji polê derdiket, me dest bi axaftina zimanê Lehî dikir. Me nivîsên bi zimanê Lehî ku me li malê amade kiribûn

nîşanî hev dida. Me, lînûskên ku bi zimanê Lehî hatibûn nivîsîn, pirtûkên bi zimanê Lehî, bi serinc û pûte vedişart. Çewa ku bînvedan xelas dibû û mamoste dihatin polê, me hewl dida ku em van pirtûk û lînûskan di rûniştekan û çentên xwe de veşêrin.

Em zarûkên Polonî, sibehan dema ji malê diçûn dibistanê, êvaran dema ji dibistanê vedigeriyan malê, em her bi zimanê Polonî, bi zimanê xwe dipeyvîn. Di hevpeyvînê xwe de me ti car cî nedida zimanê Êrisî. Em li ser disekinîn ku çaxa ji malê biçin dibistanê û ji dibistanê vegerin malê wek grûban bi hev re bin, bi hev re tevbigerin.

Herkesî, wê şevê, li malê, li kolanê, li taxê çi qewimî be hevalên xwe jê haydar dikirin. Bi vî hawî, herkes, li bajêr, li herêmê çi bûye çi nebûye, li ser têkiliyên Leh û Êrisan agahdar dibû. Polonî, li xwe miqate bûn ku bi rêveberên Êrisan re nekevin ti têkiliyan.

Rêveberên dagirkerên Êrisan zimanê me qedexe kiribûn. Axaftin û nivîsîna zimanê Lehî qedexe bû. Lê, ji bo zimanê Lehî her mal dibistanek bû. Malbat, ji bo ku nişên nû hînî zimanê xwe bibin, ji bo ku bi zimanê xwe bipeyivin û bixwînin di nav keftelêfteke giran de bûn. Polonya bi hişmendiyeke wisa azadiya xwe bi dest xist."

Evan hemû agahdariyan, keça Marie Curie, Eva Curie vedibêje. (Eva Curie, Madame Curie, Werger: Mebrure Sami Koray, Remzi Kitabevi, 1946, Stenbol).

Îro, partiyên siyasî yên Kurdan daxwaza perwerdehiya bi zimanê zikmakî dikin. Belê, divê pêşî malbat, dê û bav, vê yekê ji bo xwe bixwazin. Zarûkên ku dê û bavên wan bi Kurdî nizanin, di pêşerojê de, perwerdeya bi Kurdî bibînin jî, ew ê zêde feydê jê negirin. Zarûk, divê pêşî di nav malbatê de Kurdî hîn bibin. Bi vê mebestê, zanîn û axaftina zimanê Kurdî divê ji bo dê û bavan tenebihur be. Aşkere ye ku perwerdeya zarûkan bi çi zimanî be zarûk bi wî zimanî difikirin. Eger ev ziman ne Kurdî be, divê bê zanîn ku Kurd û Kurdistan li hemberî pirsgrêkên gelek mezin û giran rû bi rû ne.

Çavdêriyek

Werin em li Amedê, li Sûrê, li Qeyapinarê, li Baxlera, li Silîva, li Wanê, li Batmanê, li Nisêbînê, li Mûşê, li Varto, li Geverê, li Cizîrê, li Silopî, li Bedlîsê, li Tetwanê, li Mersînê, li Edenê, li Stenbolê, li Îzmîrê, ji xwe re wisa di nav berbajaran û kolanan de bigerin. Em di kolanan de, li zarûkên ku li der û ber malên xwe dilîzin binêrin. Em binêrin bê ka zarûk di lîstikên xwe de, di henek û pêkenînên xwe de, di şerr û pevçûnên navbera xwe de bi çi zimanî diaxivin. Eger ev ziman ne zimanê Kurdî be, Kurd û Kurdistan li ber xetereke mezin rû bi rû ne.

Li qehwexaneyan, li ber deriyên malên xwe, li serê kuçe û kolanan û hwd. rûniştina kesên Kurd ên 50 salî, 60-70 salî û axaftina wan a bi Kurdî bêguman di cî de ye lê bêkêr û kênc e. Çunkî zarûk pêşedemê pêk tînin. Nezanîn, nexwendin û nenivîsîna zimanê Kurdî ya zarûkên Kurdan bêşik pîrsgirêkeke mezin e. Ev mijareke wisa ye ku divê partiyên siyasî yên Kurdan, rêxistinên civakî yên sîvîl û şaredariyên wan ji nêzîk ve pê peywendîdar bin.

Berhevkirin û tomarkirin û parastin û nirxandina stranên Kurdî, ji salên nîvekên 1930'yan pê de ji Casimê Celîl re bûne pêbilî û xebateke pîr mezin. Ev hişmendiya wî derbasî zarûkên wî Ordîxanê Celîl, Celîlê Celîl, Cemîla Celîl û Zîna Celîl jî bûye. Ew xwişk û bran jî, di kar û xebata berhevkirin û tomarkirin û parastin û şîrovekirina stranên gelêrî yên Kurdî de, li ser çîrok û gotinên pêşîyan û destanên Kurdî, kinê gotinê, li ser zargotina Kurdî gelek û gelek xebitîne. Liberçav e ku di pêvajoyên avakirina neteweyan de ev yek pîr girîng e. Di serê sala 1955'an de destpêkirina weşana zimanê Kurdî ya di Radyoya Êrîvanê de, vê pêvajoyê pêş de biriye, zexmtir û bi sazî kiriye.

Diyar e ku, di vê pêvajoyê de, Ordîxanê Celîl li ser zargotina Kurdî, Celîlê Celîl li ser dîrokê, Cemîla Celîl li ser muzîkê û Zîna Celîl jî li ser wergerê bûne pisporên van zanistiyan. Ev xebatên wan,

heta salên 1990'î li gundên Kurdan ên Ermenîstanê pêk hatine. Qezakîstan, Qirgizîstan, Tirkmenîstan jî di nav warê xebatên wan de cî girtine. Piştî 1990'î, wan, xebatên xwe li Kurdîstana başûr, bakur, rojava û rojhilat jî domandine. Xebata wan a li van deveran, vê pêvajoya lêkolîn û vekolîn û berhevkirinê kûrtir kiriye. Xweş xuya ye ku van xebatan, pêvajoya avakirina neteweya Kurd bi lez xistine. Ev civarên piçûk, lez didine pêvajoya avakirina neteweyan.

Gava ku gotin bê ser berhevkirin û tomarkirin û parastin û şîrovekirina stranên gelêrî yên Kurdî, çîrokên Kurdî, gotinên pêşîyan û destanên Kurdî, (ye,) divê ez bîranîneke xwe li ser van hewldanan vebêjim:

Salên 1977-1978an li Tirkîyê hîlbijartina giştî pêk dihat. Her wiha wê hîlbijartina ji bo Senatoya Komarî jî pêk bihata. Wê hingê, çend xwendekarên zanîngehê ku li Enqerê dixwendin, rojeke yekşemê min vexwendî mala xwe kiribûn. Mala wan li Tuzluçayirê bû. Sêçar xwendekar bi hev re li wê malê diman. Lê wê rojê mal zêdetir qelebalix bû; 8-10 xwendekar hebûn. Gazî hinek hevalên xwe yên din jî kiribûn...

Dema sohbetê, yekî ji wan ciwanan got “Îsmail Abê, were em te bikin mebûs”. Xortekî din jî got “Îsmail Abê, were em te ji Sêrtê bikin mebûs”. Xwendekarên din jî tevî vê sohbetê bûn. Hinekan digot “emê te ji Diyarbekir bikin mebûs” hinekan digot “ji Agiriyê...” Yekî din jî got: “Emê Îsmail Abê ji bajarê me senator hîlbijêrin”. Xwendevan di nav xwe de bi vî hawî dipeyivîn. Piştî van pêşniyarên xwe, digotin ku malbatên wan mezin in, dewlemend in, traktor û erebe û kamyonên wan hene, gelek jî merivên wan hene û karin van hemû hêz û hebûnên xwe di hîlbijartinê de bikar bînin.

Min hewl dida xwe ku ez bêjim “karê siyasetê karekî pir girîng e, lê karekî ku ezê karibim bikim nîne; tenê dikarim karê ku heta niha min kiriye bikim, tenê dikarim vî karî bidomînim”. Wan guhdariya min nedikir; di navbera xwe de nîqaş û gengeşî didomandin.

Min digot “divê meriv pêşî xwe zanibe, xwe nas bike. Mebûsî,

senatorî karên girîng in lê karên ku ezê bikaribim bikim nînin...”

Di vê sohbetê de ez li ser bilêvkirina vê yekê jî sekinîm: “Îro karê herî baş ew e ku ciwanên Kurdan teybekê bigrin destê xwe û herin gundan. Tomarkirina stranan, çîrokan pir girîng e. Hevpeyvîn bi Kurdên ku tevî berxwedanên Qoçgirî, Şêx Seîd, Agirî û Dêrsimê bûne re, tomarkirina axaftinên bi wan re divê neyên paşçav kirin. Dibe ku ev meriv di dema emrê xwe yîn paşî de bin. Berî ku ew biçin rehmeta xwedê, girîng e ku ev qeyd bêne girtin.”

Li hemberî peşniyarên xortan ên li ser mebûsiyê, senatoriyê, min hewl dida xwe ku ez vê yekê jî wan re bêjim. Dema min li ser vê mijarê isrê kir, wan wiha got: “Îsmâîl Abê tu ji me re mesrafan derdixî, kî wê teybekê bigre destê xwe, ewê bi kîjan pereyî vê teybê bikire û here gundan...”

Ev bûyer, nîşan dide ku di fikr û helwesta van ciwanan de rêkûpêkîti nînbû; van ciwanan, karê berhevkirin û tomarkirina stran û çîrokên Kurdî, tomarkirina bîranînên kesên extiyar piçûk didîtin.

Şarkî-Türkû

Hinek Kurd peyvên wekî stran, klam, dîlok, lawij, heyranok û hwd. bi peyva “türkû” werdigerînin Tirkî. Kurdên ku di derheqê nîrxên neteweyî de dilsoz in jî wisa dikin. Diyar e ku ev xeletiyê mezin e. “Türkû”, îfadekirina bi awazî ya helbesteke bi zimanê Tirkî ye. Dema helbesteke bi zimanê Kurdî bi awazî bête gotin, xelet e ku meriv vê yekê bi peyva “Türkû” bi nav bike. Gotina “Kürd türküsü” xelet e. A rast ew e ku meriv vê yekê bi peyva “şarkî”yê bi nav bike. Gotina “Kürt şarkısı”, “Kürt halk şarkıları” dirusttir e. Gava ku helbesteke bi zimanê Ermenî bi awazî bê gotin, ma qey meriv kare jê re bêje “Ermeni türküsü”? Gelo qey rast e meriv bêjê “Arap türküsü”, “İngiliz türküsü”? Qey bilêvkirinên bi vî rengî kirrekirrê bi guhê meriv naxin? Ya rast ew e ku meriv van peyvan wekî “Arap halk şarkıları”, “İngiliz halk şarkıları”, “Ermeni halk şarkıları” îfade bike.

Di zimanê Tirkî de peyvên “şarkî” û “türkü” ji hev cuda ne. Di vê cudahiyê de têgiheke çînî jî heye. Burjûvazî û feodal “şarkî”ya dibêjin; gel û şoreşger “türkü”ya dibêjin. Ez wisa pê bawer im ku wergera peyvên stran, dîlok, klam, lawij, heyranok û hwd. a bi gotina “türkü”, ji ber tesîra çepên Tirkan e.

Stran bi gelemperî ji aliyê dengbêjan ve tên gotin. Lê ku meriv li dema mîrîtiyên Kurdan binêre, divê meriv behsa “Muzîka Kurdî ya serayan” jî bike. Muzîka serayan li qonaxên mîran hatine îcra kirin.

Li Ser Têgîna “Welat”

Di hevpeyvîna bi Celîlê Celîl re, Zerî Înanç pirseke wiha jê dipirse: “ji bo malbata Celîlan welat kwê der e?” Bersiva mamoste Celîl, pirr ronîker û bîrzelaîker e...

Mamoste Celîl dibêje ku ev cara yekem e ew rastî pirseke wiha hatiye û ji ber vê yekê li serê dûr û dirêj fikiriye. Dibêje ku di 17-18 saliya xwe de “her çi ku navê kurda va girêdayî bû bona min îdî bibû zîaret.” Diyar dike ku hişmendiya Kurdîtiyê ji vegotinên bavê xwe, ji jiyana malbatî, ji kurdên ku çûnûhatina mala wan kirine, wergirtiye.

Mamoste Celîl dibêje her çiqas ku li Ermenîstanê, ew welatê ku lê çêbûye, ku di dibistanên wê de xwendîye û ku wisa rastî ti helwestên cudadîtîne nebûye jî “min zanibû ku welatê me ne Ermenîstan e.” Dibêje “cihê ku bav û kalên me lê jiyane welat e.”

Celîlê Celîl dibêje ku welatê wan Kurdistan e, ew war û welatê ku qet bi çavê xwe nedîtiye lê ku di hest û giyanê xwe de diafirîne û vedijîne. Evan der û berên ku jê re dibêje welat, bi gelê xwe, bi erdnîgariya xwe, bi çiya û çem û kanî û daristanên xwe, bi stran û govend û destanên xwe... bi her tiştên xwe di dilê wî de cî girtine.

Celîlê Celîl, ji bo xebata berhevkirina zargotina Kurdî, cara pêşîn, di 46 saliya temenê xwe de sala 1982’yan, ji Yekitiya Sovyetê, ji Ermenîstanê derketiye û çûye Çiyayê Kurmênc ê li Suriyê. Dibêje ku “welat ew der bû”... Mamoste Celîl salên di pey re, li herêmen din

ên Kurdistanê jî xebat û berhevkirina zargotina Kurdî pêk aniye. Celîlê Celîl û Ordîxanê Celîl bi bingeîn di vê demê de rastî Kurd û Kurdistanê hatine.

Bandora Radyoya Êrîvanê li ser Kurdistana Bakur

Ji bo ku meriv bibîne ka Radyoya Êrîvanê çi bandor li civaka Kurdistana Bakur kiriye, divê meriv li bîranînên Prof. Celîlê Celîl û Ordîxanê Celîl binêre. Çîroka hespê ku mamoste Celîl behs dike xwedî têgiheke kûr û girîng e. Gelek balkêş e çewa yekî ku wisa ji hespê xwe pirr hez bike rabe wî hespî bifiroşe û here bi wî pereyî radyoyekê bikirre û rûnê li berê guhdariya weşanên Kurdî yên radyoya Êrîvanê bike... Ev yek tenê bi serê xwe, nîşan dide ku radyoyê çewa bandoreke zexm û qewî erênî bi ser civaka Kurd de vegirtiye.

Vegotina mamoste Ordîxanê Celîl jî mîna keke gelek balkêş e. Mamoste Ordîxan behsa ciwanekî Kurd dike ku li Almanyayê penaber e û ku li bajarê Bochumê hev naskirine. Ez bawer im ku dubarekirina vegotina wî xortî li vê derê, wê bikêr were:

“Ez xort bûm, min Enqerê dixand, bi ruhê kemalîzmê mezin bibûm, me wa zanîbû, ku kurdîtî tiştekî eybe, me ne ziman heye, ne çand, ne stran heye, ne mûzîk heye, yê heyî jî eybe em bînin ser ziman.

Carekê gava ez ji Enqerê hatime mal, em li Qersê diman, mi di dê-bavê min, du-sê cînarê dorberê me kîlera mala meda qutîkî res, radyoya bi tiranzîstor, danîne ber xwe û def-zurna radyoya Yêrêvanê dibihên. Dîya min, hine pîrejînê cînar hêdi-hêdî hêsirê çevê xwe ziha dikirin. Min nemerdî nekir, mêrane orta kîlerê sekinîm, ça lingê xwe bilind kir û lêxist ew qutîya bavê min nû kirî ji cî pekîya bû hezar parçe. Dîya min li çevê min nihêrî, go: “Lao, te çima wa kir, me dengê Yêrêvanê seh dikir”. Hew. Bavê min mira gilîk nego, cînara ker-lal, ji cîyê xwe rabûn, çûne malê xwe.

Sal derbaz bûn, min dinîya fem kir, min bona kurdîtîya xwe gele tede, êş-êşûk ditin. Ez mecbûrî bûme mihacir. Ez niha zanim min wê

êvarê çî derd û kul kire dilê dê-bavê xwe. Radyoya Yêrêvanê ez jî hişyar kirim, mûzîka kurdê Yêrêvanê ez jî dame ser rîya ku niha serim.

Bibûre, heval, min dê-bavê xwe zûva nedîtye, dibe nebînim, lê tu ku îro virî, ez ji wê kirina xwe zûda buhurî, ji radyoya Yêrêvanê bûrandinê dixwazim. Dengê Yêrêvanê, mûzîka kurdê Serhedê dilê me şewitandye.”

“Zargotina Kurda”

Zargotina Kurda, xebat û berhevkirina stran û çîrok û destan û zargotina Kurdî ye ku bi hevkarîya Ordîxanê Celîl, Celîlê Celîl, Cemîla Celîl û Zîna Celîl hatiye amade kirin. Bi temamî 25 cîld in. Her cîld ji nêzîkî 700 rûpelan pêk tê. Ev xebata bi navê “Zargotina Kurda” li ser zimanê Kurdî, wêjeya Kurdî, çanda Kurdî çavkaniyeke pirr hêja ye.

Zargotina Kurdî, ji aliyê Institûta Kurdî ya Viyanayê ve tê weşandin. Cîldê yekem di sala 2014’yan de li Viyana hatiye weşandin.

Wêne
Album

Fotoğraf
Albümü

Casimê Celîl

Casimê Celîl

Casimê Celîl

Casimê Celîl

Xanîma Celîl

Ordîxanê Celîl, Xanîma Celîl, Celîlê Celîl, Casimê Celîl (soldan sağa: Ordîxanê Celîl, Casimê Celîl'in eşi Xanim, Celîlê Celîl, Casimê Celîl)

Casimê Celîl tevî xebatkarên Radîfroyê (Casimê Celîl radyo çalşanlari ile birlikte)

Oîz bûkên kurda ber radîfroyê (Kürt gençleri radyo dinlerken)

Ordîxanê Celîl

Ordîxanê Celîl

*Cemîla Celîl, Celîlê Celîl û Casimê Celîl dema bi hevra karkirinê
(Cemîla Celîl, Celîlê Celîl ve Casimê Celîl birlikte çalışırken)*

Cemîla Celîl

*Ahmedê Gogê (Serokê radyoa kurdî) û Celîlê Celîl li mûzêyekêda /
Ahmedê Gogê (Kürtçe radyo başkanı) ve Celîlê Celîl bir müzede*

Cemîla Celîl

Cemîla Celîl

*Casimê Celîl û Ordîxanê Celîl
salên 50 (Casimê Celîl ve
Ordîxanê Celîl, 50'li yıllar)*

*Xandkaren kurd guhdarîya radîfoa kurdî
dikin (Kürt öğrenciler radyo dinliyor)*

*Ordîxanê Celîl û Cemîla Celîl dema
bi hevra karkirinê (Ordîxanê Celîl ile
Cemîla Celîl birlikte çalışırken)*

Zîna Celîl

Zîna Celîl

Zina Celil

Casimê Celil

Malbata Casimê Celil

olduğu o kara kutu yerinden fırladı ve paramparça oldu. Annem gözümün içine bakarak “Oğlum niye böyle yaptın, Erivan’ın Sesi’ni dinliyorduk” dedi. O kadar. Babam bana hiçbir şey söylemedi, komşular sağır-dilsiz, kalkıp evlerine gittiler.

Yıllar geçti, ben hayatı anlamaya başladım, Kürtlüğümden dolayı çok eziyet çektim, acı-dert yaşadım. Mecburen göçmen oldum. O gece annemin ve babamın yüreğine nasıl dert ve acı saldığımı şimdi biliyorum artık. Erivan radyosu beni de uyandırdı, Erivan Kürtlerinin müziği beni de şu anda bulunduğum yola soktu.

Bağışla arkadaş; annemi-babamı görmeyeli çok zaman oldu, belki de bir daha göremem. Ama madem ki sen bugün buradasın, ben o günkü davranışından çoktan pişman olarak, Erivan radyosundan af diliyorum. Erivan’ın sesi, Serhat Kürtlerinin müziği içimizi yakmıştır.”

Zargotina Kurda

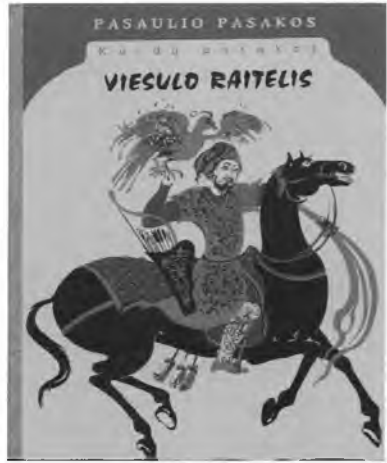
Zargotina Kurda, Ordîxane Celîl’in, Celîlê Celîl’in, Cemîla Celîl’in, Zîna Celîl’in müştereken hazırladıkları Kürd şarkılarının, Kürd masallarının, Kürd destanlarının, sözlü Kürd edebiyatının derlendiği çalışmalardır. Hepsi 25 cilt tutmaktadır. Ciltlerin her biri 700 sahife civarındadır. *Zargotina Kurda*, Kürd dili, Kürd edebiyatı, Kürd kültürü söz konusu olduğu zaman çok değerli bir kaynaktır.

Zargotina Kurda, Viyana Kürd Enstitüsü tarafından yayımlanmaktadır. İlk cilt 2014’te, Viyana’da yayımlanmıştır.

KURDU SAKMÊS

*Pirtûka Zînê wergerandiye bi
lîtvanî (Zîna Celîl'in Litvancaya
çevirdiği kitap)*

*Pirtûka Zînê wergerandiye
bi lîtvanî (Zîna Celîl'in
Litvancaya çevirdiği kitap)*

*Xanîyê Radyoa Yêrêvanê (Erivan
radyosu binası)*

*Pirtûka Zînê wergerandiye bi
rûsî (Zîna Celîl'in Rusçaya
çevirdiği kitap)*

ERİVAN RADYOSUNDA KÜRT SESİ

Zeri İnang

ISBN 978-605-9073-30-1

9 786059 073318

ERİVAN RÂDYOSUNDA KÜRT SESİ

İnanç, Zerî DENGÊ KURDÎ DI RADYOYA ÊRÎVANÊ DE

İSMAIL
BEŞİKCİ
VAKFI

ERİVAN RADYOSUNDA KÜRT SESİ

**Derleme & Çeviri
Zeri İnanc**

İsmail Beşikci Vakfı Yayınları

ERİVAN RADYOSUNDA KÜRT SESİ

Zeri İnanç

Ronî Basın Yayın Tanıtım Dış Tic. Ltd . Şti.

Birinci Baskı: İstanbul, Aralık, 2016

Genel Yayın Yönetmeni ve Mizanpaj:

Ahmed Önal

Kapak Tasarım:

Mert İnan

Baskı:

Kayhan Matbaası

Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi, C Blok, No: 244

Topkapı - İstanbul

Kayhan Matbaası Sertifika No: 12156

Roni Yayın Sertifika No: 25474

ISBN: 978-605-9073-31-8

Alıntı ve tanıtımlar dışında, yazar, İsmail Beşikci Vakfı ve İsmail Beşikci Vakfı Yayınları'ndan izinsiz kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

İsmail Beşikci Vakfı Yayınları

Roni Basın Yayın Tanıtım Dış Tic. Ltd. Şti.

İstiklal Cad. Ayhan Işık Sok. No: 21, Kat: 3

Beyoğlu - İstanbul

Tel & Faks: 0212 245 81 43

GSM: 0533 488 01 12

e-mail: roniyayin@gmail.com

ERİVAN RADYOSUNDA KÜRT SESİ

**Derleme & Çeviri
Zeri İnanç**

İsmail Beşikci Vakfı Yayınları

İÇİNDEKİLER

- ÖNSÖZ.....	07
- ERİVAN KÜRT RADYOSU VE TEMELLERİNİN ATILMASI	
<i>Erivan'da Kürtçe Radyonun, 50. yılı anısına- Celîlê Celîl.....</i>	17
- <i>Erivan Konuşuyor.....</i>	37
1. <i>Arevik Avakyan'ın Anıları.....</i>	41
2. <i>Egîtê Cimo'nun Anıları.....</i>	46
3. <i>Karapetê Xaço'nun Anıları</i>	50
4. <i>Varujan Voskanyan'ın Anıları</i>	51
5. <i>Emerîkê Serdar'ın Anıları.....</i>	54
6. <i>Hovannes Badalyan'ın Anıları.....</i>	60
7. <i>Taharê Emer'in Anıları.....</i>	63
8. <i>Ahmedê Gogê'nin Anıları.....</i>	66
- ANILARIM - <i>Ordîxanê Celîl.....</i>	69
- “FONDA ZÊRÎN” SES ARŞİVİ HİZMETİNDE	
35 YIL - <i>Cemîla Celîl.....</i>	83
- MÜZİK POSTASI - <i>Zîna Celîl.....</i>	103
- KÜRT KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATININ	
ÜNLÜ HİZMETKARI: CASİMÊ CELÎL	
100. Doğum Yıldönümü Münasebetiyle- <i>Wezîrê Eşo.....</i>	115
- BİLİMSEL ARAŞTIRMALARLA BEZENMİŞ BİR YAŞAM	
Ünlü Bilimadamı Ordîxanê Celîl'in 80. Yaşı- <i>Prîskê Mihoyî.....</i>	123

- PROF. CELÎLÊ CELÎL'LE SÖYLEŞİ- Zeri İnanç	131
- “ERİVAN RADYOSUNDA KÜRT SESİ” ÜZERİNE BİR-İKİ NOT - <i>İsmail Beşikci</i>	159

2004'ün son aylarıydı. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 30 Kasım-5 Aralık tarihlerinde “2. Diyarbakır Edebiyat Günleri” düzenlemişti. Yanlış hatırlamıyorsam Bağlar Belediyesi’nin Konferans salonunda Kürt dili üzerine bir konferans yapılıyordu. O günlerde Diyarbakır’daydım ve konferansa denk geldiğim için sevinçliydim. Konuşmacılar arasında Malmîsanij, Amir Hassanpour, Martin van Bruinessen, Joyce Blau, Celîlê Celîl gibi Kürdoloji alanında önemli akademisyenlerin olması konferansa ilgimi daha da artırıyordu.

“Edebiyat Günleri” kapsamında Celîlê Celîl’in Kürt dili ve edebiyatı ile Kürt tarihi üzerine yaptığı iki konuşmasını dinledim. Bu konuşmalarının birinde, bir gün Diyarbakır’a gelip bu konularda konuşma yapabilmesinin ancak bir rüya olabileceksen bunun gerçekleşmesinin kendisine ne büyük mutluluk verdiğini söylediğini hatırlıyorum.

Celîlê Celîl’in “*Dîwaro Tera Dibêm, Bûkê Tu Guhdar Be!*”^(*) adıyla Kürtçe ve Türkçe basılan Kürt halk masalları derlemesini ve ağabeyi Ordîxanê Celîl ile birlikte hazırladıkları “*Destanên Kurdî-Zargotin!*”^(**) adlı Kürt destanları kitabını daha önce okumuştum. İkisinde de ciddi basım hataları hatta eksik sayfalar vardı ama bu, elimdeki çalışmaların değerini anlamama engel olmamıştı. Kürt sözlü halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesi ve korunmasının öne-

* Prof. Dr. Celîlê Celîl, *Dîwaro Tera Dibêm Bûkê Tu Guhdar Be/Duvar Sana Söylüyorum Gelinim Sen Dinle*, Pêrî Yayınları, 2000, İstanbul.

** Prof. Dr. Celîlê Celîl, Prof. Dr. Ordîxanê Celîl, *Destanên Kurdî*, Zêl Yayınları, 1994, İstanbul.

minin farkındaydım ve iki kardeşin çok önemli derlemeciler^{*)} olduğunu biliyordum ama bugünden bakınca, aslında haklarında çok da bilgi sahibi olmadığımı fark ettiğim bu iki değerli insanla Diyarbakır Edebiyat Günleri'nde ayaküstü tanışma fırsatım da oldu.

Nedret (Bilici) Abla, bir kahve molası sırasında ben ve arkadaşlarımı Celîlê Celîl'le tanıştırdı. Alışlagelmiş tanışma cümlelerinden sonra Kürt atasözleri derlediğimden söz ettim. Kendimi bildim bileli duyduğum her şeyi kaydetmiş, varlığından haberdar olduğum her kaynağa ulaşmaya çalışmışım. Epeyce atasözü biriktirdiğimi düşünüyordum. Celîl Hoca kaç atasözü derlediğimi sordu, söyledim. Kısa bir duraklamadan sonra, kendisinin otuz bin civarında atasözü derlediğini söyledi.^(**) Şaşırarak ve hayranlıkla bakakaldım. Bu müthiş bir rakamdı. Bu kadar sayıda atasözü olabileceğini hiç düşünmemiştim. O güne kadar biriktirdiklerimden söz etmek çok da anlamlı değildi artık...

Aynı konferansa, 2007 yılında vefat eden Ordîxanê Celîl de gelmişti. Onu Celîlê Celîl kadar tanıımıyordum. Çok sonra çalışmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi edinecektim. Onunla da bir kahve molasında tanıştık. Ünlü Kürt entelektüeli, akademisyeni, edebiyat ve dilbilim uzmanı Ordîxanê Celîl ile tokalaşırken, daha ne olduğunu anlayamadan bir de baktım ki nezaket ve zarafetle, “çi keçe-ke delal!..^(***)” diyerek elimi öptü. Şaşkınlıkla bakakaldım. Esprili ve samimiydi. Kendi ailesinden birine, kızına, yeğenine, kuzenine göstereceği bir sıcaklık ve samimiyetle davranıyordu.

* Sadece derlemeci değil elbette... Kitaptaki yazılarda ayrıntılı bir şekilde söz edildiği üzere, Celîlê Celîl aynı zamanda tarihçidir, Ordîxanê Celîl ise edebiyatçı, dilbilimci.

** Daha sonra, kitaba dair yazışmalarımızda, atasözleriyle ilgili konuşmamızı Celîlê Celîl hocaya hatırlattığımda, şu anda elinde kırk bin kadar atasözü olduğunu ve tümünü yayımlamayı planladığını ifade etti. Ayrıca, 1991 yılında, sekiz bin atasözünden oluşan bir kitap yayımladığını, bu kitabın daha sonra Viyana'da Latin harfleriyle de basıldığını söyledi (21 Aralık 2015 tarihli ilet).

*** Ne güzel bir kız!..

2010 yılı bahar aylarında, Diyarbakır’da olduğum bir dönemde, birkaç arkadaş, Kürt kadın dengbêjlerden klasik Kürt şarkıları dinliyorduk. Arkadaşlardan biri, Celîlê Celîl’in kaleme aldığı ve elinizdeki bu kitapta ilk sırada yer alan yazıdan bir anekdot aktardı ve bu dengbêjleri bugün dinleyebiliyor olmamızın ne büyük emeklerle gerçekleştiğinden; 1950’lerde, dengbêjlerin, sesi güzel Kürt kızlarının Erivan’ın Kürt köylerinden radyoya ne zorluklarla getirildiğinden, söyledikleri şarkıların ne kadar zor koşullarda kaydedildiğinden söz etti. Yazıyı okumamızı tavsiye etti. Kısa süre içinde okuma fırsatım olmadı...

2010’un sonbaharıydı. Beni birçok şekilde epey zorlayan bir çeviri sürecinden yeni çıkmıştım. Bana iyi geleceğini düşündüğüm yazılar/kitaplar okumanın, bu yorgunluğu üzerimden atmanın tam zamanıydı. Arkadaşımın söz ettiği yazıyı hatırladım, buldum ve soluksuz okudum. Erivan Radyosunda Kürtçe yayınların nasıl başladığından, bu alanda verilen emeklerden, yaşanan zorluklardan söz eden bu yazının samimiyetinden çok etkilendim. “Herkes okumalı, bu yazıdan herkes haberdar olmalı” diye düşündüğümü hatırlıyorum. O kadar çok arkadaşıma, dostuma anlatıyordum ki Kürtçe bilmeyenler yazıyı çevirmemi istiyorlardı ve bu, “yazıyı herkes okumalı” isteğimle örtüşüyordu.

Nice sonra çevirmeye başladım. Sözlüklere rağmen anlamadığım kelimeler vardı, bir de Rusça ve Ermeniceden gelenler... Sorabileceğim herkese soruyordum. Buna rağmen bazı yerler muğlaklığını koruyordu. Hem anlamadıklarımı sormak hem de yazının çevirisini yayımlama izni almak için Celîlê Celîl ile irtibat kurmalıydım. Elektronik posta adresini buldum ve kendisine yazdım. Çok uzun zaman cevap alamadım. Adresinin doğru olup olmadığını onu tanıyanlar üzerinden teyit etmeye çalışıyordum; adres doğru gibiydi ama cevap yoktu.

2012 Mayıs ayında, İstanbul’da, İsmail Beşikci Vakfı’nın açılış töreninde gördüm kendisini. Tören sonrası kendisiyle görüşebileceğimi düşünüyordum. Etrafı hep doluydu. Kendisine ulaşmak için

daha önceki bütün çabalarımaya rağmen, araya girip kendisiyle konuşma girişkenliğini göster(e)medim.

Aylar sonra, kendisine ulaşma çabalarımdayan haberdar olmuştu. Yine bir vesileyle İstanbul’da olduğu bir zamanda kendisiyle diyalog kurmayı başardım; çevirdiğim yazısını gönderip, vakti olursa anlamadığım kısımları açıklamasını rica ettim. 2014 Martından itibaren hem çevirdiğim yazısı üzerine hem de birçok başka konu ve yazı üzerine internetten sık sık yazıştık.

Çok etkilendiğim bir yazıyı çevirme girişimi, elinizdeki kitabın ilk adımı oldu; ilk başlarda bir dergide yayımlatmayı düşünüyordum ama çeviriyle birlikte Erivan radyosu, Casimê Celîl ve ailesi üzerine okumalarım arttı ve benzer içerikte birkaç yazıdan bir kitap oluşturulabileceği fikri gelişmeye başladı. Okudukça, kitaba dahil edebileceğimi düşündüğüm çeşitli makalelerle, o döneme ilişkin anılarla/anlatılarla karşılaştım. Yazılar arasında seçim yapmak zorlaşmaya başladı; dönemi yaşayanların anı ve gözlemlerini, tanıklıklarını içeren yazıları önemsedim ve önceledim. Bu süreçte, çoğu zaman iç içe geçen iki nokta ön plana çıktı: Erivan Kürt radyosunun kuruluş yılları ve Celîller ailesi. Birinden söz etmeden diğersini anlatmanın pek de mümkün olmadığını gördüm. Ve böylece aile üyelerinin anlatıları kitaptaki yerlerini almış oldu. Bütün yazılarda görüleceği gibi, baba Casimê Celîl’in gerek radyo çalışmalarındaki yeri gerek dönemin Kürt entelektüel hayatındaki ağırlığı ve rolü ve gerekse, sonradan her biri kendi alanında uzman kişiler haline gelen çocukları üzerindeki etkisi nedeniyle, bir başkasının kaleminden onu anlatan bir yazının gerekli olduğunu düşündüm. Bunun için de, tanınmış bir tarihçi, yazar, çevirmen ve gazeteci olan Wezîrê Eşo’nun Casimê Celîl’in yüzüncü doğum yıldönümü vesilesiyle yazmış olduğu yazıyı kitaba dahil etmeyi uygun buldum. Casimê Celîl’in en büyük çocuğu Ordîxanê Celîl’in 2007 yılında

vefatından sonra, onun hakkında yazılmış bir yazının da kitaba dahil edilmesinin yararlı olacağını düşünerek Uluslararası Basın Konseyi üyesi Prîskê Mihoyî'nin yazısını kitaba aldım. Son olarak, okumalarım ve Celîlê Celîl ile yazışmalarım sırasında zihnimde beliren soruları sorduğum bir söyleşinin kitapta yer almasının, diğer yazılarda anlatılanların bugünle ilişkilendirilmesi bakımından gerekli olduğu sonucuna vardım. Çok daha fazla sorum olmasına rağmen Celîlê Celîl'e onbeş soru sordum; Celîl Hoca sorularıma yazılı olarak cevap verdi. Böylece söyleşi kitabın yedinci yazısı oldu. Son söz olarak İsmail Beşikci hocam “‘Erivan Radyosunda Kürt Sesi’ Üzerine Bir-İki Not”u yazdı.

İlk yazı, baştan beri sözünü ettiğim, Celîlê Celîl'in *Erivan Kürt Radyosu ve Temellerinin Atılması* başlıklı yazısı. İkinci yazı, Ordîxanê Celîl'in anılarını kaleme aldığı yazı. Her iki yazıda da radyonun kuruluş koşullarına ve Celîl ailesinin tarihine ilişkin detaylı anlatımlar var. Müzikolog Cemîla Celîl'in Erivan Kürt radyosunun müzik bölümünde 35 yıl boyunca yaptığı çalışmaları, köy köy gezerek nasıl Kürtçe şarkı ve ezgiler derlediğini, Kürt müziğinin ve danslarının özelliklerini ayrıntılı bir şekilde anlattığı yazısı üçüncü sırada yer alıyor. Kardeşlerin en küçüğü Zîna Celîl'in, radyonun kuruluş yıllarında yedi-sekiz yaşlarında bir çocuk olarak radyo çalışmalarına ve evlerinde yapılan provalara ilişkin gözlem ve duygularından, ablası Cemîle ile birlikte Kürt köylerine yaptıkları gezilerden ve *Mûzik Postası* programından söz ettiği ve bu kitap için yazılan çok değerli yazısı dördüncü sırada yer alıyor. Hemen ardından, yukarıda kısaca sözü edilen Wezîrê Eşo ve Prîskê Mihoyî'nin yazıları ve Celîlê Celîl söyleşisi geliyor. En sonda ise İsmail Beşikci hocamın değerli yazısı yer alıyor.

Bireysel tarih, yaşanan dönemin gerçeklikleri ve ruhu hakkında kimi zaman akademik, bilimsel çalışmalardan çok daha etkileyici bir resim sunar, çok daha gerçek ve derinlikli bir anlama yetisi

kazandırır. Kitapta yer alan yazılar bir bütün olarak, eski Sovyetler Birliği'nin Ermenistan Cumhuriyeti'nde, Erivan Radyosunda Kürtçe yayının başladığı yıllara dair, yüzyılın başında yaşanan göçlere, savaflara, kırımlara dair çok şey anlatıyor. Osmanlı'nın zulmünden kaçan Êzidîlerin ve Müslüman Kürtlerin, Ermenistan'a yerleştikten sonraki yaşamlarında kendi kültürlerini nasıl ve ne koşullarda koruyup geliştirebildiklerini görüyoruz. Bu, kuşkusuz dönemin Sovyet yönetiminin azınlıklara yönelik merkezi politikalarıyla da yakından ilişkilidir. Sovyetler Birliği, *kendi özerk devletlerinin dışında yaşayan azınlıklar* (örneğin Ermenistan'da yaşayan Gürcüler, Gürcistan'da yaşayan Ermeniler); *diğer milletlere mensup azınlıklar* (Sovyet cumhuriyetleri dışında devletleri olan azınlıklar, örneğin Almanlar); ve *hem devleti olmayan hem de Sovyetlerde toprakları olmayan azınlıklar*^{*} olmak üzere azınlıkları üç kategoride ele alıyordu. Kürtler üçüncü kategoriye giriyordu ve bu temelde dillerinin, kültürlerinin korunmasını destekleyen, teşvik eden bir Sovyet politikası söz konusuydu. Kürt dilinde eğitim materyalleri ve kitap, gazete yayımlamak, merkezi radyo yayınlarına bağlı olarak yayın yapan Erivan radyosunda diğer dillerin^{**} yanı sıra Kürtçe radyo yayınına olanak sağlamak, Sovyetlerin bu azınlık yaklaşımının da bir sonucu idi. Ayrıca soğuk savaş yıllarında radyo, devletlerin propaganda aracı olarak ciddiylet üzerinde durdukları ve önemsedikleri bir kitle iletişim aracıydı. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Sovyetler Birliği, İran, Irak, Mısır, Lübnan gibi ülkelerde gerek dönemin yönetimlerince gerek ABD, İngiltere gibi devletler eliyle çeşitli dillerde yayın yapan radyolar kurulmuştur. Örneğin *Şark el-Edna* (Yakın Doğu Arap Radyo İstasyonu) İngiltere'nin kurduğu ve 1943-45 yıllarında başka dillerin yanı sıra

* Ali Ağcaoğlu, *Ortadoğu'da Kürtçe Radyo Yayınları: Erivan Radyosu Örneği (1955-1990)*, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 59-60.

** Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce, Rusya'nın Sesi Radyosu'na bağlı radyolarda yüzden fazla dilde yayın yapılıyordu.

Kürtçenin Sorani lehçesinde de yayın yapmış bir radyodur^(*). Bağdat, Tahran, Senendec, Kahire radyolarında Kürtçe yayınların, Erivan'da Kürtçe radyo yayınlarının başlaması aynı döneme denk gelmektedir.

Erivan radyosu, geniş bir alanda dinlenebiliyor olması nedeniyle Kürtlerin belki de en çok dinlediği ve etkilendiği radyo olmuştur. Dili yasaklı bir halkın bu dili radyoda duyması, kendi kültürüne ait şarkılara, ezgilere, şiirlere, masallara, destanlara, atasözlerine, bilimcelelere radyo aracılığıyla erişmesi, kendi toplumu ve dünya ile ilgili haberleri radyodan dinlemesi elbette çok etkili olmuştur. Dilin hızla kaybolup gitmesinin engellenmesinde, dilsel asimilasyonun etkilerinin kırılmasında ve/veya geciktirilmesinde, ulusal bilincin ve birlik duygusunun gelişmesinde bu yayınların önemli bir rolü olmuştur. Belli bir yaşın üstündeki hemen her Kürdün radyoya dair bir anısının olması bundandır^(**).

Erivan radyosu, savaşlar ve katliamlarla yerinden yurdundan edilmiş halkları ortak bir özlem ve hasretle, arkadaşlık ve dostluk duyguları etrafında bir araya getirmiştir. Aynı topraklarda barış

* Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985*, Avesta, 2005, İstanbul, s. 436, 438.

** Benim için de, Diyarbakır'da geçen çocukluğumda, az da olsa hatırladığım bir yeri var Erivan radyosunun... Yayın saatinin, dillendirilmeyen bir telaşla beklendiğini, herkesin işini gücünü bu saate göre ayarladığını, çoğu akrabamız olan komşularla birlikte nenem, annem, ben ve kardeşimin ve diğer çocukların akşam üzerleri radyonun etrafında toplandığımızı hatırlıyorum. Sadece müzik yayını yapıyormuş gibi kalmış aklımda. Büyüklerimizin, hasretini çektikleri, sadece onlara ait bir zamandan/mekandan gelen sesleri, sözleri dinledikleri bir özel zaman olduğunu biz çocuklar hissederdik. Hal ve hareketlerinden, bakışlarından sessiz olmamız gerektiğini de... Hafızam, sonraki yıllara ait bir görüntüyle birleştiriyor olabilir ama sanki radyonun üzerinde kare şeklinde küçük bir dantel vardı ve Erivan radyosu yayınlarını dinlerken nenemin eli hep o dantelin üzerinde olurdu gibi kalmış aklımda. Anneme ve babama radyo ile ilgili ne hatırladıklarını sordum. Babam, çocukluğunda, Erivan radyosunun Kürtçe yayın saatinde köydeki tek radyonun evlerden birinin damına konup sesinin sonuna kadar açıldığını, böylece bütün köy halkının yayını dinleyebilmesinin sağlandığını; annem, en çok Eyşe Şan ile Mihemed Arif Cizrawî'nin şarkılarının çalındığını hatırladığını söyledi.

içinde bir arada yaşamış, zulümden ve katliamdan kaçan Kürtler ve Ermeniler arasında güçlü dayanışma bağları yaratmıştır.

Ortadoğu'nun çeşitli ülkelerinden ve Sovyetler Birliğinden yayın yapan radyoların açılmasına izin veren/olanak tanıyan/teşvik eden devletlerin politik kaygı ve hesapları ne olursa olsun, Erivan radyosunun, Kürt halkını ortak duygularda birleştirme gücü yaratığına kuşku yoktur.

Erivan radyosu çalışmaları kapsamında paha biçilmez değerde bir Kürt müziği arşivi oluşmuştur. Bugün belki de çoğunu unutmuş olacağımız, geleneksel Kürt halk müziğine ait nice şarkı ve ezgi, o yıllarda halen canlılığını koruyan dengbêjlik geleneğinin usta dengbêjlerince seslendirilmiş ve radyoda kayıt altına alınmış, arşivlenmiştir.

O dönemde kayıt ve arşiv çalışmalarına önem verildiği için bugün Sûsika Simo, Belga Qado, Gulizera Etar, Zadîna Şakir, Meyrem Xan, Fatma Îsa, Eyşe Şan, Aslîka Qadir ve daha nice kadın dengbêjin yanı sıra Karapetê Xaço, Efoyê Esed, Egîtê Têcir, Aramê Tîgran, Ahmedê Mirazî, Şibliyê Çaçan, Şamilê Beko gibi pek çok dengbêj ve müzisyeni dinleyebiliyoruz.

Özel isimler de dahil olmak üzere, yazılardaki bütün Kürtçe kelimeler Kürt dili kurallarına uygun olarak yazılmıştır. Bu bakımdan kelime telaffuzlarında (î)'nin Türkçe (i) karşılığı; (î)'nin ise Türkçe (ı) sesinin normalden daha kısa söylenişi olduğunu; aynı şekilde (û)'nun Türkçe (u) sesinin karşılığı, (u)'nun ise Türkçedeki u ile ü arasında ve kısa bir sese karşılık geldiğini; (ê) sesini tarif etmek zor olsa da, bükümlü bir (e) olduğunu belirtmekte yarar var.

Êzidî kelimesi, Kürtlerin söyleyişine ve dilin fonetiğine uygun olarak bu şekilde yazılmıştır.

Yazılarda “govend”, “xerîbok”, “fîq” gibi Kürtçe biçimleri korunan kelimeler italik olarak yazılmış; anlamları çoğu kez bir

dipnotla açıklanmış, kimi zaman da parantez içinde Türkçesine yer verilmiştir.

Metinlerde geçen Ermenice kelimeler, yazarın yazdığı biçimiyle korunmuştur. Örneğin Haçatur Abovyan yerine, yazarın yazdığı biçim olan Xaçatur Abovyan tercih edilmiştir.

Celilê Celîl'in kaleme aldığı, kitabın birinci yazısında, radyoya ilişkin anılarını anlatan kişilere ait ifadelerde yer yer devrik ve/veya tekrarlanan cümlelerin varlığı, bu kişilerin anlatılarının ses kaydı çözümlemesi olmasından kaynaklanmaktadır.

Okur, aynı aileden kişilerin aynı dönemleri anlatmasından dolayı, yer yer aynı konulardan söz edildiğini görecektir. Yazıların her biri, kendine özgü yanlarıyla vazgeçilmez olunca bundan kaçınmak mümkün olmadı.

Celilê Celîl ile iletişim kurmayı başardığım 2014 yılı başlarından 2015 sonuna kadar, kitapla ilgili bütün düşüncelerimi kendisiyle paylaştım, sorular sordum. Mahcup olacağım ölçüde sabırla, özenle, dostlukla bana her şekilde cevap verdi. Bu kitap için çok emek verdi, sonu gelmez sorularıma yüreğiyle verdiği ayrıntılı cevaplar için çok zaman ayırdı. Celilê Celîl hoca, bu kitapta yer alan bütün fotoğrafları kendi arşivinden gönderdi. Ne kadar teşekkür etsem azdır.

Kitabın her aşamasında, folklora büyük ilgi ve sevgisi olan babamın fikir ve önerilerini aldım; bütün yazıları, son halini alıncaya kadar büyük bir özen ve dikkatle okudu, eleştirdi, yorumladı; dile, anlatıma ve söyleyişe dair çok değerli katkılarda bulundu. Sonsuz bir Kürt dili hazinesi annem, sadece sorularıma cevap vermekle kalmadı, en iyi çalışma koşullarına sahip olmamı da sağladı. İsmail Beşikci hocam, "*Erivan Radyosu'nda Kürt Sesi' Üzerine Bir-İki Not*" başlıklı yazısıyla kitaba ayrı bir değer kattı; kitabın hazırlık sürecinde okuduğum ve/veya çevirdiğim yazılara ilişkin anlatımlarımı ilgiyle ve merakla dinledi; çevirisini tamamladığım

her yazıyı heyecanla okudu. Eso Toper, Türkçe metinlerde fark etmediğim detayları görmemde; Aslı Özen, müzik terimlerini anlamamda ve çevirmemde bana çok yardımcı oldu. Hepsine çok teşekkür ederim.

Kitabın elimden çıkıp yayınevinin yolunu tutması hiç kolay olmadı. Hep bir şeylerin eksik olduğu duygusuyla erteledim, geciktirdim. Eksiklerinin yeni çalışmalarla tamamlanacağını umuyorum.

Zeri İnanç

Ocak 2016

ERİVAN KÜRT RADYOSU VE TEMELLERİNİN ATILMASI(*)

Erivan'da Kürtçe Radyonun 50. Yılı Anısına

Celîlê Celîl

Zamanın, yılların geçip gideceğine ve yeni yüzyılın başında Kürtçe radyonun ve bu radyonun ulusal duyguların uyanışındaki tarihsel rolünün, Kürt aydınının dilinde bu denli geniş çaplı ve güçlü bir şekilde yer edineceğine 15-20 yıl önce inanamazdım. Sadece aydınlar arasında değil, günlük hayatın içinde de bu denli sevgiyle varlığını sürdüreceğine ve kulağıma sık sık radyoyla ilgili hikâyeler çalınacağına da inanamazdım.

Etno-dilsel araştırmalar yapmak ve materyal toplamak amacıyla Kürdistan bölgelerine, İran'a, Irak'a, Türkiye ve Suriye'ye yaptığım birçok gezi sırasında sevgi dolu birçok Kürt'le karşılaşmıştım. Erivan adını duyar duymaz yüzleri gülüyor ve Kürtçe radyo üzerine çok samimi sohbetler başlıyordu.

Bu kış, 2005'in Şubat ayında Amed'de idim. Bir ay içinde çok sayıda sevgi dolu, ünlü ve misafirperver Kürde rastladım. Bu kişilerden birinin (o anda not almadığım için ve adını unutmuş olduğum için beni bağışlasın) söyledikleri çok ilgimi çekti. Bu kişi bana babasının hikayesini anlattı:

"Babamın bir atı vardı, atı onun için çok değerliydi. Zengin değildik ama babam atı olmadan yapamazdı. 50'li yıllarda Kürtçe

* Bu yazı BÎR Dergisi'nin 3. (BÎR, Kovara Lêgerîn û Lêkolînê /Araştırma-İnceleme Dergisi, Hejmar/Sayı: 3, Payîz 2005) ve 4.(BÎR, Kovara Lêgerîn û Lêkolînê /Araştırma-İnceleme Dergisi, Hejmar/Sayı: 4, Zivistan-Bihar 2006) sayılarında iki bölüm halinde yayımlanmıştır. Ayrıca bkz.: <http://www.kovarabir.com/2010/05/prof-celile-celil-rad-yoya-kurdi-li-yerevane-u-bingehdanina-we/>

radio yayını başladığında, çok az insanın radyosu vardı; radyosu olanlar da evlerinde gizlice Erivan Kürtlerini dinliyorlardı. Bir gün babam şehirden eve atı olmadan, yaya döndü. Keyfi yerindeydi. Atını satmış, evinde, kimseye minnet etmeden her gün Kürtçe müzik ve haber dinleyebilmek için bir radyo satın almıştı.”

Erivan radyosu konusunda, insanların başından geçen çok hikâye duymuştum ama hiçbirisi bu at hikâyesi kadar duygularımı derinden etkilememişti.

At, Kürt erkeği için sadece murat değil, eve hizmet eden değil, her Kürt ve yiğit erkeğin başarısının ve başının dik olduğunun göstergesi olmuştur. Bu kişi radyo için atından vazgeçmişse, bu, onun için, mazlum ve yiğit halkımız için radyonun ne kadar önemli ve gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu olay beni, radyonun kuruluş tarihi ve radyo çalışmalarının başlaması konusunda yazmaya mecbur kıldı. Hayatımın bir parçası olan, geçip gitmiş o günler ve yıllar, ve radyo ile ilgili yaşanan olaylar henüz belleğimde canlı ve net iken, bunları kağıda dökme gereği duydum.

O yıllar ve yaşananlar hayatımın bir parçasıydı diyorum çünkü Kürtçe radyo yayını başladığında, Kürtçe yayınların hazırlanması ve radyonun temellerinin atılması sorumluluğunu babam Casimê Celil’e verdiler. Aile üyelerimizin katılımı olmadan, onların haberi olmadan günlük radyo yayını yapılması söz konusu değildi.

1955’in başlarıydı. O dönemde ağabeyim Ordîxan, Erivan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde üçüncü sınıfta okuyordu. Ben de aynı üniversitenin tarih bölümünde birinci sınıftaydım. Kız kardeşim Cemîle müzik okulunda öğrenciydi. Küçük kız kardeşim Zînê ise sekiz yaşındaydı, okula yeni başlamıştı. Demek ki dört çocuktan üçümüz, bu olayın önemini farkına varıp bununla heyecan duyabilecek yaşlardaydık.

Erivan radyosunda Kürtçe yayın, resmi olarak 1955'in Ocak ayında başladı. Bu yayınlardan önce, doğrudan değilse bile yayının başlamasına ilişkin çalışmalarla ilişkili ve hatırlanmaya değer bazı olaylar var.

Birinci Olay: Stalin'in ölümünden sonra, 1953 baharında Sovyet Cumhuriyetlerinde demokrasinin ve konuşma özgürlüğünün serin rüzgârları esmeye başladı. Sovyetlerde yıllarca hüküm sürmüş olan karanlık ve ürkütücü sessizlik kırıldı. Komünist Partisi'nin yeni başkanı Nikita Kruşçev, Sovyet halklarının yaşamında önemli değişimler başlattı. Söz konusu değişimler arasında, önemli bir sorun olagelmış, Stalin ve müttefiklerinin küçük nüfuslu halkların haklarıyla ilgili yanlış uygulamalarının terk edilmesi de vardı. Bu halklar arasında Sovyet Kürtleri de vardı. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'daki bir kısım Kürtlerin sürgün edilmesiyle birlikte, Kürtlerin tamamının Kürt diliyle okuma ve yazma hakları sıfıra inmişti.

İnsanların düşünceleri üzerindeki baskıların ortaya konması ve eleştirilmesi, yazarların kendi dillerinde yazma hakları, bütün bu sorunlar toplantı ve konferanslarda tartışılıyordu. Bu çerçevede gelişen asıl büyük olay, 20. Komünist Parti toplantısının ardından, Moskova'da Sovyet Yazarları II. Genel Kongresi'nin yapılmasıydı.

Konferansa üye olmak ve katılmak için eski Sovyetler Birliği'nin bütün cumhuriyetlerinden ve bölgelerinden halklar arasından temsilciler seçilmekteydi. Ermeni yazarlar delegasyonu içinde yer almak üzere, Kürt aydınları arasından Kürt edebiyatını temsilen de Casimê Celîl seçilmişti. Delegeler 1954'te, trenle Moskova'ya doğru yola çıktılar. Yola çıkmadan bir iki hafta önce babamın kalbi aniden ona ihanet eder oldu. Doktor, sağlığının Moskova'ya gidecek kadar iyi olacağı garantisi veremiyordu. Babam iki ayağını bir pabuca sokup sert bir şekilde "Hayır, ne olursa olsun gideceğim. Bu konferansta Kürtlerden, Kürt edebiyatını temsil eden bir kişi olmalı" dedi. Ve gitti. Kendisine yardımcı olması için de rehber olarak Ordîxan'ı beraberinde götürdü.

Konferans çok coşkulu geçmişti. Hedefine ulaşan ve epey de ses getiren konferansa dünya yazarlarından tanınmış birçok yazar katılmıştı.

On gün sonra delegeler kendi memleketlerine döndüler. Ermeni delegasyonu da memnun ve yeni bir çalışma şevkiyle Erivan'a döndü. Herkes evine, eşine dostuna Moskova'dan hediyeler getirmişti. Babam ise büyük ve ağır bir yükü çıkagelmişti. Bu bakımdan Ordîxan'ın onunla gitmesi iyi olmuştu. Babam, konferans katılımcıları için açılan özel mağazadan eve "Mir" (Barış) adında büyük bir radyo almıştı. Radyolar o dönemde bugünkü gibi küçük ve telsiz değillerdi, bataryaları yoktu. "Mir"ın ağırlığı 15 kilo, uzunluğu 70 cm. idi. Yarım metre kadar da yüksekti. Ordîxan bu ağır ve biçimsiz aleti sağ selamet eve ulaştırmayı başarmıştı.

"Mir" babamın eğlencesiydi; etrafımızdaki bütün devletlerden, Arap ülkelerinden, Türkiye, İran ve Irak'tan yapılan yayınları çekiyordu radyo. Türklerin bir yayını vardı, o daha çok bu yayın üzerinde duruyordu. Aklımda kaldığı kadarıyla Erzurum'dan yapılan bir yayındı. Çoğu zaman o radyo dalgası üzerinden Kürt müziği dinliyordu. Kürt ezgileri olduğu için ve bu ezgileri çocukluğunda duymuş olduğu için bu müzikler babamın çok hoşuna gidiyordu; kendisi de eşlik ediyordu, şarkıların isimlerini söylüyordu; "bu bizim Zilfanî'dir, bu Kinê'dir, bu Domam'dır..." diyordu. Sonra da öfkeleniyordu; üzerinde radyonun durduğu masaya elini vuruyor, yerinden zıplıyor, evin içinde bir-iki adım gidip geliyor sonra yeniden gelip "Mir"ın önüne oturuyor ve bu şarkıları dinliyordu. Ezgiler ve şarkılar Kürtlerindi ama sözler Türkçe idi. Babamın öfkesinin nedeni buydu.

İkinci Olay: Babamın eski bir dostu vardı, Ahmedê Mirazî. Birbirlerini çok severlerdi. Ahmedê Mirazî'nin kişiliği üzerinde biraz durmam gerekiyor. Bu güzel insanın adı okurlara artık tanıdık da geliyor olabilir. Kendisi, Latin harfleriyle de basılmış olan "*Bîranînên Min-Anılarım*" kitabının yazarıdır.⁽¹⁾ Ahmedê Mirazî

¹ Bu metnin bir de hikâyesi var: Kürt yazarları toplantısında, bu kitap hakkında aşırı

(Ahmedê Şewêş de deniyordu), eğitim görmüş bir insandı. Bolşeviklerin iktidara gelmesinden önce büyük Êzidî aşireti “Zuquriya”nın lideri ünlü Cangîr Axa’nın katibi ve dengbêji idi.⁽²⁾ Aşiretin Ermenistan’a göç etmesiyle o da muhacir oldu. Ahmedê Mirazî ilk yıllarda Tiflis’te oturuyordu ve Tiflis Êzidîleri arasında okumayı yaygınlaştırmak için gösterdiği çaba dikkate değerdi. 30’lu yıllarda Sovyet yönetiminin düşmanları olarak suçlanan birkaç Kürt aydınıyla birlikte o da bir süre hapiste kaldı. Suçu, Zuquriya aşireti lideri Cangîr Ağa’nın dengbêji ve katibi olmaktı. Mahkemede, zindana atılan Kürt aydınlarına yönelik suçlamaların mesnetsizliği konusunda babamın tanık olarak yaptığı konuşma hâkimleri etkilemiş. Sonraları, 1982’de, babamın 75. yaşına saygı çerçevesinde gerçekleştirilen bir toplantıda yaptığı konuşmasında Heciyê Cindî, babamın mahkemedeki korkusuz tavrı ve yiğitliğinden yüksek sesle söz etti.⁽³⁾ Mahkemede Ahmedê Mirazî’ye şahitlik yapmaları için getirilen bazı kişiler –onlar Ahmedê Mirazî için ne diyebilirlerdi ki- korkudan bir kenara çekilmiş ve çok iyi tanıdıkları halde “biz onu tanımıyoruz” demişler. Babam, Ahmedê Mirazî hakkında iyi konuşmuş ve Sovyet devleti açısından güvenilir bir kişi olduğunu ortaya koymuş. Ahmedê Mirazî, daha sonra, ben üniversiteyi bitirmek üzereyken, birkaç kez köydeki evinde beni misafir etmiş ve bu olayları bana anlatmıştı. Mahkeme onu ve diğer tutuklu Kürtleri serbest bıraktığında, Ahmedê Mirazî “kim bu adam, kimin oğlu, hangi köyden?” diye babamı sormuş, sonra babama yaklaşmış ve onu alnından öpmüş ve “sütün sana helal olsun!” demiş. Babamla Ahmedê Mirazî’nin dostluğu o dönemde başlamış. Babamın resmini yatağının yanı başında, duvara asmış

ve temelsiz bazı eleştirilerde bulunan birkaç aydınımızın isteği üzerine, Ahmedê Mirazî bu kitabı, gerekli düzeltmelerin yapılarak basıma hazır hale getirilmesi için bazı arkadaşlara vermişti. Bu arkadaşlar da uzun ağızlı, keskin makaslarıyla metni epeyce kısaltmışlar ve asıl metinden geriye küçük bir parça bırakmışlardı.

² Zuquriya aşireti, I. Dünya Savaşı döneminde, Van Gölü’nün üst kısımlarında yaşayan bir aşiretti.

³ O zaman onu da sebepsiz yere tutuklamışlardı.

olduğunu hatırlıyorum. Bu dostluk Ahmedê Mirazî'nin vakitsiz ölümüne dek sürdü.

Babam, Ermeni edebiyatı ve sanatı müzesinde, Ermeni sanatçıların seslerinin arşiv için kaydedildiği, eski seslerin ise yeni bir teknikle yeniden canlandırıldığı bir laboratuvar olduğunu duymuş ve müzeye gidip kendini tanıtmış. Burada, insan sesini mikrofondan plaklara, özellikle yumuşak plastikten yapılan plaklara alan bir cihazın olması dikkatini çekmiş. Babam bir gün Ahmedê Mirazî'nin köyüne gitti ve onu alıp eve geldi.⁽⁴⁾

Ahmedê Mirazî iki üç gün misafirimiz oldu. Birkaç gün üst üste, ikisi birlikte, iki üç saat o laboratuara gittiler ve Ahmedê Mirazî'nin sesini o plastik plaklara yazdırdılar. Bu yiğit insanın sesini bugün bile duyduğumda ve eski ezgilerin bütün özelliklerini barındıran, ustaca söylediği şarkılar her kulağıma çalındığında şaşırtıp kalıyorum. Kürt şarkılarını bu heyecanla söyleyen çok az dengbêj kaldı. Bu plaklar bizim evde, babamın arşivinde halen korunmaktadır.

Üçüncü Olay: Bir olay üzerinde daha durmalıyım. Kısa bir süre sonra Kürtçe haber yayınına başlanacağı için bu olayın, radyo çalışmalarının başlangıcında önemli bir yeri oldu.

Savaş döneminde ve takip eden yıllarda Komünist Partisi'nin entelektüel alandaki siyaseti, partinin ve devletin güttüğü siyasetin halk arasında aktif propagandasının aydın ve bilgili kişilerin eliyle yapılmasıydı. Bu amaçla, birçok insan sistematik olarak köylere, yaylalara gidiyor ve çeşitli konularda propaganda konuşmaları yapıyordu. "Bilimsel" adı altında özel bir merkez kurmuşlardı; bu merkeze üye aydınlar, bilgili kişiler çalışmalarını bu çatı altında programlı bir şekilde yürütüyorlardı. Partinin siyasi çalışmalarını partinin özel propagandacıları yürütüyordu ama Sovyet ulus toplu-

⁴ Evimiz müzeden uzak değildi. Müze Lenin Meydanı'na yakındı. Şimdi buraya "Özgürlük Meydanı" deniyor. Bu müze halen yerinde duruyor.

luklarını güçlendirme, halkların kardeşliğini güçlendirme amaçlı propagandayı bu “Bilimsel” Cemiyet yürütüyordu. “Bilimsel”in üyelerinden biri de babamdı. Savaş sonrası yıllarda, babamın bu cemiyet bünyesindeki çalışmaları yoğunlaştı. Konuşmalarının içeriği, Kürtlerin tarihi, Ermenilerle Kürtlerin dostluğu meselesi, Kürt aydınlarının çalışmaları idi. Babamın sevdiği konulardan biri de 19. yüzyıl başlarında yaşamış Ermeni aydını Xaçatur Abovyan üzerine konuşmaktı. Abovyan, hem Kürtler için hem de Ermeniler ve Ruslar için saygın bir isimdi. Xaçatur Abovyan, yeni Ermeni dilinin, “Aşxarabar” dilinin temellerini atan kişi oldu.⁵ Ermenistan’daki yaşamında ve entelektüel çalışmalarında Kürtlerle kurmuş olduğu dostça ilişkiler nedeniyle, Abovyan, Kürtlerin de sevdiği bir isimdi. Kürt halkı, Abovyan’ın babasının, amcasının dostlarıydı. Abovyan’ın Kürtlere olan sevgisi yazılarında da görülüyordu; Êzidî Kürtler ve Kürt halkı üzerine yazılmış iki değerli makalenin yazarı idi. Müslüman ve Êzidî Kürtleri yakından tanıyor olması ona, araştırmalarını asli kaynaklara dayanarak yapması için iyi bir olanak sağlıyordu. Kürtlerin karakterini, misafirperverliğini, dostluk ilişkisindeki yiğitliği ve dürüstlüğünü, yazılarında, dikkat çekici örneklerle tespit ediyor, gözler önüne seriyor, açıklıyor ve somutlaştırıyordu. Xaçatur Abovyan’ın yaşamı ve çalışmaları hakkında, Kürtler üzerine yazdığı yazıları hakkında konuşmak, babamın çok sevdiği bir konuydu.

Babam Kürt köylerini gezerken bu konu üzerinde özellikle dururdu. Elegez Dağı eteklerindeki köylere yaptığı yolculuklar, yaylalara yakın ve sırf Êzidî Kürtlerin yaşadığı Sîçanlû ve Baysız köylerine yaptığı yolculuklar onun için en güzel şeydi. Her iki köyün sakinleri aynı aşiretten, Hesinya aşiretinden olduklarından ve akrabalık ilişkileri evliliklerle sürdürüldüğünden iki köy arasında vadi olması, köyler arasında sıkı ilişkiler kurulmasını engelleyememişti.

⁵ Abovyan, Estonya’da Dorpat’ta Almanca eğitim görmüş, çalışkanlığı ve becerisiyle, ileri görüşlülüğüyle birçok profesörün sevdiği bir kişiydi. Abovyan Ermenistan’a döndükten sonra sürdürdüğü çalışmalarıyla bu yolda yürümeye devam etti ve olgun ve katıksız bir demokrat olduğunu kanıtladı.

Abovyan'ın tarihi romanı "*Ermenistan'ın Yaraları*", özünde Ermeni toplumunun ilerleme programını ele alıyordu. Abovyan, Ermenilerin, Türk ve Fars boyunduruğundan kurtulmasının, Ruslarla dost olmasına bağlı olduğuna inanıyordu. Bu, birçok Ermeni düşünür ve aydın tarafından benimsenmiş bir görüştü. Bu nedenle de Xaçatur Abovyan Rusya'da, ilerici Rus aydın çevrelerinde oldukça değerli bir isimdi.

1954'te babam Sîçanlû'ya gitti. Orada önde gelen, aydın konumunda iki kişi vardı. Bunlardan biri, köy okulunun müdürü Taharê Emer, diğeri de köy kulübü başkanı Egîtê Têcir idi. Bu iki kişinin ortak işi, eğitim hizmeti vermek ve köy halkını aydınlatmaktı.

Sîçanlû, köyün eski adıydı, yeni adı Avtune idi. Bu isimle ilgili komik bir hikâye var: Kürt köylerine verilmiş yabancı isimler değiştirilirken, yeni isimlerin Kürtçe olmasına karar verilmişti. Aşağı kısımda, ovaya doğru, Elegez eteklerinde bir Êzidî köyü vardı, bu köyün adı "Kelecut" idi. Susuz bir köydü, çoraktı. Bu köy halkı yaylalara erken çıkar, sonbaharda da köylerine geç dönerdi. Köy isimlerinin değiştirilmesi kararı uyarınca, Kelecut isminin, köyde su olmadığı için "Su Yok-Susuz" anlamına gelen Avtune, Sîçanlû'nun isminin de, yaylaya çok yakın olan bu köye kış erken geldiği ve karlar geç eridiği için "Kış" anlamına gelen Zivistan olarak değiştirilmesi düşünülmüyordu. Devletin memurları, her iki köy ismini karıştırmışlar, Sîçanlû'ya Avtune, Kelecut'a da Zivistan ismini vermişlerdi. Avtune ismi komikti, bir paradokstu çünkü köyün etrafı pınarlarla çevriliydi, köyün içinden gür bir çay da geçiyordu. Yazları suyu o kadar gürleşiyordu ki çayı aşmak çok zorlaşıyordu.

Resmi konuşmanın ardından köylüler misafirlerine köy yaşamını yakından tanıtmışlar ve Kürtlere yaraşır bir misafirperverlik göstermişlerdi. Köyler, coğrafyasıyla, köy halkıyla, atalarının sade yaşam gelenekleriyle zaten çok ilginç idi. O zamandan itibaren babamın, bu köyle ve bu iki aydınla güçlü ilişkileri oldu ve bu ilişki hep devam etti. Biz aile olarak da bu köye tutkun olduk ve o köyün insanı haline geldik. Yazları bu köy benim yazlığımıdı.

Kürtlüğüm, şarkılarıyla masallarıyla halkı tanımam Sîçanlı köyü ile güçlendi.

Bu köyde Kürtlerin şenlikleri, ezgileri ve düğünleri eksik olmazdı. Köylüler kırdan bayırda, harman yerinde, evlerde şarkı söylerlerdi. Bu köyde Kürtlük zerre kadar eksilmemişti. Büyük kaval ustası Taharê Emer ile çok güzel sesli şarkıcı Egîdê Têcir, köy kulübünde genç kız ve erkeklerden bir şarkı ve halk dansları grubu oluşturmuşlardı.

Bizim evde yaşanmış ve hatırlanmaya değer bir olay daha var. 1954 yılıydı, hatırlıyorum, o yıl on yıllık okul eğitimimi tamamlamıştım. Babam bir gün eve, birinin sırtına yüklediği büyük bir sandık getirdi ve bu sandığın bir “Magnitafon” (teyp) olduğunu, sesi yazan bir alet olduğunu, insanın sesini alan, yazan bir alet olduğunu söyledi. Bu, çok yabancıysa olduğumuz, mağazalarda ilk kez satılan bir şeydi, “Dinêpir-4” adında bir aletti, Sovyetlerde satışına izin verilen ilk ses kayıt cihazı idi. Babamın radyosu “Mir”den birazcık daha küçüktü. Üzerindeki büyük kapak açılınca, yan yana iki büyük plak görünüyordu, ses yazıcı şerit bir taraftan diğer tarafa akıyordu. Önüne iki yumruk büyüklüğünde bir mikrofon konuyordu. Önce babam sesini yazdırdı; ısıklık çaldı sonra dinledi. İlk günlerde Erivan civarındaki birkaç dengbêji getirip seslerini kaydetti. Babam bu ses yazıcısını çok seviyordu. Günde yirmi kere Ermeni arkadaşlarına telefon ediyor, Kürtçe şarkılar çalıp onlara dinletiyordu. Arkadaşları, vatandan, Rom’un(*) (Osmanlı’nın) katliamından kaçıp kurtulmuş aydın, yazar ve devlet memuru kişilerdi. Muş’tan, Kop’tan (Bulanık), Sason’dan, Tarone’den, Kars’tan ve başka yerlerden gelen insanlardı; çocuklukları Kürtlerle geçmişti ve iyi derecede de Kürtçe biliyorlardı. Arkadaşları babamın radyo

* Kürtlerin, yaşadıkları toprakların batısındaki komşuları Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) ile ilişkilerinden günümüze kadar gelen bir ifade; Rom yani Romalı. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun ondan sonra da Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmuş olması bu ifadeyi ortadan kaldırmamış aksine, Kürtler kendi batılarında kurulan yönetimleri bu şekilde adlandırmışlardır. Metinde işaret edilen dönem bakımından Osmanlı kastedilmektedir (ç.n.)

kurduğunu ve uzak ülkelerden radyo yayın frekansı edindiğini sanıyor, radyo frekansını soruyorlardı. Babam da gülerek “bu Casimê Celîl radyosudur” diyordu. Kayıt altına aldığımız sesler arasında rahmetli Seîdê Silo’nun da sesi vardı. Seîdê Silo Politeknik Enstitüsü öğrencisiydi; enstitünün müzik ve şarkı üretme grubunda idi; sesi güzel olduğu için birkaç Kürtçe şarkıyla öne çıkmıştı. Kendini geliştirme grupları arasında yapılan bir festivalde şarkıları ve sesiyle birinci olmuştu. Söylediği şarkılar, festivalin son gününde radyoda yayınlandı. İlk kez bir Kürtçe şarkı Erivan radyosundan tüm cumhuriyete yayılıyordu. O gün, Seîdê Silo’nun, saz ekibiyle birlikte festival kapanışında söylediği şarkıları teybe kaydettik. “Dinêpir-4” adlı teyp ve yüzlerce dinleyicinin uzun uzun alkışları eşliğinde Seîdê Silo’nun sesi babamın arşivinde halen durmaktadır.

Bu olayları neden hatırladım? Çünkü Sîçanlû köyü, Ahmedê Mirazî, “Dinêpir-4” Kürtçe radyo çalışmalarında, özellikle de radyonun açılışından sonra önemli bir rol oynadılar.

1955’e yaklaşıyorduk. Devletin almış olduğu üç önemli kararın Kürtlerin yaşamında yer bulması gerekiyordu. “Riya Teze” gazetesinin yeniden yayına başlaması konusunda bir karar söz konusuydu. Gazetenin yönetimi için okumuş, tecrübeli ve bilgili kadrolar seçilmeye başlanmıştı. İkinci karar, Erivan radyosunda Kürtçe yayın yapan bir bölümün açılması idi. Üçüncüsü de Ermenistan Komünist Partisi’nin aldığı bir karardı; buna göre, köylerinin yarıdan fazlasının Kürt olduğu Telin nahiyesi gibi yerlerde, parti yöneticisinin Kürtlerden olması gerekiyordu.

Gazetenin sorumlusu olarak Mîroyê Esed, Kürtçe radyo sorumlusu olarak da Casimê Celîl’i keşfettiler, Têlin nahiyesinde partinin birinci katibi olarak da Xalid Çetoyev seçildi.

Riya Teze gazetesi ve Kürtçe radyo 1 Ocak’ta çalışmalarına başladı.

Radyoevi Lenin meydanındaydı; evimizden 200-300 metre uzaklıktaydı. Önceleri Kürtçe yayın 15 dakika idi, kısa bir süre sonra yarım saate, sonra bir saate daha sonra da bir buçuk saate çıkarıldı. Radyo dinleyicilerinin Kürtçe radyoya ilgisi daha çok Kürtçe şarkı ve ezgilere ilgi biçiminde idi. Kürtçe şarkılar hem Kürtlerin hem de Ermenilerin hoşuna gidiyordu; vatan özlemini bu şarkılarla gideriyorlardı. Radyonun iki spikeri vardı; kadın spiker Nura Polatova, erkek spiker Ordîxanê Celîl.

Radyo için Kürtçe şarkı ve ezgiler bulmak gerekiyordu. İlk şarkıcı ve müzisyenler Şamilê Beko'nun saz ekibinden oluşuyordu. Şamilê Beko Ermenistan ve Gürcistan Kürtleri arasında zurna çalan, ünlü bir müzisyen idi. Grubuyla birlikte Kürt köylerini, nahiye ve şehirleri geziyor, resmi olarak konserler veriyordu. Şamilê Beko, daha 30'lu yıllarda saz ekibiyle birlikte Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki festivallerde öne çıkmış ve ödülleri almıştı. Kürtçe radyodaki ilk ezgiler Şamilê Beko'nun ezgileriydi. Aynı dönemde Egîte Têcir ile Taharê Emer de Kürtçe radyoya destek oldular. Taharê Emer çok iyi kaval çalıyordu. Taharê Emer'in kavalının sesiyle sonlanan ve Egîte Têcir'in sesinden duyulan güzel Kürtçe ezgiler, radyoda, "Fonda Zêrîn"^(*)de, kayıt altına alınmıştır. Egîte'in sesi ve Tahar'ın kavalının ezgisi, Kürtlerin yaylalarının sesiydi, rûzgârının, çağlayan sularının sesiydi. Egîte'in ve Tahar'ın şarkıları ve ezgilerinin sesi dinleyicileri hayran bırakıyordu.

Sîçanlû köyünden, 14-16 yaşları arasında bir grup Kürt kızını, seslerini kaydettirmek üzere Erivan'a getirdiklerinde, Egîte Têcir ile Taharê Emer'in Kürtçe radyoya katkıları daha da arttı. Saz ekibi ve şarkıcılar, bütün provalarını bizim evimizde, Tipagriçneri Sokağı, No:3'deki evimizde yapıyorlardı. Provalarını yaptıktan sonra seslerini, zurna, mey, fîq^(**) ve kaval ile çalınan ezgileri

* Bkz. 7. dipnot (ç.n)

** Fîq: "Üflemleri bir müzik aletidir. Fîq, "pîpîk", "şimşal şivî" gibi Kürtçe adlarla da anılır. Kamıştan yapılır, çocukların çok sevdiği bir müzik aletidir" (Celîlê Celîl'in 15 Ekim 2015 tarihli iletisi)

“Dinêpir-4”e, ses kayıt cihazına kaydediyorduk. O prova­larla ilgili ve benim aklımda kalan ilginç olaylar var. Bunlardan birini, belki de burada anmaya değer:

Geleneksel Kürt giysileri içinde ve rengârenk yazmalarıyla bu güzel kızlar dünya gözüyle ilk kez bu büyük şehri, Erivan’ı görüyorlardı. Şehir, ruhlarında büyük bir çalkantı yaratmıştı. Prova yapılacağı zaman, seslerini kaydetmeye başlamadan önce, babam ses kaydı sırasında seslerinin açık ve net bir şekilde bant üzerine alınması, kaydedilmesi için birbirleriyle konuşmamaları, sadece şarkı söylemeleri gerektiğini anlatıyordu. Bu açıklamadan sonra kızların bir kenarda büzüldüklerini, yüzlerini birbirlerinin arkasına saklayarak fısıldaşmaya başladıklarını gördük. Seslerini kaydet­­tirmek istemedikleri açıktı. Öyle böyle derken bunu neden istemediklerini söylediler. Kızlardan biri, aklımda kaldığı kadarıyla Şêx Şemo’nun kızı Xezal idi, dedi ki: “Casim Amca, sen sesimizi vermemiz gerektiğini söylüyorsun. Tamam, diyelim ki sesimizi kaydetmesi için o kara kutuya verdik, peki sonra ne yapacağız? Sesimizi verdikten sonra geriye neyimiz kalır ki? Sesimiz olmadan ne yaparız biz?” Buna çok güldük. Babam, Taharê Emer ve Egîtê Têcir, kaydın ne olduğunu anlatıyorlardı ama onlar için durum değişmiyordu, seslerini kaydet­­tirmiyorlardı. Bu kara kutunun, sesi yazdığını-kayıt altına aldığını, sesi çalmadığını ve onları sessiz bırakmayacağını görmeleri ve buna inanmaları için babam kendisi kızların karşısında şarkı söylemek ve kendi sesini kaydetmek zorunda kaldı.

Bu kızlar nasıl da güzel ve duru şarkı söylüyorlardı, sesleri nasıl da billur gibiydi!.. Bahara Misto, Gula Tahar, Şema Memo, Xezala Şemo... Nerede o güzel kızlar? Şimdi her biri birer yetişkin, çoluk çocuk sahibi olmuşlar, torunları var ama o güzel sesleriyle söyledikleri duru Kürt şarkıları halen dinleyicilerin yüreğini ısıtıyor. Cennet gibi bir dünyayı, ülkemizin yaylalarının manzaralarını önümüze seriyorlar. Ah o günler!..

Bu şarkıların toplanması ve kaydedilmesinin tarihi söz konusu olduğunda, ailemizin hiçbir üyesi, Casimê Celîl’in ailesinin hiçbir

üyesi, bu konuyu heyecanlanmadan geçemez. Çünkü bu iş bütün yönleriyle, 50 yıl boyunca -dört yıllık bir kesintiye (1963-67) uğrayarak- ev yaşantımızla doğrudan bağlantılı bir uğraş olmuştur. Neden? Çünkü babam Casimê Celîl, önceleri Kürtçe radyonun sorumlusu (1955-58), sonra da müzik bölümü başkanı (1958-63) olarak, dokuz yıl boyunca müzisyen bulma ve şarkı ve ezgilerin kayıt işleri sorumluluğunu üstlenmişti. Köylerden bir, iki-üç, dört, kaç kişi iseler artık, Erivan'a gelmişse, bizim evimizin çatısı altında birkaç gece kalırdı. Bizlerin, ev ahalisinin gelenlerle ilişkilerimiz olurdu; onların dilinden Kürt folklorunu yazardık. Belki de, evin dört çocuğu olarak bizlerin daha sonraki yaşamımızı Kürt folkloru ve müziğine bağlamamızın bir sebebi de budur. Babamın, bu müzisyenlerin bütün bildiklerinin yazılmasını sağlamak üzere onlarla bu kadar ilgilenmesi, bu büyük his ve coşku, Ermeni dostlarıyla birlikte, atalardan kalan mirasa sahip çıkmak ve korumak üzere sürdürdüğü bu büyük duygu ve emek, bilincimizde çok büyük bir iz bırakmıştır.

Müzisyenler ve dengbêjler profesyonel değillerdi; hayatlarında hiç stüdyoya gitmemiş ve mikrofon görmemişlerdi. Gelip büyük bir ustalikle şarkı söylüyor ve minnet etmeden evlerine dönüyorlardı. Ermeniler, radyonun Ermeni çalışanları, Kürt şarkılarının toplanması ve sesin kaydı ile ilgili çalışmalar karşısında hayretler içinde kalıyorlardı, bazen de kıskanıyorlardı.

Dengbêj, müzisyen bulma işi o dönem öyle kolay bir iş değildi. Şimdiki gibi ulaşım araçları yoktu; o dönemde arabayla gidip gelmek nadiren görülen bir şeydi. O kadar kişiyi getirip misafir etmek, parasız ve hiçbir karşılığı olmadan onları buna razı etmek ve sağ salım köylerine dönmelerini sağlamak... Bütün bunlar neyle ölçülebilir ki?

Radyo başkanlığı, Kürt şarkılarını profesyonel bir düzeye çıkarmanın yollarını arıyordu. Bazen Ermeni çalışanlar ile Kürt aydınları arasından da, Kürtlerin radyoda çalan şarkılarının ilkel olduğunu ifade eden sesler yükseliyordu. Bu kesimler Kürtlerin

milli kültürüne yanlış bir yaklaşım içindeydiler. Profesyonellerin şarkı söylemesinin daha iyi olacağını sanıyorlardı.

Hatırlıyorum, Kürtçe şarkıları seslendirmesi için Ermeni bir hanımı davet etmişlerdi; Ermeni hanım opera sanatçısıydı. Babam ona, prova edip seslendirmesi için birkaç “ilkel” Kürt şarkısı verdi. O değerli hanımefendi (adı Melaniya idi) bir keresinde evimize geldi ve yüksek sesle şarkı söylemeye başladı. Kürtçe şarkıları operadaki gibi uzatarak okuyordu. Bu babamın hoşuna gitmedi. Gerçekten de Kürt şarkılarının tadı, onun seslendirmesiyle yok olup gidiyordu. Babam bir iki şarkı dinledi ama daha fazla dayanamayıp “Melaniya kardeşim, Kürt şarkıları senin bu şarkıları okuma tarzınla Kürtlüklerini kaybediyor. Kürtler hiçbir zaman atlar gibi kiş-nemiyorlar” dedi. Kadıncağız küserek evimizden ayrıldı.

Ermenistan radyosunda, Ermenilerden oluşan, halk şarkıları çalan bir müzisyen grubu vardı. Bu grubun başkanı Aram Merangulyan idi, ünlü bir müzisyendi. Grubu 30-40 kişiden oluşuyordu. Saz çalanların tümü Ermeni idi ve doğuya özgü enstrümanlar çalıyorlardı. Babamla grup başkanı ve grubun kendisi arasında iyi bir ilişki kurulmuştu. On adetten fazla Kürt şarkısı bu gruptaki müzisyenlerin eşliğinde ve Kürt dengbêjlerinin sesiyle kaydedildi. Bu şarkılarda ünlü Ermeni dengbêji Hovhanes Badalyan’ın sesi de var. Badalyan, İran’dan gelmişti ve Kürt şarkı sözlerini kolayca ezberleyebiliyordu.

Babam Casimê Celîl’in topladığı, yazdığı ve Kürtçe radyo arşivine koyduğu Kürt şarkıları, bütünüyle doğal, natürel şarkılardı, orijinal biçimlerinden uzaklaşmayan şarkılardı. Kanımca Kürtçe radyoda çalınan şarkı ve ezgilerin ünlenmesinin temeli, bu şarkıların duruluğu ve has Kürdi oluşlarıdır.

Kürtçe radyo arşivinde, Irak’taki 1958 devriminden sonra Bağdat radyosundan Erivan radyosuna, hediye kabilinden gönderilmiş çok sayıda şarkı var. Bu şarkılarda Mehmed Arif Cizrawî, Hesên Cizrawî ve başka kişilerin de sesleri var. Bu şarkılar arasında, Kürtlerle Arapların kardeşliği üzerine de bir şarkı vardı. “Benim

vatanım Kürdistan'dır" şarkısı... Bu şarkı, Kürtlerle Arapların dostluğunda gökyüzünü kara bulutlar henüz kaplamamışken, Irak Kürtlerince bestelenmiş bir şarkıydı. Şarkıda "Kürtlerle Araplar kardeşir" diye bir cümle vardı. Birkaç yıl sonra bu, yerinde bir cümle olmaktan çıkmıştı. Şarkı aslına uygun söylenmeyecek olsa da babam bu cümleyi "Kürtlerin hepsi kardeşir" şeklinde değiştirdi. Bu şarkı Aslıka Qadir'in sesinden halen de zevkle dinleniyor. Bir anımdan da söz edeyim. Eyşana Elî(*) ismini biz hep Eyşe Şan olarak duymuştuk; babasının adını bilmiyorduk. Onun şarkılarını yayınlarken, adını tam söyleyebilmek için babam onun adına ekleme yaptı ve Eyşe Şana Kurd haline getirdi. "Fonda Zêrin"de de bu isimle kayıtlıdır.

Değerli ve dikkat çekici bu çalışmalar Kürt ve Ermeni aydınlarının gözünden kaçmıyordu. Teşekkür sözleri daha o zamandan duyulur olmuştu. Etrafımızdaki ülkelerden Kürtlerin sevgi dolu mektup ve teşekkürleri radyoya ulaşıyordu. Ermenistan Kültür Bakanlığı, Sovyet Radyo Bayramı gününde, 7 Mayıs 1957'de, değerli ve aktif çalışmaları nedeniyle Casimê Celîl'e onur ve teşekkür mektubu göndermişti.

Wezîrê Eşo 1989'da şöyle yazıyor: "1955'te Ermenistan radyosun'da Kürtçe yayın başladı, burada Kürtçe yayınların yönetim bölümü açıldı. Casimê Celîl, bu bölümün ilk yöneticisi ve sorumlusu oldu. Bu sadece Kürt medeniyeti bakımından değil, Casimê Celîl'in çalışmaları bakımından da yeni bir aşamaydı. Casimê Celîl için, 'bu işte de kendini ispat etti; o bir işe el attığında, bütün akli ve sevdasıyla emeğini bu yönde harcıyor ve hiçbir zorluk onu, uğruna çalıştığı şeyden alıkoymuyor, çekilmek zorunda bırakmıyor' demek suretiyle ona olan saygımızı göstermeliyiz.

Radyo işi, türü, özelliği nedeniyle basın ve yayın işinden farklı idi. Ancak Casimê Celîl'in, radyonun ilk aylarındaki çalış-

* "Eyşana Elî" Elî'nin kızı Eyşan anlamına gelir. Eyşe Şan, Eyşana Elî, Eyşe Xan, Eyşana Kurd adlarıyla da bilinir (ç.n.)

malarına kim baktıysa şaşıp kalmıştır; O, sanki doğuştan bu işi, bu mesleği biliyormuşçasına hareket etmiştir. O, tüm insanlık, siyaset ve medeniyet üzerine yayın yapmanın temellerini atmak-tan başka, tutkuyla, aşkla ve gayretle Kürtçe şarkı ve makamların yazımına girişti, bu Kürtçe şarkı ve makamları “Fonda Zêrîn” altında bir araya getirme konusunda sebatla, inatla çalıştı. Ve eğer bugün Şeroyê Biro ile Mehmedê Musa’nın, Efoyê Esed’in, Ahmedê Mirazî’nin, Aşiq Nazûk’un, Egîtê Têcir’in, Sûsîka Simo ile Gulîzera Etar’ın şarkılarını dinlemekten tat alıyorsak, bu, Casimê Celîl’in emekleri sayesinde Eğer bugün Şamilê Beko ile Egîtê Cimo’nun ezgilerine hayran kalıyor ve onlara ihtiyaç duyuyorsak, bu da Casimê Celîl’in çalışmalarının bir ürünüdür. Casimê Celîl o dönemde bu şarkı ve ezgileri kasetlere kaydettirmiştir ve böylece milletimizin büyük dengbêji Şeroyê Biro’nun sesi ve sedası, milletimizin büyük saz ustası Şamilê Beko’nun zurnası, fîq ve meyinin sesi, ölümsüzleşmiştir. Böylece bu eserler gelecek nesiller için sonsuza kadar koruma altına alınmış oldu; Evdalê Zeynikê ile Şêx Silê’nin sesi ve sedası gibi kaybolup gitmediler.”

Radyonun eski bir çalışanı, 1951’den 21. yüzyılın başlarına kadar, dış ülkelere yönelik haber yayını bölümü sorumlusu olarak görev yapmış olan Arevik Avakyan şöyle diyor:

“Kürt gruplarını başlarında büyük başlıklarıyla radyonun önünde toplanmış gördüğümüzde, Elegez’in dağlarından ellerinde davul zurnalarla gelen o köylüleri gördüğümüzde, onlara biraz küçümseyerek bakıyor ve bıyık altından gülüyorduk. Casimê Celîl bu insanları nereden buluyordu? Onları ne şekilde arayıp buluyordu? Demek ki onun kafasında hep milletin şarkı ve ezgilerini kurtarmak vardı. Bu çok büyük bir iş ve ben, halkbilimci ve Ermeni kültürü uzmanı bir kişi olarak, Casimê Celîl’in bu konuda yaptıklarını gayet iyi anlıyor ve buna çok değer veriyorum. Ve en şaşırtıcı olan da Casimê Celîl’in bir halk şarkıları aşığı olmasıydı. Bazen, Ermeni şarkılarını, özellikle de Batı

Ermenistan'ın şarkılarını dinlediğinde düşüncelere dalar ve hüzünlenirdi ve kimi zaman bunun nedeni sorulduğunda 'Biliyorsunuz, bizler iki komşu toplumuz, birbirimizin dostuyuz, yıllar yıllar boyu yan yana yaşamışız...' derdi. Annem de böyle söylerdi. Casim şu anda gözlerimin önünde...

Casimê Celîl'in ne kadar temiz biri olduğunu unutmamalıyız. Örneğin çalışanlarımızdan yedi sekizi toplanıp Şahên Taturyan'a⁶ gidiyorlar ve Casimê Celîl'i şikâyet ediyorlardı; 'bu nasıl iş, bunlar profesyonel müzisyen değil' diyorlardı. Şahên Taturyan onları susturuyordu, 'Onların profesyonel grupları yok, bu adam kalkıp gidiyor, uğraşüyor, didiniyor, bu dengbêj ve müzisyenleri zorlukla bulup getiriyor, halk müziğinin bir kısmını yok olmaktan kurtarıyor. Sırf bu yaptıkları için bile olsa Casimê Celîl'den çok çok memnun olmalıyız. Onun yaptıklarına neden değer vermeyelim ki?' diyordu. Sizin Kürtlerden de bazı kişiler şikâyet ederek ve yanlış birtakım davranışlarla Casimê Celîl'in önünü kesmek istiyorlardı ama bu mümkün değildi. Geçekten de Şahên Taturyan hakkıyla ve yiğitçe Casimê Celîl'e arka çıkıyordu. Şahên Taturyan'dan sonra onun yerine profesör, filozof Xirlopyan geldi. O insanlara karşı güler yüzlüydü ama yardımcı olmuyordu. Casimê Celîl onun döneminde artık radyoda çalışmıyordu.

Şahên Taturyan şöyle diyordu: 'Elimizden geldiğince şarkılarımızı yazmalıyız, Casimê Celîl'in yaptığı gibi.' Ve Casimê Celîl gidip dengbêjleri getiriyor, evine götürüp onlara ekmek, su, yemek ve yatacak yer sağlıyordu; şarkıların provalarını kendi evinde yapıyordu. Dengbêjleri iki-üç gün, bir hafta, ne kadar gerekirse o kadar evinde barındırıyordu çünkü bu dengbêjler uzak köylerden geliyorlardı. Onun gibi halkı için kendini bu denli ortaya koyan, bu denli şefkatli ve temiz insan azdır, daha doğrusu yoktur. Elindeki avucundaki azdı ama yüreği sınırsızdı.

⁶ Şahên Taturyan o dönemde radyoda dış haberler bölümü başkanıydı.

Casimê Celîl gibi insanlar, dünyanın, insanlığın has adamlarıdır. Bu tür insanlar, dünya halklarının dostluğu için, lafla değil, emekle ve yürekten çalışan insanlar. Her halkın içinde böyle insanlar olmalı, böyle insanların üstüne titremek gerek ve ben Casimê Celîl'in bir evladı olduğum için mutluyum; bilgi düzeyimle ve karakter özelliklerimle, değerli babamın devamı olduğum için mutluyum. Onlarda zerre kadar milliyetçilik yoktur ama halkı için başı dik olmak vardır. Ve bu, Casimê Celîl'den, onun, çok şükür halen hayatta olan saygıdeğer eşi Xanima Cindî'den gelen bir özelliktir."

Radyodaki Kürtçe yayın önceleri 15 dakika idi ama kısa sürede, bir yıl içinde bir saate, bir buçuk saate çıktı. Yayın süresinin bir buçuk saate ulaşması, öyle kolay elde edilmiş değildir. Bunda radyonun sorumlusu Casimê Celîl'in çaba ve girişimlerinin payı olmuştur. O dönemin insanları bu konuya daha iyi tanıklık ediyorlar. Arevik Avakyan devam ediyor: "*Casimê Celîl, tek başına, yapayalnız, 15 dakikalık radyo yayını yürüttüğü dönemde, Kürtçe yayın süresini yavaş yavaş artırdı ve bir buçuk saate kadar çıkardı. Bu, radyonun geneli için büyük bir sorundu. Radyoda zaman, dakikalar çok önemliydi, öyle kolay ele geçmezdi, Moskova'nın baskısı altındaydık. Hatırlıyorum, o dönemde Ermenistan radyosunun başkanı Ayvazyan Hakob Rafayeleviç idi. Zor bir dönemdi. Casimê Celîl'le tartışıyorlardı ama bunlar kinsiz, zararsız tartışmalardı. Hiç kimseye tatsız, kötü bir söz söylememiş olan Casim, Kürtçe yayın süresinin artırılması konusunda, talepleri konusunda sert biri oluyor ve hiçbir zaman söylediğinden geri adım atmıyordu. Oysa partinin radyo bölümü yönetiminin toplantısı yapıldığında, parti toplantılarında, süre ile ilgili sorunlar ele alınmazdı, bu tür sorunlar üzerinde durulmazdı. Süre, yayın saati zaten belirlenmiş ve paylaştırılmış idi. Ama Casimê Celîl parti toplantılarında da kalkıp o günün sorunu üzerine bir iki şey söyleyip sözü yine kendi sorunlarına, kendi toplumunun sorunlarına getirirdi. Kürtçe haber yayını 2-3 dakika da olsa artırın, bizim yayın süremizi de biraz artırın*

derdi. Bizler de, hepimiz, Casimê Celîl'in hiçbir anı ve çabayı boşa harcamaması, Kürtçenin yayın süresinin artırılması konusundaki çabası karşısında içtenlikle neşelenir, keyiflenir ve gülerdik. Casimê Celîl'e sevgi, saygı ve övgü vardı ve bizler ona hoşgörüyle bakıyorduk. Yaptıklarını, taleplerini anlıyorduk; biz Ermeniler de Casimê Celîl'in yaptığı gibi kendimizi halkımızın yoluna sunabiliriz. Yavaş yavaş Kürtçe haber süresini artırıyor-duk, özellikle de bayramlarda. Casimê Celîl 'ben bu kadar kısa sürede haber sunamam, bu süre benim için az!' diyordu. Hatırlıyorum, Moskova'dan Erivan'a komisyon gelmişti; bu komisyon çalışmalarımıza bakıyor, bizi denetliyordu. Komisyon sertti, bütün yaptıklarımızda milliyetçilik buluyorlardı. Taturyan bizi çağırdı ve 'Allahınızı seviyorsanız öyle yapın ki Casimê Celîl'in Moskova'dan komisyon geldiğini duymamasını sağla-yın, öyle ayarlayın ki, Casimê Celîl toplantıya gelemesin. Bir de bakarsınız ki kalkmış...' dedi. Ama bütün toplantılarda bir de bakardık ki, Casimê Celîl kalkmış kendi yayın sorunlarından söz ediyor..."

Ermeni hanım Arevik'in söylediğine göre, radyonun en eski çalışanlarından biri, 1950'lerde muhasebeci ve daha sonra radyo-nun baş muhasebecisi olarak çalışmış olan Vartuş Mixitaryan ekli-yor:

"Casimê Celîl merhametli bir adamdı. Bütün gücüyle çaba sarf ediyor, Kürtlerin müziğini, Kürtlerin kültürünü, tüm değer-lerini yükseltmek istiyordu. Nahiyelerden insanları alıp getiri-yordu. İyi hatırlıyorum, Kürtleri buraya getirip seslerini kayde-diyordu." Ve şöyle devam ediyor "... rahmetli bir keresinde de 'Vartuş bize gelecek misin? Gel evimizi gör, misafirler için yeri-miz var, yataklar serili... Gel gör Yoğurt da getirmişler, gel yoğurt ye' dedi. Kürtler Casimê Celîl'i çok çok iyi karşılıyorlar-dı. Delikanlıydılar, onun adıyla yemin ediyorlardı. Çok iyi insan-dı, Casimê Celîl gibi merhametli bir insan görmedim.

... Biz Moskova'nın baskısı altındaydık. O zamanlar radyo-

nun müdürü ya da müdür vekili [Moskova'dan] Erivan'a gelirdi. O dönem müdürümüz Hakob Ayvazyan idi; rica ediyordu, öyle bir ayarlayın ki Casimê Celîl duymasın, şimdi o kendi sorunları ve talepleriyle gelir ve 'şuyumuz yok, buyumuz yok, yayın süresinin artırılacağını umut ediyorum, radyoda Kürtçe haber yayınına biraz daha önem verin ki halkım daha bilinçlensin, ayağa kalksın...der' diyordu. Ayvazyan, bu nedenle, 'Moskova radyosunun şefinin geldiğini Casimê Celîl duymasın. Biz kendi sorunlarımızı çözelim' diyordu."

Erivan Konuşuyor

-Radyo dinleyicisi arkadaşlar, Kürtçe haber yayınına başlıyoruz.^(*)

Elli yıldır her gün Erivan'da Kürtçe yayın "Erivan konuşuyor" sözleriyle başlıyor. Elli yaşındaki radyo, yarım yüzyıllık ömründe, dünyada olup biten, Kürt halkının yaşamında ve Kürdistan'da yer etmiş olan birçok önemli olaya tanıklık etmiştir. Bu elli yıl içinde onlarca Kürt aydını, ehiller ve cahiller, birbirine omuz vermiş ve Kürtçe radyonun sesini Kürdistan'ın bütün parçalarına güçlü bir şekilde yaymayı başarmıştır. Radyoda yıllar yılı çalışmış her aydın, kendi yeteneği oranında tek bir amaç için hareket etmiş, halkının kültürüne hizmet etmek için üstlendiği sorumluluğu başarıyla yerine getirmiştir. Bu çalışanların isimleri tek tek sayılmaya değer. Verdikleri emekler için "helal ve yurtsever emekleriniz için hepimize teşekkürler" diyelim. Radyo çalışanları şunlardır: Casimê Celîl, Nûra Egît Polatova, Ordîxanê Celîl, Xelîl Muradov, Mirazê Evdo, Hamoyê Rizgo, Mîkayêlê Reşîd, Şikoyê Hesen, Emerîkê Serdar, Wezîrê Eşo, Fêrîkê Usiv, Sêvaza Evdo, Eznîva Reşîd, Egîtê Cimo, Ahmedê Gogê, Sîma Semend, Nûra Cewarî, Tîtalê Efo, Cemila Celîl, Bariyê Mehmûd, Keremê Seyad, Hesenê Mehmûd, Gulîzera

* Hevalên radyoguhdar, em dest bi xebardana bi zimanê Kurdî dikin.

Casim, Lûsîka Huseyîn, Îşxanê Eslan, Cemalê Ûsiv ve diğêrleri. Bu aydınların çoğu, sadece Kûrtçe radyo çalışanları değıl aynı zamanda değıerli eserleriyle Kûrt edebiyatında ve biliminde de yerlerini almış kişilerdir.

Kûrtçe radyonun özü Kûrtçe şarkı ve ezgiler kısmıdır; özellikle “*Fonda Zêrîn*”in kurulmasının tarihidir. Halkın içinde çok tanınmış ve çok sevilen birçok müzisyen ve sanatçı bu “Fond”a bağılıdır: Efoyê Esed, Şeroyê Biro, Karapêtê Xaço, Memoyê Silo, Mecîdê Silêman, Aramê Tîgran, Egîtê Têcir, Sûsîka Simo, Mehmedê Mûsa, Ahmedê Mirazî, Gulîzera Etar, Aslîka Qadir, Zadîna Şakir, Belga Qado, Kubara Xudo. Müzisyenlerden Şamilê Beko, Egîtê Cimo, Wezîrê Usiv, Xelîlê Evdile, Taharê Emer ve diğêrleri.

Radyo, adı geçen bu Kûrt kızları ile aydın ve sanatçı Kûrt erkeklerinin emekleri sayesinde bu elli yıl içinde ünlenmiş, Kûrt halkının kendinin farkına varmasında ve kendini tanımasında önemli bir rol oynamıştır.

Kûrt olan ve olmayan bilim insanı, aydın ve yazarlar, radyoda yayınlanmak üzere araştırmalarını gönderirlerdi. Tarih, dil, etnografya, edebiyat ve Kûrt folkloruna ilişkin konularda, Qanadê Kurdo, Heciyê Cindî, M. B. Rûdenko, Emînê Evdal, Ordîxanê Celîl, Karlênê Çaçanî, Celîlê Celîl, Şekroyê Mihoyî, Şerefê Eşîr ve diğêrleri, dikkat çeken yazılarıyla önde gelen isimlerdi. Kûrtçe radyo öylesine ünlüydü ki Prof. V. F. Minorski 1957 yılında, Londra’dan Kûrtçe yazılmış “*Mîdî Pêşbavê Kurdan in- Medler Kûrtlerin Atalarıdır*” isimli makalesini, Erîvan Radyosu’na iletmesi için Qanadê Kurdo’ya göndermişti.

Söz konusu Kûrtçe radyo olunca, radyoya uzun süre emek vermiş ünlü spiker Keremê Seyad’a çok çok teşekkür etmemek olmaz. O, yaşamının tümünü Kûrt radyosuna hasretmiş, az bulunur radyo çalışanlarından biridir. Onun sesi onlarca yıl boyunca radyonun canlı sesi olmuştur. Onun okuduğu metinler hem Kûrtçe metinlerdi hem çok dinleniyordu hem de onda bir hitap yeteneğı, konuşma kabiliyeti vardı. Sovyetler Birliğı’nin yıkılmasından sonra, sıkıntılı ve dar

zamanlarda, o, Kürtçe radyonun hayatta kalması için direndi.

Radyo ve televizyonda spikerin rolü çok önemlidir. Radyo dinleyicilerinin okunan metinleri iyi anlamaları bakımından, etkili bir okuma becerisi, dilin doğru kullanılması ve duru bir fonetiğe sahip olunması çok önemlidir. Bugün, Kürtçe radyonun bütün spikerlerinin adının belirtilmesi gereklidir. İlk spiker Kürt kızı, Nûra Egît Polatova Hanım idi, daha sonra Eznîva Reşîd, Sêvaza Evdo, Gulîzera Casim, Lûsîka Huseyîn, erkeklerden ise Ordîxanê Celîl, Emerîkê Serdar, Keremê Seyad ve diğêrleri.

Radyonun sorumluları Casimê Celîl, Xelîl Mûradov, Ahmedê Gogê idi ve şimdi de Keremê Seyad'dır.

Elli yıl uzun bir süre. Erivan'da Kürtçe radyonun yaşaması bakımından yarım yüzyıl... Radyo, temellerinin atıldığı günden itibaren, özellikle de ilk yıllarda, birçok zorlukla karşılaşmış ama başarıyla bu sorunların üstesinden gelmiştir. İki türlü sorun vardı: özel sorunlar ve Sovyet sisteminden kaynaklanan sorunlar.

Ne yazık ki biz Kürtler içinde de Kürtçe radyo başkanlığı kol-tuğunu elde etmek amacıyla özel sorunlar yaratan kişiler vardı. Bu kişiler kıskançlıkla, KGB'ye, Ermenistan Komünist Partisi başkanna, radyonun genel başkanına onlarca şikâyet mektubu yazıyor, berrak suları bulandırıyorlardı. Bazen de şarkılarımıza dil uzatıyor, bunlardan bazılarının ağalar ve şeyhler üzerine, işçi sınıfının düşmanları üzerine söylenen şarkılar olduğunu yazıyorlardı. Ya da bu radyoda kolhozların^(*) övülmediğini, inek sağanlardan söz edilmediğini vs. dile getiriyorlardı.

Halkının kültürüne duyduğu büyük aşkla (Casimê Celîl'in kendisi de şarkı söylüyor, kaval çalıyordu), perde önündeki ve arkasındaki hiçbir sorun Casimê Celîl'in çalışma azmini azaltmıyordu.

* Kolhoz, *kollektivnoye hozyaystvo* (kolektif tarımcılık) kelimelerinin kısaltılmış halidir. SSCB'nde tarım sektöründe örgütlenen "kolektif tarımla" uğraşan birlikler olarak tanımlanırlar. Toprağın mülkiyeti devlete ait olmakla beraber, 99 yıllığına sembolik bir rakamla köylüye kiraya verilir. [Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kolhoz> ve <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sovhoz> (Erişim: 6 Ekim 2015)].

Sadece radyoda çalıştığı dokuz yıl içinde, Casimê Celîl'in eliyle 700 Kürtçe şarkı ve ezgi kayıt altına alındı ve bu kayıtlar, altın değerindeki bu şarkı ve ezgilerden oluşan "Fonda Zêrîn" in temelini oluşturdu.⁽⁷⁾ Casimê Celîl'den sonra Dewrêşê Efo (iki yıl), Nûra Cewarî (iki yıl), Kürtçe müzik bölümünün yöneticisi oldular; daha sonra 1967'den 2003'e kadar, Cemîla Celîl, babasının işini sürdürdü.

Sovyetlerin yıkılması, Sovyet Kürtlerinin, kendi geleceklerini belirlemesi bakımından olumsuz oldu. Kürt aydınları herkesten daha fazla perişan oldular, korunmasız ve desteksiz kaldılar. Kürtçe radyo da varlığını sürdüren diğer kültürel kurumlar gibi zayıf ve dağınıktı. Bir buçuk saat olan yayın süresi kısaldı; günümüzde bu süre yarım saattir. Bir yarım saat de Êzidîlere verilmiş durumda. Dalga gücü (moc) zayıflamış durumda. Bugün Kürtçe radyonun sesi Kürdistan'ın her yerine ulaşamıyor. Buna rağmen radyo canlılığını koruyor çünkü radyonun sesi, bant ve kasetlerle halkın içinde var olmaya devam ediyor.

Kürtçe radyonun bütün emektarlarına selam ve saygılar; anmayı unuttuğumuz isimler bizi bağışlasınlar.

Yıllar geçti, devir değişti; eski Sovyet yönetiminden sadece anılar kaldı. O döneme ilişkin iyi işler şükranla anılıyor, kötü işler ise beddua ve yürek ağrısıyla. Kürtçe radyoya ilişkin anılar, özellikle radyonun temellerinin atılmasına ilişkin anılar kaybolmasın diye, o dönemin çalışanlarından bazılarının kayıt altına alınmış anılarından bir kısmı buraya alınmıştır.⁽⁸⁾

⁷ "Fonda Zêrîn", babamın sevdiği bir ifadedir. Kürtçe yayımlanan kitapların üç ya da daha fazla nüshasını alıp eve getirdiğinde, beyaz bir kâğıda sarar, kitapların yayımlandığı basımevinden edindiği özel bir ipe bağlar ve üzerine de şöyle yazardı: "Fonda Zêrîn, torun ve toruntahtlarını için"

⁸ Bu anıların ses kaydı 2000-2005 yılları arasında Cemîla Celîl tarafından yapılmıştır.

1. Arevik Avakyan'ın Anıları

1951'den itibaren Erivan radyosun'da dış ülkelere yönelik haber yayını bölümü sorumlusu olarak çalışmıştır. Arêvik Avakyan şöyle diyor:

“Yıllar öncesinden bu has adamın yanaklarını, bu yiğit adamın yüzünü gözümün önüne getirmek istiyorum. Bu elbette çok zor. Övülmeye değer bu adamı her yönüyle tanıtmaya söz yetmez. Casimê Celîl, halkının kültürünün derlenmesi, bu kültürün beslenmesi, propagandasının yapılması ve zenginleştirilmesi için kendi nefsi unutmış bir insandı. Onun meramı, Türkiye’de baskı altındaki halkına sesini ulaştırmaktı. Bu her zaman onun hayaliydi.

Casimê Celîl’i uzun zamandan beri tanıyorum. Aramızda büyük bir fark vardı, yaşça benden büyüktü ve bizler her zaman hürmetle ve saygıyla ona yaklaşırdık. O bir hazineydi. Ve hatırlanmaya değer olay, Kürt Müziği Arşivinin (Fonda Muzîka Kurdî) temellerinin atılmasıydı. O dönemde, Ermeni müziğinin ses kaydının yapılması için devletin hazır müzik grupları radyoya gelirdi ve bu iş için çok para harcanırdı; Kürtlerin böyle müzik gruplarının olmaması bize çok garip gelirdi.

Radyonun Lenin Meydanı üzerindeki binasından ayrılmış, Sayat-Nova Sokağı’ndaki bu binaya, stüdyo şartları bakımından oldukça zengin bu binaya taşınmıştık. Kürtçe yayın bölümü, o dönemde, sadece yönetimini düzene koymakla meşgul değildi, ayrıca, nasıl söylenir, kendi yağında kavrularak müzik arşivi oluşturmakla da uğraşmaktaydı. Size gerçeği söyleyeyim; o dönemde Kürtçe yayın yönetimi anlayışı diye bir şey yoktu, sadece Casimê Celîl adında biri vardı.

Ermenistan’ın bütün Kürtleri, bu yeryüzünde sadece Casimê Celîl’i tanıyorlardı. Casimê Celîl onlar için her şeydi. Bu yıl 45 yılını dolduracak olan ve o dönemde yeni yeni filizlenen bölümde Casimê Celîl, hem bu bölümün başkanı, hem çalışanı hem yöneticisi hem makale yazarı idi; hem makale çeviriyordu hem

de el yazması metinleri okuyan bir katip idi. Ve bu ağır çalışına temposuyla birlikte, Kürt müziği arşivini oluşturmaya, Kürt şarkılarını kayıt altına almaya da vakit buluyordu. Fakat müzik arşivi oluşturma konusunda onun hakkında, nasıl desem, bazı akılsız ve bilgisizler, şikyette bulunarak, bu nasıl iştir, gitmiş dağ başından bir adam bulmuş getirmiş... diyorlardı. Ama Casimî Celil, özellikle de şahn Taturyan'ın dış haberler servisi sorumlusu olduğu dönemde çok büyük işler yaptı; yaptıkları çok değerliydi. Başlangıçta 15 dakika olan Kürtçe yayın, sadece Ermenistan'da yaşayanlar için değildi; bu yayınlar kısa dalga ile Yakın ve Ortadoğu'ya kadar ulaşıyordu; radyo dinleyicileri çok olumlu sözlerini ve dileklerini bizlere yazıyorlardı. Arapça mektuplar gönderiyorlardı. Bu mektuplar korunmuş mudur ya da Casimî Celil'e verilmiş midir bilmiyorum. Bildiğim, bir devlet yasasını uygulanırcasına, arşivlerin ayda bir kez bir araya toplandığı, mühürlendiği ve arşive gnderildiğidir. Bu mektuplar, Casimî Celil'in yapıp ettiklerinin boyutları hakkında paha biçilmez bir tanıklıktı. ocuklarının, iki oğlu ve iki kızının, babalarının yolunu kendilerine yol edinmeleri rastlantı değildir. Babalarında akademik bir bilinç olmasaydı, çocuklarını bu yola sokamazdı.

Casimî Celil'in iki oğlu yüksek lisans yapmışlar, doktorlar... Bilinçli bir şekilde ve içtenlikle kendilerini büyük ölçüde filoloji ve tarih sorunlarının araştırılmasına adanmışlardır Casimî Celil ailesi Kürt kültürü konusunda büyük işler yapmıştır. Sadece, kızı Cemile'nin Kürt şarkıları üzerine yazdığı kitapların adını ansak yeter Cemile, Ermenistan Devlet Konservatuarında eğitim almıştır. Çocukları babalarını geçmiştir. Casimî Celil son nefesine kadar da çocuklarına sadece baba olmakla kalmamış aynı zamanda onlara hocalık da yapmıştır. Bu ailede herkes bilimsel konularda her zaman birbirine danışmıştır. Benim bu aile ile dostluğum var. Cemile benim yıllardır arkadaşım. Onu iyi, çok iyi tanırım. Ermeni folkloru uzmanı Doktor Artաթես Nazinyan da bu ailenin dostu idi, 1999 Ekiminde vefat etti.

Kürt gruplarını başlarında büyük başlıklarıyla radyonun önünde toplanmış gördüğümüzde, Elegez'in dağlarından ellerinde davul zurnalarla gelen o köylüleri gördüğümüzde, onlara biraz küçümseyerek bakıyor ve bıyık altından gülüyorduk. Casimê Celîl bu insanları nereden buluyordu? Onları ne şekilde arayıp buluyordu? Demek ki onun kafasında hep milletin şarkı ve ezgilerini kurtarmak vardı. Bu çok büyük bir iş ve ben, halk-bilimci ve Ermeni kültürü uzmanı bir kişi olarak, Casimê Celîl'in bu konuda yaptıklarını gayet iyi anlıyor ve buna çok değer veriyorum. Ve en şaşırtıcı olan da Casimê Celîl'in bir halk şarkıları aşığı olmasıydı. Bazen, Ermeni şarkılarını, özellikle de Batı Ermenistan'ın şarkılarını dinlediğinde düşüncelere dalar ve hüzünlenirdi ve kimi zaman bunun nedeni sorulduğunda 'Biliyorsunuz, bizler iki komşu toplumuz, birbirimizin dostuyuz, yıllar yıllar boyu yan yana yaşamışız...' derdi. Annem de böyle söylerdi. Casim şu anda gözlerimin önünde...

Casimê Celîl'in ne kadar temiz biri olduğunu unutmamalıyız. Örneğin çalışanlarımızdan yedi sekizi toplanıp Şahên Taturyan'a⁹⁾ gidiyorlar ve Casimê Celîl'i şikâyet ediyorlardı; 'bu nasıl iş, bunlar profesyonel müzisyen değil' diyorlardı. Şahên Taturyan onları susturuyordu, 'Onların profesyonel grupları yok, bu adam kalkıp gidiyor, uğraşıyor, didiniyor, bu dengbêj ve müzisyenleri zorlukla bulup getiriyor, halk müziğinin bir kısmını yok olmaktan kurtarıyor. Sırf bu yaptıkları için bile olsa Casimê Celîl'den çok çok memnun olmalıyız. Onun yaptıklarına neden değer vermeyelim ki?' diyordu. Sizin Kürtlerden de bazı kişiler şikâyet ederek ve yanlış birtakım davranışlarla Casimê Celîl'in önünü kesmek istiyorlardı ama bu mümkün değildi. Geçekten de Şahên Taturyan hakkıyla ve yiğitçe Casimê Celîl'e arka çıkıyordu. Şahên Taturyan'dan sonra onun yerine profesör, filozof Xirlopyan geldi. O insanlara karşı güler yüzlüydü ama yardımcı olmuyordu. Casimê Celîl onun döneminde artık radyoda çalışmıyordu.

⁹⁾ Şahên Taturyan; o dönemde radyoda dış haberler bölümü başkanıydı.

Şahên Taturyan şöyle diyordu: 'Elimizden geldiğince şarkılarımızı yazmalıyız, Casimê Celîl'in yaptığı gibi.' Ve Casimê Celîl gidip dengbêjleri getiriyor, evine götürüp onlara ekmek, su, yemek ve yatacak yer sağlıyordu; şarkıların provalarını kendi evinde yapıyordu. Dengbêjleri iki-üç gün, bir hafta, ne kadar gerekirse o kadar evinde barındırıyordu çünkü bu dengbêjler uzak köylerden geliyorlardı. Onun gibi halkı için kendini bu denli ortaya koyan, bu denli şefkatli ve temiz insan azdır, daha doğrusu yoktur. Elindeki avucundaki azdı ama yüreği sınırsızdı. Casimê Celîl gibi insanlar, dünyanın, insanlığın has adamlarıdır. Bu tür insanlar, dünya halklarının dostluğu için, lafla değil, emekle ve yürekten çalışan insanlar. Her halkın içinde böyle insanlar olmalı, böyle insanların üstüne titremek gerek ve ben Casimê Celîl'in bir evladı olduğum için mutluyum; bilgi düzeyimle ve karakter özelliklerimle, değerli babamın devamı olduğum için mutluyum. Onlarda zerre kadar milliyetçilik yoktur ama halkı için başı dik olmak vardır. Ve bu, Casimê Celîl'den, onun, çok şükür halen hayatta olan saygıdeğer eşi Xanima Cindî'den gelen bir özelliktir."

Radyodaki Kürtçe yayın önceleri 15 dakika idi ama kısa sürede, bir yıl içinde bir saate, bir buçuk saate çıktı. Yayın süresinin bir buçuk saate ulaşması, öyle kolay elde edilmiş değildir. Bunda radyonun sorumlusu Casimê Celîl'in çaba ve girişimlerinin payı olmuştur. O dönemin insanları bu konuya daha iyi tanıklık ediyorlar.

Arevik Avakyan devam ediyor:

"Casimê Celîl, tek başına, yapayalnız, 15 dakikalık radyo yayını yürüttüğü dönemde, Kürtçe yayın süresini yavaş yavaş artırdı ve bir buçuk saate kadar çıkardı. Bu, radyonun geneli için büyük bir sorundu. Radyoda zaman, dakikalar çok önemliydi, öyle kolay ele geçmezdi, Moskova'nın baskısı altındaydık. Hatırlıyorum, o dönemde Ermenistan radyosunun başkanı Ayvazyan Hakob Rafayeleviç idi. Zor bir dönemdi. Casimê Celîl'le tartışıyorlardı ama bunlar kinsiz, zararsız tartışmalardı.

Hiç kimseye tatsız, kötü bir söz söylememiş olan Casim, Kürtçe yayın süresinin artırılması konusunda, talepleri konusunda sert biri oluyor ve hiçbir zaman söylediğinden geri adım atmıyordu. Oysa partinin radyo bölümü yönetiminin toplantısı yapıldığında, parti toplantılarında, süre ile ilgili sorunlar ele alınmazdı, bu tür sorunlar üzerinde durulmazdı. Süre, yayın saati zaten belirlenmiş ve paylaştırılmış idi. Ama Casimê Celîl parti toplantılarında da kalkıp o günün sorunu üzerine bir iki şey söyleyip sözü yine kendi sorunlarına, kendi toplumunun sorunlarına getirirdi. Kürtçe haber yayını 2-3 dakika da olsa artırın, bizim yayın süremizi de biraz artırın derdi. Bizler de, hepimiz, Casimê Celîl'in hiçbir anı ve çabayı boşa harcamaması, Kürtçenin yayın süresinin artırılması konusundaki çabası karşısında içtenlikle neşelenir, keyiflenir ve gülerdik. Casimê Celîl'e sevgi, saygı ve övgü vardı ve bizler ona hoşgörüyü bakıyorduk. Yaptıklarını, taleplerini anlıyorduk; biz Ermeniler de Casimê Celîl'in yaptığı gibi kendimizi halkımızın yoluna sunabiliriz. Yavaş yavaş Kürtçe haber süresini artırıyorduk, özellikle de bayramlarda. Casimê Celîl 'ben bu kadar kısa sürede haber sunamam, bu süre benim için az!' diyordu. Hatırlıyorum, Moskova'dan Erivan'a komisyon gelmişti; bu komisyon çalışmalarımıza bakıyor, bizi denetliyordu. Komisyon sertti, bütün yaptıklarımızda milliyetçilik buluyorlardı. Taturyan bizi çağırdı ve 'Allahınızı seviyorsanız öyle yapın ki Casimê Celîl'in Moskova'dan komisyon geldiğini duymamasını sağlayın, öyle ayarlayın ki, Casimê Celîl toplantıya gelemesin. Bir de bakarsınız ki kalkmış...' dedi. Ama bütün toplantılarda bir de bakardık ki, Casimê Celîl kalkmış kendi yayın sorunlarından söz ediyor...' "

2. Egîte Cimo'nun Anıları

Ünlü Kürt müzisyeni, 1955'ten itibaren Ermenistan Radyosu'nda çalışmış ve ilk günden itibaren Kürtçe radyoya bağlanmışır. Egîte Cimo şöyle diyor:

“1955 senesiydi, bir gün eve geldim, bir ‘priyomnik’im⁽¹⁰⁾ vardı, ben de onu hep Irak’a ayarlıyordum. Irak’ın Kürtçe yayınları çok hoşuma gidiyordu, radyoda çaldıkları şarkılar hoşuma gidiyordu. Bir gün priyomniki kurcalarken aniden bizim burarlardan Kürtçe yayına rastladım. Duyduğum, Ordîxan ile Nûrê Polatova’nın sesiydi. Yayın süresi o zaman diyelim ki 15 dakika idi. Bir şarkı çaldı, Egîte Têcir’in sesi ve Taharê Emer’in kavalıyla Xecê û Siyabend çalıyordu. Bunun çok çok hoşuma gittiğini hatırlıyorum. Kendi kendime, ‘vay be, radyo da Kürtçe konuşuyor ve bizim şarkılarımızı çalıyor!...’ dedim. Ne kadar mutlu olduğumu anlatamam. O akşam sabaha kadar düşünüp durdum. Radyoya gitmeliyim, bakalım bu yayınlar nasıl hazırlanıyor dedim kendi kendime. Ben kendim de müzisyenim, birçok ezgiyi çalabilirim.

Ertesi sabah kalktım, dosdoğru radyoya gittim. Kürtçe yayın bölümünün nerde olduğunu sordum, “Kürtçe bölümü üçüncü katta” dediler. Gittim, kapıyı çaldım, rahmetli Apê Casim (Casım Amca) kapıyı açtı.

Delikanlı, buyur gel. (Gittim)

Buyur otur. (Oturdum)

Dedim ki:

Bağışlayın, ben de müzisyenim. Ben buranın radyosundaki Kürtçe yayınları dinledim, çok mutlu oldum. Ben de müzisyenlik yapabilirim, saz çalabilirim. Benim müzisyenliğim de sizin işinize yarayabilir.

Dedi ki:

Buyur, biz de zaten senin gibi insanlar arıyoruz.

Apê Casim konuşkan bir insandı. Biraz sohbet ettik, oradan buradan derken sonunda Apê Casim beni radyoya çağırdı. Dedi ki:

¹⁰ Telsiz radyo

Gelmen gerek, dengbêjlerimiz var, senin de müzisyenliğin var. Sizleri stüdyoya alıp seslerinizi kaydetmeli ve radyoda çalmalıyız.

Buna çok sevindim. Sesim radyoda çıkacak, dünyaya yayılacak...

Kısacası o gün öylece başladım. Apê Casim ile ilişkim çok iyiydi, aramız iyiydi, beni evine davet ederdi. O çoğu zaman, nasıl söylenir, müzisyenleri getirip götürürdü. Prova yapacak yer yoktu, provalarımızı Apê Casim'in evinde yapardık. Apê Casim kayıt için randevu alıyordu, biz de gidip sesimizi kaydettiriyorduk.

Bir yıl, iki yıl, üç yıl, dört yıl, kısacası yıllar öylece geçti. Sesim radyoda yayınlanıyordu, ben de bütün dünya sesimi dinliyor diye bununla gurur duyuyordum. Gücüm yettiğinde de Apê Casim'a yardım ediyordum.

Apê Casim, radyonun açıldığı günden ömrünün sonuna kadar bu radyonun temeli olmuştur. Radyonun müzik yayınlarının temeli olmuştur. Bizler, şarkımızı, müziğimizi hazırlamış olarak, aniden çıkıp geldiğimizde, Apê Casim'a stüdyo tahsis etmezlerse gidip herkesle kavga ederdi. Bunun böyle olacağını herkes bilirdi, Ermeniler de bilirdi. 'Nasıl olabilir?.. Dengbêjlerimiz, çalgıcılarımız köylerden gelmişler, dağlardan gelmişler, bunu nasıl erteleyebiliriz? Siz kendi zâpîslerinizi¹¹⁾ erteleyip bizimkilerle öncelik vermelisiniz' derdi. Öyle de yapıldı.

Dediğim gibi, Apê Casim ile aramız çok iyiydi. Apê Casim 'Sen artık bizim yanımızda çalışabilirsin, iş yapabilirsin' dedi. Elbette ştat¹²⁾ olanağı yoktu. 9-10 yıl boyunca o şekilde gidip geldim. Bana belirli bir Honorar¹³⁾ yazıyorlardı, evde alıyordum. Az bir şeydi.

¹¹ Zâpîs-Rusça bir sözcüktür, ses kayıt zamanı demektir.

¹² Ştat: Dairedeki iş pozisyonu.

¹³ Bir emek karşılığında ödenen para.

Apê Casim sonraları bir düzenleme yaptı ve dedi ki 'Egît, bizim yanımızda çalışmaya başlamalısın' Ben de böylece çalışmaya başladım, müzisyenlik için önce yarım ştat verdiler bana, sonra da operatörlük için yarım ştat verdiler. Bütün bunlar Apê Casim sayesinde oldu.

Apê Casim sadece radyonun temel direği değildi; aynı zamanda Irak'tan, İran'dan, Suriye'den, Türkiye'den olup Ermenistan'a öğrenim görmeye gelmiş ne kadar öğrenci varsa, onları her zaman evine getirir, evinde barındırır, onlara göz kulak olurdu. 'Biz Kürdüz, hepimiz biriz, kardeşiz...' derdi. Bunlar Apê Casim'in sözleriydi. Apê Casim'in evinde her zaman bu öğrencilerle tanışırđık. Bu bakımdan bu ev çok emektar bir evdir; sadece müzisyenlikle ilgili değıl; Kürt olduğumuzu, ülkeyimizin düzeyini, müzisyenliğimizi her seviyede zenginleştirmemiz gerektiğini sevgiyle ve bilinçle bize sunması bakımından da emektar bir evdir. Ailenin tüm bireyleri okumuştur; Ordîxanê Celîl, Celîlê Celîl, Apê Casim. Son zamanlarda onun yazılarını, kitaplarını okuyorum, onlar üzerine düşünüyorum. Birçok başka kitap da okudum ama Apê Casim'in kitapları bir başka değerli. Şiirleri, yazıları açık, her ne türde yazmış olursa olsun hepsi toplumumuzun ruhundan çıkmış eserler. Onun emeklerine insan nasıl değer vermez, her bakımdan ama özellikle de müzisyenlik konusundaki her şey Apê Casim'in emeğidir.

Radyonun kurucusu Apê Casim bana komandîrovke¹⁴⁾ veriyordu ve ben köylere gidiyordum, dengbêjleri seçip Apê Casim'in evine getiriyordum. Provalarımızı Apê Casim'in evinde yapıyorduk. Radyoya geliyorduk. Apê Casim bizi hiç bekletmiyordu, yeter ki siz hazır olun diyordu. Sen stüdyoyu düşünme diyordu. Stüdyo meşgul bile olsa Apê Casim öne atılıp 'bizimkiler, dengbêjlerimiz gelmişler, kayıt yapılması lazım' diyordu. Artık sen hesapla, bir şarkı değıl, iki şarkı değıl... Radyonun arşivinde bin, iki bin şarkı var. Bütün bu şarkılar bu şekilde kay-

¹⁴ Resmi bir görevle bir yere gitmek üzere görevlendirme, iş gezisi.

dedilmiştir. Apê Casim'in gücü ve marifetiyle, bizi hiçbir zaman oyalamamışlardır, hep sevgi olmuştur. Bir olay anlatabilirim: Casim Amca bir keresinde kayıt için randevu aldığında, benim sadece makamları çalmam gerekiyordu. Rahmetli Îsko benim davulcumdu, her zaman geç kalırdı. Ben, radyoya yakın Ginuni Sokağı'nda kalıyordum. Apê Casim bize geldi. Ben 10 dakika kadar geç kalmıştım. Bir de baktım Apê Casim eve geldi. 'Sizi bekliyoruz. Stüdyoyu bekletiyoruz!' dedi. 'Apê Casim ben hazırım, Îsko'yu bekliyorum' dedim. Birazdan Îsko da geldi. Sonunda yola koyulduk. Radyoya vardık. Îsko'nun davulu da büyük bir davuldu. Allah için doğru söylüyorum, Apê Casim davulu koluna attı ve kaldırma değil, 'şoş'un⁽¹⁵⁾ ortasına geçti. Apê Casim aklı başında bir adam, kravatlı, başında şapkası... Herkes ona bakıyor. Bu yiğit adam, koluna kocaman bir davul takmış, yolun ortasından yürüyor, bu nasıl şey? Ben de 'Apê Casim davulu neden Îsko'ya vermiyorsun, sen olgun bir adamsın, Îsko taşısın davulu, bu koca davulu boynuna takmışsın, iyi değil böyle' dedim. 'Hayır! Oğlum, davulumuz büyük, biz de büyüğüz, milletimiz de büyük, Kürtler de büyük!' dedi. Radyoya varıncaya kadar davulu öylece taşıdı. Radyo binasında da stüdyoya öyle çıktı. İnsanlar bilmeli ki Apê Casim'in müzik sevgisi öylesine büyüktü ki, o, davulcunun davulunu bile taşıyordu."

3. Karapetê Xaço'nun Anıları

Ünlü dengbêj şöyle diyor:

"İster Hristiyan, ister Müslüman İster Êzidî olsun, ey Kürt halkının bilinçli insanları... Radyoevine gittiğim ilk gün, devlet işinde çalışmaya gittiğim ilk gün, her şeyden önce Casimê Celîl'in evine gittim. Radyoevinde onun üstüne kimse yoktu. En büyük oydu. O, radyonun temellerini attı. O çalıştı ve insanları bir araya getirdi; dengbêjleri, kim var kim yoksa herkesi getirdi, seslerini kaydetti ve bu sesleri halka sundu. İlk olan her şeyi bu yiğit adam

¹⁵ Araba/taşıt yolu

yaptı. Onun arkasından ‘o başkaydı’ diyorlar, radyonun ‘hîmk’ini¹⁶, esasını, her şeyden önce Casimê Celîl oluşturdu. Allah rahmet eylesin. Ben önce onu tanıdım, o da beni tanıdı, o zaman ondan başka kimse yoktu, başka hiç kimse yoktu. En büyük oydu, o radyoevini oluşturdu, bu bölümde bir o vardı, Kürtçe bölümünde bir oydu. Biz de birkaç şarkı söylüyorduk, o da bu şarkıları dünyaya dinletiyordu. Söylediğim ilk şarkı Zembîlfiroş’tur.”

(Karapêt, Zembîlfiroş şarkısını söylemeye başlar).

Oğlu araya girip Ermenice anlatıyor:

“Babam anlatırdı, radyoevine şarkılar söylemeye gittiğinde, Casimê Celîl’in evinde kaldığını söylerdi. Casimê Celîl’in iki oğlu varmış, Ordîxan ile Celîl, babama sorular sorarlarmış ve söylediği şarkıları yazarlarmış.”

Karapêt söylediklerinin yerini bulmasını istercesine, ona inanılmasını istercesine tekrar şöyle diyor:

“Ey ahali, ben doğru konuşan biriyim, yani bildiğim şey Kürtçeden başka bir şey bilmediğimdir. Az önce söylediğim gibi, Ermenilerin ülkesinde radyoevi kurulduğunda, Casimê Celîl, beni almak üzere bir adam gönderdi. Ben fakirdim, işçiydim, kalktım gittim. O yiğit insanın evine gittim. O beni radyoya götürdü. Radyoyu yapan odur. O zaman ondan başka kimse yoktu. Bu yiğit insan çalıştı, yaptı etti, her şeyi o gerçekleştirdi. Radyoya gidiyorduk, tabii ki onunla birlikte, akşam da gelip evlerinde yatıyordum. Yemeğimi de orada yiyordum, orada akşam beraber oturup sohbet de ediyorduk, dünyanın halleri üzerine konuşuyorduk. Casim ve eşi Xanim, hep beraber otururduk. İkisi de benden büyüktüler. Xanim belki benimle yaşıttır ama Casim benden büyüktü. İşte öyle oğlum, oturur konuşur, akşamı beraber geçirirdik. Kürtçe konuşurduk, Kürtçeden başka bir dil bende yoktu. Allah bağışlasın iki oğlu da, Ordixan ile Celîl, iki kızı da Cemîle ile Zînê küçüktüler. Beraber yaşadık, birbirimizi tanıdık, birlikte elli yıl geçirdik.

¹⁶ Hîmk: Ermenice bir sözcüktür; “temel” anlamına gelir.

Doğrusu uzun zamandır evlerine gitmedim. Evlerinin neredede olduğunu biliyorum. Meydandan yukarı doğru gidiyorsun, oradan devam ediyorsun, öyle değil mi? Onlardan başka kimsem yoktu benim. Kimseyi tanıımıyordum, gidebileceğim başka kimse yoktu. Kimse beni tanıımıyordu. Hayır! Kürtçe 'helva sayesinde' derler. Onun sayesinde [Casimê Celîl sayesinde] ben de dengbêj oldum, bütün Kürtler arasında tanınan bir kişi oldum." Ses kaydının yapıldığı tarih: 05/02/2000, Sovxosa IV.

4- Varujan Voskanyan'ın Anıları

Gazeteci ve Ermenistan'ın Sesi Radyosu'nun çalışanı Varujan Voskanyan şöyle diyor:

"Casimê Celîl ismini ben henüz küçükken, doğduğum yer olan Gürcistan'da duymuştum. O şair, bilim adamı ve Kürt folkloru derlemecisiydi, Ermenilerin ve Ermenistan'ın dostuydu. Onun ataları da, Romların (Osmanlının) kılıcından kurtulmuş Batı Ermenistan Ermenileri gibi göç etmişlerdi. O, geçmişte Ermeni ve Êzidîlerin yaşadığı sefaleti görmüş, canla başla kendini Ermenilerin ve Kürtlerin dostluğunun güçlendirilmesine adanmıştı. Kürt ve Ermeni gençlerine bir baba gibi yaklaşırdı. Her zaman, beraber kardeşçe yaşamaları, birbirlerine kardeşçe yaklaşmaları ve bu iki toplum arasındaki dostluğun daha da güçlendirilmesi için birbirlerine yardımcı olmaları konusunda onlara öğüt verirdi.

Dediğim gibi, Casimê Celîl, aydın, şair ve Kürt folkloru konusunda âlim bir insandı. Folklor alanındaki derin bilgisiyle birlikte, sözlü edebiyatın derlenmesine, araştırılmasına, redaksiyonuna ve yayımlanmasına da yardım etmiştir. Casimê Celîl'in hizmetleri bununla da bitmiyor. Casimê Celîl, Ermenistan radyosunda Kürtçe haber yayını yapan ilk kişidir, yani o, Ermenistan'da Kürtçe radyonun kurucusu oldu. Yaklaşık üç yıl, Kürtçe haber yayını yapayalnız, bir başına yürüttü ve aynı zamanda da Kürtçe radyonun müzik arşivini oluşturdu. Ve

bugün, doğruyu söylerim, saklamam, Kürtlere ve Êzidîlere ayrılan yayın bölümünün yöneticilerinin yayınlarında, propaganda-sını yaptıkları ve kullandıkları, dipsiz bir deniz gibi olan o arşiv Casimê Celîl'in emegidir.

Casimê Celîl merhametli ve eli açık bir insandı, arkadaşlarını seven, insanları seven biriydi, nasıl derler küçükle küçük, büyükle büyük olurdu. Sadece Kürtler ve Êzidîler değil, Ermeniler de onu bir kez gördüklerinde onunla çalışmaya baş-larlardı; ona, eski çok eski bir arkadaşlarıymış gibi, çok yakın bir insanlarıymış gibi yaklaşırlardı, bir amca oğlu, bir eski dost gibi...

Casime Celîl uzun bir hayat yaşadı ama daha da yaşasa iyi olurdu; yaptıklarını, bildiklerini daha uzun bir süre halkına, halkımıza sunabilseydi ve bir çıra gibi Kürd dilini ve Kürt kültürü-nün zenginliğini halkına sunabilseydi ne iyi olurdu. O kendi yön-temiyle, Casimê Celîl'in üslubuyla "Casimane bir şekilde" toplumlari birbirine sevdirmeyi başarabilen ve bunun propaganda-sının yapılmasını sağlayabilen bir kişiydi.

Êzidîlerle Ermeniler dost olduklarını, başlarından başka hiçbir olay geçmemiş olsa bile, Sardarabad Ovası muharebesin-de, eğitimli ve donanımlı Türk askerine karşı ortaya koymuşlar-dı. Cangîr Ağa'nın süvarileri ile Ermeni savaşçıları birlikte zafer kazandılar. Rahmetli Casimê Celîl üzerine uzun uzun konu-şulabilir, güzel sözler söylenebilir ama unutulmaması ve bir kez daha söylenmesi gereken şudur ki, onun kurmuş olduğu, Kürt müziğinin "Fonda Zêrîn"i çok gerekli ve yararlıdır. Eğer her Kürt ailesi, her Êzidî ailesi bu radyonun varlığından yararlanı-yorsa Casimê Celîl amacına ulaşmış demektir. Ermenistan rad-yosu çalışanları bu arşive 'Casimê Celîl Fondu' adını takmışlar-dır. Bu geniş yürekli adama, bu büyük adama, akıllı adama, değerli ve saygın dostumuza, şair ve bilim adamı Casimê Celîl'e Allah rahmet eylesin. Elbette ne kadar anlatsam da, her şeyi anlatamam ama Casimê Celîl'in sadece önde gelen bir şehirli olmakla kalmayıp Batı Ermenistan Ermenilerinin ifadesiyle

'okumuş, halk edebiyatı ve kültürü uzmanı idi ama o herhangi bir kişi olabiliyordu' dememek bir eksiklik olur. O, evde bir babadan çok öteydi. Çocuklarının yaptıkları benim bu sözümü ispatlıyor. İki oğlu tarih ve edebiyat doktoru oldular, halklarının tarihini ve edebiyatını araştırıyorlar Sevgili, değerli Cemîle'miz zamanında babasının yardımcısı ve destekleyicisi oldu. Bildiğim kadarıyla, Ermenistan Devlet Konservatuarında yüksek müzik eğitimi almış Kürtlerden biridir ve şimdi de babasının çalışmalarını, 33 yıldır, Kürtçe radyoda sürdürüyor ve Ermenistan radyosundan radyo dinleyicilerine Kürtçe müzik yayını yapıyor.

Casimê Celîl, şu anda burada olanlar kadar, herkese üzülen bir insandı. Onun Ermeni, bunun Kürt, öbürünün Rus olması arasında onun açısından hiçbir fark yoktu. O her bakımdan cömert bir insandı, her bakımdan enternasyonalistti. Okumuş biri ya da okumamış biri ona bir soru sorduğunda, o sadece sorunun cevabını vermekle kalmaz ona yardımcı da olurdu; bu kişi eğer bir yolcu ise, o şehirde oturan biri değilse onu evine götürür ona hürmet eder, onu korur ve sonra da onu uğurlardı. Eğer parası yoksa yol parasını da verirdi. Ben kendim buna şahidim. O Kürt gençlerine her zaman öğüt verir, yazılarının redaksiyonunu yapar ve yazıları yayımlansın diye onlara destek olur; arka çıkardı."

5. Emerîkê Serdar'ın Anıları

Emerîkê Serdar, Riya Teze gazetesi yöneticisi, aydın, yazar ve çok emek vermiş bir gazeteci, diyor ki:

"Biz gençler Casim Amcaya, Casimê Celîl'e 'Apê Casim' diyorduk. Bu sadece onun yaşça büyüklüğüne gösterilen bir saygı değildi, kendisine, emeğine de gösterilen bir saygı idi. Otuzlu yıllardan başlayarak ömrünün sonuna kadar Kürt edebiyatı ve kültürü için emek vermişti. Otuzlu yıllarda Apê Casim Ermenistan Kürtlerinin edebiyat ve kültürünün tam ortasına düştü ve çağdaş Kürt edebiyatının temellerinden birini oluşturdu, Ermenistan Kürtlerinin kültürünün temelini oluşturdu.

1930'lu yıllarda Erivan'da, Kafkasların ardında Kürtlerin teknik eğitim okulu kurulduğunda, Apê Casim buranın ilk müdürü oldu. Ondan sonra, Ermenistan devlet yayınları içinde Kürtçe kitap yayını bölümü açıldığında, Apê Casim bu bölüme başkanlık etti ve yüzlerce ders kitabı, edebiyat kitabı ve tercüme kitap yayımlattı.

Apê Casim'in büyük emek verdiği işlerden biri de şuydu: o sadece 1936 tarihli Kürt folkloru büyük derlemesinin redaktörlüğünü yapmakla kalmamış aynı zamanda bu kitabın yayımlanmasında da çok yardımcı olmuştu.

Apê Casim'in büyük emek verdiği bir başka şey de onun 1930'lu yıllarda Kürtçe hazırlanmış bir harita yayımlatmasıydı. Ve ben şimdi bu haritanın onun arşivi haricinde hiçbir yerde var olduğuna inanmıyorum; bu harita, Apê Casim'in arşivinde korunmaktadır.

30'lu yıllardan başlayıp 60'lı yılların ortalarına kadar Apê Casim, Ermenistan Kürtlerinin şair ve yazarlarının çalışmalarının hazırlanması ve yayımlanmasında aktif olarak yer almıştır, ilk yayından son yayına kadar hepsinde...

Apê Casim otuzlu yıllarda sadece yaptığı edebi çalışmalarla öne çıkmadı, birçok Ermeni ve Rus şairin şiirlerini de Kürtçeye çevirdi ve yayımlattı. Anı derlemesi, şiir, 1940'ların sonlarında Apê Casim'in çevirisiyle yayımlanan Puşkin şiirleri, birçok şeye tanıklık ediyor.

1940'ların sonlarında Apê Casim'in çevirisiyle yayımlanan derlemeler, şiirler, Puşkin'in şiirleri, birçok şeyi kendiliğinden kanıtlamaktadır.

Apê Casim'in edebi çalışmaları hakkında ayrıntılı konuşmuyorum çünkü bunlar çok büyük işler ve onun yaptığı bütün bu işlerin gözler önüne serilebilmesi için üzerine araştırmalar yapılması gerekir. Birçok şeyi açıklıkla ortaya koyacak tek bir şey anlatacağım:

Okurlarımız iyi bilirler; Ermeni toplumu zengin bir edebi gele-

neğe sahiptir. Bu toplumun edebiyatı 5. yüzyıldan başlamakta ve günümüze kadar gelmektedir. Dolayısıyla, Ermeni edebiyat uzmanlarının değęerlendirmeleri boş değęerlendirmeler değildir.

Hatırlıyorum, henüz öğrenci iken filoloji uzmanı edebiyat öğretmenimiz Prof. Arşaluys Babayan derste, konu dünya halklarının edebiyatına geldiğinde, derse Apê Casim'in bir şiirini, 'Dezmal'ı alıp getirdi ve bunun nasıl klasik bir şiir olduğunu anlattı.

Onun şiirinin değeri, yeni yeni ortaya çıkan Kürt edebiyat uzmanlarınca dile getirilen bir şey değildi, tanınmış Ermeni edebiyat uzmanlarınca da çok açık olarak dile getirilmekteydi. Bu, Apê Casim'in eserlerinin ne denli iyi eserler olduğunu kendiliğinden ortaya koymaktadır. Bu konuda başka ne diyeyim, Apê Casim'in şiirlerinden oluşan bir derleme yayımlandı; her şey bir yana bu şiir kitabının adı, 'Kofiya diya min-Annemin Kofisi*', yüreğime çok yakın. Kürtçenin ruhu bütünüyle bu 'Kofiya diya min' ifadesiyle söylenmiş oluyor. İnan bundan daha kalıcı bir şey görmedim. Apê Casim'in Ermenice, Kürtçe, Rusça ve diğer Avrupa dillerinde yayımlanmış başka eserleri hakkında söz söylemeye gerek bile duymuyorum.

Apê Casim'in eserleri derlemeler halinde Ermenice yayımlandığında, Ermeni gazetelerinde bu eserler hakkında çok değeri ve çok kıymetli yazılar yayımlanıyordu.

Erivan radyosunun Kürtçe yayınlarında üç yıl kadar Apê Casim ile çalışma şansım oldu.

Benim bildiğim, o, Erivan radyosunun Kürtçe yayınlarının temelini, temellerinin atılmasını sağlayan kişidir O bu yayınların ilk başkanı idi ve biliyorum ki şu anda Erivan Radyosu'nun Ses Arşivi'nin müzik bölümünde korunan bu arşiv, Kürtçe yayın bölümü, şarkılar, Kürt ezgileri, tüm bunlar Apê Casim sayesinde başarılmıştır O yaptı, o başlattı, o zenginleştirdi. Ve ben kendi gözle-

* Kofi: kadın başlığı, hotoz.

rimle gördüm; bir dengbêj, bir saz ustası radyoya geldiğinde Apê Casim'in onlara nasıl yaklaştığını, nasıl sevgi gösterdiğini, nasıl iyilikle dolu olduğunu ve nasıl abi-kardeş gibi onlara yol gösterdiğini kendi gözlerimle gördüm. Kendisi de çok güzel fîq çalardı. Müzisyenler saz çalarken bir yerde hata yaptığında ya da bir yeri yanlış çaldığında, onları durdurur ve onlara nasıl çalmaları gerektiğini söylerdi.

Apê Casim her makam için, her Kürtçe şarkı için çok heyecanlanırdı.

İyi hatırlıyorum, rahmetli Ahmedê Mirazî, -yaşı epeyce ilerlemişti, zamanında çok iyi bir dengbêj imiş- radyoya geldi ve onun söylediği şarkılar kaydedildi. Sesinin bir parça bozulduğu bir gerçektir, yaşı epeyce ilerlemişti ama Apê Casim, onun sesini kaydetmiş olduğu kasedin üzerine 'Fonda Zêrîn, dokunmayınız, korunması gerek!' yazmıştı. Bundan anladığım, radyo çalışanlarının da bu kadar marifetli olması gerektiğidir; çalışanlar Fonda Zêrîn'i ancak bu şekilde koruyabilirler.

Apê Casim insanlık için de çok aktif çalışan birisiydi. Ermenistan Kürtlerinin içinde Apê Casim'in dahil olmadığı hiçbir olay yoktu. Hatırlıyorum, 90'lı yıllarda gazetemiz Riya Teze'nin yayımlanmadığı ve bizim divana mektup yazdığımız, şikâyetle bulunduğumuz, sitem ettiğimiz, umut ettiğimiz dönemde, gazetemize sahip çıkmak için bu kâğıtlara herkesten önce imza atan kişiydi.

İyi hatırladığım bir şey daha var. O yıllarda aydınlatma yoktu, ulaşım yoktu, kışları çok soğuk olurdu, yollar kapanırdı, çok yoğun kar yağardı. Biz burada yönetim binasında bir araya gelmiştik, beni aradı 'ne yapıyorsunuz' dedi, 'Oturmuş konuşuyoruz' dedim, 'şimdi oraya geliyorum' dedi. Yaşı hayli vardı, 90'lara yaklaşmıştı. Birazdan baktım ki Apê Casim kapıyı açıp içeri girdi. Elinde çok sayıda yazılı dokümanla çıkageldi. 'Bu da gazetemizi sürdürmekte benim yardımım olsun' dedi.

Bu konuda daha fazla söze gerek yok, Ermenistan'da Apê

Casim'in yaptıklarını görmemiş, iyi niyetine tanık olmamış hiçbir Kürt aydını yoktur. Helal süt emmiş biri olduğu minnetle ifade edilmelidir.

Büyük Rus yazarı Gorki'ye 'en iyi, en güzel edebiyat eseriniz hangisidir' diye sorulduğunda 'Oğlum Maksim'dir' diye cevap vermiş.

Apê Casim'm güzel eserleri hakkında biraz önce konuştum ama sanırım Apê Casim'in en önemli eseri onun evlatlarıdır. Ordîxan'dır, Celîl'dir, Cemîle'dir, Zînê'dir.

Apê Casim ile Xanîm Hala dört çocuk büyütmüşler, üst düzey eğitim görmelerini sağlamışlardır. Ordîxan filoloji doktorudur, Leningrad Üniversitesi'nde profesördür ve milletimize büyük bir saygınlık kazandırmaktadır. O ve kardeşi Celîl, kendilerini bütünüyle folklorumuzun derlenmesi ve araştırmasına adanmışlardır. Çalışmaları Erivan'da olduğu kadar Moskova'da da, Leningrad'da da, diğer ülkelerde de yayımlanmıştır. Onlar, sözlü edebiyatımızın her bir eseri için, nasıl anlatılır, kaybolmamaları için, derlenmeleri için, yazıya dökülmeleri için, tanınmaları için çok ter dökmüşlerdir.

'Xanê Çengzêrîn (Dimdim)' Ordîxan'ın çok değerli bir çalışmasıdır; Ordîxan'ın, bu destanın son zamanlarda bulunduğu yeni bir varyantı 'Novî Kurdistan' gazetesinde yayımlandı. Okudum, bir aydın olarak çok hoşuma gitti ve bu işin gerçekten de ne kadar büyük bir emek gerektirdiğini gördüm.

Kardeşi Celîl hakkında sadece tek bir şey söyleyebilirim. Yakın arkadaşız, kardeş gibiyiz. Ama onun hakkındaki düşüncelerim, arkadaşılığımızdan ziyade bilim adamlığıyla ilgilidir. Celîl, hiçbir zaman düşüncesine ihanet etmeyen bir bilim adamıdır; tarihimize, milletimize zarar vermek isteyenlere hiçbir zaman kulak vermemiş bir bilim adamıdır. İyi biliyorum, Celîl kardeşimin bir kitabı yayıma hazır halde idi, yayınevine gönderecekti; milliyetçi bilim adamlarından birkaçı, kitapta yer alan birkaç düşüncesini değiştirmesi halinde kitabın yayımlanmasına olanak sağlayacaklarını söyledi-

ler, Celîl bunu kabul etmedi. Kitabın Ermenistan'da yayımlanması için o sırada yapılan tüm çalışma, verilen bütün emek boşa gitti; kitabın burada yayımlanmasına izin vermediler. Ama Allah'a çok şükür ki, bu kitap Leningrad'da Rusça yayımlandı ve milletimize büyük bir saygınlık kazandı. Celîl'in de söylediği gibi, bazı bilim insanlarımıza kalsa bu öneriyi derhal kabul eder, bir parça da hilekarlık yaparak öyle bir davranırdı ki hem o milliyetçi bilim adamlarının istediği olur hem de kendisi için iyi bir şey yapmış olurdu. Ama Celîl, sırf tarihimize zarar vermemek için, biz Kürtlerin insanlığına zarar vermemek için tek başına bu zorluğu omuzladı. İşte Casim böyle büyük evlatlar yetiştirmiştir

Cemîle kardeşim hakkında bir şey söylememe gerek yok, bütün ömrünü bizim müziğimize adamıştır. Çok uzun yıllardır Erivan radyosunun Kürtçe yayınlarının müzik bölümü başkanlığını yapmaktadır. Çok sayıda derlemesi Erivan'da, Moskova'da, yabancı ülkelerde yayımlanmıştır. Cemîle çok sayıda Kürt ezgisini notalarla yazılı hale getirmiştir. Bu, bizim şimdi kıymetini bilmediğimiz bir hazinedir. Elli yıl, yüz yıl sonra, yeni nesiller bu çalışmaların kıymetini bilecektir çünkü şimdi bizler yüz yıl önce kaybolup gitmiş bir şarkımızı acaba nasıldı diye merak ediyoruz. Ama Cemile'nin sayesinde, onun çalışmaları sayesinde bunlar kalacaktır, kalıcı olacaktır ve gelecek nesiller bu yazar sayesinde buna bir değer biçebilecek ve sözlü kültürümüzü gözler önüne serebilecektir.

Bir konuyu daha unutmamamız gerek. Bizim müziğimizde, sözlü edebiyatımızda öyle konular var ki, tarihimize ilişkin bizim şu anda kavrayamadığımız birçok sorunun, yolumuza çıkmış birçok sorunun açıklığa kavuşturulmasında, gelecekte anahtar görevi görebilirler. Gelecek nesiller bunları kavrayabilir, bu konular üzerinde çalışabilirler. Zîne kardeşim için, onun kültürümüzü, ekini mizi ilerletmek için çok büyük emek harcadığını söyleyebilirim.

Sadece Ermenistan Kürtleri arasında değil, abartmış gibi olmasın ama inan ki dünyadaki bütün Kürtler arasında, Kürtler hakkında, Kürtlerin kültürü, edebiyatı, gelenek görenekleri, etnografyaları hakkında Apê Casim'in ailesinde olduğu kadar bir arşiv

yoktur. Bu bizim en büyük zenginliğimizdir. Süs eşyasından tut, kadın takılarına, erkek takılarına, evdeki kap kacağa, yazılı belgelere kadar, çok değerli kitaplara kadar, daha neleri saymak gerekir bilmiyorum, bu arşivde her şey var. Zamanı geldiğinde, selametle Kürdistan özgür olduğunda, bağımsız bir devlet olduğunda, Apê Casim adına bir müze açılması ve onun biriktirdiklerinin bu müzede yerini bulması beni çok mutlu eder, iyi de olur, gayet objektif bir şey olur. Bu bir gün gerçekleşecek.

Son olarak şunu söyleyebilirim, babalarının geleneğini sürdürdükleri için Apê Casimê Celîl'in çocuklarına helal olsun!

Apê Casim bir Kürt gördüğü zaman, heyecanlanıp o Kürtle zaman geçirir, onunla saatlerce konuşur, nereden olduğunu, ne derdi sorunu, ne tasası-hayali olduğunu öğrenirdi. Apê Casim'in evlatları da öyledir; Kürtçede söylendiği gibi, Apê Casim, mirinin karşısında evlatlarına duacı olsun.

Apê Casim vefat ettiğinde, şeyhler ve pirlere, hayır ve hayratlarla, hayır ve dualarla, dualar ve ilahilerle defnedildi. Onu biz Êzidî Kürtlerin mezarlığına defnettiler. Şimdi Apê Casim'in mezarının üzerine onun bir heykelini yapmışlar, insan hayran kalıyor. Gerçekten de heykel Apê Casim'in büyüklüğüne yaraşır bir heykel.

Apê Casim'in, Xanim Halanın evlerinde kurduğu gelenek, o ev hali devam ediyor. Bunların hiçbirisi boşuna değil, bu gelenek Apê Casim'in torunlarına, torunlarının torunlarına kadar Kürtlük yolunda devam edecektir, Kürtlere hizmet edecektir, kültürümüze hizmet edecektir, hizmet derecemizi farklılaştıracaktır" Ses kaydının yapıldığı tarih: 01/09/2000, Erivan.

6. Hovannes Badalyan'ın Anıları

Tanınmış dengbêj, Ermenistan Cumhuriyeti'nin emektar ozanı şöyle söylüyor:

“Önce çocukluğumdan başlayayım. Hemediye, Bağdat'ın bir mahallesidir, İngilizler orada havaalanı inşa ediyorlardı. Babam ve erkek kardeşim orada çalışıyordu. Biz de muhacirdik,

Urmiye'den göç etmiştik. Biz bütünüyle Urmiyeliyiz, Urmiye Gölü'nün kıyılarındanız.

Êzidîlerle ilk kez Hemediye mahallesinde karşılaştım. Her sene, Êzidîlerin hangi bayramı idi bilmiyorum ama biz Ermeniler Êzidîlerle birlikte her yıl ovaya gidiyorduk ve onlar bayramlarını kutluyorlardı. Êzidîler şarkılar söylüyorlar, başlarını sallıyorlardı. O zamanlar üç yaşındaydım ve Êzidî Kürtlerle dostça ilişkiler kurmak istiyordum çünkü dinsizdim. Çocuktum, fakat haça inanmaya o kadar eğilimli değildim; babam Ter Ohannes papazdı ama ben haça tapınmanın kurallarını kabul etmiyordum; kilisede hoşuma giden tek şey müzikti. Gidip müzik dinliyordum.

Êzidîlerin ateşe tapması, ki bu biz Ermenilerin eski dini imiş, hoşuma gidiyordu. Ateşe tapınmayı biz Ermeniler ve Êzidîler için daha doğru bir din olarak görüyordum çünkü biz o zamanlar güçlüydük, padişahlarımız vardı. Haça tapmak bizleri bunlardan bir parça uzaklaştırdı çünkü Êzidîlik insan sevgisi daha fazla olan bir din; diyelim komşulukta, arkadaşlıkta daha şefkatli ya da etrafındaki komşularına daha dostça yaklaşır. Ama ateşe tapmak öyle bir dindir ki, ülkeneye düşmanlar girdiğinde ateşe tapan toplum, sınırlarını korumak için çok yiğitçe bir duruş sergiler.

Talihim beni 1946'da Ermenistan'a getirdi. 1956-57'de, Hovanes Şiraze'nin "Siamed û Xecazerê" radyo piyesini yaptığımız dönemde Aram Merangulyan bizim grubun başkanıydı; bu şiiri temel alarak beste yapıyordu ve benle Ofelya Hambarsumyan da bu besteyi seslendiriyorduk.

İşte bu dönemde Casimê Celîl'i tanıdım. Ne yazık ki rahmetli bugün aramızda değil. Hürmetle bu kişiye yaklaştım çünkü Farsça biliyordum; Kürtçe de Farsçaya yakındır. O da benim birkaç Kürtçe şarkıyı o orkestra ile birlikte radyo için söylememi umut ediyordu. Bizler hep birlikte çalıştık. Casimê Celîl ya şarkıları getiriyordu ya da dengbêjleri getiriyordu, ben de şarkıları dinliyor ve onları notaya çeviriyordum. O sözleri düzeltiyordu çünkü o büyük bir yazar ve şairdi. Ve ben Casimê Celîl ile ölümüne kadar muhabbetle ve memnuniyetle çalıştım.

Bu yiğit insana çok büyük bir saygım vardı, sadece ona değil aynı zamanda Kürtlerin ve Êzidîlerin radyo yönetimine de büyük bir saygım vardı. Ve ben, Ermenistan biraz kendini toparladığında, biraz güç kazandığında Kürtlerin sorununu da çözebiliriz diye düşünüyorum. O yıllar geldiğinde ben olmayabilirim ama tekrarlıyorum, bu dediklerimin gerçekleşeceğine inanıyorum çünkü biz kardeş toplumlarız ve birbirimize çok yakınız. 'Hoy Narê, Hoy Nazê, Romanî' şarkısını Ruzanna Vardanyan'la birlikte okuduk ve böylece ben Kürtçe yayına bağlandım ve bugüne kadar da bağlı kaldım. Gücümüz olursa, yani orkestramız yeniden bir araya gelebilirse - evet biz şu anda bu konu üzerinde duruyoruz, ama eski gücümüz yok, Merangulyan zamanında olduğu ölçüde, 50-60'lardaki gibi bir çalışma temposu yok artık- söz veriyorum, yine birkaç şarkıyı Ruzanna'nın yardımıyla tekrar okuyacağım ve bu şarkıları Kürt halkımıza, Êzidî halkımıza arz edeceğim."

Cemîle: "Şarkı sözlerini nasıl öğrendin?"

Hovannes Badalyan: "Casimê Celîl'in kendisi bana sözleri öğretiyordu. Bu odada oturur, sözleri tek tek söylerdi, ben de arkasından tekrarlardım. Sözleri doğru bir şekilde söyleyemeyince 'hayır, olmadı!' derdi. Örneğin q harfi. Ben Bağdat'ta biraz Arapça öğrenmiştim. Arapçada q harfi var, bu harfi seslendirmeyi başarıyordum. Bunları söyleyebildiğim için çok seviniyordu, mutlu oluyordu."

Cemîle: "Senin halkımız için Kürtçe şarkılar söylemeyi kabul etmiş olman bizim için de büyük bir mutluluktu."

Hovannes Badalyan: "Dediğim gibi, ben küçüklüğümden beri Kürt müziğini, Kürtleri sevmişimdir, çünkü ben Êzidîlerin her zaman Ermenilerle bağlantılı olduklarını düşünmüşümdür. Talihleri de Ermenilerin talihi kadar olmuştur."

Casimê Celîl'i ve onun gibi Êzidî yazarları her zaman hatırlayacağımıza, halkımızın hatırlayacağına, özellikle yazarlarımızın hatırlayacağına inanıyorum çünkü biz Ermenilerin yazarlarının Êzidî yazarlarla dostluğu var, birbirlerine arkadaşlık ediyorlar.

Dostluğumuzun her zaman devam edeceğini ve hep birlikte cumhuriyetimizi kuracağımızı umuyorum. Gelecek günler mutlaka aydınlık olacaktır. Geleceğimizi sizin halkınızın arasında görüyorum. Yürekten söylüyorum çünkü siz sayıca fazlasınız. Sizler pek çoksunuz. Kürt halkı birliği ve uyanışı yaşıyor.

Bu hoş karşılaşma için teşekkür ederim. Casimê Celîl'in anısı yüreğimde hep canlı kalacak, kendisiyle yıllar yılı çalıştım."

7. Taharê Emer'in Anıları

Tarih doktoru, öğretmen, Sîçanlû köyü ile Tilikê'deki (Telin nahiyesi, Ermenistan Cumhuriyeti) Kürtçe okulların müdürü Taharê Emer şöyle diyor:

"Radyoya gelişim, onun sayesinde. Kardeşimin kızı, Casim'in kızı Cemîle'ye rastladım, çoktandır görmemiştim. Casim'in kızı Cemîle ile selam-kelam ettik, birbirimizi görmenin muhabbeti çok iyiydi; eski hatıralar aklıma geldi. Bir zamanlar kan kardeşim olan, halkımızın emektarı olan Casimê Celîl aklıma geldi ve o zaman üzüldüm. Rahmetli Casim için kendi adıma üzüldüm. Hesapla, kaç yıl olmuş, evlerine gitmeyi, birbirimizi görmeyi, konuşmayı başaramadım. Onun defnedildiği gün ben hastanede idim, ölümünü ben hastanedekeyken duydum. Ben, halkının da hastası olan ben, çok üzüldüm. Hastanede içki içmemize de izin verilmiyordu ama biz hastaneye içki getirttik, rahmetli Casim için kadeh kaldırdık. Allah rahmet eylesin. Nerede böyle müthiş adamlar!..

Casimê Celîl cazibesiyle, konuşmasıyla, yüreğiyle yiğit bir insandı. İnan hayatımda çok az böyle insan gördüm. 75 yaşındayım, birçok insanla, yiğit kişiyle, soylu kişiyle, yazarla, bilim adamıyla ilişki içinde oldum ama Casimê Celîl'in yüreği gibi bir yürekten söz edemem. Başka herhangi bir yüreği onunkiyle karşılaştıramam.

Bir keresinde Êzidî bir kadını dağda yakalamışlardı. Evinde

silah mı ne bulunmuştu. Bundan Casım'a söz ettim. Casim o sırada bizim evimizdeydi, her zaman gider gelirdi, Sîçanlû onun köyü sayılırdı. Böyle bir olay olmuş dedim. Casim kalkıp başkomiserle görüşmeye gitti, Êzidî kadını hapisten çıkarıp köye getirinceye kadar epey uğraştı. Sadece bu olay da değil...

Casim alçak gönüllüydü; her zaman ırgatlarla, köylülerle oturup yer içer, öyle kendini beğenmişlik etmezdi, kibarlık yapmazdı, halkın içindeydi, toplumun içindeydi.

Evimize sık sık misafir olurdu. Ceketini giyer, sağanak yağmurun altında, köyün etrafında dolaşır, çiçeklerle, tomurcuklarla ilgilenirdi, milletin yaşantısıyla ilgilenirdi. Bir keresinde bir amcamın oğlu atını arıyordu, atı kaybolmuştu. Rahmetli Casım 'Roryo, Roryo!' diye bağırdı. Ona çok kızdı. Daha çocuk denecek yaştaydı. Casim 'bakayım korkuyor mu, bakayım nasıl bir yüreği var?' diye yokluyordu. Ama o Êzidî çok sert karşılık verdiğinde Casim 'vay be!' dedi, 'kardeşimsin kirve!' dedi.

Onun yüreği halkının yüreğidir, Kürtlerin yüreğidir, Êzidîlerin yüreğidir.

Casim halkını çok seven biriydi. Derdi, ruhu, ömrü halkını sevmekti. Hep köylerde gezerdi. Radyonun kurucusuydu.

Hatırlıyorum, radyonun yazarı, başyazarı, söz yazarı idi. 'Kerr û Kulik, Silêmanê Silivî, Mem û Zîn, Xecê û Siyabend' şarkılarında ben kaval çaldım, rahmetli Egît de söylerdi. Bu şarkılar herkesten önce Casimê Celîl tarafından derlenmiştir

Casim ruhuyla, ömrüyle halkına bağlı bir insandı. Sevgisi halkla iç içe bir sevgiydi. Halkının folkloru için, bu altın küpeler kaybolmasınlar diye, gerektiği gibi korunsunlar diye sabahtan akşama oğullarıyla, çocuklarıyla didinir dururdu.

Casim yoksul birini gördüğünde, inan gözlerinden yaşlar akardı; niye bu yoksulluktalar, niye bu sefalet içindeler, niye gereken koşullara sahip değiller diye ağlardı.

Casimê Celîl'den dolayı, ona sevgilerinden dolayı örneğin bizim köyümüzde birçok çocuğa Casimê Celîl adı konmuştur. Kız kardeşi-

min evinde, amcamın oğlunun evinde çocukların adları Casim, Ordîxan, Celîl, Zînê, Cemîle'dir. Bunların tümü, yiğitliğinden, üniünden ve hoşsohbetinden dolayı Casimê Celîl'in ve çocuklarının adlarıdır.

Onları her zaman hatırlıyorum. Birçok kez onun evinde yemek yemiş, içmiş, beraber zaman geçirmişimdir. O sadece benim ailemin amca oğlu değildir; aynı zamanda bütün köyümüzün, Têlinê toplumunun tümü, sevdiğimiz ünlü bir yazar, muhabbetli bir insan, hayatını halkına adanmış, halkının iyiliğini isteyen biri olarak Casimê Celîl'e bağlı olmuştur. O öldü ama adı sanı, saygınlığı ve değeri toplumda, halkımızın arasında sonsuza kadar kalacaktır.

Ermenistan'da ilk kez halk oyunları^(*), radyo kurulması söz konusu olduğunda, köylerde bu konuyla ilgilenen ilk kişi, halk oyunları gruplarıyla, kendini geliştirme gruplarıyla, bu grupların toplanmasıyla esas ilgilenen kişi rahmetli Casimê Celîl'di. O, kendisi de grupla birlikteydi, gruba öğretmenlik yapıyordu; o yaşında, o konumunda, o değerli haliyle, hesap et, her şey onun cebinden çıkıyordu: ulaşım, otobüs... nesi varsa koyuyordu. Grubu bir yerden bir yere götürüyordu.

Birçok müzik makamı Casim'in makamıdır, onun öğrettikleridir. Bizim gruplarımızla çok uğraşmıştır. Oyuncuları, onlara gerekli değeri vermeden yolculamazdı. Hep de kendi kesesinden, kendi cebinden, kendi parasıyla... Evine birçok dengbêj getirirdi, günlerce onun evinde kalırlardı; saygı, sevgi, kadir-kıymet, büyük bir sevgiyle, milletine olan derin saygıyla uğurlardı onları. Öyle ki, Casim'in şikayetlerinden, sevgisinden, sözünden mahrum kimse kalmazdı.

Halk oyunları ve bu oyunların etkisi, radyoda çalınan şarkılar, ilk günden bugüne değerinden hiçbir şey yitirmemiştir. Hesap et, bu çalışmaların çoğu büyük ölçüde Casimê Celîl tarafından yapılmıştır. Casim bu nedenle unutulmuyor. Toplumumuz Casimê Celîl'i şarkılarda da, ezgilerde de, halkın yaratıcı sanat gruplarında da unutmuyor, onu her şekilde hatırlıyor."

8. Ahmedê Gogê'nin Anıları

Yazar, gazeteci, uzun bir süre Kürtçe radyonun başkanlığını yapmış olan Ahmedê Gogê şöyle diyor:

"Casimê Celîl'e saygı ve sevgiler. Bugün, Ermenistan'da bulunan bütün halkımız bilir ki, 1955 yılında, Erivan'dan Kürtçe radyo yayını başladığında, bunun temelini atan Casimê Celîl'dir. O Casimê Celîl ki, 30'lu yıllarda ömrünün tamamını edebiyat ve medeniyetimize bağlamıştır ve bütün kitapların üzerinde, redaktörün Casimê Celîl olduğu yazılıdır.

Casimê Celîl bu nedenle halkımızın içinde bu denli büyüktür. Niye?

Casime Celîl şarkılarımızı, makamlarımızı ilk yazandır Nasıl bir zamanda?

O zamanlar qewl (Êzidilikte "ilahi"), şarkıların yazılması pek sık rastlanan bir şey değildi. O, bütün dengbêjleri, bütün müzisyenleri evine götürür, günlerce evinde ağırlar, onlarla ilgilenirdi; şarkılarını, sözlerini, zurnanın makamını, fîq, mey sesini 'magnitafon'a kaydettirir, onları yok olmaktan kurtarırdı. Şarkılarımızın arşivlenmesi, 'Fonda Zêrin'in kurulması, Casimê Celîl'e bağlı olmuştur. Bu şarkılar bugün Ermenistan radyosunda korunmaktadır. Bu nedenle Casimê Celîl'e saygı ve sevgiler.

Casimê Celîl 1918 yılında Kars'tan göç etti, annesi ve babası düşmanlarca öldürüldü; o buraya geldi. Ermenice öğrendi, büyük bir adam oldu, tanınmış bir yazar, çok sevilen bir şair oldu. Casimê Celîl'in evini şimdi ve her zaman ünlü bir Kürdoloji merkezi olarak görebiliriz.

Casimê Celîl iki evladını en üst düzey Kürdolog konumuna getirdi. Örneğin Celîl, bize saygınlık ve sevgi kazandırıyor. Örneğin Ordîxan milletimizin gururudur. Cemîle kırk yıldır Kürtçe yayın bölümünde çalışmaktadır ve o da babasının izinden gitmektedir; şarkı ve makamlarımızın derlenmesiyle ilgilenmektedir; bu

* Bu oyunların içinde tiyatro, halay vb. etkinlikler yer almaktadır (ç.n)

aileye selam ve saygılar. Casimê Celîl gibi insanlar olduğu için, onun evlatları gibi, yorulmak bilmeden kendilerini edebiyatımıza ve medeniyetimize adanmış, artık kaybolmakta olan folklorumuzun numunelerinin derlenmesine adanmış insanlar olduğu için mutlu olmalıyız. Onlar büyük bir iş başarmışlardır; milli folklorumuzu kaybolmaktan kurtarmışlardır ve onları sonsuza kadar kalıcı hale getirmişlerdir. Ve bu folklor numuneleri var olduğu sürece Casimê Celîl'in adı da, bu ailenin evlatlarının adı da var olacaktır. Bu nedenle de diyoruz ki çok şükür Allah'a ki, Ermenistan'da Ermeni toplumunun samimi destekleriyle, böyle bir aile ve buna benzer aileler var. Sana işin aslını söyleyeyim: Casimê Celîl'in emeği çok çok büyüktür.

Örneğin Şamilê Beko'nun makamı, Egîtê Cimo'nun makamı, Şeroyê Biro'nun şarkıları bizim klasik müziğimizdir; bunlar Casimê Celîl sayesinde ölümsüzleşmiştir, bilinir olmuştur. Bunlar bizim değerlerimizdir, bunlar, her zaman her yerde bize tat veriyor; şarkı ve ezgilerimiz bizlere rehber olmuş, bize yol gösteriyor, bizim kendimizi bilmemizi, Kürt olduğumuzu bilmemizi sağlıyorlar. Kalemlerini Casimê Celîl'in aleyhine kullananlar, onun aleyhine yazanlar, cahildirler, hastadırlar. Onları kendilerine gelsinler diye eve ya da hastaneye götürüp iğne yapmak gerek. Böyle insanlar her zaman halkımızca alay konusu olmuş, gülünecek konumda olmuştur. Biz onlara hep güldük, şimdi de gülüyoruz.” Ses Kaydının Yapıldığı Tarih: 16/02/2000.

Qîz û bûkên kurda ber radîoyê
(Kürt kızları ve gelinleri radyo dinlerken)

Çocukluğumdan bugüne gözümün önündedir, Erivan'da, Peçatnikov sokağındaki evimizin odasında, duvarda, ahşap çerçeveli büyük bir fotoğraf asılıydı: Kürt giysileri içinde, “kofi”li, takılar ve hızmalar takmış, yedi kişilik bir aile, bir masanın etrafında oturmuş radyo dinliyorlar.

Yaklaşık yetmiş yıldır o fotoğraf duvarda asılıdır. Bu fotoğraf evimizin bir mücevheridir. Sovyet devletinin anayasasının propagandası için, Kürtleri de diğer milletlerin hak ve özgürlükleri kadar haklara sahipmiş gibi gösteren, 1937’de çekilmiş bir fotoğraf.

Duvardaki fotoğraf sağır ve dilsiz. O kara ağızlı radyonun hangi dilde yayın yaptığını bilmiyoruz ama belli ki bu fotoğraf çok hoşumuza gitmiş. Bildiğiniz üzere sonraki günlerde de hayatımızda varlığı devam eden radyo daha o zamandan beri evimizde bir yer edinmişti.

1953 yılının 3 Mart’ında, “halk önderi” İ.V. Stalin vefat etti. Sovyet halkları “baba”sız ve “önder”siz kaldı. Halk, hayatının değişmesini, daha iyi olmasını umut ediyordu. Kürtler gibi devleti olmayan, sahipsiz, kimsesiz bir toplum için bu önemli bir meseleydi. Kürtler, Stalin’in iktidarı döneminde incinmişlerdi; dert, sıkıntı çekmiş, 1937 sürgününü yaşamışlardı.

Stalin’in ölümünden sonra, ülkemizde, uluslara dair siyasette bazı değişimler oldu. Kürtler için en önemlisi, 17 Eylül 1954’te Ermenistan

* Ordîxanê Celîl tarafından kaleme alınan bu yazı, Cemîla Celîl ve Naza Celîl’in “*Stran û Awazên Kurdî-Yêrêvan Xeber Dide, Bend 4*” adlı eserinden [(4. Cilt) 2011, Viyana Kürdoloji Enstitüsü Yayınları, Viyana] alınmıştır. Bu yazı söz konusu eserde, “*Prof. Dr. Ordîxanê Celîl’in Anıları, Erivan Radyosu Kürtçe Radyo Bölümü Çalışanı, Radyonun İlk Yıllarının (1955-57) Spikeri*” başlığıyla yayımlanmıştır. Ayrıca Nubihar dergisinde (Sayı 126, 204) “*Radyoya Yêrêvanê û Bîranînên Min, 1955-57*” başlığıyla yayımlanmıştır.

Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin, diğer birçok konunun yanı sıra, Kürtler açısından çok önemli üç temel karar alması oldu. Bu kararlardan biri, 1938'de kapıları kapatılan "Riya Teze" gazetesinin yeniden yayımlanmasıydı. İkinci karar, Erivan'dan Kürtçe haber yayını yapacak bir radyo kurulması için gerekli hazırlıkların yapılmasıydı. Bu karara göre Kürtçe haber yayımı haftada üç kez, onbeşer dakika olacaktı. Üçüncü karar eğitimle ilgiliydi. Buna göre, Ermenistan başkanlığı, 1955-56 eğitim yılında Ermeni Teknik Eğitim Okulu'nda, Kürt dilinde öğretmen yetiştirecek bir kurs açacaktı.

"*Riya Teze*" gazetesinin yeniden yayımlanması konusunda, kadro ve finansman sorunları devlet tarafından çözümlenmişti ancak Kürtçe radyo yayını konusunda, radyo çalışanlarına ödenecek maaş, konuşmacı ve dengbêjlere verilecek ücret konusunda hiçbir şey söylenmiş değildi. Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin almış olduğu tek karar şuydu: "*Kürtçe radyo yayınının hazırlanması, Radyo İdaresi Başkanlığı ile Ermenistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın, Simonyan arkadaşımızın sorumluluğundadır.*" Bu kadar.

Bu bakımdan Kürtçe yayın bölümü başkanı, kendi başına hareket edemezdi, dizginler onun elinde değildi. Kanımca, bölüm başkanının kendini fazla özgür ve serbest hissetmesini engelleyecek şekilde bir düzenleme yapmışlardı. Radyo yönetimi ideolojik bir yönetim idi.

1954 sonbaharında, başkanlık, Kürtçe radyo yayını sorumlusu olarak Casimê Celil'i, Riya Teze gazetesi sorumlusu olarak da Mîroyê Esed'i görevlendirdi. Böylece, 1 Ocak 1955'te, akşamüzeri, saat altı buçukta, Kürtçe radyo Erivan'dan yayın yapmaya başladı. O akşam, ben, ilk kez dünyaya şöyle seslendim: "*Erivan konuşuyor. Radyo dinleyen arkadaşlar, Kürtçe haberlere başlıyoruz.*" Bu sözlerle, Ermenistan Kürtlerinin sesini Kurmanci lehçesiyle dünyaya duyurduk. Halkın yüreğine nasıl bir coşku ve sevinç dolduğunu, Kürtlerin kendilerini nasıl başı dik hissettiklerini bir Allah bilir.

İlk zamanlar Kürtçe haber yayını haftada üç kez 15 dakika idi, bu haberlerin çoğu da genellikle parti politikası ile, ülkenin yani Ermenistan Cumhuriyeti'nin sorunları, kolhoz ve sovhozlar^(*) vb.

konularla ilgiliydi. Bu resmi bir şeydi. O dönemde radyo, gazete, eğitim, hepsi, komünist parti ruhu ve amaçlarıyla şekillenirdi. Bizler açısından Sovyet halklarının başarısı ile ilgili haberler her şeyden daha önemliydi.

Tahran, Bağdat, Kahire, Meriwan radyolarının Kürtçe yayın yaptıklarını duymuştuk ama Erivan radyosu Kürtçe yayının niteliğini bütünüyle değiştirdi. Çok kısa bir süre içinde, dost ve düşmanların dikkatini çekti. Kürtlerin sesi, sosyalizmin ülkesinden, Sovyetler Birliği'nden, Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti Erivan'dan ilk kez yayınlanıyordu. O dönemde, ülkeleri bölünüp parçalanmış, baskı altındaki Kürtler, umutlarını sosyalizmin ülkesine bağlamışlardı. Kürtlerin gözü Moskova'da, Kremlin'de idi; Rusya'nın Kürtler için nasıl bir iyilik yapacağını merakla bekliyorlardı.

Sovyet Kürtleri bu radyonun varlığıyla gurur ve sevinç duyuyordu. Radyo yüreğimize yerleşti, beynimize yerleşti. Hayatımızın bir parçası haline geldi.

50'li yıllarda, entelektüel alanda, eski kadrolardan halen aktif olan bir Casimê Celîl, Emînê Evdal ve Heciyê Cindî kalmıştı. Var olan arkadaşlar da Kürt kültürü ile ilgili meselelerden uzak durmuşlardı. Gazete yeniden yayımlanmadan ve Kürtçe radyo yayını başlamadan önce, bu kişilerden her biri bir yönetimde, okulda, polis teşkilatında, kolhoz ve sovhozlarda çalışıyordu. Diğer bazıları yükseköğretimde okuyorlardı, bazıları da okumayla daha yeni yeni ilgilenmeye başlamışlardı. O dönemde, gençlerin çok azı Kürtçe yazabiliyor ve okuyabiliyordu. Bilenler de zaten "Riya Teze" yönetiminde yer almışlardı ve birinci sayının hazırlıklarını yapmaktaydılar. 1937-38

* **Kolhoz, kollektivnoye hozyaystvo** (kolektif tarımcılık) kelimelerinin kısaltılmış halidir. SSCB'nde tarım sektöründe örgütlenen "kolektif tarımla" uğraşan birlikler olarak tanımlanırlar. Toprağın mülkiyeti devlete ait olmakla beraber, 99 yılına sembolik bir rakamla köylüye kiraya verilir. Bunun dışında devlet çiftliklerinden oluşan ve toprağın tamamı doğrudan devlet eliyle işletilen **Sovhozlar** vardır. Sovhozlar 1917 Ekim Sovyet Devrimi'nden sonra, Kooperatif mülkiyetini gerçekleştiren kolhozların yanında devlet çiftlikleri olarak kuruldu.(ç.n) [Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kolhoz> ve <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sovhoz> (Erişim: 6 Ekim 2015)].

yıllarından sonra yeni kadroların yetişmesinde bir kesinti olmuştu; sistematik Kürtçe eğitim yoktu ve gençler zorunlu olarak Ermenice, Gürcüce ve Rusça öğrenmişlerdi.

Bizim evimizde her zaman entelektüel çalışmalarla ilgileniliyordu: Kürt folklor ve müzik ürünlerinin derlenmesi, bize kan ve can veren gündelik bir uğraştı. O zamanlar köylerden, şehirlerden dostlarımız, akrabalarımız, ehiller ve cahiller, delikanlılar ve genç kızlar bize gelirlerdi. İşin doğrusu her zaman misafirimiz olurdu. Gün içinde kendi işlerini yapmaya gider, akşamları da döner bize gelir, bizim dengbêjimiz ve hikaye anlatıcımız olurlardı.

O yıllarda ben Erivan üniversitesinde öğrenci idim. Kürtçe eğitimi evde, babamdan almıştım, radyo işi başladığında da babamın yardımcısı ben oldum, böylece Kürtçe radyo konusuna dahil oldum.

Radyoda erkek sesinin yanı sıra bir kadın sesi de olması gerekiyordu. Bu işin uzmanı da rahmetli Wezîrê Nadîrî'nin eşi, Egît Bey'in kızı, okumuş ve bilgili bir kişi olan Nurê Polatova oldu. Birkaç gün geçmeden, Kürtçe radyo yayınları yönetiminin başkanı Casimê Celîl, Ermenistan Radyosu müdürü Arşaluys Simonyan'a bir müzisyen grubu oluşturma önerisinde bulundu ama bu mesele ne o zaman ne de sonra bir sonuca ulaşmadı. Böylesi ağır bir sorumluluk almak radyo müdürünün işi değildi. Ermenistan hükümeti ne bir müzisyen grubu oluşturulması için ne de Kürtçe yayın birimi için para ayırmış değildi. Nihayetinde Kürtçe yayın bölümü, finansal bakımdan her zaman Ermenice yayın bölümüne bağımlıydı. Bu sorun, radyo çalışmalarında birçok zorluk yaratıyordu.

* * *

Kürtçe radyonun müzik arşivi bugün çok zengindir; bu arşivde iki bin şarkı ve ezgi kayıtlıdır. Bu, halkımızın kültürünün zenginliğidir. Radyo arşivi öyle kolay oluşturulmamıştır. 9 yıllık bir emeğin ürünüdür; Casimê Celîl bu uğurda günbegün çalışmış ve bu arşivin temelini atmıştır.

Bir Kürtçe müzik arşivi oluşturmak onun tek hayali, amacı haline gelmişti. Casimê Celîl, dostları ve arkadaşları Şamilê Beko, Egîtê

Têcir, Egîtê Cimo, Taharê Emer ve diğêrlerinin yardımlarıyla bu işin temelini attı. Köylerden, kasabalardan gelen yurtsever dengbêj ve müzisyenler, çok kısa bir süre içinde, Kürtçe radyo yayını sorumlusunun etrafında toplanır oldular.

Kızılkule^(*) (Qizilqule), Casimê Celîl'in çocukluğunun köyüydü, ana-babasının, atalarının köyüydü. Kızılkule köyü de Kars'ın diğêr köyleri gibi gelişmiş ve güzel bir köydü. Kızılkule köyü, Casimê Celîl ailesinin fertleri için kendini tanımanın bir sembolüydü ama Casimê Celîl ve eşi Xanim için, Xanima Cindî (Cindiyê Qero, Qeroyê Subaşı) için, çocukluklarında, I. Dünya Savaşı zamanında dert ve acı pınarı, gözyaşı ve üzüntü kaynağı olmuştu. Xanima Cindî de Kızılkule köyündendi. O da öksüz ve yetim kalmıştı. Êzidîlerin kıyıma uğramasından önce, köyde, kalabalık aileleriyle birlikte birbirlerine komşu idiler. Acı ve sıkıntılı yıllardan sonra, açlık ve susuzluktan sonra, yetimhanelerden sonra, aynı köyden komşular yeniden buluştular, bir yuva kurdular, ev-bark sahibi, çoluk-çocuk sahibi, torun sahibi, toruntaht sahibi oldular.

Kızılcı (Qozilcî) köyü de bir Êzidî köyüydü ve o da Kars bölgesinde bir köydü. O köyün kızları ve gelinlerinin de Kızılkule köyünün kızları ve gelinleri gibi uzun boylu ve zarif oldukları, halaya girdiklerinde halayın şenlendiği söylenirdi. Köyün gençleri ağaçların altında piknik yapar, aşık olur, aşktan divane olurlardı. O dönemi bilenlere göre Şamilê Beko daha o zaman tanınmış bir zurnacı imiş, köylüler zurnasının sesini çok severlermiş. Kızılcı köyü de Şamilê Beko'nun çocukluğunun köyü idi. Kürtçe radyo açıldığında, kader Casimê Celîl ile Şamilê Beko'yu, iki komşu köyden bu iki insanı, Kürt müzik sanatı çalışmaları yoluyla bir araya getirdi; iki iş arkadaşı ve dost oldular.

Kürtçe radyo çalışmalarına başlamasının üzerinden henüz birkaç gün geçmişti ki Casimê Celîl, Telin nahiyesine bağlı Tilik köyüne doğru, yılların dostu Şamilê Beko'nun evine doğru yola çıktı.

Şêx Şamil de binlerce diğêr insan gibi uğursuz Osmanlının kılı-

* Kızılkule Köyü'nün şimdiki adı Hisarönü'dür (ç.n)

cından kurtulmuş, muhacir olmuştu. Casimê Celîl, Kürt müziğinin bir ustası olarak Şamil'e inandı, güvendi. Şamil'i, 1937 gibi eski bir tarihte bile usta bir müzisyen olarak tanıyordu. O dönemde yirmi dokuz yaşında olan Casimê Celîl, Tilik köyünün folklor grubunu çalıştırıyordu; Ermenistan hükümetinin kararıyla grubu Moskova'ya Sovyet Halkları Festivaline katılmaya gönderdi. Bu grubun müzisyenleri Şamilê Beko ile davulcu Memo idi. Tilik köyü şarkı ve folklor grubu festivalde dereceye girdi; grup üyelerine devlet tarafından büyük ödüller verildi.

İyi hatırlıyorum, Şamilê Beko radyoya ilk geldiğinde Ermeni müzisyenler onu pek önemsememişlerdi. Ama iki-üç gün sonra, zurnasıyla yaptığı müzikleri kasetlere kaydettirmek için radyoya tekrar geldiğinde, tanınmış Ermeni müzisyenler Levon Madoyan, Civan, besteci Aram Merangulyan ve diğerleri, stüdyonun kapısını yavaşça açıp şaşkın gözlerle Şamil'e bakmışlar; bu "köylü" adamın, bu yaşını başını almış adamın, parmaklarını şimşir zurnanın delikleri üzerinde nasıl da maharetle götürüp getirdiğine, nasıl bir güçle zurnaya üflediğine hayretle bakakalmışlardı.

Şamilê Beko o gün kendi kendine zurna ile bir beste yaptı ve adını da "Casimo" koydu ve dedi ki: "*İşte Casiko()*, *bu da senin hediyen.*"

Kürtçe radyo ilk günden itibaren dinleyicilerin, müzisyenlerin ve dengbêjlerin dikkatini çekti. Sözünde durmak ve yüklendikleri sorumlulukları yerine getirmek müzisyenler için kan ve can olmuştu.

Kürtçe radyo bölümünün kapısı herkese açıktı. İsteyen herkes gelip oturur, yüreğini "Casim Arkadaş"a açar, dileğini ona söyler, ondan bir tavsiye, bir söz alırdı ve eğer sesi güzelse, şarkı biliyorsa, önce Kürtçe radyo sorumlusunun evine misafir olur sonra da gidip radyoda sesini kaydettirirdi.

Müzisyenlerin provaları, bir yasa gibi, mutlaka bizim evimizde yapılırdı. Kürt müziğini yakından bilmek, çocukluğundan itibaren Kürt şarkıları ve ezgileriyle olan ilişkisi, radyonun müzik arşivinin oluşturulmasında Casimê Celîl'in çok işine yaradı. Kendisi de bazen *fiq* çalar ve şarkı söylerdi, misafirlerinin coşkusu artırırdı. Babamın

çaldığı *fîq*in sesi çocukluğumuzdan beri kulağımızdaydı. Okula gittiğimiz yıllarda, her sabah, biz uyurken, babamız *fîq* ile çaldığı Kürt ezgileriyle bizi uykudan uyandırırdu.

Kürtçe radyonun sesini duymak isteyenlerin sayısı günden güne artıyordu. Dinleyicilerimiz sadece Ermenistan Kürtlerinden oluşmuyordu; ayrıca Leningrad, Hoktemberian, Eçmiyadzin, Masis, Vediye, Artaşat, Aparan, Telin köy ve şehirlerinden Ermeniler de bizi dinliyordu. Kısacası sesimiz, Ağrı Dağı ovasındaki bütün köy ve şehirlere, çevresine ve daha da ötesine ulaşıyordu. Radyomuza gösterilen ilgi ve sevgi, radyoda okunan haberlerden ya da kolhozlarla ilgili röportajlardan kaynaklanmıyordu. Hayır. Biz Kürtler, Ermeniler, Gürcüler ve Azeriler için radyomuzu güzel yapan şey, müziğimizdi. İyi hatırlıyorum, Pazar günleri veya bayramlarda müzik yayınına başladığımızda, özellikle mayıs ayında, yaz ayları ve sonbaharda, birçok kimse, şehirde yaşayan Ermeniler, etraftaki komşuları, sokaktan geçenler Kürt müziğini duysunlar diye kendi istekleriyle radyolarının sesini yükseltirlerdi. Bu bizlere gösterilen bir incelik, sıcak bir dostluk idi. Halk bu şarkıları dinliyor ve onlarla dertlerinden uzaklaşıyordu.

İlk yıl, bayramlarda yayınlanacak programın tümünü, önceden kasetlere kaydediyor ve bayram günü de bu kaseti yayınlıyorduk. Bu nedenle, ben kendim de, Kürt ve Ermeni toplumlarının bütün bu sevincini ve coşkusunu kendi gözlerimle gördüm.

Radyoda çalıştığım dönemde şarkı kaydettiğimiz bütün zamanlar ve kayıt aşamaları bugün gibi gözlerimin önünde. Her şarkının kaydı ayrı bir maceradır, hem de ne macera! Bunların ikisinden söz etmek, örneğin, cirite ilişkin ezginin radyoda nasıl kaydedildiğinden söz etmek isterim:

1955 sonbaharında, Erivan'da Kürtçe radyonun yayına başlamasının üzerinden 8-9 ay geçmişti. O sonbahar, babamın radyo çalışmalarına olan aşkı, heyecanı dinmiyordu, çok mutluydu. Ne rüzgar, ne

* "Casim" ismini farklı bir şekilde söyleyerek sevimli hale getirme ve sevgisini ifade etme biçimi, "Casımcık" (ç.n.)

soğuk, ne susuzluk, ne hayatın eksiklikleri, dünyada hiçbir şey onu yorgan-döşek yatıramazdı ama bir gün, nasıl oldu bilmiyorum, babamın kalbine bir ağırlık saplandı ve onu birkaç gün yatırdı.

O günlerde, Şamilê Beko iki gün üst üste radyoya gitmiş ve Casim'ı görmemiş. Bunun üzerine evimize geldi. Annem kapıyı açıp Şêx Şamil'i kapıda görünce çok sevindi. Annem, babamın Şamil'i çok sevdiğini biliyordu. Şamil odaya geldi, baktı ki Casim yataкта.

Selam kelimeden sonra, Şamil, babamın yatağının kenarına oturdu, dedi ki: "Hey, Casiko, ne oldu sana, niye böyle keyifsizsin? Söyle, senin için ne yapayım, senin yüzünü nasıl güldüreyim?" Babam uzun uzun düşünmeden, "Şamil, güzel insanların başı için, memleketten iki-üç makam çalarsan, emin ol hastalığım hafifler" dedi.

Şamil hiç itiraz etmedi, çantasını açtı, içinde zurnalar vardı, elini cebine attı, "görüyor musun, senin ve benim şansım! 'Fîq' i yanımda getirmemişim. Bir başka sefer artık..." dedi. Babam dönüp bana dedi ki "Oğlum, sen benim o iki *fîq* i bir getir bakayım." Ben ikisini de alıp getirdim, babama verdim. Babam birini Şamil'e verdi, birini de kendi aldı. Oradan buradan çeşitli ezgiler çaldılar, sonra babam Şamil'e döndü: "Şamil, cirit makamını hatırlıyor musun, hani memlekette iken, köyün delikanlıları ata binip cirit atarlar, arkadan birbirlerini yakalarlar ve ellerindeki ince çubuklarla birbirlerinin kasketlerini düşürürlerdi". İşte o cirit zamanındaki makamı hatırlıyor musun?" dedi. Şamil biraz düşündü ve "hayır Casiko, hatırlamıyorum" dedi. Babam "*fîq* çalarsam hatırlar mısın?" dedi, Şamil, "belki" dedi. Babam başladı çalmaya. Şamil, oturduğu yerde dikildi, "dur dur, Casiko, dur, hatırladım" dedi.

Şamil çalmaya başladı. Ama çalarken, neden bilmiyorum, içine birtakım yabancı ezgiler de kattı. Bir baktım ki babam yatağının içinden Şamil'e uzanmış ve elindeki *fîq* ile hafif hafif Şamil'in ellerine, parmaklarına vuruyor ve diyor ki "Şamil sen ustasın usta. Ne yapıyorsun?.. Bu ne böyle, içine başka makamlar karıştırıyorsun?" Şamil çabucak kendine geldi, düşündü ve dedi ki "Casiko, bu süsleme idi" Babam, "Hayır, olmaz Şamil. Her müzisyen senin gibi, yabancı bir

makamı süsleme diye müziğimize katarsa, bizim müziğimizden geriye ne kalır? Kürtlüğün tadını çabuk kaybederiz, bu tufanın içinde boğulur, yok olup gideriz. Müziğimiz, dilimiz bizi şu anda kaybolmaktan kurtarıyor ama ya sonra?” dedi. Sonra iki dost birlikte uzun uzun, gece geç saatlere kadar ülkeden, Kars’tan, Kızılcı’dan, Kızılkule’den, Emançayır’dan konuştular. Köylerinin ünlü kişilerini ve dengbêjlerini andılar. Sonunda müzisyen Şamil ile Casimê Celîl bir konuda sözleştiler: Şamil iki-üç gün içinde cirit makamını hatırlamaya çalışacak, bir araya getirecek, evde provasını yapacak ve radyoya gelecek, bu makam stüdyoda kaydedilecek ve halkının malı olacak.

“Cirit makamları”nın kaydedildiği gün, Casimê Celîl ve Şamilê Beko için Kürtlerin müzik bayramı oldu. Cirit kaydı beş dakika sürdü. Bugüne kadar komşularımız bu makamı kendilerinin saymaya cesaret edememişlerdir. Hayır, yapamazlar. Kürtlüğün ruhu, delikanlıların yüreğindeki ateş, Şamilê Beko’nun ustalığı, hepsi, böyle bir hırsızlığı engelliyor.

İkinci olay da şu: Bir gün bir değerli adam radyoya geldi, adı Elî idi, Eliyê Hemed... Sesi, babamın hoşuna gitti. Hemencecik stüdyoda boş bir oda buldu ve ondan iki-üç şarkı kaydetti. Sonra, şu gün şu saatte Elî gelecek, stüdyo hazır olacak ve bildiği diğer şarkılar kaydedilecek diye birbirleriyle sözleştiler.

O gün geldi. Elî de söz verdiği saatte radyoya geldi. Ama Elî çok üzgün ve keyifsizdi, ağladı ağlayacak gibiydi. Casimê Celîl, “Elî, hayırdır, niye böyle keyifsizsin?” diye sordu. Elî derin bir ah çekti ve “Casim arkadaş, hayırdan çoktan geçmişiz, bu gece oğlum vefat etti” dedi. Babam donup kaldı, “Elîciğim, o halde niye geldin?” dedi. Elî “Casim arkadaş, geleceğim diye sana söz vermiştim. Geldim, ama bağışla...” dedi. Bu konuşmada ben de vardım. Düşündüm, “Allahım böyle şeyler de olabiliyor mu” dedim kendi kendime. Bu güzel adamın oğlu ölmüş, daha yeni can vermiş, cenazesi henüz evde, baba, sırf sözünde durmak ve “Casim arkadaş, bağışla, ben şu anda gelip sesimi radyoya veremem, oğlum vefat etti” demek için kalkmış Erivan’a gelmiş.

Bu, anlaşılır, anlatılır bir şey değil. Bu, Kürt insanının niteliğine dair bir örnektir; Kürt kültürüne, Kürtlüğe olan borcunun farkında olan ve radyoya hizmet etmek isteyen Kürt insanına bir örnektir.

1955 sonbaharından itibaren, yayın süresi biraz uzatılmış, 15 dakikadan yarım saate çıkarılmıştı. Bu çok iyi bir şeydi. Bu süreyi nasıl dolduracaktık? Bir gün Casimê Celil bana sordu: “ne diyorsun oğlum, biz de Ermeniler gibi bir radyo piyesi hazırlayamaz mıyız?” Düşündüm, dedim ki: “hangi eseri, kimin eserini radyo piyesi haline getirebiliriz?” Babam, “Puşkin’in şiiri neden olmasın? Benim çevirdiğim *Balıkçı ve Altın Balığın Hikayesi...*” dedi. Babamın bu düşüncesi hoşuma gitti. Bir hafta geçmeden, operatörümüz Haykaz Davityan’ın yardımıyla, Puşkin’in “Balıkçı ve Altın Balığın Hikayesi” adlı şiirini hazırladık ve Kürtçe olarak radyoda yayınladık. Teksti ben okuyordum, yanı sıra da klasik bir müzik vardı. Bana kalırsa, biz o gün Kürtçe radyo piyesinin temellerini atmış olduk.

Son zamanlara kadar da bu Kürtçe radyo piyesleri Erivan radyo arşivinde korunuyordu. Benim sesimle kaydedilmiş olan bu ilk radyo piyeslerinin adları şöyle: A.S. Puşkin’in “*Altın Balık*”, Derenik Demirçiyân’ın “*Saz ve Fîq*”, Sîras’ın “*Memê ve Eyşê*”, Virtanes Papazyan’ın “*Lûr de Lûr*” adlı eserleri. Hepsini de Casimê Celil çevirmiştir. Bu radyo piyesleri dinleyicilerin çok hoşuna gitmişti.

Kürt müziği sadece biz Kürtler tarafından değil, aynı zamanda Ermeni halkı tarafından da, özellikle de Osmanlıdan kaçmış Ermeniler tarafından da memnuniyetle, coşkuyla karşılanıyordu. Ünlü Ermeni yazar Hiraçya Koçer, 1966’da, mayıs ayı başlarında vefat etti. Kız kardeşi, kardeşinin Erivan’a yakın Lusakar’da bulunan yazlığında yapılan cenaze töreninde, Kürtçe yas tuttu, Kürtçe ağıt yaktı. Daha sonra, ailenin fertlerine nedenini sorduğumda, rahmetlinin böyle olmasını istediğini, kız kardeşine, bir gün ölürse yasını Kürtçe tutmasını, acısını bu şekilde dindirmesini istediğini söylediler.

Hıraçya Koçer, Eleşgir^(*) ilçesinin Xumlibucax^(**) köyündendi, Kürtlerin arasında büyümüştü, Kürtçe de biliyordu. 1934'te, "Riya Teze" gazetesinin sorumlusuydu. "Xecê" isimli ilk kısa öyküsünü 1931'de yazdı. Öyküsünün konusunu bir Kürt kadının hayatından seçmişti.

Kürtçe şarkıların Ermeniler üzerindeki etkisi öylesine yoğundu ki, bazı şarkılarımız onlar için evlerinin şarkıları haline gelmişti. Osmanlının kılıcından kaçmış birçok Ermeni aydını, Hıraçya Koçer, Soxomon Taronsi, Sarmen, Harutyun Mikirtçyan, Vahagin Grigoryan, Mikirtiç Xêranyan ve diğerleri, Kürt şair ve yazarlarının eserlerini Ermeni diline aslına uygun olarak tercüme ediyor ve okura sunuyorlardı. Bu çalışmalarıyla Sovyet Kürtlerinin edebiyatının tanıtımını yapmış ve yazarlarımıza omuz vermiş oluyorlardı. Bazı Ermeni aydınları, geçmişteki ağır günleri hatırladıklarında, ağlamaklı bir halde, Kürtçe şarkılar söyler, çocukluklarını anarlardı.

Ermeni edebiyatı konusunda bir uzman, yazar Harutyun Mikirtçyan, öleceğini biliyordu; aile fertlerinden, ses kayıt cihazını getirip "yürek yakıcı" bazı şarkılarını kaydetmelerini istemişti. Aile fertlerine, bu kasete sahip çıkmalarını söylemiş ve "zengin bir folk-lora sahip bir toplum olan Kürtlere bir teşekkür, bir saygı olarak" kaseti Casimê Celîl ailesinin arşivine vermelerini istemişti. Harutyun Mikirtçyan bu şarkıları Erdiş nahiyesinin Paynxêrê köyünde geçen çocukluğunda duymuş ve bütün hayatı boyunca o şarkıları hafızasında korumuş ve ölümünden kısa bir süre önce bu şarkıları yeniden seslendirmişti. Seslendirdiği şarkılar şunlardı: "Zewal ede", "Asê koro", "Hesenîko qurban", "Gulê merumê", "Bêrîvanê", "Mîr-begê".

* Eleşkirt: Ağrı'nın ilçesi (ç.n)

** Kumlibucak köyü. Günümüzde, Ağrı'nın Taşlıçay ilçesine bağlı bu isimde bir köy var. Yazıda Eleşkirt'in bir köyü olarak anılan köyle Taşlıçay'a bağlı köyün aynı köy olup olmadığını tespit edemedim (ç.n)

Kürt müziği halk kültürünün bir parçasıdır. Bugün müziğimizle kendimizi dünya halklarına tanıtılabiliyoruz. Bu çok önemli bir konudur. Kendimizi ve dostluğumuzu tanıtmadan muradımıza eremeyiz; kaç yüz yıldır uzaktan bize bazen ışıldayan, bazen inleyerek kendini hissettiren o meramımıza, o çıraya varamayız.

Gökkuşağının renkleri Kürt müziğinde kendini binlerce ezgiyle ortaya koyuyor. Ortadoğu'da, Kürt müziği gibi zengin ve yürek yakan bir başka müziğin olduğuna inanmıyorum. İnanmıyorum çünkü bugüne kadar uzman, dünyayı tanımış ve dünyanın farkında olan çok sayıda kişi tarafından şarkılarımız hakkında çok güzel sözler söylendi, bu şarkılara çok büyük bir kıymet biçildi. İnanmıyorum çünkü ben kendim elli yıldır Kürt folkloruyla ilgileniyorum ve bu folklor benim hayatımın bir parçası haline gelmiş durumda.

Kürt, doğuştan dengbêj ve müzisyendir. Derdini yarasını, sevincini yasını müziğe yansıtmıştır, şarkıya ve ezgiye vermiştir. Kürt, müzikle kendini korumuştur, müzik Kürtlere sadece bir silah değil aynı zamanda işgalcilerin mızrağına karşı bir kalkan da olmuştur.

Kürtlerin müziği zengindir, çeşit çeşittir ve çok seslidir. Çocuklara söylenen ninnilerden “*Mem û Zîn*”, “*Ker û Kulikê Silêmanê Silivî*”, “*Xanê Çengzêrîn (Dimdim)*”, “*Siyabend û Xecêzerê*” destanlarında geçen olaylara kadar, gün binlerce renkle süslenir, binlerce renkle ışıldar. Yas şarkılarından, cesur ve yiğit kişiler üzerine söylenen şarkılara gelindiğinde güneş ışıltısını yitirir, yüreği yanar insanın. Gurbette olanlar bunu iyi bilirler. Peki ya halay şarkıları?

Eğer şenliklerde kızların ve gelinlerin, delikanlıların ve yiğitlerin yanında çocuklar da halaya giriyorsa o millet ölmez, o halk var oldukça o müzik de ölmez. Bilmiyorum ki hangi bir yanını anlat-sam. Ama şunu biliyorum ki, Kürtler ve doğa Kürt müziğinde bir araya gelir, Cudi Dağı misali görkemli bir dağ halini alır, Dicle ve Fırat gibi nehirlerle dönüşür, bazen yüreğimizi şenlendirir, bazen de eski ve yeni yaralarımızı ateşlere tutar.

Hayatta gençlikten daha tatlı bir şey yoktur. Aşıklık delikanlıların süsüdür, aşıklığın süsü de aşk şarkılarıdır. Gönül hayatın kendi-

sidir. Bugün, görmüş geçirmiş yaşlı insanlar da, gönüllerindeki kederle “*Seyrana Mele Mûsa*”, “*Berîvanê*”, “*Dewrêşê Evdî*”, “*Zozan ber zozan*” şarkılarını mırıldanıyor ve kara gözlüsünü yılların hasretiyle anıyor. Sevdalılık Kürtler için nurlu bir dünyadır, hurilerin dünyasıdır.

Halay şarkılarının, iş ve çalışma şarkılarının analizi bu şarkıların kadim olduğunu, halkın halini, binlerce yıllık yaşamını gözler önüne serdiğini ortaya koymaktadır. Halkımızın değerlerine sahip çıkmak, onları korumak, dengbêj ve müzisyenlerimizi unutmamak borcumuzdur. Kürt müziğinin dünya halklarının kültürünün bir parçası olduğunu bilmeliyiz.

Kürtçe radyonun, kuzey ve güney Kürtlerinin, doğu ve batı Kürtlerinin bilinçlenmeleri üzerinde de büyük bir etkisi olmuştur. Almanya’nın Bochum kentinde rastladığım, Kuzey Kürdistanlı bir gencin söylediklerini anmak isterim. Bu genç göçmen idi. Ülkesinden, evinden ayrılmıştı. Ben onun evinde misafirdim. Mülteci Kürtlerin hayatını tanımak üzere Avrupa’ya gelmiştim. Bu genç, kim olduğumu ve nereden geldiğimi öğrendiğinde bana baktı ve dedi ki “Sen gerçekten Ordîxanê Celîl misin?” “Evet” dedim. “Sesin çok eskiden beri kulağımda” dedi. Aceleyle nefes aldı, derin bir ah çekti ve anlatmaya başladı:

*“Gençtim, Ankara’da okuyordum, Kemalizm ruhuyla büyüm-
üştüm. Kürtlüğün ayıp bir şey olduğunu sanıyorduk; ne dilimiz,
ne kültürümüz, ne şarkılarımız, ne müziğimiz var sanıyorduk, var
olan şeyleri de dillendirmeye değmez diye düşünüyorduk. Türk
okullarında bize öyle öğretiliyordu.*

*Bir seferinde, Ankara’dan Kars’ta yaşadığımız eve gittiğimde
baktım ki annem-babam, yakındaki iki üç komşumuz, evimizin
kilerinde, kara bir kutuyu, transistör bir radyoyu önlerine koy-
muşlar ve Erivan radyosundan gelen davul-zurnalı müziği dinli-
yorlar. Annem, yaşını başını almış birkaç komşu kadın usul usul
gözyaşlarını siliyorlardı. Bir an bile duraksamadım; yiğitçe kile-*

rin ortasında durdum, ayağımı kaldırıp vurduğum anda, babamın yeni almış olduğu o kara kutu yerinden fırladı ve paramparça oldu. Annem gözümün içine bakarak “Oğlum niye böyle yaptın, Erivan’ın Sesi’ni dinliyorduk” dedi. O kadar. Babam bana hiçbir şey söylemedi, komşular sağır-dilsiz, kalkıp evlerine gittiler.

Yıllar geçti, ben hayatı anlamaya başladım, Kürtlüğümden dolayı çok eziyet çektim, acı-dert yaşadım. Mecburen göçmen oldum. O gece annemin ve babamın yüreğine nasıl dert ve acı saldığımı şimdi biliyorum artık. Erivan radyosu beni de uyardı, Erivan Kürtlerinin müziği beni de şu anda bulduğum yola soktu.

Bağışla arkadaş; annemi-babamı görmeyeli çok zaman oldu, belki de bir daha göremem. Ama madem ki sen bugün buradasın, ben o günkü davranışımдан çoktan pişman olarak, Erivan radyosundan af diliyorum. Erivan’ın sesi, Serhat Kürtlerinin müziği içimizi yakmıştır.”

Onun bu sözlerinden sonra yeniden babamın şu sözlerini hatırladım: “Oğlum, Kürdistan’da millet şimdi halaya durmuştur.”

Şimdi babama sormak isterdim: Baba, nasıl bilebiliyordun ki “memlekette millet şimdi halaya durmuştur”? Ama bunu yapamam. Babam, yüreğinde Kızılkule hasretiyle vefat etti.

Cemîla Celîl

Kürt halkını tanımak, karakterini, özelliklerini bilmek, tarihini ve medeniyetini anlamak isteyen bir insan, her şeyden önce bu halkın uçsuz bucaksız sözlü halk geleneğiyle tanışmalıdır. Kürtlerin folkloru, müziği ve şarkıları, Kürt halkı ne kadar kadim ve tarihi ise o kadar kadim ve tarihidir.

Kürt halkı, ruhu ve yaşamıyla, dağlık vatanı Kürdistan’a hep bağlı olmuştur. Kürdistan Zağros ve Toros sıradağlarıyla doludur. Zağroslar adeta bir omurga gibi ona güç, kuvvet verir, Toroslar ise belinin kemerini oluşturur. Dağlar, yaylalar, cennet gibi bir doğa, o abıhayat pınarları... halk nerede bir pınardan su içtiyse bu su ruhunda ses vermiş, melodi ve şarkı olmuş, vadilere, derin yarlara, yüksek dağlara ulaşmıştır.

Ermeni edebiyatının klasik yazarlarından, ünlü aydın Xaçatur Abovyan, Kürtler üzerine, Kürtlerin ruhu üzerine konuştuğunda, şaşkınlıkla şöyle der: *“Kürtler yaşadıkları yerler üzerine, dağları-tepeleleri, şelaleleri, pınarları, kır çiçekleri, silahları, soylu atları, yiğitlerin kahramanlıkları, dilberleri, görkemli güzellikleri üzerine çok sade ve duru bir şekilde şarkı söylerler; bütün bunlar onların duygu ve kavrayışlarına yakındır, bunların tümünü abartarak över, melodi ve şarkılarıyla anlatır, tasvir ederler. Gözünüzün önünde canlandırın...”*

Gerçekte de Kürtlerin sonsuz sınırsız şarkı, melodi ve sözlü halk edebiyatı vardır. Bu şarkı ve ezgilerin rengi ve sesi o denli güzel ve yetkindir ki, ister bilim insanı olsun, ister misyoner ya da

1 Bu yazının bütün dipnotları, metindeki bazı kavramları açıklayıcı ve kaynağı belirtilen bilgiler içeren çevirmen notudur. (Zerî İnanc)

2 Cemîla Celîl ile Naza Celîl’in eseri, “Stran û Awazên Kurdî, Yerevan Xeber Dide, Bend 5” (5. Cilt, 2011, Viyana Kürdoloji Enstitüsü Yayınları, Viyana) adlı kitaba yazılan önsöz.

diplomat, askeri komutan ya da gazeteci, Kürt sözlü halk sanatı ve kültürünün güzelliği ve zenginliği karşısında hayranlık duymadan bu topraklardan geçen yabancı yolcu yoktur.

Kürtlerin şarkı ve ezgileri çok eski zamanlardan gelip ulaşmıştır bizlere; tarihin mührü ve izi vardır üstlerinde. Kürtlerin hayat algısı onların folklorunda, müziğinde, melodisinde kendini gösterir. İnsan birçok Kürt şarkısı sayesinde, bu halkın tarih boyunca ne yollar kat ettiğini, bu tarihsel yolculuğun nasıl geçtiğini, günlük yaşantısının nasıl olduğunu, dertleri ve düşlerinin neler olduğunu hissedebilir. Kürt şarkıları halkın yaşamına dair birer ansiklopedi gibidirler.

Şarkı ve müzik Kürtler için yaşamın rehberi olmuştur. Kuzuları güden küçük çocuk kamıştan düdüğüyle Kürtçe ezgiler çalmıştır; çoban, kavalının sesiyle koyun sürüsünü suya götürmüş, gece otlatmasına çıkarmış, koyunların önüne geçip çadırlara dönmelerini sağlamak üzere düdüğüyle tekesini çağırmıştır; genç kızlar ve gelinler, ağaçların altında piknik yaparken, koyun sağarken, köyün çevresinde, kırdan yabanda, iş gücü zamanında hep şarkı söylemiş, aşk şiirleri, *heyranok*⁽³⁾ okumuştur; anneler çocuklarını ninnilerle usulca uyutmuştur; anneler, kız kardeşler, sözlüler, kadınlar, herkes, yüreğindeki üzüntüyü, gurbetteki sevdikleri için duyduğu derin kederi sıra şarkılarıyla gidermeye çalışmıştır. Aşk şarkıları ve dansların olmadığı bir şenlik olabilir mi? Ailelerin, aşiretlerin yaşamında, halkın tarihinde, yiğitlik ve kavga şarkılarından, tarihi şarkılardan mahrum kalmış önemli bir olay, hüznü şarkılarla geçirilme- miş bir yas, bir insanı kaybetmenin açtığı yaranın şarkılarla dindirilmediği bir acı yaşanmış mıdır? Hayır! Şarkı ve ezgilerin bir Kürdün yaşamındaki yeri bugün de önemini korumaktadır. Daha dün yaşanmış olaylar artık birer şarkı olmuşlardır; peşmerge, gerilla üzerine şarkılar, dağlardaki savaş üzerine şarkılar yapılmıştır. Kürtler sadece kendi ülkelerinde değil, her yerde, gurbette, şehir,

³ **Heyranok:** Seveda, din yolunda divane olma, sevdadan serzeniş ve şikayet, gurbet, gariplik, pişmanlık, kandırma, kendini kurban etme vs. konularını içeren türkü türü. *Ferhenga Kurdî-Tirkî* (Kürtçe-Türkçe Sözlük), İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2010, 3. Baskı, İstanbul.

ilçe ve köylerde, Avrupa'da, Rusya'da, Asya'da, Amerika'da, neredede barınmışlarsa orada şarkı söylemiştir. Halen de söylüyorlar...

Kürt şarkı ve ezgileri çoktur; bu şarkı ve ezgiler Kürtlere komşu halkların da Kürt müziği hazinesiyle susuzluklarını giderebilmelerine yetecek ve bizim halk müziği sanatımıza ortak olmalarını sağlayacak kadar suyu bol nehirler gibi akarlar.

Halk müziği, kadim zamanlardan bugüne gelen bir sanattır. Yıldan yıla, zaman geçtikçe daha da olgunlaşmış ve kusursuzluk derecesine ulaşmıştır. Kürtlerin her neslinin bu olgunlaşmada emeği vardır. Bir nesil tecrübe ve ustalığını bir sonraki nesle aktarmıştır.

Kürt şarkıları temel olarak köy ve yayla hayatı üzerine yapılmış şarkılardır. Bu şarkılar köylerde ve yaylalarda oluşmuş ve oralarda yaşamayı sürdürmüşlerdir. Şehir hayatına ilişkin şarkılar Kürtlerin yaşamında son yıllarda yer almaya başlamış şarkılardır.

Köylülüğe ilişkin şarkılar, tema ve işlevsel olduğu dönem bakımından birkaç kısma ayrılır: iş ve çalışma yaşamına dair şarkılar; esprili-mizahi şarkılar; çocuk şarkıları; epik şarkılar; aşk şarkıları; tarihe ilişkin şarkılar; kavga-savaş şarkıları, (atlı savaşçılar üzerine söylenen şarkılar, iç çatışmalar üzerine söylenen şarkılar); *dîlok*⁽⁴⁾-*heyranok* türü şarkılar; düğün şarkıları; şenlik zamanlarına ilişkin şarkılar; yas zamanlarına ilişkin şarkılar; *lawij*⁽⁵⁾ türü şarkılar; gurbet şarkıları; halay ve dans şarkıları; dini şarkılar, çocuk uyuturken söylenen ninniler (*landikok*) vs.

Epik şarkılar denen şarkı türü destanlardır, içerik bakımından

⁴ **Dîlok**: Aşk şarkısı, sevdâ türküsü (eğlence ve halaylarda söylenen ve içeriği aşk, sevgi olan hareketli türkü. Kaynak: *Ferhengê Kurdî-Tirkî* (Kürtçe-Türkçe Sözlük), İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2010, 3. Baskı, İstanbul. / Celilê Celil, *dîlok(dilok)* ve *heyranok* kelimelerinin aynı anlama geldiğini; farklı bölgelerde aynı tür şarkıların bu iki farklı kelime ile adlandırıldığını söylüyor (20 Kasım 2015 tarihli ileti).

⁵ **Lawij (ya da lavij)**: Deyiş, ilahi (Allah'ı övmek, ona dua etmek için yazılıp makamla okunan nazım). Kaynak: *Ferhengê Kurdî-Tirkî* (Kürtçe-Türkçe Sözlük), İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2010, 3. Baskı, İstanbul.

şiiir ve roman gibidirler. Şarkıların oluş tarihi bakımından, esas olarak, çok eski ve mitolojik geleneklerle örülüdürler. Destanlar ortaya çıkıp halk arasında yayıldıklarında halkın malı haline gelmişler ama Kürdistan bölgelerine yayıldıklarında, kuşkusuz mitolojik motif ve unsurlarla bezenmişlerdir. Bariz bir örnek verelim: Xanê Çengzêrîn Destanı, Dimdim Kalesi Hanı'nın hikayesidir. Bu destan 17. yüzyılın başlarında yaşanmış olaylar üzerine, İran Kürtlerinin I. Şah Abbas'a (1608-1610) başkaldırıları üzerine kuruludur. Bu destanın tarihi çok da eski değildir; Dört yüz yıl öncesinin olaylarını konu eden bir destandır ama destanda yer alan mitolojik unsurlar binlerce yıl öncesine ait unsurlardır, geçmişten, yüzyılların içinden süzülüp gelmiş ve Kürt sözlü edebiyat geleneğinde yerlerini almış, destanda yeniden hayat bulmuşlardır.

Destanlar iki şekilde anlatılır. Beyit şeklinde anlatma, baştan sona kafiyeli dörtlüklerden, bentlerden oluşan sözlerin ezgili bir şekilde söylenmesidir. Bunun yanı sıra anlatıcı, genellikle, araya serpiştirdiği kısa hikayelerle destanda anlatılan olayları yorumlayarak ilerler ve sonra şarkılara, kafiyeli ezgili sözlerle geri döner. *Mem û Zîn, Ker û Kulik, Leyl û Mecnûn, Üsivê Nebya, Siyabend û Xecê, Dimdim (Xanê Lepzêrîn/Xanê Çengzêrîn), Memê û Eysê, Zembîlfiroş* ve daha birçok Kürt destanı, Kürt edebiyat ve kültürüne dünya ölçeğinde saygınlık ve başarı getirecek bir sanatsal düzeye ulaşmışlardır. Bu tür destan söyleme biçimi günümüzde yavaş yavaş yok olmaya doğru gitmekte ve toplumsal ve sanatsal rolünü kaybetmektedir. Kürt toplumunda bu tür destan anlatımının varlığını sürdürmesinin temel koşulları ortadan kalkmıştır. Eskiden akşamları köylülerle dolup taşan odalar artık yok. Televizyon bu odaların yerini almış ve bu odaların değerini yok etmiştir.

Kürt toplumunda bugün ağırlıklı olarak yiğitlik şarkıları, kavga-savaş şarkıları ve tarihe dair şarkılar yaşamaya devam etmektedir. Kürtlerin yiğitlik tarihi ile özgürlük ve bağımsızlık için sürdürdüğü uzun mücadeleler 20. yüzyıl boyunca tarihe dair şarkıların ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir; örneğin Geliyê Zilan çatışması, Ağrı Dağı'ndaki mücadele, Şeyh Said başkaldırısı, Dersim Kürtlerinin

direnışı ve yiğitliği, ölümsüz kahraman Mele Mustafa Barzani'nin önderliğindeki Kürt başkaldırısı ve diğerleri...

İş ve çalışma şarkıları, halay şarkıları kuşkusuz putperestlik dönemlerinden kalmadır. Bu şarkılar halkın söyleyiş tarzı ve ritimleriyle örülü şarkılardır. Bu şarkılarda halkın istek ve dilekleri, derdi-tasası ve hayalleri ortaya konmaktadır. Şarkılar şenlikli ve güzel zamanlarda, üzüntülü zamanlarda, gam ve kederde, herkesin yaşamının ortağı ve yol arkadaşıdır. Bu hisler melodiyle ve sesle güçlenir ve dinleyicilerini kat be kat daha fazla etkiler. Müzikoloji diliyle söyleyecek olursak, Kürtlerin sadece *dîlan*⁽⁶⁾ şarkıları değil, çoğu şarkıları, makam, entonasyon⁽⁷⁾ uyumu ve ritim bakımından da birbirinden farklıdır.

Şenlik, düğün şarkıları çoktur, bu şarkılar süslemelidir. Bu şarkılar esas olarak düğünlerde söylenir ve ritüel şarkıları olarak adlandırılır. Damat, gelin üzerine söylenen şarkılar, *narînk*⁽⁸⁾, *xerîbok*⁽⁹⁾, gelin banyosu, gelini süsleme üzerine söylenen şarkılar, gelinin evden çıkarılması, eve getirilmesi üzerine söylenen şarkılar ve düğün ritüelinin her aşama ve sürecine dair şarkılar....

⁶ *Dîlan*: Düğün, şenlik.

⁷ *Entonasyon*: Sesi yönlendirme ve tonlama anlamlarını karşılamaktadır. Entonasyon bozukluğu enstrümanların vermesi gereken sesleri veremediği anlamına gelmektedir. Yani boş tellerde akordu yapılmış bir gitarın veya bağlamanın perdelerine basıldığında doğru sesi vermemesidir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Entonasyon>)

⁸ “*Narînk* Kürt müziği formları içinde en hüznü formlardan biridir. Gelin evden çıkmadan evvel gelinin annesi üzüntüsünü, acısını *narînk* söyleyerek dile getirir. Gelin evden çıkarken de anne bu kez kızını öven *narînk*ler söyleyerek onu uğurlar. Düğünlerde damat tarafının söylediği *narînk* formuna benzeyen şarkılar da vardır.” Kaynak: Lawje Müzik Grubu, <https://www.youtube.com/watch?v=Pe4eI5dAE3Q> (Erişim: 3 Eylül 2015)

⁹ Celilê Celil'in “*xerîbok*” sözcüğünün anlamına ilişkin açıklaması (15 Ekim 2015 tarihli ilet): “*Xerîbok*, yas zamanlarında ölümler üzerine de söylenir düğünlerde de söylenir. Ama özellikle gelinin götürülmesinden bir gece önce, arkadaşları etrafında toplanır ve *xerîbok*lar söylerler. Hem ölüm hem de gelinin gidişi, gurbet ellere gitmekle ilişkilidir. Melodileri de birbirine benzer; her iki söyleyiş biçimi de hüznüldür. Ben ve kardeşim Ordîxan çok sayıda *xerîbok* derledik.”

Çok kişiyle söylenen “*govend*”⁽¹⁰⁾ şarkıları”, adından da anlaşıldığı gibi *dîlan* şarkılarıdır; şenliklerde, özellikle de düğünlerde söylenir. Düğünlerde, geniş bir alanda, büyük, küçük, yaşlı genç herkes, yürümeyi daha yeni öğrenmiş çocuklar annelerinin, nenelerinin eteğinden tutarak, şarkılar eşliğinde halaya dururlar.

Kürtlerin şarkıları arasında en yaygın ve popüler olan *govend* şarkıları “demokratik”tirler. Büyük bir zenginlik olan bu şarkılar, Kürt radyosunun şarkılar mutfağında korunmuştur. *Govend* Kürtçe bir kelimedir, iki sözcükten oluşmuştur: *gov* ve *bend* sözcüklerinden... *Gov* yuvarlak, dairesel anlamında ve *bend*, birbirine bitişik, birbirine bağlanma anlamında, bir arada anlamındadır.

Kürtçe şarkılar tek seslidir. Şarkı sözleri ve ezgi arasında birlik vardır; söz ve müzik birlikte oluşturulur ve tamamlanır. Sonra da halkın içinde yayılır ve halkla birlikte yaşamaya devam ederler. Yiğitlik, tarih ve kavga-savaş şarkılarında söz çok önemlidir; sözler bir bütün olarak şarkının içeriğini oluştururlar.

Govend şarkılarının temel içeriği aşktır. Şarkı umuttur, inançtır, sıcak ve coşkun bir yürek çarpıntısının sesidir. *Dîlanda* zıplama, koşma, hep beraber sallanma dans edenlere güç kuvvet verir. *Can hey can, tew lê, tew lo, tew can, hoy can, hoy nar* vb. tekrarlayan sözcüklerle beraber şarkı daha da hareketlenir ve alkışlarla tempo tutulur. *Govend* şarkısız da olabilir, müzik aletlerinin sesi eşliğinde dans edilir. Şarkılar bazen, düğünün özelliğinin bir işareti-ona rehberlik eden bir unsur olarak, *teşirme*⁽¹¹⁾ sözcük ve dizeleriyle, tek-

¹⁰ **Govend:** Halay. Metin boyunca kimi yerde halay kimi yerde *govend* kelimesi tercih edilmiştir.

¹¹ Celîlê Celîl “*teşirme*” kelimesini şöyle açıklıyor (15 Ekim 2015 tarihli iletî): “Govend şarkıları üç dizeli bentlerden oluşur. Her seferinde bu bentlerin bir dizesi söylenir. İlk dize tekrar edilirken ikinci dize, sonra üçüncü dize eklenerek söylenir. Örneğin:

Ho can ho cano, ho can,

Ho can, ho cano, wî birano

Ho can sîarê Dundilê, ho can,

Ho can, sîarê Dundilê, wî birano”

rarlanan kelimelerle başlar. Melodi, söz ve halay-sallanma tümü hep beraber ilerler. Aşka ve tarihe dair şarkılarda, şarkının serbest bir akışı varsa, bu serbest akış, bedenden çıkan seslerle uyum sağlar ama *govend* şarkılarında ritim ve ayak birbiriyle sıkı sıkıya ilişkilidir, ritim doğrultusunda aynı anda adım atılır. *Govend* için ritim temel faktördür ve *govend*'in başından sonuna kadar herkesi etkisi altına alır. Bu şarkılarda ritim ve ölçü değişmez, hep aynı kalır. *Govend* şarkılarının belirli bir şekilde ya da doğaçlama söylenmesi mümkündür. Kafiyeyle şarkı sözleriyle ritim arasında uyum vardır. Şarkıda iyi bir entonasyon söz konusudur. Bu şarkılarda ritim değişmez. Kürtçe *govend* şarkılarında bütün makamlar vardır, çoğunlukla majör ve minördürler. Sözler genellikle dörtlük şeklinde ve sadedir. Şarkı sözleri sade ve anlaşılırdır. *Govend* ezgilerinde ritmik, kısa ve küçük tonlamalar belirgindir. Bu şarkılardaki tema ve içerik, süslü girişleriyle çok çeşitlidir. Şarkılarda *sekvens*⁽¹²⁾ dönüşlerine rastlanır. Şarkıların okunuşunda *forşlag* (çarpma)⁽¹³⁾, *mordent*⁽¹⁴⁾, vibrato (titreşim), kısacası süsleme belirgindir ve önemli bir yer tutar. Bu süsleme komşu halkların müziğinde de vardır. Şarkılar *diatoniktir*⁽¹⁵⁾.

¹² **Sekvens** (Latince: sequento)- Türkçe sekans veya sekvens denir. Kısa bir motifin aynı ses partisinde (çalgıda) -genellikle altta veya üstteki ikili aralıklardaki- yakın seslerde değişerek tekrarlanması ya da başka bir armonik düzende uygulanması. Kaynak: *Ansiklopedik Müzik Sözlüğü*, İrkin Aktüze, Pan Yayıncılık, 1. Basım, 2003, İstanbul.

¹³ **Çarpma**: Asıl sese gidilmeden önce çok kısa bir süre başka sese çarpıp asıl sese dönmedir. Bu şekilde asıl ses vurgulanmış olur. Kaynak:

<http://www.muzikekibi.com/?pnum=27>

¹⁴ **Mordent**: Bir sonraki ya da bir önceki notayla tek kez yapılan bir tür tril (bir nota ile onun tam ses ya da yarım ses üstündeki -komşu- notanın az veya çok çabuk hızda ve birbiri ardına öngörülen sürede seslendirilmesi). Kaynak: *Ansiklopedik Müzik Sözlüğü*, İrkin Aktüze, Pan Yayıncılık, 1. Basım, 2003, İstanbul

¹⁵ **Diatonik**:(Yun)*Dia* ve (ton, nota, ses, perde, derece karşılıkları olan) *Tonos* kelimelerinden. Tam seslerle anlamında, seslerin bir oktavdaki 5 tam ses (T), 2 yarım ses (Y) kuralına göre, örneğin TTTYTTY gibi, standart majör ve minör gamlardaki ses ve yarım ses aralıklarıyla dizilişi. Kaynak: *Ansiklopedik Müzik Sözlüğü*, İrkin Aktüze, Pan Yayıncılık, 1. Basım, 2003, İstanbul

Dengbêjlerin, birinin söylediği şarkı sözlerini diğerinin son sözcüğünden yakalayarak tekrarlaması, bir Kürtçe şarkı söyleme biçimidir. Kürtçe şarkıların sanatsallığı, şarkı söyleme biçimlerinin çeşitliliğiyle üst düzeydedir. Şarkıları, şarkıyı ilk okuyanın sözlerini son sözcüğünden yakalayıp bütün sözleri tekrarlayarak söyleme biçimi, çok eski dönemlerden kalmış ve bugüne dek gelmiştir. Bu özellik ulusal şarkılarımızda halen canlıdır. Birbirinin ardı sıra söyleme, müzisyen desteği olmaksızın iki grup dengbêj tarafından gerçekleşir. Bu, doğaçlama geleneği temelinde olur: şarkı sözlerinin birbirinin ardı sıra tekrarlanarak söylenmesi sırasında, kimi zaman sözler ya da diyalog niteliğindeki ifadeler öne geçerler. Bu yeni söyleme biçimiyle, dans edenlerin ve dinleyicilerin coşkusu ve şarkıya ilgisi daha da artar.

Şarkı dizeleri arasında nefes alma ya kısadır ya da hiç yoktur. Birinci grup dengbêj söylediği şarkının sözlerini tamamlamadan ikinci grup dengbêj, birinci grubun söylediği şarkının son sözlerini onlarla birlikte söyler ve bu şekilde şarkı söyleme sırasını ilk gruptan almış olur.

Govend ezgileri, davul ve zurna ile çalınır. Mey ve *fîq*⁽¹⁶⁾ sesleri halay için, özellikle de yüzlerce kişi tarafından çekilen büyük halaylar söz konusu olduğunda uygun müzik aletleri değildir. Biz böyle yüzlerce insanın çektiği halaylarla karşılaştık. 1985 yılında, Suriye’de bir göçebe aşiretin düğününde, Kelhê köyünde, iki yüz-üç yüz kişi halay çekiyordu; davul ve zurnanın sesi dans etmekte olan herkese ulaşmıyordu; müzisyen, bir uçtan diğer uca gidip geliyordu. Karşılaştığımız bir başka örnekte de iki müzisyen grubu birlikte aynı ritmi çalıyordu. Halayın iki ucu da dansın ritminden uzaklaşmasın diye halayın her bir ucunda bir müzisyen grubu zurna çalıyordu.

Halaylarda davulun sağladığı ritmin büyük bir rolü vardır.

¹⁶ *Fîq*: “Üflemleri bir müzik aletidir. *Fîq*, “pîpîk”, “şimşal şivî” gibi Kürtçe adlarla da anılır. Kamıştan yapılır, çocukların çok sevdiği bir müzik aletidir” (Celîlê Celîl’in 15 Ekim 2015 tarihli iletisi).

Davul vurmali bir müzik aletidir. Davulcu iki elindeki iki çubukla davulun her iki tarafına vurur. Kürdler davullarını kendileri yaparlar. Davulun her iki tarafına deriden birer perde çekerler. Kuzu veya buzağı derisini özel bir ustalikle çıkarır ve bu amaçla kullanirlar.

Bildiğim kadarıyla Kürtler arasında tek kişilik bir dans yoktur. Kürtler her zaman birlikte, bir arada, omuz omuza, el ele vererek dans etmişler ve aynı anda da şarkı söylemişlerdir. *Govend* herkes içindir, bunun sosyal bir çerçevesi yoktur; herkes, küçük büyük, kadın erkek, yaşlı genç, çocuk, herkes halay çeker. Çok sayıda kişinin katıldığı halaylarda küçük çocuklar annelerinin, nenelerinin eteğinden tutar ve halayın bittiği ucta dans ederler; yeni gelinler, kucaktaki bebeklerini göğüslerine bastırır, halayın bittiği uca ilişir ve diğer halay çekenlerle birlikte eğlenceye katılırlar. Kürt düğünleri komşu halkların düğünlerinden oldukça farklıdır. Kadınlar da erkeklerle birlikte halayda yerlerini alır. Irak Kürtleri, Sorani lehçesinde halaya “reşbelek” der, yani erkekle kadının birlikte dans etmesi.

Radyo stüdyosunda yüz yetmişten fazla dengbêjin ve müzisyenin sesi kayıt altına alınmıştır. Bu şarkıları okuyanların hiçbir profesyonel şarkıcı değildi ve stüdyo tecrübeleri yoktu. Onlar, seslerini Kürtçe radyoya teslim etmek üzere köylerden ve yaylalardan Erivan’a gelirlerdi. Radyonun dengbêjleri Ermenistan’da, Gürcistan’da, Orta Asya ülkeleri Kazakistan ve Kırgızistan’da yaşayan kişilerdi. Aralarında aslen Ermeni olanlar da vardı: anadilleri Kürtçe olan, günlük yaşamlarında Kürtçe konuşan, Kürt kültürüne, özellikle folkloruna, Kürtlüğe sevgi ve ilgi duyan insanlardı.

Bu dengbêj ve şarkıcılar arasında kızların ve gelinlerin sesi de vardır. Onların şarkıları söyleyiş tarzı, bu şarkılara özel bir güzellik katmıştır. Dengbêjlerin çoğu halay ve düğün şarkıları söylemiştir. Halay şarkılarının bir geleneği vardır; tek bir ses halayın kendi akışında sürmesine yetmez. İki koşulun daha yerine getirilmesi gere-

kir: *dilan* için şarkı söylendiğinde, şarkıyı asıl söyleyen kişiyle birlikte iki üç sesin daha olması ve şarkıyı hep birlikte söylemeleri ilk koşuldur. Şarkıcıların seslerinin halayda yüksek ve ritimli bir şekilde duyulabilmesi için bu özellikle önemlidir; ikinci koşul ise, iki-üç başka şarkıcının da söylenen şarkıyı ardışık olarak tekrarlamasıdır. Şarkılar çoğu zaman doğaçlama yapılarak okunduğundan, başı çeken şarkıcılar önce alçak sesle hep birlikte şarkı sözünün yeni dizesini söyleyerek şarkı bentlerini birbirine bağlar, bu esnada da unutulmuş sözleri hatırlar ve şarkıya devam ederlerdi.

Şarkıcılar ve dengbêjler, ister kadın olsun ister erkek, her zaman severek ve isteyerek, çoğu zaman da biz radyo çalışanlarının haberi olmadan, radyo stüdyosuna gelmişlerdir. Bir de bakardınız ki uzun yollar kat etmeyi göze almış ve radyoya, seslerini kaydettirmeye gelmişler. Onlara eşlik edecek müzisyenlerin olması, söyledikleri şarkıları peşi sıra okuyacak şarkıcıların olması gerekli ve önemliydi. Bu tür eksikliklerin giderilmesi için, büyük fedakarlıklarda bulunan müzisyenlerimiz Egîte Cimo ile Xelîle Evdile'ye derhal haber yollar onlardan yardım alırdık. Onların müzisyen desteği ve Kürtçe radyo bölümünün çalışanlarından oluşan "şarkıcılar" grubunun, asıl şarkıcı grubun arkasından şarkı sözlerini tekrarlamalarıyla prova yapılır daha sonra bin bir rica ve minnetle radyo başkanlığından stüdyoya girme sırası alırdık ve dengbêjler şarkılarını okur biz çalışanlar da tekrarlardık. Çalışmalarımızı bu şekilde yürütürdük.

Fonda Zêrîn'de Bir Gezinti- Kürtçe Radyo'nun Ses Arşivi

Radyoevinde, ses arşivi özel bir yerdir, herkes giremez. Burası seslerin korunduğu bir kilerdir. Burada hem tanınmış, önemli ve tarihi kişilerin konuşmaları hem de bütün milletlerin klasik şarkı ve melodileri korunmaktadır. Diğer bir deyişle, burası bir ses ve şarkı hazinesidir. Odalardan oluşan bu labirentte bir oda var ki burada Kürtçe şarkı ve melodilerin kasetleri korunmaktadır. Burada 1500'den fazla Kürtçe şarkı ve melodi vardır. Kayıtlı seslerin ana

kaynağı bu kasetlerdir. Kasetlerin her birinin kopyaları da mevcuttur ve her seferinde radyoda bunlar çalınır. Kopya kasetler kimi zaman hızlı hızlı çalar, kopar, üzerlerine yama yapılır ya da bir kısmı kesilip atılır. Ama orijinal kaydın esas kayıt olarak korunması ve hiçbir zarar görmemesi gerekir. Gel gör ki, son yıllarda, Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra, bu kayıtlara gösterilen özen, aşikar sebeplerle azalmıştır.

Radyoda çalıştığım yıllar boyunca, ayrıldığım 2003 yılına kadar, radyo başkanlığına başvurur, 40-50 yıl önce alınmış kayıtların, zamanını doldurduklarını, kalitelerinin düştüğünü ve bu arşivdeki bütün şarkı ve melodilerin orijinal kayıtlarının yeniden kaydının yapılması gerektiğini dile getirirdim. Bu ses kasetlerinin kayıtlarını yenilediler ama sonra bu işin layıkıyla yapılmamış olduğu ve birçok eksiklik ve kusur barındırdığı ortaya çıktı; her bir kaset sorumluluk duyarak ve gereğince kaydedilmemiş.

“Fonda Zêrîn”in temelini Casimê Celîl attı. Kürtçe Radyo'nun açılışı resmi olarak 1 Ocak 1955'te ilan edildi ama Kürtçe radyo yayınına ilişkin çalışmalar aslında bu tarihten altı ay önce başlamıştı. Kürtçe haber yayını her gün değildi, radyonun maaş alan resmi çalışanı yoktu ama Radyo Komitesi, Kürtçe radyo yayını yapmanın yolunu açmış ve bu yayının sorumluluğunu Casimê Celîl'e vermişti. Yardımcısı Ordîxanê Celîl idi; Casimê Celîl, Ermenistan'ın ve Sovyetler Birliği halklarının yaşamına dair haber ve yazıları Kürtçeye çeviriyor Ordîxan da kendisinin o güzel el yazısından bu çevirileri radyoda okuyordu. Radyo yayını önceleri canlı değildi, banttan yayın yapılıyordu; yayınlanacak her şey önce sansürden geçiyor sonra yayınlanıyordu.

Kürtçe şarkı ve melodilerin kasetlere kaydedilmesi, Kürtçe radyonun temellerinin atılmasıyla aynı dönemde başladı. Kürtçe yayın her gün yapılmadığından, Casimê Celîl boş zamanlarını köylere gidip dengbêj ve şarkı arayarak geçiriyordu. Her seferinde bu yolculuklardan, Kürt köylerinin yaşamı üzerine yazılarla, dengbêj ve müzisyenleri bir araya getirmiş olarak ve heyecanla Erivan'a dönü-

yordu. Bu dengbêj ve müzisyenlerin Erivan'a geldiği günlerde, Kürtçe radyonun sorumlusu onları evinde misafir eder ve sonra hep birlikte radyoevine giderlerdi. Radyoevi evimizden çok uzak değildi, bizim evin üç yüz metre güneyindeydi. Önceleri, Lenin Meydanı denen büyük meydanda, postanenin olduğu binada idi. Bir yıl sonra yeri değişti; Ermeni radyo ve televizyonu için, özel teknik olanaklarla donatılmış yeni ve büyük bir bina inşa edilmişti. Burası da bizim evden uzak değildi; evimizin üç yüz dört yüz metre doğusunda idi. Bu yeni radyoevinde Kürtçe haber yayını artık canlı olarak yapılıyordu.

Siyasi koşulların değişmesi ve demokrasi rüzgarlarının esmesiyle, Sovyet entelektüel yaşamında büyük değişimler oldu. Erivan radyosunda, yabancı ülkelere yönelik olarak birkaç dilde yayın yapan bölümler açıldı. Kürtçe de bu dillerden biriydi. Yayın süresi yarım saate çıkarıldı, bir yıl geçmeden de bir saate çıktı.

Radyoda otuz beş yıl çalıştıktan sonra, altı yıldır emeklilik hayatı yaşıyorum. İşte şimdi de oraya, yıllarca çalıştığım yere misafir olarak gidiyorum. Eski çalışma arkadaşlarımdan çok az kişi kaldı radyoda. Kürtçe radyo da artık eski radyo değil, yayın süresi üç kez azaltılmış ve radyo frekansı zayıflamış durumda, bölümün çalışan sayısı az...

Babamın "*Fonda Zêrîn*" olarak adlandırdığı Kürtçe müzik arşivi bölümü ilgimi çekiyor. Eskiden olduğu gibi, çalışanlar saygıyla kapıyı açıyor ve gülümseyerek selam veriyorlar. Büyük bir kederle Kürtçe şarkı ve melodilerin olduğu arşive yaklaşıyorum.

Bu kasetler, aynı biçimdeki kutularda, birkaç duvarı kaplayan sıra sıra rafları dolduruyor. Otuz beş yıl boyunca her gün bu kasetler arkadaşım, işimin temeli oldu. Her kaset farklı bir sesle benimle "konuşurdu." Çoğu benim elimle yaşam buldu, çoğunu ben kaydettim; babamın hazırladığı diğer birçoğu da bana hiç yabancı değil. İşte radyo için kaydı yapılan ilk kasetler: Kürt müzik aletle-

riyle, mey, *fîq* ve zurna ile Şamilê Beko'nun çalmış olduğu melodilerden oluşuyor. Bu bantların kaydedildikleri günler geliyor gözümün önüne.

1955 Mayısında Casimê Celîl Tillik köyüne, Şamilê Beko'nun evine gitmişti. Ona ziyaretinin sebebinden, Kürtçe radyo yayınından söz ettikten sonra Erivan'a gelmesini ve çaldığı birkaç makamı radyoya vermesini istemiş.

Elbette bu Şamilê Beko için anlaşılmaz ve muğlak bir işti. *Fîq* çalınca nasıl olacak da bu ses kaydedilecek ve kaybolmayacak diye düşünüyorsa da, önerinin dikkat çekici olması ve cazipliği nedeniyle ve ayrıca ataların dedelerin komşuluğu hatırına, onun deyişiyle "Celîlov arkadaşın yıldızı" hatırına, gelmeye ve sanatını, marifetini radyo için ortaya koymaya söz veriyor.

Bugün şarkı ve müziklerin kaydını konuşmak kolaydır. Bugün her yerde, her evde kayıt yapılabilir; çocuklar bile kayıt yapabiliyorlar. Ama o dönemde, Erivan'da, çok az insan ses kaydı diye bir şeyin varlığından haberdardı; bu durumda köylü halk, yaylalarda yaşayan insanlarımız, kızlarımız ve gelinlerimiz için ne denebilir ki. Ayrıca, köylere gitmek için hiçbir özel aracın, otobüsün olmadığı bir zamanda dengbêjlere ve müzisyenlere teklif götürmek ve onları Erivan'a getirmek çok zor bir işti. Üstüne üstlük, radyo başkanlığını, köylerden, "dağ başından" gelen ve profesyonel olmayan dengbêjlerin seslerinin stüdyoda kaydedilmesi için ikna etmek, buna zaman ayrılmasını ve Sovyet halklarının sosyal-ekonomik yaşamına dair haberlerle birlikte radyoda Kürt müziğinin yayınlanmasını sağlamak gerekiyordu.

Önceleri, radyo başkanlığı, müziklerin kaydedilmesi konusundaki düşünce ve önerileri pek önemli görmeyerek kulak ardı ediyordu. Ama Casimê Celîl'in emekleri sonuç verdi; radyo yönetimi de, yayınların ilgi görmesi için, halkın radyoya bağlanması için müzik yayını yapmanın gerekli olduğunu yavaş yavaş anlamaya başladı. Casimê Celîl işini gereğince ve aklını kullanarak yapıyordu. Radyo başkanlığına, haberlerin okunmasından sonra iki-üç

dakika Kürtçe şarkı ve müzik yayını yapmayı önerdi. Casimê Celîl, elinin altında kayıtlı şarkı ve müzikler olursa ve bunların radyoda yayınlanmasının yolu açılırsa, Kürtçe yayın süresinin artırılmasını da talep edebileceğini biliyor, kavıyordu.

Şamilê Beko, Casimê Celîl'in dediklerini kendisine görev bildi ve radyoya geldi. Önce meyle iki melodi çaldı; bunlardan biri *Miqam* adıyla diğeri *Miqamê Birano* adıyla arşiv defterine girdi. Büyük müzisyen daha sonra zurna ile üç Kürt melodisi çaldı. Daha sonraları, müzik aletlerinin bu değerli ustası, defalarca radyoya geldi, şarkı ve melodilerini ses arşivine armağan etti. Bugün “Fonda Zêrîn”de, Şamilê Beko’nun çaldığı müzik aletleriyle 34 kaset var: bunlardan ikisi zurna ile, on üçü meyle, on dokuzu da *fîq* ile çalman melodilerdir.

Kaset dizileri içinden bir kaset alıyorum elime, cirit melodisi ile ilgili bir kaset: cirit, bu kasetler içinde özel bir yer tutar. Bir an bu kasetin oluşum süreci gözümün önüne geliyor. Her zamanki gibi Şamilê Beko radyoya gelmiş ve arkadaşı Celîlov’u⁽¹⁷⁾ sormuş. Ona Celîlov’un keyifsiz olduğu, evde yatıyor olduğu söylenmiş. Şamilê Beko evimize geldi, uzun paltosunu çıkarıp astı. Paltonun iç cepleri büyüktü, Şamilê Beko bu ceplere her zaman müzik aletlerini koyardı. *Fîq* ve meyini alıp odaya girdi. Babam, Şamil’in sesini duyduğunda, bir anda keyfi yerine geldi. Uzun bir süre radyo hakkında konuştular. Şamil, hasta babamın hatırına *fîq* ile birkaç melodi çaldı. Babam sordu: “Şamil hatırlıyor musun, köyümüzün orada bir meydan vardı, erkek çocuklar her zaman orada cirit atarlardı, o zamanki cirit makamı aklına geliyor mu?” Şamil melodiyi kolay kolay hatırlayamadı. Babam kendi *fîq*ini aldı, aklında kalmış birkaç ezgiyi çaldı. Şamil o zaman melodiyi hatırladı ve çaldı, melodiye bazı yeni motifler ekledi. Babam “Şamil, ne Gürcü ne de Acem motifi koyma bu melodinin içine. Cirit, Kürt müziğinin bir cevheridir, halkımızın müzik kültürünün süsüdür” dedi.

¹⁷ Casimê Celîl kastediliyor.

Müzik aletleri, zurna, *fîq*, mey, Şamilê Beko'nun elinde adeta birer "esir"e dönüşüyordu. Bunların içinde *fîq* bir başkaydı. Şamilê Beko'nun *fîq* ile çaldığı melodiler, yıllar yıllar boyu yaşayacaktır. Bu ezgiler müziğimizin baş tacıdır. Bugün, Şamilê Beko'nun çaldığı gibi, o ustalıkla, o biçimde *fîq* çalabilecek bir müzisyen bulmak çok zor.

Cirit kasetini yerine koyduğumda, ellerim gayrı ihtiyari onun yakınında olan bir kasete uzandı. Sehîdê Silo'nun "*Yar gulî*" şarkısının bulunduğu kasete... Sehîd'in sesinden altı *govend* şarkısı bu kilerde yerini almıştır: "*Yar Gulî*", "*Hoy can*", "*Hoy nar*", "*Gula zer*", "*Narê*" ve "*Baso*". Sehîde Silo'nun sesini ses arşivinin kilerine girmeden önce, Erivan radyosuyla duymuştuk. Çok güzel şarkı söylüyordu. Ondan duyduğumuz ilk ses, üniversite ve enstitü öğrencileri arasında düzenlenen müzik festivali konserinin kaydı idi. Sehîdê Silo, Karl Marks Politeknik Enstitüsü öğrencisi olarak, Kürtçe şarkılarla bu festivale katılmış ve birinci olmuştu. Radyoda duyduğumuz şarkı bu festivalden alınma bir şarkı idi. Sehîd şarkısını tamamladığında alkış sesleri dinmek bilmemişti. Halk şarkıyı çok sevmişti. Babam ertesi gün gidip onu görmüş, peşine düşmüş ve sonra Fonda Zêrîn için ondan altı şarkı almıştı. Bugüne kadar, Sehîdê Silo'nun halay şarkılarını duyup da halaya durmayan olmamıştır.

Bir şarkı, bir melodi, ne zaman kusursuz bir şekilde kasetlere kaydedilse, babamın ve bizlerin yüreğine sevinç dolardı. Halkımızın müziğinden bir cevherin kaybolmaktan kurtulduğunu düşünürdük. Dengbêj ve müzisyenler bize geldiğinde, sadece müzisyenlik yetenekleriyle değil insanlıklarıyla da tanışmış oluyorduk. Buna bir örnek Eliyê Hemed'dir. Bu güzel insanın çabası, gayreti ve yeteneği üzerinde durmayı kendime borç bilirim. Nedeni şu: Babam, Eliyê Hemed adında bir dengbêjin bir Kürt köyünde yaşadığını, sesinin çok güzel olduğunu ve toplumda tanınan bir kişi olduğunu duyuyor. Bunun üzerine gidip onu görüyor, stüdyoya gelip sesini kaydettirmesi için bir gün belirliyorlar. O gün, Eliyê Hemed geç kalıyor. Geldiğinde de çok üzgün ve kederli bir hali var.

Geç kalmasının nedeni ise, küçük oğlunun vefat etmiş olması. Bu nedenle Casimê Celîl'e zamanında ulaşip "gün şarkı söyleme günü değil" diyemiyor. Elî geç gelmiş, yüreği hala acılı ve kırık bir halde *Filîtê Quto* şarkısını söylemiş; öylesine yakıcı söylüyor ki, bu şarkıyı duygulanmadan dinlemek imkansız. Eliyê Hemed bir süre sonra yeniden radyoya gelmiş ve seslendirdiği "*Sultanê*", "*Keleşo*", "*Goze*" şarkılarını radyoevine vermiş.

Çalışanların masa üzerine koydukları bir Kürtçe kaset dikkatimi çekiyor. Belli ki, o günkü programda yayınlamak için dizili kutulardan çıkarmış veya kullandıktan sonra yerine koymak üzere geri getirmişler ama henüz kutulardaki yerini almamış. Bu, Efoyê Esed'in "*Xozandaxê*" şarkısının yer aldığı kaset. Efoyê Esed özel bir sese sahip bir dengbêj. Onun şarkıları, Kürt müziğine özgü ses ve melodilerle doludur. Tecrübesiz şarkıcılar, bir şarkıyı banttan veya bir dengbêjin sesinden dinleyip o şarkıyı kendileri de okuyabilirler ama şarkının ezgisine Kürtçe şarkı söyleyiş özelliklerini katmayı herkes beceremez. Efo şarkı söylediği zaman yaylaların, dağların ve ovaların sesi, dedelerimizin ve nenelerimizin ahır zamanlardan bugüne ulaşan sesi, onun sesiyle canlanır, doğanın sesi onun sesiyle yankılanır. "*Bêrîvanê*", "*Zerîyê*", "*Domam*", "*Qazî*", "*Hekîmo*", "*Xozandaxê*", "*Wî Dilo*", "*Şalik Şînokê*", "*Beryê Tê*", "*Nexşê Mîrzo*" ve diğer birçok şarkıyı kim Efoê Esed gibi söyleyebilir? Onun dengbêjliği bereketli ve verimli bir dengbêjlikti. Kürtçe ses arşivinde otuz beş adet aşk, yiğitlik ve halay şarkısı var. Bu şarkıların çoğunu Efoê Esed, ünlü ses sanatçıları Cemîla Çawîş ve Gulîzera Etar ile birlikte söylemiştir. Efoê Esed'in şarkıları, Egîto Cimo ile Xelîlê Evdile'nin ustaca çaldıkları mey ve *fîq* ile daha da güzelleşmiş ve zenginleşmiştir.

Ses arşivimizde, Ermeni dengbêjlerin, Abrahamê Karapêt, Karapêtê Xaço, Aramê Tîgran, Davîtê Xilo, İsrail Ohanyan, Hovannes Badalyan ve diğerlerinin okuduğu onlarca şarkı ve ezgi vardır. Ermeniler ve Kürtler yüzyıllarca komşu olmuş, yan yana yaşamış, birbirlerinin dilini öğrenmişlerdir. Sözü edilen Ermeni dengbêjlerin hepsi de Suriye ve Irak'a göç ettirilmiş, sonra da ülke-

leri Ermenistan'a gelmiş Türkiyeli Ermenilerdir.

On yıllarca radyoda çalışan biri olarak, müziğimizin büyük ustaları Egîte Cimo ile Xelîlê Evdile'ye yaptıkları hizmetler ve yardımları için ne kadar müteşekkir olduğumu ifade etmemek olmaz. İkisi de yıllar yılı sanatlarıyla, Kürtperverlikleriyle bizlere destek olmuşlardır. Egîte Cimo, ilk yıllardan itibaren radyoya bağlanmış ve Şamilê Beko'nun ölümüyle ortaya çıkan boşluğu doldurmuştu. Egîte Cimo, Kürtçe radyoya çok değerli katkılarda bulunmuştur; sırf bu yüzden çok önceden Erivan'a taşınmıştı. O, radyoya hizmet etmeye her zaman hazırды. Radyonun ses arşivinde, Egîte Cimo'nun çaldığı müzik aletlerinin melodileriyle zenginleşip güzelleşmiş yüzlerce şarkı vardır. Egîte Cimo yedi müzik aletini çok ustaca çalabilen bir kişiydi: *fîq*, mey, *bilûr* (kaval), flüt, obua (gaboy), zurna ve diğerleri. O, müzisyenlik alanındaki ustalığını geliştirmek ve profesyonel-akademik bir düzeye çıkarmak üzere, 60-70'li yıllar arasında Romanos Melikyan Müzik Okulunda dört yıl okumuş, ünlü ve tanınmış profesörlerin eğitiminden geçerek diploma almıştır.

Egîte Cimo her zaman halkın içinde dolaşır, onların düğünlerine, şenliklerine katılır, büyük sanatıyla bu eğlencelerde yer alırdı. Çoğu zaman, bu eğlencelerden dönüşlerinde bana dengbêjlerin nerede yaşadıkları bilgisini verir ben de onların peşinden giderdim. Kimi zaman da Egîte, dengbêjleri beraberinde getirir, biz de onların söylediği şarkıları kaydederdik.

Sonraları, çok dengbêj gelmesi nedeniyle radyodaki işimin ağır ve yoğun olduğu dönemde, Xelîlê Evdile'nin yardımlarının benim için değeri çok daha fazla arttı. Bu şöhretli müzisyen uzun zamandır Kürtçe radyoya hizmet etmekteydi ama bana danışarak ve benim katkılarımla, Erivan'dan çok uzak olmayan Cîrabêrê köyünde, köy sakinlerinden, Kürtlerin genç kız ve erkeklerinden bir şarkı ve dans grubu oluşturduğunda daha da başarılı ve verimli bir şekilde bana yardım etmiş ve beni desteklemiş oldu. Radyonun ses arşivinde bu grubun söylediği çok sayıda şarkı ve ezgi kaydı mevcuttur, örneğin: *E'yşongê*; *K'oma K'urda*; *Dînê lê* (söyleyen Ah'medê

Sirafil); *Sonê* (söyleyen Feleka T'êmûr); *Bêrîvanê*; *Gulazer* (söyleyen Şemama Wek'îl); *Yar yeman*; *Qîza k'urda* (şarkı sözleri T'emama Wek'îl ile Ah'mede Sirafil'e ait); *Bûka mala* (şarkı sözleri Xanima T'êmûr'a ait); *Ha berde*; *Hoy, yeman*; *E'longo* (söyleyen Êlmîra T'êmûr); *Gozê* (söyleyen Gulîstana Mecît); *Bahara me* (söyleyen Xanima T'êmûr); *T'êliya Memo* vd.

Bu şarkılar arasında yeni kaydedilmiş şarkıların yanı sıra halk ezgileri geleneği temelinde yeniden düzenlenmiş güzel bir şarkı var. Şarkının oluşumuna dair hikayenin özgünlüğü üzerinde durmak iyi olur: Bu şarkı Cîrabêrê köyü müzik grubu üzerine yapılmış olan ve grubun 14-18 yaşlarındaki şarkıcılarının, grup başkanları Xelîlê Evdile'ye teşekkür kabilinden armağan ettikleri "Koma Kurda" adlı şarkıdır. Şarkıyı stüdyoda kaydettiğimizde grup üyelerinin mutluluğu görülmeye değerdi. Xelîlê Evdile, grupla birlikte müzik aleti çalışıyordu. Müzisyenin kendisi de mutlu görünüyordu; grup üyeleri verdiği emeklere değer vermişti; dinleyiciler onun bu hizmetinden haberdar olacaklardı ve şarkıyı her dinlediklerinde adını minnetle anacaklardı. Üzerinden çok zaman geçti, eski Sovyetler Birliği'nin Kürt aydın ve sanatçı grubunun değerli üyesi Xelîlê Evdile vefat etti ama verdiği emekler halen anılmakta ve radyo dinleyicileri kendisinden halen sevgiyle söz etmekte.

Her iki müzisyen de hemen hemen hiçbir karşılık almadan emek veriyordu; radyo yönetimi onlara küçük bir ödeme yapsa bile bu onların yol ve seyahat masraflarını hiç bir şekilde karşılamıyordu. Büyük sanat her zaman bu şekilde ortaya çıkar.

Ses arşivi çalışanlarının masasında bir kaset daha iliştiriyor gözüme; Mecîtê Silêman'ın "*Lap Dînê*" şarkısının kayıtlı olduğu kaset. Mecîtê Silêman radyoya onlarca şarkı hediye etmiştir. O daha sonra ailesiyle birlikte Kazakistan'a göç etti. Aile değil de som altın demek lazım. Ailenin tüm fertleri Allah vergisi bir yetenekle dengbêj idiler, hep şarkı söylerlerdi; kendileri için, evlerinde, arkadaşları için, hep... Radyo açıldığında, çok kısa sürede dost olup radyoya destek veren sanatçılardan biri de Mecîtê Silêman idi. Sesi çok

güzeldi ve diğer dengbêjlerin sesleriyle müthiş bir bütünlük oluşturuyordu. Cemîla Çawîş ile birlikte söylediği çok sayıda şarkı kaydı var. Mecît Kürt folklorunun deniziydi, sayısız sınırsız şarkı biliyordu. Ailemizin dostuydu, hem babamın zamanında hem de benim çalıştığım dönemde. Bizim ya da bir dengbêjin onu çağırmasını beklemezdi, bir de bakardınız ki genç kız ve gelinlerden oluşmuş bir grubu yanına katıp radyoya gelmiş...”Kardeşim Cemîle, yeni şarkılar getirdim, bu şarkıları bir dinle, seç, gelemim, sen de radyo için sesimizi kaydet” derdi. Şarkı söyleyenler grubu kimlerden oluşuyordu? Tümü de onun aile fertleriydi. Her birinin övülmeye değer bir sesi vardı. Çok şarkı bilirlendi, bu şarkıların tümü de anlamlı sözlerle doluydu. Cümle tekrarları yapmazlardı; bir doğaçlama pınarı idiler. Mecît şairliğiyle ünlüydü, bu nedenle de onun şarkıları içerik olarak çok güzel ve anlamlı şarkılardı. Zorlanmadan ve açık, anlaşılır bir şekilde şarkı söylüyordu, alçak sesle ve yumuşak... Radyoya ne zaman gelmişse, yaz, kış, bahar, sonbahar, hiç bir zaman of dememiştir, radyodan yakınmamıştır, her zaman grubuyla birlikte güler yüzle evine dönmüştür.

Aramê Tîgran, radyonun belki de en verimli dengbêjlerinden biri idi. Onlarca şarkısı, kendi ürettiği şarkılar ve halk şarkıları, dinleyicilerce ilk andan itibaren kabul görmüştür; cümbüşün tınısı ve Aram’ın sesi çok uyumluydu ve dinleyicilerin hoşuna gidiyordu. Bunlar Suriye ve Türkiye Kürtlerinin şarkılarıydı; o, arkadaşlarıyla birlikte bu şarkıları Sovyetlere getirdi ve bizim kültürümüzle buluşturdu.

Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra, Kürdistan’ın diğer bölgelerine gidip gelmenin yolu açıldığında, o bölgelerdeki Kürtler buralara gelmeye ve radyoya şarkı vermeye başladılar.

Ses arşivinden çıkmadan önce, Kürtçe müzik kasetlerinin bulunduğu raflara göz gezdirdim.

Duvarların rafsız, kasetlerle donatılmamış kısımlarında ünlü Ermeni dengbêj, müzisyen ve sanatçıların resimleri asılıydı. Hepsisi de tanıdığım kişilerdi.

Resimleri duvarda asılı kişiler içinde, kendisinden söz etmem

gereken bir dengbêj var: Ermeni dengbêj Hovhannes Badalyan, Kürtlerin dostu, Kürt müzik kültürüne aşık bir kişiydi. Kürt müziğini yakından tanıyor ve çok değer veriyordu. Ermenistan’da onun Ermenice söylediği şarkıların duyulmadığı hiçbir yer yoktu. Hovhannes Badalyan’ın Kürtçe radyoya da hizmetleri olmuştur. Kürtçe radyonun resmi olarak açılmasından önce, 1954 sonbaharında, bu değerli dengbêj, Kürt radyo dinleyicilerine sunmak üzere Kürtçe şarkı öğrenmeye çalışıyordu. Badalyan İranlı idi, Kürtçe konuşmak yabancıydı olduğu bir şey değildi ama Kürtçe şarkı bilmiyordu. Bu değerli dengbêj, Casimê Celîl’in kendisine önerdiği şarkıları öğrenmeyi kabul etti. Ordîxan şarkı sözlerini el yazısıyla, Ermenice harflerle açık seçik yazıyor o da bu sözleri ezberliyordu. Radyoevinin Aram Merangulyan başkanlığındaki müzisyen grubu, Badalyan’ın okuduğu “*Romani*”, “*Keleşo*”, “*Gelîngî bi dare*”, “*Leylo xanê*”, “*Hoy, hoy Nazê*”, “*Hoy Narê*”, “*Ha Gula zer*”, “*K’eleşo*” vd. şarkıları hazırlayıp kaydetti. Kürtçe radyo bu şarkıları bugün de yayınlıyor; şarkılardaki sanatsal ışık parlamaya devam ediyor.

Veda etmenin hüznüyle, gözlerimi ses arşivinin raflarında gezdirdim, bir kez daha şarkılara baktım. Bu şarkılar yarım yüzyıldan daha uzun bir süre, günlük radyo yayınlarının bir parçası oldular.

... Duvardaki resimlerdeydi gözüm. Bu resimler arasında bir Kürt *dengbêj*in resmi yoktu. İnaniyorum ki, bir gün gelecek, ülkemizde, Kürtlerin sanatsal mekanları ve burçları, Kürt sanatçılarının resimleriyle de süslenecektir.

Kürtçe radyo yayını, yedi-sekiz yaşlarında olduğum dönemde hayatıma girmiştir. Önceleri, evde Kürtçe radyo hakkında yapılan konuşmaları duyuyordum. İnsanlar, misafirler evimize gelip gidiyor, babamla konuşuyorlardı. Bazen biz çocuklarla, ben ve Cemîle ile ilgileniyorlardı. Bizlerle ilgili güzel sözler söylüyorlardı. Bütün bunlar bende hoş bir etki bırakmıyordu. Misafir, adı üstünde misafirdir; evimizde de her zaman misafir olmuştur. Radyo hakkındaki konuşmalar da pek ilgimi çekmiyordu. Yedi-sekiz yaşlarında bir çocuk olarak bu konu benim için büyük bir anlam ifade etmiyordu. Radyo değil ama davul ve zurnalarıyla evimize gelen misafirler, köylerden gelen ve şarkı söyleyen dengbêjler, duygulu sesleriyle şarkı söyleyen genç kız ve gelinler ilgimi çekiyordu.

Misafir odamızın bir köşesinde, misafirlere hep uzak duruyor ve şaşkın, heyecanlanmış bir çocuğun ilgisiyle onlara bakıyor, söyledikleri şarkılara kulak kabartıyordum.

* Prof. Celîlê Celîl, Zîna Celîl ve Cemîla Celîl'e teşekkürlerimle, bu yazının yazım serüvenine ilişkin birkaç şey paylaşmak istiyorum: Bu kitabın hazırlık sürecinde, Celîl ailesinden her dört kardeşin Erivan radyosu hakkındaki gözlem ve anılarının bu kitapta yer almasını önemli bulduğumu Prof. Celîlê Celîl'e söyledim. Zîna Celîl, daha çok diğer kardeşlerin eserlerini başka dillere çevirmekle tanınıyordu. Ama ailenin en küçük bireyi olarak acaba kendisi de radyonun kuruluş yıllarına dair herhangi bir şey yazmış mıydı merak ediyordum. Celîlê Celîl, üstü kapalı bir şekilde, bu konuda yazılı bir şeylerin olabileceğini söyledi. Bu konuşmalarımızdan epey sonra, 10 Aralık 2015'te, bana, Zîna Celîl'in yazmış olduğu bu yazıyı gönderdi. Hemen ardından öğrendim ki, üç kardeş, işbirliği halinde araştırma ve yayın çalışmalarını sürdürürken, o döneme ilişkin de sık sık konuşurlarmış. Elinizdeki yazı, bu konudaki paylaşımlarımız üzerine Celîlê Celîl'in, bu kitaptan söz ederek kardeşi Zîna Celîl'den yazmasını istediği yazıdır. Zîna Celîl bu yazısında, yazım sürecinde Cemîla Celîl ile "Müzik Postası" üzerine uzun uzun sohbet ettiğini ifade etmektedir. Z. İnanç

Bütün bunlar bir yana babamın neşesi, mutluluğu bir yana!

Dengbêjler, şarkıcılar geliyordu; ben sadece şarkılarını dinliyordum. Beş-altı kişilik, genç kız ve gelinlerden oluşan bir grup gelip şarkı söylediğinde babamın halay çekmesi ve bu şarkıcı grupları getiren kişileri halaya kaldırması, beraber halay çekmeleri çok hoşuma gidiyordu.

Bu genç kız ve gelinler arasından, halkımızın isimleriyle gurur duyacağı ünlü kişiler çıkacağını nereden bilebilirdim.

Zurnacı ve davulcular geliyordu, Şamilê Beko ve grubu idi gelenler: zurna eşlikçileri ve davulcular. Şamilê Beko hemen zurna çalmaya başlıyordu; ben zurnanın o yüksek sesinden, o kocaman davulun gümbürtüsünden korkuyordum. Evin çatısı ve ayak bastığım ahşap zemin yıkılıp gidecek, birbirine karışacak sanıyordum. Çok korkuyordum. Korkudan, evin avlu tarafında kalan balkonuna gidiyordum; bu durumda, aramızda üç kapı oluyordu, o üç kapının her birini kapatınca bu sesler daha az duyulur oluyordu.

Kürtçe şarkılar, düğün ve halaylarımız çok güzeldi. Olduğumuz yerde salınmaktan kendimizi alamazdık; oturduğumuz yerde ayaklarımız hareketlenmeye başlar, kalkıp halaya katılmaya bizi mecbur ederdi.

Gelen misafirlerin isimleri aklımda kalmazdı ama yazları ailece Sîçanlû köyüne tatile gittiğimizde bazı kişilerin isimlerini hemen öğrenirdim. Bu köyde yabancılik çekmezdik.

Sîçanlû köyünde, Kürtçe radyonun temellerinin atılmasında izleri olan, Kürt sanatının iki ustası yaşıyordu: Taharê Emer ve Egîte Têcir. Bu kişiler o dönemde birçok kez Erivan'da, evimizde misafir olmuşlardı. Tahar Amca kaval çalıyordu, Egîte Amca da şarkı söylüyordu.

Ahşaptan kavalın sesi nasıl da hoşuma giderdi!.. Zurna sesi, dört katlı binanın üçüncü katında, dört duvar arasında yükselen zurna sesi, odayı ve duvarlarını çınlatırdı; ama kavalın, nazik bir

sesi vardı; serin bir rüzgarın esintisini duyar gibi oluyordu insan. Yuvarlak, uzun, yedi-sekiz yerinden delinmiş bir çubuktan böyle güzel ezgiler çıkmasına şaşırıyordum. Egît amcanın ne kadar da dokunaklı, gamlı ve berrak bir sesi vardı. Egîtê Têcir'in radyo için söylediği ve kaydedilmiş şarkılar çok hüznüldür. Onun sesi, özellikle kavalın sesiyle birleştiğinde, ölüm uçurumunun kıyısındaki "Siyabend ile Xecazerîn"i seslendirdiğinde doğayı bile ağlatırdı. Ya da Wetê'nin, kendi elleriyle öldürdüğü sevgili oğlu, güzel Mem(" için yaktığı ağdı hatırlayalım; aynı şekilde, Werdê'nin değerli oğlu Kulik'in atın sırtına bağlanmış ölüsünün eve doğru getirilişini gördüğü sahnesiyle, "*Ker û Kulik*" destanı da bir hüznün örneğidir.

Egît amcanın sesinin ne kadar dokunaklı olduğundan söz ediyorum ama o, kişilik olarak da, çevresine, dost ve arkadaşlarına, komşularına karşı çok şefkatli, sevecen biriydi. Annem, Egîtê Têcir ile Taharê Emer'in bütün aile üyelerinin köylülere, komşularına karşı da barışçıl, iyiniyetli ve yumuşak olduklarını görüyordu. Bu iki dost ve komşu aile arasındaki sıcak ilişkiler, iyiniyet ve dayanışma olmasa, Erîvan'dan kalkıp yaz aylarını Egîtê Tecir ile Taharê Emer'in yaşadığı köyde geçirmeye giden bizler için bu iki sanatçı arasındaki dostluk o kadar görünür olmayabilirdi.

Evleri birbirine komşu idi. Annem, "*Sîçanlû köyünden, köylülerinden ama özellikle de bu iki aileden benim ailemin kokusu geliyor. Ta sekiz-dokuz yaşımdan beri yüreğimde yer etmiş olan Kızılkule köyünün kederi, burada, Sîçanlû köyünde azalıyor, rahatlıyorum*" derdi.

Bilinçli olarak bu köy üzerinde duruyorum; 1954'ün yaz ayları idi, onlara misafirlğe gitmiştik. Sonbaharda Sîçanlû köyünden kabilelerle genç kız ve gelinler Erivan'a geldiler, evimizde şarkılarının provalarını yapıyorlardı. Yaşça ancak 14-15 yaşında idiler ama Kürt giysileri içinde, rengarenk baş örtüleriyle benim gözüme çok büyük görünüyorlardı.

* "Memê û Eyşê" destanından söz ediliyor (ç.n.)

1954 yılını iyi hatırlıyorum. O yılın yazında ağabeyim Celil okulu bitirmişti ve Erivan üniversitesinin sınavlarına hazırlanıyordu. Bu nedenle de o yaz, Sîçanlı'dan şehre erken döndük. Metalina adında, Celil'le yaşıt bir komşumuz vardı. O da yükseköğretim öğrencisi olmak için hazırlanıyordu. Yazın sıcağından, serinlemek için herkes evinin kapısını penceresini açık bırakırdı. Onun evi bizim evin karşısındaydı, her iki ev arasında 30-35 m. vardı; biz de kapı ve pencereleri açardık. Şamilê Beko, müzik grubu ve davulu zurnasıyla bizim evimize prova yapmaya geldiğinde, davul ve zurnanın sesi bütün sokağı kaplardı. Kimi komşular severek dinler kimi de sokağa uzak bir odaya geçerdi. Böyle bir günde Metalina'nın annesi anneme yaklaşıp "Xanim, davul ve zurnanın sesi, kızımın sınavlara doğru düzgün hazırlanmasını engelliyor" demiş.

Bu olayı, radyonun az bilinen tarihine dair önemli bir meseleyi ortaya koymak için anlattım; üzülererek söylüyorum ki, radyo hakkında yazarlar, bunu atlıyorlar. Nedir bu?

Radyo yayınının başlangıcı resmi olarak 1 Ocak 1955 olarak belirtilmektedir ama hazırlık çalışmaları ve yayın, 1954'ün ortalarında başlamıştı. Eğer Celil ile Metalina o sene üniversiteye hazırlanıyor olmasalardı, bu tarih belki de aklımızda kalmazdı.

Söylemem gereken bir başka önemli konu da şu: dengbêjler şarkılarını söylemek üzere evimizde prova yaparken radyo stüdyosunda yapılacak kayıt sürecinin aynısını yaşamasalardı, dengbêj gençler, stüdyoda mikrofon denilen yuvarlak bir demir parçası önünde şarkılarını söylerken birçok ruhsal sorunla karşılaşabilirlerdi.

Şehir halkının bile daha mağazalarda görmemiş oldukları, tanımadıkları Dinepir-4 adlı ses kayıt cihazı, bizim evimizde vardı ve müzisyen ve dengbêj misafirlerimiz sanatlarını bu "kutu"ya kaydediyorlar, sonra da kendi seslerini dinleyebiliyorlardı.

Unutmadan söyleyeyim; evimizde davul zurna çalınırken

büyük evimizin avlusuna çıktığımda, yaşıtım çocuklar etrafında toplanır “evinizde yine düğün mü var” diye sorarlardı. Evet, evimizde düğün vardı, Kürt sanatının düğünü vardı!

Yıllar geçti. Seneler sonra Egît amca ve Tahar amca bize misafir olduklarında, babam, onların 1954’te evimizde kaydedilmiş (radyoda kaydı olmayan) şarkılarını koyardı; gülümseyerek dinler, “bu şarkılar yıllardır hiç okunmuyor, neredeyse bütünüyle unutulmuşlar” derlerdi.

Babam köylere gider halkın arasında dolaşırdı; düğünlere, Kürt müzik ve düğün gruplarının konserlerine giderdi... Bazen radyo çalışmaları nedeniyle giderdi bazen de entelektüel alanla ve eğitimle ilgili konuların Kürtler arasında güçlendirilmesi amacıyla ve bu durumu yakından görüp konuyla ilgili önerilerini yazması için parti ve devlet tarafından görevlendirilerek giderdi. Babam, arkadaşlarının-dostlarının evinin olduğu ya da yakınlarımızın evinin olduğu tanıdık bir köye gittiği zaman beni de yanında götürür, beni o ailenin fertlerine bırakırdı. Bir keresinde, Gelto köyüne beni de götürdü, beni halasının evine^(*) bıraktı ve köy içinde gezinmeye çıktı. Köyde düğün vardı. Evin kızları düğüne gitmeye hazırlanıyorlardı; Kürdi giysiler giymişlerdi, takılar takmışlardı, benim de onlarla gitmem için ısrar ettiler. Ben kendim de gitmek istiyordum. Bana da Kürdi giysiler giydirdiler, takıları da vardı, bana taktılar ve gittik. Düğünde, babamın benim yaşlarımda, daha yeni yeni gelişmekte olan kızların halayda olmasından sevinç duyduğu söylenir. Arkadaşına dönüp beni gösteriyor ve “bu kız, kimin kızı?” diye soruyor. Herkes gülüyor ve “Casim arkadaş, halaydaki o kız, senin kızın Zîn’dir” diyorlar. Bu olayı, arkadaşlarım ertesi gün bana söylediler. Babam ise şehre döndüğümüzde anlattı. Beni çok övdü. Ben biraz soğuk bir şekilde “o giysiler eski zamanların giysileri,

* Bu konudaki sorum üzerine Celilê Celîl, babası Casimê Celîl’in halasını son yıllarda bulmuş olduğunu ve yazmış olduğu ama henüz yayımlanmamış anılarında bundan da söz ettiğini belirtti (21.12.2015 tarihli iletî. ç.n)).

onların zamanı değil artık” dedim. Babam kızgınlıkla bana baktı ve dedi ki: “Kızım, eskiden halkımız hep bu giyim kuşam biçimiyle tanınıyordu. Tabiatın bütün renkleri onların giysilerinde yerini almıştır. Ne yazık ki, 30-40 yıl sonra o giysileri arasak da artık bulamayız. Daha şimdiden sadece düğünlerde giyilir olmuşlar. Halkımızı sevmezsek, bize özgü yanlarımızı koruyamazsak, kimse halkımızı sevmez. Biz de başka halkları sevemeyiz.”

Kardeşim Ordixan 15 yaş, Celil 11 yaş ve Cemile 7 yaş benden büyüklendi; hepsi de Erivan’da Ermeni dilinde eğitim veren okullara gittiler. Ben 7 yaşına gelip okula gitmem söz konusu olduğunda, artık yetişkin olan iki ağabeyim, Rusça eğitim veren bir okula gitmemi önemsediler. Bu önerilerini, halkımızın kültürünün ve bilim insanlarının, Rusça sayesinde, daha geniş bir dünya ile ilişkilenebileceği, bu dilin böyle bir kapı açacağı biçiminde açıklıyorlardı.

1967 yılında okulu bitirdim ve yükseköğretim için Moskova’ya gittim. Moskova’da Maksim Gorki Edebiyat Enstitüsünde eğitim gördüm.

Moskova’daki bu Edebiyat Enstitüsü, 1933 yılında Maksim Gorki’nin insiyatifiyle kurulmuş ve bu nedenle de onun adını almıştı. Sovyetler Birliği’nde tanınmış bir enstitü idi. Ünlü ve dünyaca tanınmış birçok kişi bu enstitüde hocalık yapmıştır. Birçok halktan oluşan Sovyetler Birliği’nin kültürel ve entelektüel gökyüzünü, yıldızlaşan isimleriyle süsleyen yüzlerce yazar, şair, romancı, çevirmen, tiyatro yazarı bu eğitim kurumundan çıkmıştır.

Enstitüye kabul edilme koşulları gereğince, Kürtçe ve Ermenice’den Rusçaya yaptığım ve Erivan’daki Rusça gazete ve dergilerde yayımlanmış birkaç çevirimi ilgili komisyona göndermiştim. Ama bundan önce Enstitü Başkanlığı, *Ermenistan Yazarlar*

Birliği’ne iki kürsü ayırmıştı; buna göre Yazarlar Birliği, çeviri bölümünde öğrenim görerek Kürt edebiyatı uzmanı olacak iki genç seçip enstitüye gönderecekti. Ermenistan Yazarlar Birliği’nin, çevirilerini sınav komisyonuna gönderdiği iki kişiden biri bendim. Çalışmalarım kabul edildi ve 1967’de eğitime başlamak üzere Moskova’ya davet edildim. Baştan söyleyeyim, talihim yaver gitti, birkaç yıl boyunca enstitüde benimle ilgilenen öğretmenim, uzun yıllar Moskova’da yaşamış ve başarılı bir çevirmen olarak tanınan bir Ermeni entelektüeli olan Prof. Dr. H. Salaxyan idi.

Son sene, Kürtçe hikayelerin çevirisi ile diplomamı aldım. Enstitüdeki eğitimimi 1973’te tamamladıktan sonra ilk işim için Litvanya Cumhuriyeti’nin başkenti Vilnius’a gittim, beş yıl sonra da 1978’de Ermenistan’a döndüm. 1980 yılında Erivan Konservatua-rı’nda, halk müziği bölümünün folklor dalında çalışmaya başladım. Cemîle’nin, Kürt halk şarkılarından oluşan üç kitabı, benim ve Ordîxan’ın katkılarıyla Rusçaya çevrildi ve 1965, 1973, 1986 yıllarında Moskova’da yayımlandı.

Ermenistan Cumhuriyeti’nden uzakta okumam ve çalışmam, Kürt kültürü ve edebiyatıyla ilişkimi kesmemiştir; bu yıllarda, Rusça ve Litvanca dillerinde yayın yapan dergi ve gazetelerde, sözlü halk edebiyatı ve folklorik eserlerden örnekler yayımlıyordum. 1977 yılında, Kürtçe masal, hikaye ve mizahi fıkralardan oluşan Litvanca ilk kitabım “Siyarê Bahožê” (Fırtına Süvarisi) adıyla yayımlandı. Litvanca ikinci kitabım ise 1987’de yayımlanan ve “Dewrêşê Evdî”, “Mem û Zîn”, “Xelîl-Bego” destanlarından oluşan “Kürt Destanları” adlı kitabımdı. Yıllarca üzerinde çalıştığım, Kürtçe efsunlar, destanlar ve hikayelerin (310 eser) Rusçaya çevirisinden oluşan ve “Dođu Halklarının Masalları ve Mitolojileri” zinciri dahilinde, iki ağabeyim Ordîxan ve Celîl ile birlikte hazırladığımız (624 sayfa) eser, 1989’da Moskova’da yayımlanmıştır.

Erivan’a dönüşümden sonra, zaman zaman hem “Riya Teze” gazetesine yazıyordum hem de Rus ve Sovyet klasik yazarlarının

yıldönümleri münasebetiyle radyoda bazı yazılarım yayımlanıyordu.

Kürtçe radyo ile ilişkim, Ermenistan'ın Kürt köylerinde Cemîle ile birlikte yaptığımız gezilerle daha da ilginç hale geldi; Cemîle Kürtçe şarkı ve ezgileri kaydediyor, halk da merak ettiklerini sormak üzere ona yaklaşıyordu. Köylerdeki genç kız ve gelinler Cemîle'yi gördüklerinde, ondan eski bir tanıdık gibi bahsediyor, "Müzik Postası geldi" diyorlardı. Sonra, aynı aileden ve uzun zamandır birbirini görmemiş iki kişi birbirine rastlamışçasına, aralarında büyük bir yakınlık oluşuyordu.

Müzik Postası neydi? Ermenistan'a dönüşümden önce, daha 1971'de kızkardeşim Cemîle, Kürtçe radyoda müzik yayını sorumlusu olarak çalıştığı sırada özel bir müzik programı hazırladı ve bu yayınlar halk tarafından kısa sürede sevildi ve benimsendi.

Bu yayın haftada bir kez idi, bir buçuk saatlik Kürtçe yayının bir saati (bazen daha da fazlası) "Müzik Postası"na ayrılıyordu. Bu yayın 31 yıl boyunca, Cemîle'nin işten ayrıldığı 2002 yılına kadar devam etti. Bu yayın, Kürtçe radyo yayınları bölümüne gelen ve Cemile'ye ulaşan mektuplar üzerine kuruluydu.

"Adı 'Müzik Postası' olan bir program yapma düşüncesi - Cemîla Celîl anlatıyor- bende oluştu çünkü Ermenice dilinde yapılan radyo yayınlarında, böyle bir müzik postası programı vardı ve bu programda dünyaya dağılmış Ermeniler için yayın yapılıyor- du; yurt dışındaki Ermeniler bu yayınlarla vatanlarına bağlanmış oluyorlardı; kendi hayatlarından ve ekonomik koşullarından söz ediyorlardı; yayında kültür ve sanat ürünleri, edebiyat ve sanat ürünleri tanıtılıyordu. İşte bu programa, uzak ve yakın ülkelerden mektuplar geliyordu. Böylece ben de, üç Kafkas cumhuriyetinde yaşayan Kürtlerimiz ve diğer Kürtler için müzik postası programını yapmaya başladım.

Kürtçe yayın bölümüne, uzun zamandır, Kürtçe radyo yayınlarının başlamasından itibaren, uzak ve yabancı ülkelerden

mektuplar geliyordu. Babamın arşivinde Arapça harflerle yazılmış mektuplar görüyordum. Asıl olarak, Suriye, Lübnan ve Irak'tan radyomuzu dinleyen Kürtlerden mektup gelirdi. Mektup sayısı fazla değildi ama mektuplar dikkat çekiciydi. Mektuplar fazla değildi derken, biz Kürtçe radyo bölümünde çalışanların eline ulaşan mektupların, gelen mektupların tümü olmadığını bilinciyle bunu söylüyorum. Mektup yazarlar, Kürtçe yayınlar için, Kürtçe müzik için teşekkürlerini sunuyor ve sonra da, hangi Kürt şarkıcının sesini bir kez daha duymak istediklerini belirtiyorlardı.

“Posta” yayını için bilinçli olarak Pazar günü seçildi; böylece bütün çalışanlar, herkes, evlerinde oldukları tatil gününde radyo dinleyebileceklerdi”.

Bu yazıyı yazmak için, son zamanlarda Cemîle ile “Müzik Postası” üzerine uzun uzadıya konuştuk; bütün gün köylerde dolaştığımız günleri andık, ben kendim de dikkat çekici birçok konuşmaya tanık olmuşumdur, Cemîle ile sohbetimizi okurlara da aktarmak istedim. Bu yazıda, halkımızın, genç kız ve gelinlerimizin, delikanlılarımızın nasıl yaşadıklarını, kendi halk kültürünü, müziğini ve şenliklerini nasıl sevdiklerini göreceğimizi düşünüyorum.

“Müzik Postası” yayınının başlaması konusundaki sohbetimizde Cemîle bana şunları anlattı:

“Bu yayına başlamadan önce babama danıştım. Bu isteğim konusundaki tutumunu bilmek istiyordum. O, radyo dinleyicisinin niteliklerini, topu topu dört yıldır radyonun müzik bölümünü yöneten benden çok daha iyi biliyordu. Benle radyo dinleyicileri arasında bir diyalog, bir bağlanma olacak mı acaba diye düşünüyordum. Radyo dinlemek başka şey, dinlediğin radyoya oturup mektup yazmak başka şey...

Babam bana iyi bir şey söyledi; ‘Kızım, dinleyicilerin sana yazmasını, öneri ve dileklerini iletmesini istiyorsan, daha çok,

okuma yazma bilen dinleyiciler üzerinde durmalısın' dedi.

Köylerde öğrenciler, yeni yetişmekte olan genç kız ve erkekler okuma yazma biliyorlardı. Yaşı büyük olanların çoğu, okur-yazar olmayan kimse kalmamasının hedeflendiği 1930'lu yıllarda harfleri öğrenmişlerdi ama oturup yazmak onlar için zordu. Sadece yazmak da değil, zarf bulup mektubu götürüp postalamaları da gerekecekti. Bütün bunları orta ve daha yüksek düzeyde eğitim görenler yapabiliirdi. Yüzümü okullara ve öğrencilere döndüm ve kısa süre içinde onlardan cevap almaya başladım. Onlardan, aile fertleri hakkında, büyükleri hakkında, kardeşleri hakkında, köyleri, hangi şarkı ve müzikleri sevdikleri hakkında, hangi dengbêjin şarkılarını her zaman dinlemek istedikleri, o dengbêjin özellikle hangi şarkısını dinlemek istedikleri hakkında yazmalarını istiyordum. Çok geçmeden, gelen mektuplardaki el yazısından, mektupların çoğunluğunun ailenin yaşça büyük fertlerinden geldiğini ama çocuklar tarafından yazıldığını anladım. Önceleri, Telin ve Elegez nahiyelerinin Kürt köylerinden geliyordu mektuplar...

Radyoya gelen postaların hepsi önce, radyo yönetimi çalışanı Silva Mikirtçıyan'a ulaşıyordu; o, gelen postaları radyo bölümlerine göre ayırıştırıp dağıtıyordu. Silva, 'Müzik Postası' adında bir yayın yaptığını ve bizim radyoya gelen mektupların asıl olarak bu yayına gelen mektuplar olduğunu biliyordu. Bir keresinde bana, 'Cemîle, biliyor musun radyoda en fazla sayıda mektup alan bölüm sizin bölüm' dedi. Haftada 40-50 mektup alıyorduk; Hoktemberyan, Eçmiadzin, Masis, Ararat ve diğer nahiyelere bağlı ova köylerinden mektuplar gelmeye başlayınca bu sayı daha da arttı. Zarfın üzerinde adres olarak üç kelime vardı: 'Yêrêvan, Kirdakan Radio' (Erivan, Kürtçe Radyo), o kadar... Halk, mektup göndermekle yetinmiyordu. Ahmedê Gogê (daha sonra Kürtçe radyo bölümünün başkanı oldu), Barîê Mehmûd, Mirazê Evdo, Sîma Semend, Hemoê Rizgo, Cemalê Êsiv gibi çalışanlarımız, röportaj ve söyleşiler için gittikleri köylerden

dönüşlerinde, beraberlerinde köylülerin 'müzik postası' için yazdıkları mektupları getiriyorlar, dinleyicilerin bu yayınları ne kadar sevdiklerine bizzat tanıklık etmiş oluyorlardı."

Burada Cemile'nin anlattıklarına bir ara verip, çoğu zaman köylere hep birlikte gittiğimizi söylemek istiyorum. Bütün köylüler, radyoda "Müzik Postası" programını yapan Cemile'nin geldiğini hemen duyuyorlardı. Sevinçle onu görmeye geliyorlardı. Bazen de, radyoda çalınmasını istedikleri bir şarkı, aynı şarkıyı isteyen başka kişilerin isimleriyle birlikte anons edilmiş olduğu için sitemkar ve küskün geliyorlardı. Sevilen bir dengbêjin bir şarkısının çok sayıda kişi tarafından istendiği durumlarda Cemile böyle yapıyordu. Karapêtê Xaço, Şeroê Biro, Egîtê Têcir, Efoê Esed, Zadîna Şekir ve diğerlerinin şarkıları özellikle seviliyordu. Cemile, yaşadıkları köylere gidince de, köylüler isteklerini kağıtlara yazıp eline veriyorlardı. Bu mektupların çoğu, ailenin kız ve erkek kardeşlerinin, kendi adlarıyla ya da anne ve babalarının adlarıyla, gurbetteki sevdiklerine yazdıkları duygulu, kederli mektuplardı; bu mektuplarla, Rusya'da, yaşadıkları Sovyet Cumhuriyetinden ve köyünden uzakta askerlik yapan sevdiklerine bir iki şarkı armağan ederlerdi. Askerler de, kendi adlarıyla anne ve babalarına, bütün aile fertlerine mektuplar gönderirler ve böylece Kürtçe şarkılarda birbirleriyle buluşurlardı.

Cemile bu mektupları eve getirip bize gösterirdi, okurduk; bu mektuplar arasında Ermeni harfleriyle Kürtçe yazılmış bazı mektuplar olurdu. Yazanın Kürtçeyi iyi bildiğine ama köylerindeki okullarda Kürtçe ders olmadığına kuşku yoktu. Birkaç Kürt ailenin bir Ermeni köyünde yaşadığı hallerde böyle durumlar oluyordu.

Aklımda kalan ilginç bir mektup var. Bir dinleyici, Cemile'den, Memlîyê Hemo'dan "*Hêdî Bajo*" şarkısını çalmasını istemişti. Bu çok hüznü bir şarkıdır. Yaralı bir Kürt süvari şarkı söyler:

*“Hey atlılar, yavaş sürün atlarınızı, yavaş sürün, yavaş,
Hey, anam hey, bu sabah yüreğim binbir gam içinde,
Bu sabah yüreğim binbir gam içinde, anam,
Bir grup yiğidimiz binip atlarına vardılar göğün kanatlarına,
Yavaş sürün atlarınızı, yavaş sürün, yaralıyım ben.”**

Dinleyici mektubunda şöyle yazmıştı: “Dedem ve nenem bu şarkıyı çok seviyor. Bu şarkı radyoda her yayınlandığında, viran edilmiş ve yakılmış ülkelerindeki köylerini, ölülerle dolu köylerini hatırlıyorlar; yüreklerindeki acı ve kederi azaltması için bu şarkıyı hep dinlemek istiyorlar.” Bu parçanın bizim evimizde de, annem ve babamın dinlemeyi sevdiği bir parça olduğunu söylemek yalan olmaz. Onların da, yüreklerindeki acı ve kederi dindirmek istedikleri çok şey vardı...

1992’de Sovyetlerin dağılmasından sonra, mektuplar artık daha çok Rusya’dan gelir oldu. Birçok aile, çeşitli sebeplerle köylerini terk etmek ve uçsuz bucaksız Rusya’ya göç etmek zorunda kalmıştı. Onlar, bu kadar uzaklardan da Kürtçe radyoyu dinleyebiliyorlardı; Müzik Postası’na yazıyorlar, Cemile’nin onların sevdikleri şarkı ve ezgileri, köylerini terk etmeyip yalnız kalmış dedelerine, yaşı büyük anne ve babalarına bir selam gönderip, onlardan haber almalarını sağlamak ve iyi olduklarını onlara duyurmak üzere armağan olarak çalacağını umut ediyorlardı.

* Şarkının Kürtçe orijinali:

“Hêdî bajo, hêdî bajo, hêdî bajo, hêdî bajo, gele sîyara,
De hey lê wey, sibeye, dilê min xema di xemêda,
De hey lê wey, sibeye, dilê min xema di xemêda,
Bire sîyar û peyaê me sîyar bûne, xwe dane ber p’erê ezmane,
Hêdî bajo, hêdî bajo, hêdî bajo, hêdî bajo, birîndarim.”

Müzik Postası ile ilgili, ben ve Cemîle'nin hatırladığımız bir olay da var: Bir seferinde, Hekko köyüne gittiğimizde, köyün kızları ve gelinleri yine her zamanki gibi etrafımızı sardı. İçlerinden biri, her hafta Müzik Postası'nı dinlediklerini söyledi. Dedi ki: "Yaz ve sonbahar aylarında, pazar günleri de dahil, ovada ya da arazide gece geç saatlere kadar kolhoz işlerini yaptığımız oluyordu. Kolumuzda saat yoktu ama her zaman vaktinde "posta" yayınına yetişebiliyorduk. Bunu nasıl başarıyorduk? Gölgemize bakarak, yayın zamanının geldiğini, yayının başlamak üzere olduğunu anlıyorduk. O anda işimizi bırakıyor ve eve koşturup radyoyu açıyorduk".

"Bir keresinde, Hoktemberyan nahiyesinin Mirgaşat köyünden bir aileden bir mektup aldık –Cemîle anlatıyor- Mektupta, ailenin oğlunun askerlik zamanının geldiği bu nedenle bütün akrabalarının, köylülerinin komşularının toplandığı, geniş büyük bir sofranın kurulduğu, oğullarını yemeli-içmeli, keyifli-mutlu bir şekilde yolculadıkları anlatılıyordu. Bunun ardından genç kızlar ve gelinler 'müzik postası'na bir mektup yazmışlar, bu eğlenceli zamanı ayrıntılı olarak anlatmışlardı ve sonra da bu vesileyle onlara bir şarkı armağan etmemi istemişlerdi."

Bazı insanların zarfa mektupla birlikte bir iki ruble para koyup Cemîle'ye yolladıkları da oluyordu; Cemîle, mektubu alıp almadığını ve dileklerinin ne zaman yerine getirileceğini bildireceği bir cevap yazdığında posta masrafı ona yük olmasın diye böyle yapıyorlardı.

Kaç kız kardeş olduklarını, "Müzik Postası" başlamadan önce her zaman banyo yapıp saçlarını taradıklarını, yeni elbiselerini giyip radyonun önünde dikilerek "Müzik Postası"nı dinlemeyi beklediklerini yazdıkları mektupları okumak ne kadar da güzeldi!..

KÜRT KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATININ ÜNLÜ HİZMETKARI: CASİMÊ CELÎL(*)

100. Doğum Yıldönümü Münasebetiyle

*Wezîrê Eşo***

Casimê Celîl Ermenistan'da, Sovyetler Birliği'nin Ermenistan Cumhuriyeti'nde, Erebe Şemo, Emînê Evdal, Cerdoyê Gêncî, Wezîrê Nadîrî, Ahmedê Mirazî ile birlikte, Kürt edebiyatının kaynağının başında durmuş, diğer bir deyişle, bu kişilerle birlikte, sadece Ermenistan'da değil, Sovyetler Birliği'nin tamamında Kürt edebiyatının temellerini atmıştır. Daha da ötesi, 1930'ların başlarından itibaren temelleri atılan Kürt kültür devrimi döneminde, aydın kadroların yetersiz olduğu bu koşullarda Casimê Celîl'in verdiği emek çok değerlidir; halkın Kürtçe okuması ve eğitim alması konusunda ve Kürt kültürüne ilişkin çeşitli konularda, özellikle de Kürtçe kitap yayımı ile Ermenistan (Erivan) radyosunda Kürtçe radyo yayını alanında büyük emek vermiştir.

Casimê Celîl, aktif, yetenekli ve çalışkan bir toplum emekçisi olarak Ermenistan'da serpilen Kürt kültürünün daha da güçlenmesini ve gelişmesini sağladı. Bu nedenle de sadece eski Sovyetler Birliği'ndeki

* Bu yazı <http://www.mezopotamya.gen.tr/jiyan-yasam/xizmetkar-edebiyet-canda-kurd-casim-cell-h1715.html> adresinden alınmıştır (erişim: 19 Şubat 2014).

** **Wezîrê Eşo:** (1 Kasım 1934, Tiflis-23 Ocak 2015, Brüksel): Kürt yazar, çevirmen, tarihçi, gazeteci. Erivan Üniversitesi tarih bölümünde okudu. 1961-63'de Petersburg Doğu Bilimleri Enstitüsü Kürdoloji bölümünde Kürt tarihi üzerine doktora yaptı. 1964-94 yılları arasında Ermenistan radyo televizyon yayınlarında ve Ermenistan radyosu Kürtçe yayın bölümünde redaktör ve çevirmen olarak çalıştı. Kürdoloji, eski Sovyetler Birliği ve Ermenistan Kürdlerinin kültürü, tarihi ve edebiyatı üzerine çok sayıda makalesi ve eseri vardır. Ermeni klasik edebiyatının birçok eserini Kürtçeye çevirmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: Mizgînî (1976, Erivan), Dengbêj Kal Bûbû (1983, Erivan), Kurdzanê Mezin Qanadê Kurdo (2010, Belçika, Bulgaristan), Zargotinzanê Kurd yê Mezin (2010, Erivan, Ermenice), Simoyê Şemo: Jiyan û Kar (2013, Erivan). Yazar hakkındaki bilgi çeşitli kaynaklardan yararlanarak yazılmıştır (ç.n.)

Kürt diasporası arasında değil, Sovyetler Birliği dışındaki Kürt diasporasında ve özellikle de Kürdistan'ın bütün parçalarında ün salmıştır.

Casimê Celîlê Osê, 24 Ekim 1908'de, Kars ili sınırları içerisinde kalan Digor ilçesinin bir Kürt köyünde, Kızılkule'de, Êzîdî Kürt bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Köyünde okul olmadığından, bahar ve yaz aylarında ailesi için kuzu çobanlığı yapar. Uzun sonbahar ve kış gecelerinde ise Kürt odalarında, kendinden yaşça büyük insanların sohbetlerinin dinleyicisi olur. Bu kişiler bu odalarda bulunan diğer kişilere şarkı söylerler ama ağırlıklı olarak Kürt sözlü edebiyatının farklı tarz ve türlerdeki eserlerini dillendirir, yaşanmış önemli tarihsel olayları anlatırlar. Bu odalar, Casim'a ve onun gibi olan arkadaşlarına adeta bir okul olur. Ancak köy halkının huzurlu hayatı, ağır dert ve tasalardan uzak altın değerindeki güzel çocukluğu uzun sürmez. Casim on yaşına henüz yeni girmişken, işgalci Osmanlı ordusu ve askeri alayları, 1918 yılında Kars bölgesine sonra da bugünkü Ermenistan topraklarına saldırır. Türk askeri Ermenilerle birlikte Êzîdî Kürtlere de zulmettiğinden, bölgedeki on altı Êzîdî Kürt köyünün bütün sakinleri canlarını kurtarmak için bu zulümden kaçır ve bugünkü Ermenistan'a ve Gürcistan'a göç ederler. Bu kaçış ve göç sırasında, aralarında küçük Casim'ın aile fertlerinin de olduğu birçok kişi, Ava Reş (Kara Su anlamına gelir-ç.n.) çayının dalgaları arasında boğulur, birçoğu da açlıktan ve koleradan ölür. Sahipsiz ve kimsesiz kalan Casim Ermenistan'da, adı daha sonra *Stepanavane* olarak değiştirilen Celaloğlu yetimhanesinde kalır. Burada ilkokulu Ermenice dilinde okur. Casimê Celîl yetimhaneden ayrıldıktan sonra askeri eğitim alır.

1927'den 1930'a kadar askeri okullarda eğitim görür: başlangıçta Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de daha sonra Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te. Casimê Celîl 1931'de Ermenistan'ın başkenti Erivan'a gelir ve oraya yerleşir. İşte bu dönem, Kürt edebiyatı ve kültürünün çağdaş, modern bir şekilde yeni yeni kurulduğu dönemdir; kendini bilen, yetenekli ve zeki Casimê Celîl, halkı için çok önemli olan bu çalışmalarda yer almak için çaba gösterir. Bir süre, Erivan'da açılan ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin bu bölgesinde Kürtçe eğitim yapan okullara öğretmen ve eğitimci kadroların yetiştirilmesine yönelik eğitim veren Transkafkasya Kürtçe Eğitim Okulu'nun müdürü-sorumlusu olur.

Erivan'da Kürtçe edebiyat kitaplarının, politik ve bilimsel kitapların, Kürt dili ve edebiyatı konusundaki ders kitaplarıyla diğer konulardaki kitapların yeniden Kürtçe yayımlanmasına başlandığında ise, bu önemli işi yerine getirme sorumluluğunu, h k metin onayıyla Casimî Celîl  stlenir. Onun sorumluluğunda çok sayıda Kürtçe kitap yayımlanır; bu kitaplar arasında Kürt yazarların ilk eserleri, Kürt folklor derlemeleri vardır. Casimî Cel l'in kendisi de bir şair olarak üretim u raşı içinde olduğundan bu derleme ve antolojilerde onun eserleri de yer alır.

Casimî Cel l'in Ailesi

Bu, ağır ve sorumluluk gerektiren bir iştir ama Casimî Celil, devletin yaymevlerinde, Erivan'daki bir yayınevinde Kürtçe kitap basımı konusunda uzun bir süre çalışmış ve yüzünün akıyla bu işin üstesinden gelmiştir. Yayınevinin, kelimenin tam anlamıyla onun ikinci evi olduğunu söyleyebiliriz. Casimî Celîl bu işi, Kürtçe kitap yayımına son verildiği 1937 yılına kadar sürdürür. 1937'den itibaren Stalin'in diktatörlük rejimi, politik nedenlerle, Kürt diliyle yapılan bütün çalışmaları, kitap yayınından başka Kürtçe gazete Riya Teze'nin de yayın çalışmalarını durdurur, daha doğrusu yasaklar. Casimî Cel l 1938'de Erivan Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nün filoloji bölümüne kabul edilir ve dört yıl sonra bu bölümden mezun olur. Daha sonra uzaktan eğitimle, Erivan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni de bitirir ve birkaç yıl mahkemelerde avukatlık yapar. 1 Ocak 1955'te Erivan'da Ermenistan radyosunda Kürtçe yayın bölümü açıldığında Casimî Celîl bu bölümün ilk başkanı olur ve 1958'in Nisan ayına kadar bu bölümde çalışır. Daha sonra, aynı Kürtçe yayın bölümünde, edebiyat ve müzik kolunun sorumlusu olur ve 1963 n Ocak ayına kadar bu görevini sürdürür. Ermenistan Radyosu Başkanlığının kararıyla emekliye ayrıldığında, kişiye özel bir uygulama olarak, kendisine seçkin kişilere verilen emekli maaşı ba lanır; bu o dönemde, Sovyetlerde büyük bir saygınlık olarak görülüyordu. Casimî Celîl, bu sekiz yıllık heyecanlı, istekli çalışma süresince çok değerli işler yapmıştır. O, Ermenistan radyosunda Kürt şarkıları ve ezgilerinden oluşan bir arşivin temellerini attı. Kürt şarkıları ve müzik sanatının yüzlerce eserini ses kayıt cihazlarına kay-

detti ve böylece birçok şarkıcının ve müzik aletinin sesini yok olup gitmekten kurtardı; Şeroyê Biro, Ahmedê Mirazî, Egitê Têcir, Efoyê Esed, Aşiq Nazûk (Şêx Kamilê Beko), Sûsika Simo gibi birçok şarkıcının, Şamilê Beko, Egitê Cimo ve diğer birçok müzisyenin yok olup gitmesini engelledi. 30'lu, 50'li yıllardaki çalışmaları kendisini yormuş olsa da, yaşından dolayı emekli olsa da, Casimê Celîl, bir süre sonra, yeterince dinlendikten sonra, aktif olarak pratik çalışmaların içinde yer almadan, sadece evde oturup eserlerini kaleme alacak insanlardan olmadığına farkına vardı.

Pratik hayatın içinde olmaya ve çalışmaya tutkun biri olarak evde oturamayacağını anlamıştı. 1972'de, Ermenistan'ın "Sovyet Yazarları" adlı devlet yayınevinde, Kürtçe kitap yayınları sorumluluğu pozisyonu boşaldığında, Kürtçe kitap redaktörlüğü yapma teklifini sevinçle kabul etti. Böylece uzun bir aradan sonra, en sevdiği ve uzmanı olduğu işe dönmüş oldu. Bir kez daha "ikinci evi"nin, bir numaralı Erivan Yayınevinin yolu Casimê Celîl'e açıldı. O, yeniden, yayımlanmış ve yayımlanmaya hazır kitaplardan oluşan bohçasını kolunun altına alarak yayınevi, basımevi ve evi arasında gider gelir oldu. Bir fenomendir, sihirli ve ilginç bir şeydir:

Eşi dostu Casimê Celîl'i ilerlemiş yaşına rağmen başı dik ve sevinçli bir halde ve o hızlı yürüyüşüyle gidip gelirken görürler. Ve Casimê Celîl, birkaç yıl içinde, 1980 yılına kadar, çok sayıda değerli Kürtçe kitap yayımlar. Daha sonra, kendini tamamıyla, üretmeye, oturarak yapılan iş diye tanımlanan işlere verir.

Casimê Celîl, 24 Kasım 1998'de Erivan'da vefat etti; 90 yaşındaydı. Erivan'a yakın Baxramiyan köyü mezarlığına defnedildi.

Ben Buradayım...

Casimê Celîl'in ilk şiirleri, 30'lu yılların başlarında Kürtçe yayımlanan Riya Teze gazetesinin sayfalarında görülmeye başlamıştı. Şiirleri, ölümüne kadar, bu gazetede ve Ermenistan ile Sovyetler Birliği'nin Ermenice ve Rusça yayımlanan birçok gazete ve dergisinde bu dillere çevrilerek yayımlanmaya devam etti. Şiir ve destanları, ağırlıklı olarak Kürtlerin şair ve yazarlarının eserlerinin bir araya getirildiği derleme

ve antolojilerde ve çeşitli Kürtçe kitaplarda yayımlandı. Ermenistan'ın Kürt yazarlarının eserleri antolojisinin 3. cildinde (Erivan, 1935) Casimê Celîl'in de şiirlerine yer verildi. Ermenistan'da Kürtçe kitap yayımına son verildiği 90'lı yılların başlarına kadar da, Casimê Celîl'in şiir, destan biçimindeki eserleri, Kürt yazarların eserlerinin bir araya getirildiği bütün antolojilerde yer aldı.

1960 yılında, Casimê Celîl'in Kürtçe (şairin eserlerini yazdığı tek dil) şiir ve destanlarından oluşan bir derleme "Rojên Min-Günlerim" adıyla Erivan'da yayımlandı. Daha sonra, yine Kürtçe olmak üzere, şairin eserlerinden oluşan şu kitaplar yayımlandı: "Kilamên Çiya-Dağ Şarkıları" (Erivan, 1970), "Oda Kurda-Kürt Odası" (Erivan, 1975), "Kurdên Bengî-Divane Kürtler" (Erivan, 1980), "Kofiya Diya Min-Annemin Kofisi" (Erivan, 1984), "Bijare-Seçki" (Erivan, 1987). Edebiyat ve kültürümüzün bu ulu kişisi henüz hayattayken, onun son iki kitabının önsöz ve sonsözlerini yazma şansım olduğu için başım dik ve bununla gurur duyuyorum. Casimê Celîl'in şiirleriyle -ki eserlerinin çoğunluğunu oluştururlar- birlikte, ağırlıklı olarak Kürt sözlü edebiyatındaki halk destanlarının yeniden düzenlenmiş formları olan değerli birkaç destanını da Kürt okurlara sunduğunu da ayrıca belirtmekte yarar var. Casimê Celîl'in bu nitelikteki eserleri şunlardır: "Siyabend û Xecê", "Memê û Eyşê", "Sêva Hacê", "Dewrêşê Evdî", "Hikiyata Delî Ahmed û Delî Hemze", "Sindirnevat", "Şêx Mîrza", "Dimdim", "Kilama Huzbêk". Sözü edilen son eser, daha ziyade şairin kendisinin kurguladığı ve halk destanlarının motifleriyle yazmış olduğu bir eserdir. Casimê Celîl'in çok sayıda eseri Ermeniceye çevrilmiş, gazete ve dergiler dışında çeşitli kitaplar halinde de yayımlanmıştır. Bu nitelikteki kitapları şunlardır: "Elegez-Elegez" (Erivan, 1954), "Beyît-Serpêhatiyên Kurdî yên Evindariyê-Beyit-Kürt Aşk Hikayeleri" (Erivan, 1955), "Kaniya Welêt-Vatan Pınarı" (Erivan, 1957), "Ocaxa Min-Ocağım" (Erivan, 1966).

Bu kitaplarda, şiirlerden başka şairin destanlarına da yer verilmiştir. Casimê Celîl'in şairliğinin ürünleri, poetik eserleri Ermenistan Cumhuriyeti sınırları dışında, Sovyetler Birliği'nin merkezi Moskova'da ve başka yerlerde, gazete ve dergilerde olduğu kadar antolojilerde de, Rusçaya çevrilerek yayımlanmıştır. Rusça,

bütün Sovyet cumhuriyetlerinde, her bir devletin ulusal dilinden son-
raki ikinci dil olduğundan, Kürt edebiyatının bu eserlerinin bir dizi
şeklinde Rusça yayımlanması, geniş bir çevrede ses getirmiştir. Kürt
şair Casimê Celîl'in eserlerinin de yer aldığı antolojiler şunlardır:
“Hesta Malbata Yekgirtî-Birleşik Aile Duygusu” (Moskova, 1964),
“Strana ku bûye Pirtûk-Kitaplaşan Şarkı” (Moskova 1967),
“Poyêziya Sovyêtiyê-Sovyet Şiiri” (Moskova 1977), “Lenin Di
Nava Poyêziya Gelên Yekîtiya Sovyêtiyê da-Sovyetler Birliği
Halklarının Şiirinde Lenin” (Moskova, 1980). Bu Kürt şairin şiirle-
rinin Sovyetler Birliği'nde, Moskova'nın yanı sıra bütün Sovyet
Cumhuriyetlerinin başkentlerinde çok büyük miktarlarda basılan ve
dağıtılan, yüksek tirajlı merkezi gazetelerinde de yayımlanması çok
daha fazla ses getirmiştir. Casimê Celîl'in “Lenin” adlı şiiri, 15
Nisan 1957 tarihli Pravda gazetesinde yayımlanmıştır. Güney
Kürdistan'da Kürt devrimi, ölümsüz Barzani'nin başkanlığında
yeniden alevlendiğinde, Casimê Celîl'in “Çiyayên Kurdistanê-
Kürdistan Dağları” adlı şiiri, Moskova'da, Sovyetler Birliği'nin bir
başka merkezi gazetesi olan “İzvestiya”da yayımlandı. Bu şiir ayrı-
ca, Leningrad'ın (şimdiki Petersburg) saygın ve prestijli bir edebiyat
dergisi olan “Nêva”da da yayımlandı. Vatansever şair, bu şiiriyle,
Güney Kürdistan'daki kız ve erkek kardeşlerinin mücadelesini açık-
ça desteklemiştir. Casimê Celîl'in yaşamında anılmaya değer bir
olay da, eserlerinin Rusçaya çevrilerek Sovyetler Birliği'nin başken-
tinde, Moskova'da “Li ser rêên zemîn-Yeryüzü Yollarında” adıyla
yayımlanmış olmasıdır. Casimê Celîl'in eserleri, eski Sovyetler
Birliği'nin dışında, Latin harfleriyle, Kürt yazarların eserlerinin bir
araya getirildiği derlemelerde, Bağdat'ta ve Avrupa'da çeşitli kitap-
lar halinde yayımlanmış ve Kürt diasporasında ve Kürdistan dışın-
daki diğer ülkelerde Kürt okurlara ulaşmıştır. Eserlerinden oluşan bir
kitap, “Zozan-Yayla” gibi güzel bir isimle, 1982 yılında
Stockholm'de, Roja Nû Yayınları tarafından basılmıştır. Casimê
Celîl ayrıca, Ermeni ve Rus yazarların eserlerini Kürtçeye çeviren ve
bu eserleri derlemeler veya ayrı kitaplar halinde yayımlayan bir
çevirmen olarak da ün salmıştır. Büyük Ermeni şairler H.
Tumaniyan, Ar. İsaakiyan, H. Siraz'ın eserleri ile büyük Rus şair ve

yazarlar A. Puşkin ve A. Gadiyaz'ın eserleri onun çevirileriyle Kürt okurlarına ulaşmıştır.

Kürt şair ve yazarların eserlerinden oluşan antolojilerin hazırlanması ve yayımlanması çalışmalarında da Casimê Celîl'in emeği çok değerlidir: "Efîrandinê Niviskarê Kurmancê Sovyetiyê-Sovyet Kürtleri Yazarlarının Eserleri" (Erivan, 1948), "Nivîskarêd Kurda yê Sovyetiyê-Sovyetlerdeki Kürt Yazarlar" (Qaçaxê Mirad ile birlikte, 1961). Ayrıca, Kürt yazarlarının Ermeniceye çevrilmiş eserlerinin derlemesini "Şayirên Kurd yê Sovyêtiyê-Sovyetlerin Kürt Şairleri" adıyla hazırlamış ve yayımlatmıştır (Erivan, 1953). Casimê Celîl'in, Kürt dili ve edebiyatına ilişkin kitapların ve eğitim kitaplarının hazırlanması ve yayımlanmasındaki emeği de çok açıktır. Emînê Evdal'la birlikte hazırladıkları "Zimanê Kurmancî-Kürt Dili" adlı kitap 1937'de yayımlanmıştır. 1955 yılından başlayarak, saygın ömrünün neredeyse sonuna kadar, 5-6. sınıfa giden Kürt öğrenciler için "Xwendina Lîteraturayê-Edebiyat Öğrenimi" adlı ders kitabını hazırlamıştır; bu kitap birkaç kez basılmıştır.

Casimê Celîl hem Ermenistan'da hem de Sovyetler Birliği'nin tamamında edebiyat yaşamına aktif olarak katılmıştır. Casimê Celîl, Ermenistan Yazarlar Birliği'nin ve bu birliğin ilk Kürt yazarlar seksiyonunun bir üyesi olarak, ünlü ve saygın bir Kürt yazarı olarak, sadece Kürt yazarlar değil Ermeni yazarlar arasından da, 1954 yılında Moskova'da yapılan Sovyetler Birliği Yazarları II. Kongresine katılan Ermenistanlı Yazarlar Delegasyonuna seçilmiştir. Casimê Celîl, toplumu için aktif çalışan biriydi. Ermenistan Kürtlerinin yaşamında dikkate değer, göze çarpan hiç bir olay yoktur ki Casimê Celîl katılmamış olsun. Erivan'da ve Ermenistan'ın diğer bölgelerinde gerçekleşen Kürt ve Ermeni yazarların toplantı ve kongrelerinden tutun da Kürt işçi ve çiftçilerinin toplantı, kongre ve festivallerine kadar, nerede Kürt varsa Casimê Celîl orada olmuştur. Casimê Celîl, 1934'te Ermenistan'ın başkentinde gerçekleşen ve dünya çapında ses getiren Kürdoloji Konferansı'na da aktif olarak katılmıştır. O, Telîn ilçesinde Kürt şarkıları ve dans grubunun organizatörlerinden biriydi. Bütün bunların yanı sıra, Casimê Celîl, Ermenistan'ın tamamında, hem Ermeniler arasında hem de özellikle Kürtler arasında tanınmış bir kişiydi. Her yerde, onu

tanıyanların olduğu her yerde, insanlar saygıyla, hürmetle ona yaklaşır, etrafında toplanırlardı. Casimê Celîl'in aile fertlerinin Kürt kültürü, özellikle de Kürdoloji konusundaki çalışmaları üzerinde kısaca durmazsak, onun yazarlıkla ilgili çalışmaları ile pratik çalışmaları hakkında söylediklerimiz eksik kalır; bu duygulu, yurtsever kişi, öğütleriyle, tavsiyeleriyle aile fertlerini Kürt kültürünün hizmetine sokmuştur.

O, eşi Xanima Rizgo ile beraber iki kız ve iki oğul büyüttü, hepsini okuttu. Oğulları Ordîxanê Celîl (ne yazık ki artık aramızda değil, mekanı cennet olsun) ve Celîlê Celîl, değerli araştırmalarıyla ünlü birer Kürdolog oldular: Ordîxan, filoloji doktoru, profesör oldu, Celîl tarih doktoru, profesör oldu. Edebiyat ve tarih alanındaki araştırmaları haricinde, her iki kardeş bazen birlikte bazen de ayrı ayrı, tek başlarına, Kürt sözlü edebiyat eserlerinin derlenmesi, araştırılması ve yayımlanmasında, üzerinde önemle durulmasını hak edecek ölçüde büyük bir emek sarf ettiler. Kız kardeşleri Cemîla Celîl, Kürt şarkıları ve notalarından oluşan birkaç derleme yayımladı; diğer kardeşleri Zîna Celîl ise çok sayıda Kürt sözlü edebiyat eserini yabancı dillere çevirdi.

Şunu da eklemekte yarar görüyoruz ki Casimê Celîl ve aile fertleri, bu verimli çalışmaları haricinde, Kürtlerle ve kültürleriyle ilgili literatür ve dokümanların bir araya getirildiği zengin bir kütüphane ve arşiv oluşturmuştur. Bütün bunlar hep birlikte, bu aileyi ve fertlerini, hiçbirinin önünden kimsenin umarsızca geçemeyeceği, aşamayacağı, bir Kürt kültürü merkezi haline getirmiştir. Casimê Celîl ve ailesinin, kendi halkının kültürünü geliştirmek için yaptığı ve yapılmasını sağladığı bütün çalışmalar, “ancak onun gibi büyük ve ileriye gören entelektüeller, halkını seven aydınlar böylesi büyük bir işi saygın bir şekilde yerine getirebilir” diyebilmemize olanak tanıyor. Bu nedenle de Casimê Celîl'in adı, sadece şimdi değil, yüz yıl değil, sınırsız bir zaman diliminde, genel olarak halkının tarihinde özel olarak da halkının kültüründe, onu solduracak zamanın gücü ve kısı kacından azade, var olacaktır.

BİLİMSEL ARAŞTIRMALARLA BEZENMİŞ BİR YAŞAM^(*)

Ünlü Bilimadamı Ordîxanê Celîl'in 80. Yaşı

Prîskê Mihoyî^()**

Ermenilerin ünlü şairi Paruyr Sevak, bir şiirinde şöyle der: insan vardır dünyayı sırtlar götürür, insan vardır dünyanın sırtına biner, yük olur...

Ünlü ve tanınmış Kürdolog, edebiyat doktoru, Profesör Ordîxane Celîl'in, Kürtlerin, "Kürdolojinin büyük dünyasını" yaklaşık elli yıl boyunca sırtlamış ve araştırma-üretim alanından geçirerek tanınır bir konuma taşımış Kürt bilim adamlarından biri olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

Kuşkusuz, Ordîxanê Celîl, bu saygın ve gurur verici bilimsel çalışmalarını daha da yükseltilere taşıyabilirdi ama ne yazık ki kader ona bunu gerçekleştirme olanağı tanımadı: beş yıl önce, 20 Ekim 2007'de, bu emektar aydın ve bilim adamının kalbi, ağır hastalığına dayanamayarak durdu. Ordîxanê Celîl 75 yaşında, St. Petersburg'ta vefat etti.

Halkımızın bu değerli ve tanınmış evladının, eski Sovyetler Birliği'nde Kürdolojinin gelişmesinde, özellikle de Kürt folklor ürünlerinin derlenmesi, korunması, yorumlanması ve değerlendirilmesinde, sonsuz bir emeği olduğunu söylersek kendisini övmüş olmayız. Bakalım Ordîxanê Celîl'in bu çalışmalarından hangisi, ulusal tarih ve kültür uzmanlarınca önemsenip bilimsel olarak araştırılacak, hangisine mertçe ve objektif olarak hak ettiği değer biçilecektir.

* Kaynak: www.avestakurd.net/dosya/80-saliya-zanyar-navdar-ordxan-cell-h1707.html

** Udmurtıya (Rusya) Cumhuriyeti Kültür ve Yayın Bakanlığı Basın Bölümü Başkan Vekili, Uluslararası Gazeteciler Federasyonu üyesi.

Ordîxanê Casimê Celîl, 24 Ağustos 1932'de, Erivan'da, Kürt kültürünün önemli bir araştırmacısı ve tanınmış yazar Casimê Celîl'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Casimê Celîl ve annesi Xanima Rizgo, Birinci Dünya Savaşı döneminde, Êzidî Kürtlerin savaştan kaçışı sırasında yetim kalırlar ve muhacir kerwanlarıyla, zorluk ve cefa çekerek Kars bölgesinden Ermenistan'a ulaşırlar. Orada yetimhanede kalır, annesiz, babasız, kimsesiz büyürler. Ev bark sahibi oluncaya kadar, evlatları yuvadan uçup yararlı insanlar oluncaya kadar birçok zorlukla karşılaşır. Belki de bu zorluklar, bu evde, vatansever, kavrayışlı ve huzurlu, destekleyici ve yardımsever bir ruhla eğitime değer verilmesinin temelini oluşturmuştur; çünkü sonuçta Casimê Celîl'in her dört çocuğu da kendilerini ulusal kültürü araştırma çalışmalarına adanmışlardır.

Ordîxan, ortaöğrenimini tamamladıktan sonra, 1951 yılında Erivan Devlet Üniversitesi dil ve edebiyat fakültesine girer. Beş yıl çok ünlü hocalardan ders alır; dil ve edebiyat alanındaki eğitimini, H. Açaryan, H. Xapansyan gibi ünlü bilim insanları, akademisyenlerin, M. Mkryan ve S. Xazaryan gibi profesörlerin öğrencisi olarak tamamlar. 1956'da üniversiteyi iyi bir dereceyle bitirir.

Bilindiği üzere, Stalin'in ölümünden sonra, 1950'lerin ortalarında Erivan'da ulusal kültürümüze ilişkin kapılar yeniden açılır: 'Riya Teze' gazetesi yeniden gün yüzü görür, Kürtçe radyo yayına başlar. Ordîxan okurken, kültürümüze ilişkin bu kurumların çalışmalarına da sevgiyle katılır. 1955'in başından 1958'in sonbaharına kadar Erivan radyosunun Kürtçe yayın bölümünde, önce spiker sonra da edebiyat konusunda görevli olarak çalışır.

1956'da Ermenistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü tarafından Kürdoloji alanında doktora eğitimi için özel bir sınav yapılır. Ordîxanê Celîl de bu sınava katılır ve başarılı olur. Ve böylece "Kürt folkloru ve edebiyatı" alanında doktora yapan ilk kişi olur. Leningrad Doğu Bilimleri Enstitüsünde eğitimine devam edebilmesi için iki yıl sonra Tarih Enstitüsü kendisine bir tavsiye mektubu verir. Kısa sürede bu alandaki doktora eğitimini, dünyaca tanın-

miş bilim adamı Hovsep Orbeli gözetiminde tamamlar; 1961’de, Leningrad’da, yiğitlik konusundaki tarihi Kürt destanı “Xanê Çengzêrîn-Dimdim” üzerine hazırladığı doktora tezini sunar. Doktora tezini sunmadan önce, Ermenistan Bilimler Akademisi’nin Doğubilimleri bölümünde çalışmaya başladığını ve burada yaklaşık dokuz yıl akademisyen olarak görev yaptığını da belirtmekte yarar var.

Ordîxanê Celîl, 1968’de, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi’nin kararıyla Leningrad Doğu Bilimleri Enstitüsü’nde çalışmaya, daha derin ve geniş kapsamlı bilimsel araştırmalar yapmaya başlar.

Kürdolojinin temelleri, 20. yüzyılın başında Rusya’da, özellikle de 1950’li yılların ortalarında Sovyetler Birliği’nde, Doğu-bilimleri çalışmalarının bir dalı olarak, sağlam ve güçlü bir şekilde atılmıştır. Bu elbette dünya çapında tanınan bilim insanlarının, V. Ditel, V. Bartold, V. Jukovski, P. Lerx, A. Jaba, V. Minorski, B. Nikitin, P. Averyanpv, V. Velyaminov-Zernov ve diğerlerinin sayesinde gerçekleşmiştir. Ancak, Leningrad-Petersburg’daki Kürdoloji okulunun temellerini atan, kuşkusuz ünlü bilim adamı, doğubilimleri uzmanı Hovsep Orbeli’dir. H. Orbeli, o dönemde, çok sayıda bilimsel ve değerli eserin yazarıdır; ayrıca Kürt tarihi, kültürü, dili, edebiyatı ve folkloru konusunda da birçok eseri vardır.

Hovsep Orbeli’nin, 1959 yılının bahar ayları başlangıcında, Leningrad Doğu Bilimleri Enstitüsü’nde İranoloji bölümünden bir kısım doğubilimciyi ayırıp Kürdoloji grubu oluşturduğunu ve kendisinin de bu gruba başkanlık ettiğini hatırlamakta yarar var. Qanatê Kurdo, İ. Sukerman, M. Rudenko, J. Musaelyan, Y. Vasileva gibi ünlü ve o dönemde artık tanınmış olan bilim insanları ile İ. Smirnova, Ordîxanê Celîl, Zera Elî (Yusupova), Kerîm Eyûbî vb. genç ve yetenekli doktora öğrencileri bu grubun çalışmaları içinde yer alırlar.

Hovsep Orbeli, bu bilim adamlarını Kürt tarihi, kültürü ve diliyle ilgili bütün meseleleri araştırmakla görevlendirir. Böylece,

Kürdoloji çalışmalarına, Leningrad'da, farklı bir düzeyde başlamış olur.

Belirtildiği üzere, 1960'ların sonlarında, Ordîxanê Celîl, Leningrad'a gelip bir grup Kürdologla araştırma çalışmalarına dahil olduğunda, derin ve geniş kapsamlı bilimsel araştırmalarına başlar. O dönemde Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün Kürdoloji bölüm başkanı, emektar bilim adamı Qanatê Kurdo'dur.

Ordîxanê Celîl, Kürt folklor ürünlerinin kayıt altına alınmasında, araştırılmasında ve analiz edilmesinde bilimsel anlamda büyük başarı göstermiştir. Öğrencilik yıllarında Ordîxanê Celîl'in istek ve eğilimlerinin öncelikle Kürt halk eserlerini araştırmak olduğu ortaya çıkmıştı. O dönemde ve sonrasındaki uzun yıllarda defalarca başarılı araştırma gezileri yapmış, Kürtlerin yaşadığı yerlere gitmiştir: Kürt halkının sözlü edebiyat örneklerini derlemek ve bu örnekleri, onları anlatanların kendi dilinden yazmak için Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan'a ve başka birçok yere gitmiştir. Bunun için Kürdistan'a da gitmiştir. Bu meşakkatli ve dikkate değer çalışmalarının sonucunda, Ordîxanê Celîl'in altmış kadar bilimsel eser ve makalesi çeşitli yıllarda gün yüzüne çıkmıştır. Onun hem Kürtçe hem de Rusça yayımlanmış birkaç eserinden söz etmek yerinde olur: "Kilamên gelê kurda yê lîrikîyê" (*Lirik Kürt Halk Şarkıları*, 1964), "Poêzîya Cegerxwîn a bajarvanîyê" (*Cegerxwîn'in Şehirlilik Üzerine Şiirleri*, 1966), «Destana kurdîya dîrokî ya «Xanê çengzêrîn» (*Tarihi Kürt Destanı 'Xanê Çengzêrîn'*, 1967), «Mesele û Metelokên Kurda» (*Kürt Hikaye ve Meselleri*, kardeşi Celîlê Celîl ile birlikte, 1972), «Çîrokên Cimaeta Kurda» (*Kürt Toplumuna Ait Masallar*, 1974), «Stranên Zargotina Kurdaye tarîqîyê» (*Kürt Sözlü Edebiyatının Tarihe İlişkin Şarkıları*, 1975), «Zargotina Kurda» (*Kürt Folkloru*, kardeşi Celîlê Celîl ile birlikte, iki cilt, 1978), «Çîrokên Kurdaye Gelêrî, Lêgênd û Gotinên Pêşîyan» (*Kürt Halk Hikayeleri, Efsaneler ve Atasözleri*, 1989) ve diğerleri.

Ordîxanê Celîl'in bilimsel araştırmaları arasında tarihe ilişkin

Kürt şarkıları özel ve önemli bir yer tutar. Bu şarkılar daha çok Êzidî Kürt dengbêjler ile Ermeni dengbêjler tarafından seslendirilmiştir. Bu, onun ikinci doktora araştırmasının konusunu oluşturmuştur. Ordîxanê Celîl 1996'da yaptığı bu araştırmasını St. Petersburg'da başarıyla sundu ve savundu. Bilimsel tutumu ve itibarı sayesinde, Kürtlerin tarihe ilişkin şarkıları ilk kez Rusçaya çevrildi; bu şarkılar biçim ve yapı bakımından tarihsel olaylar olarak incelendi. Bu bilimsel çalışma, farklı bir eser olarak 2003 yılında Kürtçe ve Rusça olarak "Stranên Kurda yê Dîrokî-Kürtlerin Tarihi Şarkıları" adıyla yayımlandı; bu kitap, Kürtlerin kendi tarihini, folklorunu, ruhsal-kültürel bakımdan halkını ve sözlü edebiyatını tanıması bakımından çok özel, çok değerli bir kaynaktır.

Kuşkusuz, Ordîxanê Celîl'in bilimsel çalışmaları kapsamında her zaman dil ile ilgili çalışmalar yaptığı, Kürt halk ürünlerini kaybolmaktan kurtardığı ve bu ürünleri zengin bir miras olarak sonraki nesillere bıraktığı açıktır.

Yaşamının son yıllarında, o ve kardeşi Profesör Celîlê Celîl "Rus Arşivlerinde Kürtler ve Kürdistan" üzerine çalışıyorlardı. Ne yazık ki o, bugün artık basıma hazır haldeki bu değerli ve esaslı çalışmayı yayımlanmış halde göremedi.

Ordîxanê Celîl yalnızca ünlü bir bilim insanı değildi aynı zamanda iyi yürekli ve nazik bir yazardı, toplumunun aktif ve gözde bir çalışanı, tanınmış bir aydın, yurtsever ve saygın bir kişi idi. O Kürtlere ve Kürdistan'a aşık biriydi. Birkaç şiir derlemesi ve ders kitabı, halkımızın kültürü, folkloru, gelenek ve görenekleri üzerine çok sayıda makale kaleme almıştır. "Şiir ve Destan" adlı kitabı ta 1959'da Erivan'da yayımlanmıştır. Ordîxanê Celîl, St. Petersburg'da Yazar ve Gazeteciler Birliği üyesi, Irak Kürt Akademisi'nin asil üyesi ve sözcüsü, Paris Kürt Enstitüsü üyesiydi. Birçok kez, Kürt tarihi ve kültürüyle ilgili uluslararası toplantılara katılmıştır. Eserleri, Kürtçe ve Rusça haricinde, diğer birçok dünya diline, Ermenice, İngilizce, Almanca, Fransızca, İsveççe, Arapça, Türkçe ve diğer dillere çevrilmiş ve yayımlanmıştır. Son

yıllarda St. Petersburg Üniversitesinde Doğu Bilimleri bölümünde profesör olarak dersler vermiştir.

Casimê Celîl ailesinin diğer evlatlarının, Kürt ulusal kültürünün geliştirilmesi adına verdikleri emekleri birkaç cümleyle de olsa ifade etmezsek bu yazı eksik kalır, tamamlanmamış olur. Ordîxanê Celîl'in küçük erkek kardeşinin, tarih doktoru olan kardeşi Celîlê Celîl'in adı, nicedir Doğubilimciler arasında bilinen bir isimdir. Celîlê Celîl, Kürt tarihi ve folkloru üzerine yazılmış, onlarca çok kıymetli eserin sahibidir, şu anda Avusturya'da yaşamaktadır ve Viyana Devlet Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmaktadır; Viyana'da Casimê Celîl adıyla kurulan zengin kütüphanenin temellerini atan kişidir. Bu bilim adamlarının büyük kız kardeşleri Cemîla Celîl, Kürt sözlü edebiyat ürünlerinin derlenmesi, kaydedilmesi ve korunması alanında büyük hizmetlerde bulunmuştur; Kürtçe şarkılara, Kürtlerin yaşadıkları olayları anlatan şarkılara, ezgilere yer verdiği çok sayıda kitap yayımlamıştır. Casimê Celîl'in küçük kızı Zînê de halk kültürüne hizmet eden çalışmalarda yer almaktadır. Onun çabaları sayesinde abla ve ağabeylerinin birçok eseri Rusça ve diğer dillere çevrilmiş ve basıma hazır hale getirilmiştir.

Denir ki “yüksek dağlar uzaktan görülür”. Birçok bilim adamı, Ordîxanê Celîl'in arkadaşı-dostu, Kürt folkloru aşığı kişi, ulusal kültürü bilenler ve okurlar, onun eserlerine baktıklarında ve bu eserleri okuduklarında, bir kez daha, bir vatansever olarak, bir bilim adamı ve uygar bir insan olarak onun büyüklüğünü görür ve kavrar, emeklerine büyük bir değer verir ve onu takdir eder.

Bugün, Ordîxanê Celîl'in bilim ve yaratıcılık konusunda izlemiş olduğu yola dikkatle bakıldığında, bilimsel araştırmalarla zenginleşip güzelleşen bir hayatı olduğu görülür. Bugün artık ışık saçan birer sayfa olan araştırmaları, yüzyıllarca kalacak, hiçbir zaman unutulmayacaktır...

Ordîxanê Celîl'in Kitaplarının Listesi

1. *Şiêr û Poêm* (Şiir ve Destan), Erivan, 1959, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
2. *Têlî Hemze* (*Şiêr û poêm*) [*Têlî Hemze* (Şiir ve Destan)], Erivan, 1963, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
3. *Dîlokêd Cimeta Kurda* (Kürt Toplumunun “*Dîlok*”ları), Erivan, 1964, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
4. *Poêzîya Cegerxwîne Bajarvanîyê (Lêkolîn)* [(*Cegerxwîn*’in Şehirlik Üzerine Şiirleri (Araştırma)], Erivan, 1966, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
5. *Êposa Cimeta Kurda yê Mêrxasîyê “Xanê Çengzêrîn, Dimdim” (Lêkolîn û têkst)* [Kürt Toplumunun Yiğitlik Destanı “Xanê Çengzêrîn, Dimdim” (Araştırma ve Destan metni)], Moskova, 1967, Rusça ve Kürtçe (Latin alfabesiyle)
6. *Mesele û Metelokê Cimeta Kurda, Kitêba I* (Kürt Toplumunun Hikaye ve Meselleri, 1. Kitap) Erivan, 1969. Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
7. *Zimanê Kurdî, Pirtûka Dersxana IV.* (Kürt Dili, IV. Sınıf Ders Kitabı), Erivan, 1969, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
- 7 *Mesele û Metelokê Cimeta Kurda . Kitêba II* (Kürt Toplumunun Hikaye ve Meselleri, 2. Kitap), Erivan, 1971, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
8. *Stranê Zargotina Kurdayê tarîqîyê* (Kürt Sözlü Edebiyatının Tarihe İlişkin Şarkıları), Erivan, 1975. Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
9. *Zimanê Kurdî, Kitêba Dersxana IV.* (Kürt Dili, IV. Sınıf Ders Kitabı), Erivan, 1975, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
10. *Stranê Zargotina Kurdayê Tarîqîyê* (Kürt Sözlü Edebiyatının Tarihe İlişkin Şarkıları) Bağdat, 1977, Kürtçe (Sorani lehçesi).

11. *Zimanê Kurdî, Kitêba Dersxana IV.* (Kürt Dili, IV. Sınıf Ders Kitabı), Erivan, 1980, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
12. *Zimanê Kurdî, Kitêba Dersxana IV.* (Kürt Dili, IV. Sınıf Ders Kitabı), Erivan, 1985, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
13. *Mesele û Metelokên Gelê Kurd* (Kürt Halkının Hikaye ve Meselleri), Celîlê Celîl ile birlikte, Moskova, 1972. Kürtçe (Latin alfabesiyle) ve Rusça
14. *Gulçîn* (Nimûneyên Bijare yên Zargotina Kurda) [Gulçîn (Kürt Folklorundan Seçkin Örnekler)], Celîlê Celîl ile birlikte, Erivan, 1972, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
15. *Çîrokên Gelê Kurd* (Kürt Halk Masalları), Erivan, Celîlê Celîl ile birlikte, 1974, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
16. *Sîyarê Xeybê. Çîrokên kurdî* (Gaipen Gelen Süvari, Kürt Masalları), Celîlê Celîl ile birlikte, Vilnius, 1976, Litvanca
17. *Mesele û Metelokên Gelê Kurd* (Kürt Halkının Hikaye ve Meselleri), Celîlê Celîl ile birlikte, Zürih, 1976, Kürtçe (Latin alfabesiyle).
18. *Zargotina Kurda. P'irtûkên I, II.* (Kürt Folkloru, 1. ve 2. Kitap), Celîlê Celîl ile birlikte, Moskova, 1978, Kürtçe (Latin alfabesiyle)
19. *Zargotina Kurda. Pirtûka 1* (Kürt Folkloru, 1. Kitap), Celîlê Celîl ile birlikte, Erivan, 1979, Kürtçe (Latin alfabesiyle)
20. *Zargotina Kurda. Pirtûka 2* (Kürt Folkloru, 2. Kitap), Celîlê Celîl ile birlikte, Erivan, 1982, Kürtçe (Kiril alfabesiyle)
21. *Qisaet hiza al-folklor al-kurdî (Stranên ji Zargotina Kurdî-Kürt Folklorundan Şarkılar)*, Beyrut 1982, Arapça
22. *Gulançzêrîn* (Nimûneyên bijare yên zargotina kurda) [Gulançzêrîn (Kürt Folklorundan Seçkin Örnekler)] Celîlê Celîl ile birlikte, Erivan, 1983. Kürtçe (Kiril alfabesiyle)

23. *Gulçîn* (Nimûneyên bijare yên zargotina kurda). [Gulçîn (Kürt Folklorundan Seçkin Örnekler)] Celîlê Celîl ile birlikte, Erivan, 1972. Kürtçe (Kiril alfabesiyle)

24. *Çîrok, Lêgênd û Evsûnên Kurdî* (Kürt Masal, Efsane ve Büyüleri), Celîlê Celîl ve Zîna Celîl ile birlikte, Moskova, 1989, Rusça.

25. *Mesele û Metelokên Gelê Kurd* (Kürt Halkının Hikaye ve Meselleri), Celîlê Celîl ile birlikte, Erivan, 1991. Kürtçe (Kiril alfabesiyle)

26. *Zargotina Kurda. Pirtûka 1* (Kürt Folkloru, 1. Kitap), Celîlê Celîl ile birlikte, Bağdat, 1991, Kürtçe (Sorani lehçesi)

27. *Çîrokên kurdî* (Kürt Masalları), Celîlê Celîl ile birlikte, Frankfurt, 1993, Almanca.

28. *Destanên kurdî* (Kürt Destanları), Celîlê Celîl ile birlikte, İstanbul, 1994, Kürtçe (Latin alfabesiyle).

29. *Çîrok, Lêgênd û Evsûnên Kurdî* (Kürt Masal, Efsane ve Büyüleri), Celîlê Celîl ve Zîna Celîl ile birlikte, Halep, 1996, Arapça

30. *Kürt Kahramanlık Destanı DIMDIM*, İstanbul, 2001, Türkçe

31. *Îstorîêskîyê Pêsnê Kurdov* (Kürtlerin Tarihe İlişkin Şarkıları) Sankt. Pêtêrbûrg, 2003, Rusça ve Kürtçe

32. *Cegerxwîn'in Yaşamı ve Şiir Anlayışı*, İstanbul, 2004, Türkçe.

33. *Zargotina Kurda. Pirtûka 1.* (Kürt Folkloru, 1. Kitap), Celîlê Celîl ile birlikte, Viyana, 2005, Kürtçe (Latin alfabesiyle)

34. *Zargotina Kurda* (Kürt Folkloru), Celîlê Celîl ile birlikte, Hewlêr/Erbil, 2008, Kürtçe (Sorani).

Տ Ե Ղ Ը Կ Ա Ն Ք

Տրվում է ընկ. Օրդուխան Ջաամիի Ջաւիւղիւն առայն, որ նա
իրոք 1953 թվականի դեկտեմբերից, երբ ռեսպուբլիկական ռադիոհաղոր-
դումների սխեմայում նոր էին սկսվում կազմակերպել քրդական
հաղորդումները, ընկեր Օրդուխան Ջաւիւղիւն ներգրավված էր այդ
աշխատանքներում: Նա սկզբնական շրջանում մասնակցում էր որպես
արտահաստիքային գրական աշխատող, ապա միաժամանակ որպես ղեկոր:
Ուղիորդով հաճախել էին հաղորդվում ընկ. Օրդուխանի հոգվածներն
ու գրական ստեղծագործութայինները: Ընկերը՝ աշխատանքը ռադիոյում
շարունակվեց մինչև 1957 թվականի հոկտեմբերը, երբ նա մեկնեց
Լենինգրադ՝ սովորելու:

ԵՄԵԽԱՎՈՐՈՂ՝ Հ. ՀՈՒՍԵՓՅԱՆ *Մուհ* — 1

ԵՆՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆ. Ես՝ Հարություն Հովսեփի Հով-

սեփյան Օրդուխան Ջաւիւղի՝ ռադիոյում
կատարած արտահաստիքային աշխատանքի
ծամանակաշրջանում, այսինքն 1953-
1957 թվականներին եղել եմ Հայկ-ՍՍՌ
Կուլտուրայի մինիստրոյան ռադիո-
ինֆորմացիայի գլխավոր վարչության պետի
տեղակալ և ապա ռադիոհաղորդումների և
հեռուստատեսության պետական կոմիտեի
ռադիոհաղորդումների վարչության պետ,
իսկ այժմ՝ Էկոնոմիկայի գծով հաղորդում-
ների գլխավոր խմբագիր:

Բաղրիստեպանյանների և Ենեաստեպանյան
պիտանիան չարքեւ Ենեաստեպանի Խաչատրյան-
թյան, ԳԼԽ. Խաչատրյանի Են. Խաչատրյան
Խաչատրյանի Խաչատրյանի Խաչատրյանի
Խաչատրյան Են. Խաչատրյանի Խաչատրյանի
Խաչատրյանի Խաչատրյանի Խաչատրյանի

24.11-1957թ.

Zeri İnanç- Değerli hocam, öncelikle, sorularıma cevap vermeyi kabul ettiğiniz için çok teşekkür ederim. Hocam, Erivan Radyosu'nda Kürtçe yayın resmi olarak 1955'te başlıyor Ama bu tarihten önce, 1930'larda bölgesel bir Kürtçe radyo yayını olduğu ve bu yayınların sadece Erivan'da dinlenebildiği söyleniyor. Birçok kaynakta bu süreçten Erivan radyosunun temeli olarak söz ediliyor. Bu konuda ne söylemek istersiniz?

Celîlê Celîl-Sovyetlerin dağılmasından sonra her şey yıkıldı: halkın kafasına, beynine kazınan yılların Marksist düşünce ve inanışı yıkıldı; çok az da olsa yine de halkın geçinmesini sağlayan yılların ekonomik düzeni yıkıldı; daha önce aynı çatı altında barış içinde geçinip giden Sovyet halkları ve milletleri arasındaki ilişki koptu; gelişkin kültür ve sanat yerle bir oldu; önceki hayatın kazanımları ve anılar değersizleştirildi, paslandı.

Sovyet halkları arasında milliyetçiliğin güçlenmesi, kendi cumhuriyetinden, tarihi toprağından ve halkından uzak düşmüş olanları kısa sürede atalarının yaşadığı topraklara dönmeye mecbur etti. Ermeniler Azerbaycan'dan göç edip Ermenistan'a gittiler, Ermenistan'daki Azeriler Azerbaycan'a döndüler, Almanlar, Koreliler, Yunanlılar, Ruslar ve diğerleri kendi ülkelerine, kendi halklarına döndüler. Hepsi kendini kurtardı. Sovyet cumhuriyetleri arasında var olan ve komşuları birbirine bağlayan görünmez sınırlar, komşu halkları birbirinden uzaklaştıran, koparan aşılmaz duvarlar haline geldi.

Birkaç Kafkas cumhuriyetinde, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'da; Orta Asya cumhuriyetleri Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da yaşayan biz Sovyet Kürtleri, küçük gelirlerimizle, sorunsuz bir şekilde ve komşu halklarla dostça yaşıyorduk, halimizden

* Sorularımı Prof. Celîlê Celîl'e yazılı olarak 6 Ekim 2015'te gönderdim, yaklaşık bir ay sonra, 8 Kasım 2015'te yanıtlarını aldım.

memnunduk. Kardeş saydığımız komşularımızla koptuk, yabancı olduk, o toprakların misafiri haline geldik. Bu dönemden önce, bir gün bize siz yabancısınız, misafirsiniz deneceğini kim düşünebilirdi ki? Yoksul ve çaresiz Kürtler nereye gideceklerini, hangi ülkede tutunacaklarını bilemiyordu. Birçoğu bugün Rusya'nın geniş topraklarına dağılmış durumdalar.

Bu fırtına ve kasırgayla birlikte, Sovyetlerin etrafına ördüğü demir perdeler bir anda kalktı; başka ülkelere gidip gelmenin, dünya ile ilişki kurmanın kapıları ardına kadar açıldı.

Biz Kürtler için Kürdistan bir hayaldi; Sovyetlerin dışında yaşayan Kürtler hakkında, Kürdistan hakkında bir bilgimiz ve onlarla bir ilişkimiz yoktu. Daha da ötesi, Kürdistan Kürtleriyle ilişki kurmamız yıllarca suç sayıldı. Ama artık, bölünmüş Kürdistan'dan Kürtler geliyor, bize uğruyor, bizi sevindiriyor, gözlerimizi ısıtıyor ve geri dönüyorlardı.

Kürdistan Kürtlerinin onyıllarca bize kulak verdiklerini, Sovyet Kürtlerinin yaşamıyla ilgili hiç bir şeyin gözlerinden kaçmamış olduğunu fark etmek bizlere çok ilginç geldi ve bizleri gururlandırdı. Toplum olarak bizlerin ve Kürt kültürümüzün onlar için çok değerli olduğunu; aydın ve bilgili insanlarımızın çalışmalarının, karanlık hayatlarına ışık olduğunu öğrendik.

Sovyet Kürtlerinin aydınları ve bilim insanları olarak, yavaş yavaş Kürtlerin bizler hakkındaki konuşmalarından, bizlerle ilgili heyecanlarından, ulusal konulardaki çalışma ve hizmetlere verdikleri değerden gurur duyduk, kendimizi daha iyi tanıdık ve yüreğimiz sevinç doldu.

Sovyetlerin yıkılmasından yaklaşık 25 yıl sonra, bilim insanı ve aydınlarımızın çok azaldığı günümüzde bile görüyoruz ki, Kürt okurların, biz Sovyet Kürtlerinin yaşamı ve çalışmaları hakkında daha fazla bilgi edinme isteği azalmış değil.

Eski dönem entelektüellerin bir kısmı, yalnızca Sovyet Kürtlerinin entelektüel hayatındaki gelişmelere tanıklık etmekle kalmayıp ayrıca bizzat bu aydınların bir araya gelmesini sağlamış ve kendi hal-

kının kültürüne hizmet etmiş kişilerdir. Bu insanların, Sovyetlerin dağılmasından sonra, Sovyet Kürtlerinin entelektüel tarihi konusunda-ki söyleşi ve bilgi paylaşımlarında yiğitçe öne çıkmış ve halen de çıkıyor olmalarına değer vermek gerekir. Bu kişilerin yanı sıra, bu süreçte yeri olmamış, bireysel yaşamlarının derdinde kişiler de var ve onlar Sovyet Kürtlerinin entelektüel tarihini kendi istedikleri gibi makaslıyorlar.

Sovyet Kürtlerinin kültürü ve entelektüel yaşamı üzerine bazı yazı ve bilgiler beni sevindiriyor, bazıları da üzüyor.

Görüyorum ki bazı kişiler yazılarında veya konuşmalarında radyonun tarihi üzerine, gerçeklerden, tarihsel kanıtlardan uzak şeyler söylüyorlar ve Sovyet Kürtlerinin yaşamında önemli olay ve yaşanmışlıkları istedikleri gibi, gönüllerince değiştiriyor, olmamış şeyler uyduruyor, okurları şaşırtıp hayretler içinde bırakıyorlar. Sovyet Kürtlerinin entelektüel yaşamına ilişkin olaylar sadece söylenenlerden ibaret değildir; kanıtı ve kaynağı vardır. Ama üzülerek belirtmem gerekiyor ki Türkiyeli Kürt gazeteci ve aktivistlerin bazıları, Sovyet Kürtlerinin kültür, edebiyat ve bilim alanında ileri bir düzeyde olmalarından duydukları heyecanla, doğruyu yanlış birbirinden ayırmaksızın, duydukları her şeyi, hiçbir elekten geçirmeden doğru kabul ediyor ve yazıyorlar. Daha sonra eleştirildiklerinde ise sen de bu söylenene karşı çık o zaman diyorlar. Nerede kaldı gazetecilik sorumluluğu, nerede kaldı basın sorumluluğu... Doğru olmayan ve çarpıtılmış bilgi yayma kişisel bir suçtur ve bunun sorumluluğu kendilerinin omuzlarındadır.

Bu tür bariz çarpıtmalardan biri, Kürt halkının uyanışında çok büyük bir etkisi olan Erivan'daki Kürtçe radyonun tarihidir. Açıktır ki Sovyet Kürtleri söz konusu olduğunda, çok önemli ve büyük bir olay olarak konu dönüp dolaşıp radyoya gelmektedir.

Kürtlerin Erivan radyosu resmi olarak 1 Ocak 1955'te açılmıştır; bununla birlikte radyo yayınlarının bu tarihten önce başladığının bilinmesi gerekir. Bu konuyu birkaç önemli ve belgeye dayalı açıklamayla aydınlatmam gerekir.

Stalin'in ölümünden sonra, 1953 Mayıs ayından itibaren, Sovyet

halklarının yaşamında yeni ve önemli değişimler başladı. 1953 sonbaharında Komünist Parti merkezinde, Stalin döneminde yapılan bazı yanlışların üzerinde durmak üzere yapılan toplantıda Kürt sorunu da ele alınıyor ve Kürtlerle ilgili olarak üç konu üzerinde duruluyor:

1. Riya Teze gazetesinin yeniden yayımlanması. Gazetenin yönetimi için Mîroê Esed belirleniyor.

2. Ermenistan'ın, Elegez Dağı'nı iki yandan kuşatan iki nahiyesi, Telîn ve Elegez nahiyelerinden (her iki nahiyede de 10'dan fazla Kürt köyü vardı) birinin Parti başkanının Kürtlerden seçilmesi ve Telîn nahiyesinde birinci katibin Kürt olması kararı alınıyor. Bu göreve Çatoyev X. M.'nin getirilmesine karar veriliyor.

3. Ermenistan'ın radyo yayınları kapsamında yeni bir bölümün Kürtçe yayına başlaması. Bu işin yönetimi için Casimê Celîl görevlendiriliyor.

Üzerinde konuşulan bu konuların hayata geçmesi bir yıl aldı. 17 Eylül 1954'te Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısında, yıl içinde hazırlığı yapılmış olan, Kürt kültürü ve Kürtçe eğitim konuları yeniden ele alınıyor: Riya Teze konusu; Kürtçe radyo yayınına başlanması ve Kürtçe eğitim veren okullar için öğretmen yetiştirilmesi.

Bu toplantıdaki tartışmalardan sonra alınan kararlar şunlar:

1. Haftada iki gün olmak üzere Kürtçe Riya Teze gazetesinin yayını başlayacak. Gazete yönetiminde çalışan kişi sayısı 12 olacak.

2. Radyo yayını sorumluluğu Ermenistan Kültür Bakanlığı'nın Radyo Yayınları Başkanlığı'na verilecek. Simonyan, haftada üç kez on beşer dakika Kürtçe radyo yayını yapılmasını sağlayacak.

3. 1955-1956'da eğitim meslek okulunda Kürt dili öğretmeni yetiştirme bölümü açma sorumluluğu Kültür Bakanı S. Mikaelya'ya verilecek.

Kürtçe radyo yayını çalışmaları 1953 Aralık sonunda başlamış durumdaydı. Bir yıl içinde deneyim kazanılmıştı. Bir yıl boyunca Kürtçe radyoda haber yayını sürdü ama özel bir bölüm olarak resmi-

yeti henüz açıklanmamıştı. Kendini buna hazırlamak amacıyla, Casimê Celîl geçen bir yıl içinde Kürtçe şarkı ve müzik derlemeleri yapmaya başlamıştı. Kendisine yardımcı olmak üzere Ordîxanê Celîl radyo haberlerini okuyor, köylere gidip haber yapıyordu. Radyo yayınının ilk başlarda canlı olmadığını söylemeliyim. Yayında okunacak metinler kasete kaydedildikten sonra yayınlanıyordu.

Elimde, Ordîxanê Celîl'in arşivinde bulduğum çok ilginç bir belge var. Erîvan Radyosu Başkanlığı tarafından radyo çalışmaları başladığında, yapmış olduğu işler için Ordîxanê Celîl'e verilmiş bu belgenin yazıldığı tarih 25 Mart 1964.^(*)

"Şehadetname

İşbu belge, Ordîxanê Casim Celîlov'a, 1953 Aralık ayından başlayarak, Cumhuriyet'in radyo yayınları sistemi içinde Kürtçe yayın oluşturulması sürecinde, Ordîxan Celîlov'un bu işe katılması üzerine verilmiştir. Kendisi başlangıçta maaş almadan edebiyat çalışanı olarak sonra da spiker olarak bu işte yer almıştır. Birçok kez Ordîxan Celîlov'un edebiyat üzerine kendi yazmış olduğu makaleler radyoda yayınlanmıştır. Bu arkadaşın radyodaki görevi, eğitim için Leningrad'a gittiği 1957 Ekim ayına kadar devam etmiştir.

Şehadetnameyi Veren H. Hovsepyan

Dipnot: Ben Harûtyûn Hovsêpî Hovsepyan, Ordîxanê Casimê Celîlov'un radyoda maaş almadan çalıştığı dönemde, yani 1953'ten 1957'ye kadar olan dönemde, Sovyet Sosyalist Ermeni Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nın Radyo-Enformasyon Yayınları Yönetimi'nde Başkan Vekili olarak görev yapmaktaydım. Daha sonra Devlet Teşkilatı Radyo ve Televizyon Yayınları Yönetimi'nin başkanı oldum; şimdi de Ekonomik Yayınlar bölümü baş redaktörüyüm.

* Belgenin orijinali 132 sayfadadır.

[El yazısıyla yazılmış-Celilê Celîl] Devlet Teşkilatı Radyo
ve Televizyon Yayınları Yönetimi'nin başkanı Harûtyûn Hovsêpî
Hovsepyan olarak onaylıyorum/ İmza

Devlet Komitesi Başkanı /Ayvazyan H./

25/III- s.1965 (25.03.1965) /yuvarlak mühür"

Bu yazıdan, Kürtçe radyo yayını konusundaki çalışmaların, 1953 yılı Aralık ayında başlamış olduğunu anlıyoruz. 1954 sonunda, Moskova'dan, bir spiker ve bir yönetici görevlendirme kararı Ermenistan'a ulaştığında ise Erivan'da resmi olarak Kürtçe radyo yayınına başlandığı, 1 Ocak 1955'te dünyaya duyuruldu. O zaman yayın süresi de artırıldı ve canlı yayına geçildi.

30'lu yıllardaki radyo yayını konusuna tekrar döneyim. Baştan söyleyeyim ki, bu, temelsiz bir söylemdir.

Stalin'den sonra, Riya Teze tekrar yayına başladığında, her yerde herkes bunun 30'lu yılların devamı olduğunu söylüyordu ve hiç kimse bunun yanlış olduğunu söylemedi. Ama radyo için herkes bunun ilk kez yaşanan bir şey olduğunu söylüyordu. O zaman da, sonraki 40-50 yıl içinde de 30'lu yıllarda Kürtçe radyo yayını olduğunu hiç kimse hatırlamadı, hiç kimse...

Sovyetler döneminde, 30'lu yıllarda da sosyalist ideolojinin propaganda faaliyetlerinin ne kadar güçlü olduğu iyi bilinir. Halkın, köylünün hayatında kültürel, toplumsal, eğitimle ve entelektüel yaşamla ilgili önemli bir olay, hem de küçük halklar için hem de Ermenistan Kürtleri için önemli bir olay yaşanacak da ondan söz edilmeyecek. O dönemde Kürtçe radyo açılmış olsa ne kadar ses getirirdi, kim bilir ne kadar gazete ve dergi, araştırmacı yazılarında bu konudan bahsedirdi. Gel gör ki bu konuda yarım yamalak bir habere bile rastlamıyoruz. Riya Teze gazetesi, kendisinden söz edildiği üzere, Ermenistan Kürtlerinin yaşamının bir ansiklopedisi olmuştur. Bu gazeteyi birinci sayısından Sovyetlerin yıkılışına kadar, sayfa sayfa açıp baksanız, bu konuda, ne Stalin'in ölümünden sonra ne de önce, tek bir habere rast-

layamazsınız. Stalin döneminde, böyle bir olaydan Riya Teze gazetesinde hiç söz edilmemesi, bu konuda herhangi bir şey yazılmaması, sessiz kalınması, Bolşeviklerin önemli bir kazanımına yönelik düşmanca bir tutum sayılırdı. Ermenistan Kürtlerinin tarihi üzerine çok sayıda, bir iki değil, yüzden fazla bilimsel makale, kitap, araştırma yayımlanmıştır. Hepsinde de Kürt kültürü ve edebiyatı, entelektüel yaşamı üzerinde tek tek durulmuştur ama 30’lu yıllardaki radyodan söz eden hiç olmamıştır. X. M. Çatoev’in kitabına bakın, Karlanê Çaçanî’nin, A. Hambaryan’ın, N. X.Mahmûdov’un, T. A. Abasyan’ın, Emînê Evdal’ın, Heciyê Cindî ve diğerlerinin yazdıklarına bakın. Bu, küçük bir olay mıdır ki hiçbiri bu konuda söz söylemeye gerek duymamış ve bu konu yüzü aşkın Kürt aydınınının belleğinden uçup gitmiş, kaybolmuş?

“1930’larda, bölgesel bir Kürtçe radyo yayını olduğu ve bu yayınların sadece Erivan’da dinlenebildiği söyleniyor” diyorsun, bunun doğru olup olmadığını soruyorsun.

30’lu yıllarda Erivan’da 30-40 Kürt aile ya var ya yoktu. Bu 30-40 aile için kim radyo açardı? Halk köylerde yaşıyordu. Bildiğim kadarıyla, hem radyo yayınlarının hem de elektriğin sadece Kürt köylerine değil Ermenistan Cumhuriyeti’nin birçok yerine de daha yeni yeni gitmeye başladığı yıllardı.

Bu yanlışın yayılmasında, kanıt olarak ortada iki şey var. Bunlardan biri, Heciyê Cindî’nin eşi ve Kürtçe radyonun sözümona spikeri Zeyneba Îbo’nun radyonun önünde durmuş gazete okuyan fotoğrafı. Hakkında bilgimin olduğu bu fotoğraftan söz edeyim: 30’lu yıllarda, “Stalin Anayasası”nın kabul edilmesi gereken dönemde, bu “anayasa” metni her dile çevrilmiş, halkın da bunu okuyabildiği, tartışabildiği ve olumlu baktığı izlenimi yaratmaya yönelik güçlü bir propaganda başlatılmıştı. Fotoğrafa dikkatlice bakıldığında kışa doğru soğuk bir ayda çekilmiş olduğu görülür; kışlık giysiler ve başını sıcak tutacak şeyler var üzerinde. Mikrofonun önündeki odada olmadığı anlaşılıyor; eline “Riya Teze” gazetesini almış ve bir Kürt kadını olarak ilgiyle gazete okuyor. Hepsi bu. İkinci kanıt, bir Ermeni aydınının

yaklaşık 60 yıl sonra, 90 yaşlarına varmışken yazdığı, 30’lu yıllarda Kürtçe radyo yayını yapıldığını ve bu yayınların yöneticisinin de Heciyê Cindî olduğunu söylediği yazıdır. Peki, ama neden bu yaşananlara şahitlik edebilecek bütün büyük insanlar öldükten sonra bu “gerçek” ortaya çıkıyor? Heciyê Cindî kendi yaşamına dair yazdığı hiçbir yazısında buna ilişkin neden tek bir söz söylememiştir?

Ermenistan Kürtlerinin kültürel ve entelektüel tarihinde, “ismini büyütme” hevesi ve amacıyla bazı kişilerin öne çıktığı böyle bir kaç şey var. Bir sözün doğruluğunun kanıtı o konuda mevcut kaynaklardır. Benim dileğim, yeni yetişen Kürt araştırmacılarının, her konuyu eleştiri süzgecinden geçirmeleri, kaynak aramaları, bu kaynakları incelemeleri sonra da elde ettikleri sonuçlardan doğruya ulaşmaları ve yazdıklarının değerini düşürmemeleridir.

Zeri İnanç: Bugün Erivan’da ve genel olarak Ermenistan ile eski Sovyet cumhuriyetlerinde ne kadar Kürt var?

Celîlê Celîl: Doğrusunu söylemek gerekirse bugün Erivan’da ne kadar Kürt var bilemiyorum ama geçen yıl (2014)’de Ermenistan’da yapılan resmi nüfus sayımına göre, kendini Êzidî olarak kaydettiren 35.000 ve Kürt olarak kaydettiren 2500 kişi (elbette bu kişilerin çoğunluğu inançları bakımından Êzidî’dir) var. 2004 yılı (on yıl önce) nüfus sayımına göre, günümüzdeki Kürt nüfus 10 bin kadar azalmıştır, bu kadar kişi Ermenistan’dan ayrılmıştır. Müslüman Kürt nüfus bugün ancak 400 kişi kadardır. Erivan’da en fazla 4000-5000 Kürt olabilir. Ermenistan genelindeki Kürt nüfusu ise 40.000’e ancak ulaşır. Sovyet Kürtlerinin nüfusunun, özellikle de Azerbaycan, Gürcistan ve Orta Asya cumhuriyetlerinde yaşayan Kürt nüfusun ne kadar olduğunu bilmiyorum. Ama bu cumhuriyetlerdeki nüfus artış oranını dikkate alarak, Kürt nüfusunu ortalama olarak tahmin edebiliriz. Bu, tahmini bir değer olur. Rusya Federasyonu da dahil tüm bu cumhuriyetlerde, eski Sovyetler Birliği topraklarında yarım milyondan fazla Kürt olduğunu söyleyebiliriz. Asıl büyük mesele, Azerbaycan Kürtleridir, Sovyetler döneminde buradaki Kürt nüfus 300-350 bin kadardı, uzun asimilas-

yon yıllarından sonra acaba buradaki Kürtlerin ne kadarı bugün kendini Kürt olarak tanımıyor? Ya da ne kadarının kendini Kürt olarak tanımlamasına izin veriliyor?

Bazı cumhuriyetlerde, Sovyetler döneminde de şimdi de, Kürtlerin gerçek nüfusu açıklanmak istenmiyor çünkü halklar, nüfus büyüklüklerine göre, o devletlerin yöneticilerinden kendi ulusal haklarını talep etme, temsilcilerinin parlamentoda temsil edilmesini isteme vb. haklara sahipler. Kürtlerin nüfusunun ne kadar olduğu meselesi sadece eski Sovyet Cumhuriyetleri ile günümüz cumhuriyetlerinde mi böyle ilgilenilmeyen ve muğlak bırakılan bir konudur? Yoksa bu parçalanmış, dünyanın dört bir yanına dağılmış bütün Kürtlerin de mi meselesidir? Kuzey, Güney, Doğu, Batı? Bu Kürt bölgelerinden hangisinde doğruya yakın bir rakam açıklamak mümkündür? Nüfus sayımı resmi olarak yapılmıyorsa, bu işi Kürtler değil de kim yapacak? Kendi işimizi kendimiz yapmaya alışkın değiliz. Sadece Kürtlerin nüfusunun ne kadar olduğu sorusuna cevap vermek yetmez. Kürt aydınlarının, siyasetçilerinin ve aktivistlerinin kendilerinin çözüm bulması gereken ve bilimsel araştırmalar yapılmasını gerektiren birçok ulusal mesele var.

Zeri İnanç: Bugün Ermenistan'da, Erivan Üniversitesi'nde bir Kürdoloji bölümü yok, değil mi hocam? Bildiğim kadarıyla Kürdoloji bölümü 1980'de kapatılmış. Bu bölümün yeniden açılması için herhangi bir çaba veya istek söz konusu mudur?

Celîlê Celîl: Evet, Kürdoloji bölümünün ömrü kısa oldu, çabuk kapandı. Neden? Bölümün kapatılmasının temel sebebine dair hiçbir beyanatta bulunulmadığı için, elimizde böyle bir şey olmadığı için bu sorunun cevabı açık değildir. Bu sorunun araştırılması gerekir; biz Kürtlerin söylediği gibi bunun nedenlerine kafa yormak gerekir.

Her şeyden önce Kürdoloji bölümünün açılışından söz etmek gerekir. Bu bölüm 1968 yılında açıldı. O yıl, Erivan devlet üniversitesinde, Moskova'nın izniyle bir Doğu Bilimleri Fakültesi açıldı. Bu fakültede İranoloji, Araboloji, Türkoloji vb. bölümler vardı. Bu fakültenin teme-

li, Yakındoğu ve Ortadoğu coğrafyası idi. Kürt meselesi bu coğrafyada jeopolitik bakımdan günbegün daha aktüel bir konu haline geliyordu. Herkesin Kürt sorununda parmağı vardı (halen de var). Ermenistan Kürtlerinin kültürel, bilimsel ve entelektüel yaşamı gayet iyi biliniyordu. Dil, tarih ve halk kültürü alanlarında eğitim verilerek eğitim, bilim vb. konularda Kürt olan ve olmayan öğretmen kadrolarının yetiştirilmesi önemli idi. Bu fakültede Kürtçe bölümünün açılması, Cumhuriyetin Ermeni ve Kürt aydınlarınca memnuniyetle karşılandı. Bu okuldan, çok sayıda kız ve erkek genç kadrolar yetişti. Ama yukarıda da belirttiğim gibi, hiçbir açıklama yapmadan, sorgulamadan bölümü kapattılar; toplum bu konuda bilgilendirilmedi ve bu duruma sessiz kaldı.

Zeri İnanç: Beş-altı bin Kürtçe şarkı kaydı yaptığınızı söylüyorsunuz. Bildiğim kadarıyla Erivan radyosunda kayıtlı iki bin kadar Kürtçe şarkı ve ezgi var. Sizin kaydettikleriniz nerede, ne şekilde korunuyor?

Celîl Celîl: Doğru, Erivan radyosunda, sesevinde korunan iki bin kadar şarkı var. O şarkılar 1953'ten 1963'e kadar Casimê Celîl tarafından kaydedilmiş olanlar. Casimê Celîl radyonun temellerini attı ve 1963 yılına kadar orada çalıştı; yedi yüz kadar Kürtçe şarkı ve ezgi kaydetti, "*Fonda Zêrîn*"i hazırladı. 1967'den 2002 yılına kadar (35 yıl) radyoda Kürt müziği alanında çalışmış olan Cemîla Celîl de Fonda Zêrîn'de korunan şarkı ve ezgi sayısını iki binlere kadar çıkardı.

Kürtçe radyonun açılmasından önce evimizde "Dinêpir 4" adında bir ses kaydedici vardı; Kürt dengbêj ve müzisyenleri radyo için seslerini kaydettirmeye geliyorlar evimizde misafir oluyorlar, provalarını evimizde yapıyorlar, bildikleri şarkıları bu ses kayıt cihazına kaydettirip ertesi gün Casimê Celîl ile birlikte, seçilmiş şarkıların radyoda stüdyo kaydını yapmaya gidiyorlardı. Elbette radyonun, dengbêjlerin bildiği bütün şarkıların kaydedilmesi gibi bir misyonu yoktu. Bu bilim kurumlarının işiydi. Dengbêjlerin radyoda kayıt altına alınmış olanlar haricindeki şarkıları evimizde kaydediliyordu. Biz üçümüz, Ordîxan, Cemîle ve ben, ya hep beraber ya da her birimiz ayrı ayrı köylere gidip

Kürt folklor derlemeleri yapıyorduk. Elbette ki Cemîle daha çok şarkı ve ezgiler üzerinde duruyordu. Derlemiş olduğumuz şarkıları, aşk şarkılarını, kavgı-savaş şarkılarını, tarihe ilişkin şarkıları, halay şarkılarını da katarak hesaplarsak on binden fazla bir sayıya ulaşırız. Beşiri'den, Reşkotan aşiretinin içinden gelmiş olan Ermenilerin söyledikleri şarkıları kaydetmeye başladıktan sonra elimizde bulunan kayıtlı şarkı sayısı çok arttı. Irak'tan, Zaho ve Duhok'tan gelen Ermeniler yeni ve güzel şarkılar getirdiler. Benim Suriye Kürtlerini birkaç kez (üç kez ve her seferinde üç ay kalarak) ziyaret edişim çok verimli olmuştur. Bir keresinde, 1998'de ben ve kız kardeşim Cemîle üç aylığına Suriye'ye, özellikle de Qereçox dağındaki göçebe aşiretin yanına gittik. Sadece buradan binden fazla şarkı getirdik, ama ne şarkılar? O gezimizde kaydettiğimiz şarkılardan, notalarıyla birlikte iki kitap yayımlandı. Kürt Dağı, Kubnî (Kobanê), Kamışlı, Derik, Eydewar bölgelerinden sözlü halk edebiyatı ürünleri derlendi. Sovyetlerin dağılmasından sonra Hakkari'de, Cizre'de, Gever'de (Yüksekova), İstanbul'da, Horasan'da, Dihok'ta çalışmamızın önü açılmıştır.

Kaset ve her türlü kayıttan oluşan Fonotek Arşiv bütünüyle dijital ortama aktarılmış, her birine sayı numarası verilmiştir ve Casimê Celîl Kürt Kütüphanesi'nin, "Fonotek" adlı özel bölümünde korunmaktadır.

Zeri İnanç: Vıyana Kürdoloji Enstitüsü ile Casimê Celîl Kürt Kütüphanesinin çalışmaları nasıl gidiyor? Bu kurumların ne tür eksikleri var?

Celîlê Celîl: Casimê Celîl Kütüphanesi ve Kürdoloji Enstitüsü birbirinden ayrı iki kurum. Kütüphane ailenin mülkiyetindedir; bunun için özel bir bina inşa ettik ve bilim insanların ve kütüphaneye gereksinim duyanların hizmetine açtık. İkinci kurum olan Kürdoloji Enstitüsü ise toplumsal bir kurumdur; ben ve birkaç Kürt bilim insanı ve entelektüel'in 1994'te kurduğumuz ve devlet nezdinde resmi kaydını yaptığımız bir kurumdur. Kürdoloji Enstitüsü'nün uzun bir süre yeri yoktu, kütüphane binası inşa edildikten sonra enstitüyü bu çatı altına aldık. Ne kütüphane ne de enstitü hiçbir yerden bir yardım almıyor.

İkisinde de çalışacak insanlara ihtiyacımız var: enstitü için bir sekretere, kütüphanede ise var olan malzemeyi düzene sokacak bir kütüphane uzmanına.

Zeri İnanç: Bir röportajınızda, 1918-20'lerde Êzidî Kürtlerin Ermenilerle birlikte, Türkiye'den değil Türklerden kaçtığını söylüyorsunuz. 1915 Ermeni soykırımının ardından, Kars bölgesinde ne kadar Êzidî ve Ermeni kalmıştı? 1915'te bu bölgede neler yaşanmıştı?

Celîle Celîl: Kars kazası 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Rusya'nın eline geçmişti. I. Dünya Savaşı başladığında, o bölge 1918'e kadar Rusya'nın yönetiminde idi.

Kars kazasındaki Êzidî Kürtlerin katliama uğraması 1915'te değil, 1918'dedir. O dönemde Kars kazası sakinleri Ermeni, Kürt (Müslüman ve Êzidî), Azeri, Malakan Rus halklarından oluşuyordu. Kars kazası Kafkasya bölgesi içindeydi. Savaşın son dönemlerinde, 1917 yılında, bu bölgede Çar'ın bir hükmü kalmayınca, Bolşevikler yönetimi ele geçirdi, Çarın askerleri dağıldı. Bölgede Rus ordusu kalmadı. Kars bölgesi ve çevresi korumasız kaldı. O dönem Kazım Karabekir komutasındaki Osmanlı ordusu, bölgeyi kendi topraklarına katmak üzere Kars'a saldırdı. Buradaki Ermeniler ve Êzidî Kürtler, katliamın kılıcından kurtulmak için Kuzeydoğu'ya, Elegez Dağı'na doğru kaçmaya başladılar. Baharın başlangıcı imiş, Aras Nehri çok gür akıyormuş. Kaçanların büyük bir kısmı, yetişkin ve çocuk, nehrin dalgaları arasında kaybolup gidiyor. Hayatta kalan az sayıda insan da Elegez Dağı'na ulaşıyor. Köylerde yeniden yerleşik bir hayat kuruyorlar, Kazım Karabekir Paşa'nın askerleri arkadan, Gümrü yönünden Elegez köylerine ulaşıyor. Kaçıp buralara gelmiş olan herkesi toplayıp gazap kılıcından geçiriyorlar.

Êzidî Kürtlerin 1915 göçü, I. Dünya Savaşı'nın başından itibaren başlamıştır. Serhat bölgesindeki bütün Êzidî Kürtler canlarını kurtarmak üzere Hamudiye bölgesinden İran sınırına doğru kaçmışlar. Kurtulanlar Zuquriyan Aşiretine, Cangir Ağa aşiretine mensup Êzidîlerdir. Burada bir gerçeğin de ifade edilmesi gerekir: Kürdistan toprak-

larında ne zaman karışıklık, devletler arasında savaş, Kürt başkaldırıları olmuşsa, eğer söz konusu bölgede Êzidî varsa, devletler sorgusuz sualsiz bu Êzidîleri katletmiştir. Êzidîlerden kalabilenler kuzeyde kalmış, kalamayanlar Güney'e gitmiş ve henüz savaşın, çatışmanın olmadığı yerlere kaçmışlar.

Çoğu kez savaşların başlangıcında, özellikle de Osmanlı tarihinde, hükümetler, iktidarlar halkın desteğini almak için, bir yandan savaşın din adına olduğunu, düşmanın din düşmanı olduğunu ve bu nedenle herkesin savaşa katılması gerektiğini yaymış bir yandan da söz konusu savaşın etnik bir karşıtlık temelinde olduğunu, kendilerine karşı çıkan güçlerin düşman milletler olduğunu ve büyük küçük herkesin bu savaşta yer alması gerektiğini söylemişlerdir.

Dünyada savaş seven, kötü halklar elbette ki yoktur, kötü ve bu tür karışıklıklarda kendi çıkarlarının peşinde olmuş halk önderleri vardır. Ama gel gör ki bu siyasi anlayışları nedeniyle savaş seven yöneticiler, genel ve topyekun savaşların arkasına gizlenmişlerdir. Bu nedenle de, savaşların her iki tarafı için de, halklar arasında diğere karşı doğru yanlış düşünceler ortaya çıkmıştır; Kürtler kötüdür, Türkler kötüdür, İngilizler kötüdür, Farmlar kötüdür vs. denmiştir. Bu keskin duygular üzerine savaşsever ideologlar tarihi tezler, düşmanlık üzerine uzun ve ayrıntılı tezler üretmişlerdir. Savaş mantığı topyekun birbirini suçlamaya dönüşür; siz, biz, Türk, Arap, Kürt, Ermeni... Êzidî Kürtlerin katlinde elbette Kazım Karabekir Paşa'nın askerleri yer almış, Kars'a saldırmışlar, halkı kılıçtan geçirmişlerdir. Ama bu, halkın dilinde Paşa yaptı şeklinde geçmezdi, Türkler geldi, Türkler yaptı denirdi. Elbette bu ifadenin bir dipnotla kullanılması gerekir, çünkü, hep söylediğim üzere halklar her zaman beraber, barış içinde yaşamışlar, komşular her zaman birbirlerine dost olmuşlardır. Taraflar birbirine düşman edildiğinde, iki taraf da mahvolmuştur. Bu durumdan zarar gören halktır. Savaş, halkların yararına değildir.

Zeri İnanç: Siz dört kardeş, babanız Casimê Celîl'in anılarından bahsederken, onun Kürt ve Ermeni dostluğuna çok önem verdiğinden söz ediyorsunuz.

Casimê Celil anılarını anlatırken 1915’le ilgili bir şey anlatır mıydı? Neler söyledirdi?

Celîlê Celîl: Annemiz ve babamız, her ikisi de Kars’ın Digor ilçesinin Kızılkule köyündendiler. Köylülerinin söz ettiğine göre, her ikisinin de 30-40 kişilik geniş aileleri varmış. Her iki aileden de sadece ikisi kurtulmuş; biri on yaşında, biri sekiz yaşında. Kaçış tarihleri 1918. Babam çocukluğunu, ve yaşam biçimiyle, şen ve yaslı zamanlarıyla köyünü iyi hatırlıyordu. Kaçışı da hatırlıyordu. Çocukluğunu ve bu kaçışı anlattığı birçok şiiri vardır. Yıllar sonra o köylerin zurnacısı Şamilê Beko ile karşılaşmak babam için büyük bir mutluluk oldu; dostlukları ölünceye dek sürdü. Kızılkule köyünün halay ezgilerini düğünlerde, şenliklerde zurna ile çalan, cirit makamı çalmayı bilen Şamilê Beko... Babam, ölünceye kadar küçük kız kardeşi Xecê’yi aradı; öksüz ve yetim kalmışken gidip yiyecek bir şey bulmak için elini bıraktığı ve döndüğünde onu bıraktığı yerde bulamadığı kız kardeşi Xecê’yi aradı. Babam bir iki yıl kimsesiz bir çocuk olarak orada burada yaşamış, Bolşevikler geldikten sonra yetimhaneye götürülmüş. O yıllarda oranın yerlisi olan Ermeniler, kim ne kadar yapabilirse Ermeni mi Kürt mü fark gözetmeden öksüz ve yetim çocuklara yardım etmişler. Babamın yetimhanedeki arkadaşlarının çoğu Ermeni imiş. Bakü’den Azeri arkadaşları da vardı; 20’li yıllarda orada askeri bir okulda iki üç yıl okumuş. Elbette ailemizin, aldığı eğitimle, ulusal duygularıyla Ermeniler içinde dik duruşu bizim gurur duyduğumuz bir şeydir. Komşularımız, dostlarımız, iş arkadaşlarımız hep Ermeni olmuştur. Bir değil, on değil, yüz değil, daha da fazla. Sadece bizim ailemize saygı göstermiş değiller, Ermenistan’daki aydın, köylü, rençber bütün Kürtlere, ilk yıllardan itibaren yıllar yılı saygı göstermişlerdir.

Ermenilerin ve Kürtlerin dostluğu çok eski tarihlere dayanır. Bu iki halk her zaman beraber ve barış içinde yaşamıştır. Ermeni soykırımında birçok Müslüman Kürt, Ermeni komşularını ölümden kurtarmış, evlerinde saklamış, bazı yerlerde aileler, bazı yerlerde de aşiretler belli bir bölgedeki Ermenileri kurtarmış (Kürtlerden kim bu tarihi yazmış-

tır?), silahlarıyla, savaşın ve düşmanlığın olduğu topraklardan Ermenileri çıkarmış, onları bu gazaptan kurtarmıştır. Bugüne kadar Ermenilerin eski gazete ve dergilerinde bu konular üzerine birçok haber okudum. Daşnakların bir dergisinde, Dersimli bir kadının, güneş batıp hava kararınca, salıyla Munzur'un diğer yakasına geçip, tehcir edilen Ermenileri dağların olduğu tarafa geçirerek onları kurtardığını anlatan çok ilginç bir hikaye okumuştum. Bu kadın, bir iki gece değil, aylarca, kadınları ve çocukları ölümden kurtarmış.

Müküs Miri Murtıla Bey'in yaptıklarını hatırlayın: silahlı adamlarıyla Ermenileri kurtarmaya çalışırken Jön Türk askerleri tarafından kuşatılmış ve kurtarmaya çalıştığı kişileri kendilerine teslim etmesi istenmiş ama Murtıla Bey vermemiş, "bu insanlar için sizinle savaşırım" demiş. Yiğitliğiyle onları Türkiye'nin güneyine götürmüş ve kurtarmış. Ya da, 500 süvarisiyle, yüzlerce Ermeni ve Asuri ailesini İran'a geçiren Abdürrezak Bedirxan'ın mertliği ve yiğitliğini hatırlayın...

Zeri İnanç: Hocam, bir de Kürtlerin soykırımından söz ediyorsunuz. "Kürtlerin soykırımı uğramasının belgelenmesi, sadece Êzidî Kürtler için değil, Kürdistan'ın bütün Kürtleri için, Kürt entelektüelleri, bilim insanları için önemsenen bir konu olmamıştır" diyorsunuz. Bunu biraz açar mısınız?

Celîlê Celîl: Kürdistan topraklarında ne kadar başkaldırı olduğuna bir bakın. İki yüz, üç yüz yıl öncesinden başlarsanız yüzden fazla... Bu iki yüz, üç yüz yılın tarihini göz önünde bulunduracak olursak, bir bölgede başlayan her başkaldırının bastırılması, bütün Kürtlere yönelen genel bir öfkeye dönüşmüştür. Her yerde hapis, sürgün, öldürme, boşaltma, evlerin talan edilmesi ve yakılması ile sonuçlanmıştır. 20. yüzyılda, Kürdistan'ın her dört parçasında, büyük küçük kaç başkaldırı olduğunun ve hepsinin acımasız devletler tarafından kanla bastırıldığıнын listesini tarihin önüne kim koyabilir? Kürtlerin öldürülmesinin ve köylerinin viraneye çevrilmesinin yıllıkları hani nerede? 1915 soykırımından kurtulan Ermenilerin yazılarını okuyorum; herhangi bir bölgede, şehirde, köyde yaşanmış, bir ailenin başına gelmiş her olayı yazmış, kitap haline getirmişler. Bu tür binlerce kitapla, soykırım tarihini

adım adım görebiliyorum. Her bir köy hakkında on kitap bile yazılmış olabilir. Okuma yazma bilen herkes, başından geçen ağır olayları dile getirmiş, kitap sayfalarına aktarmıştır. Bugün bütün bu yazılanları dünya okuyor ve yaşananların farkına varıyor. 10-15 yıllık bir zaman diliminde, öldürülmüş ve göç ettirilmiş nüfus olarak biz Kürtlerin kayıpları belki bir milyonu da geçer ama nerede bunun tarihi, nerede biz Kürtlerin başına gelen zulmün tarihi?.. Bizler yaşananları ancak yabancıların gazetelerinde çıkan yazılardan okuyabiliyoruz. Bizim sesimiz çıkmıyor. Gelecek nesillere biz bir tarih bırakmıyoruz; acılarımızın kederlerimizin yazılmasını yabancılara bırakıyoruz.

19. yüzyılda başımıza nelerin geldiğini, İngiliz, Alman, Fransız, İsveç, Rus, Ermeni vd. kaynaklardan okursak tüylerimiz diken diken olur. Reşid Paşa ile Hafız Paşa'nın göç ettirilen Kürtlere yaşattıkları vahşet kimin başına gelmiştir? Kesik her baş için, kesik her kulak ve burun için, paşa askerlere para vermiş. Avrupalılar yazıyorlar, kesik kafalardan kulaklardan büyük kuleler yapılmış... Bu tarihtir. Kürt aydınlarının bütün bu yaşananları belgelememesi kimin umurunda olur ki? Biz değil de kim dert edinecek bunu? Zîlan vadisinde, Ağrı Dağı'nda, Dersim'de, Diyarbakır'da, Humeyni dönemindeki cihadda, Halepçe, Şengal, Kobanê'de yaşanan vahşet, say say bitmez. Bütün bu olayların belgelendirilmesi nerede? Bu, umursamazlık değil de nedir?

Bu benim serzenişim değil, haksızın eliyle öldürülmüş ve yaşananların kendilerinden haberdar olmadığı şehitlerin serzenişidir.

Zeri İnanç: Metin Yüksel'in hazırladığı kitapta^(), babanızın çocukluğuna dair bir şeyler yazdığından ama yazdıklarının henüz yayımlanmamış olduğundan söz ediyorsunuz. Bu yazılar bugüne kadar neden yayımlanmadı? Casimê Celîl Kürt Kütüphanesi'nin bu anıları yayımlama konusunda herhangi bir hazırlığı var mı?*

Celîlê Celîl: Babam çocukluğuna ait her olayı hatırlıyordu. Oturup saatlerce köyünden söz edebilir, diğer çocuklarla nasıl köyün önünden

* *Kurdolojî û Malbata Celîlan*, Metin Yüksel, Avesta, 2013, İstanbul

geçen çaylarda sepetle balık tuttıklarını; Markar Ağa'nın köyün aşağısındaki değirmenin etrafında nasıl oyun oynadıklarını anlatabilirdi; köylülerin kaçmak zorunda kalması, ağır yetimlik hayatı, yetimhane-deki yaşamı üzerine saatlerce konuşabilirdi. Çocuklar bu tür şeyleri unutmazlar, kimse bu anıları bulandıramaz, bulanıklaştıramaz. Babam, o yıllara dair anılarını yazmış, yayına hazırladım... Yayına hazır hale getirdiğim çok sayıda yazısı var. Bu mirası toparlayıp yayınlamanın zamanı gelmiştir.

Bir keresinde babamla, dere kıyısındaki yazlığına gitmiştik. Babam bir süre sonra benim kendisiyle birlikte olduğumu unuttu; gidip derenin kıyısında durdu, sesi daha yüksek çıksın ve öte kıyıda-kiler onu duyabilsin diye elini huni gibi yaparak ağzına götürdü ve bağırdı: "Roriyo, roriyo". Bir kez bağırdı cevap veren olmadı. Birazdan yenisinden "kimse yok mu, kimse yok mu" anlamında "Roriyo, roriyo" diye seslendi. Bana göre sesi, karşı tarafa ulaşabilecek kadar yüksekti. Karşı tarafta kimse yoktu, babama cevap veren de olmadı. Babama yaklaşıp "Baba, kime sesleniyorsun?" diye sordum. Bana döndü, cevap alamamış olmanın ağır kederiyle "Oğlum, köyümüz Kızılkule'de insanlar uzaktan birbirlerine bu şekilde seslenirlerdi. Köyümüz aklıma geldi oğlum" dedi.

Zerî inanç: 1918'de Kars'tan Ermenistan'a doğru kaçarken tüm aile fertlerini kaybeden çocuklar için "öksüz ve yetimler jenerasyonu" tanımı yapıyorsunuz. Bu çok dikkat çekici ve yürek yakan bir söz. Bu jenerasyonda kimler var? Erivan'daki "öksüz ve yetimler jenerasyonu", Kürt kültürü ve edebiyatı üzerine, entelektüel alanda, ne tür çalışmalar yapmışlar? Bu jenerasyon nasıl bu kadar çalışkan ve üretken olabilmiş?

Celîlê Celîl: İster büyük, ister küçük olsun, ölüm, yıkım, göç ve ağır zulümlerin olduğu her savaştan sonra aileler, köyler, şehirler, ülkeler tahrip olur, bu tür büyük zulümlerden kurtulan çocukların büyük bir kısmı anne babalarını, kardeşlerini, evlerini barklarını kaybederler; öksüz ve yetim, evsiz ve yaşam karşısında mecal-siz kalırlar.

I. Dünya Savaşı'nın ardından çok sayıda çocuk, özellikle Ermeni ve Êzidî veya Müslüman Kürt çocukları öksüz ve yetim kaldı. Bu Kürt çocuklarının çoğunluğu Kars bölgesinden Êzidî çocuklar idi. Erivan'da, Gümrü'de (daha sonra Leninakan oldu, şimdi ise Kumayri), Tiflis'te, Celaloğlu'da (daha sonra Stepanavan oldu), Aştarak'da ve daha birçok yerde yetimhaneler açılmıştı. Önceleri Amerikalılar yetimhane açtı daha sonra devlet yetimhaneleri de açıldı. Yetimhanelerdeki çocuklar asıl olarak Ermeni ve Kürt çocukları idi. Kürt çocukların çoğunluğu Êzidî idi, Müslüman Kürt çocuklarının sayısı da az değildi. Ama Türkiye hükümeti kısa bir süre sonra, Kars'tan bir yük trenini özel olarak Gümrü'ye göndererek Müslüman Kürt çocuklarını Türkiye'nin çocukları olarak toplayıp götürüyor... Bu çocuklara ne olduğuna dair bugüne kadar hiç bir bilgi edinilmiş değil. Bolşevik devletin Ermenistan'da güç kazanmasının ardından, sokaklarda yaşayan bütün çocuklar yetimhanelere yerleştirildi ve devletin gözetimine kondu. Devlet bütün öksüz-yetim çocukları okuttu ve sonra da her birine bir meslek edindirdi; örneğin babama elektrik işi öğretilmiş. Bu çocukların sırrı şuydu: devlet bu çocukların etnik kimliklerini tanıdı ve korudu. Ve çocuklar on yıllık eğitimlerini tamamlayıp kendi emekleriyle yaşamlarını sürdürebilecek bir meslek sahibi olduklarında herkes kendi yoluna gitti.

Bu grup içinden, yeni yeni yetişmekte olan Kürt gençleri daha sonra Kürt kültürü ve edebiyatının emekçisi ve Kürt entelektüelleri oldular. Bu kişilerin çoğunun Kürt kültürüne ve entelektüel alana bağlı kalmasındaki en önemli faktör, adadillerini iyi biliyor olmaları ve aldıkları eğitimin, kendi halkının kültürüne ve gelişmesine hizmet etme duygularını pekiştirmiş olmasıdır. Bu jenerasyonun yaptığı işler ve çalışmalar özel ve araştırılmaya değer bir konudur.

Zeri İnanç: Hocam, bu jenerasyon üzerinde biraz daha durmak istiyorum. Casimê Celîl ve genel olarak "öksüz ve yetimler jenerasyonu", 9-10 yaşlarındayken göç etmişler; anne babaları, ailelerinin tümü suda boğulmuş, yolda ölmüş ya da kaybolmuş. Bu çocukların tümü yapayalnız bir başlarına kalmışlar. Ve yabancı bir ülkede yeni bir hayata başlamışlar. Bu çok ağır koşullara rağmen, kendi dil-

lerini, atalarının kültürünü unutmamış, kendi çocuklarını bu kültür ve dille büyütmüşler. Bu çok değerli bir şey ama öte yandan çok da zor bir iş. Yabancı bir ülkede yeni nesillerin kendi kökleri üzerinde yeşermesi çok zor. Bunu nasıl, ne şekilde başarabilmiş bu jenerasyon?

Celîlê Celîl: Yabancı bir ülkede, kendi insanlarından kopmuş, öksüz-yetim bir kişi, ancak direnerek kaybolup gitmekten kurtulabilir ve hayattaki yerini bulabilir. Ama eğer insan, halkının kültürüne hizmet etmek isterse bunu başarmanın iki önemli koşulu vardır.

Birinci koşul, çocukluğunu anadilini bilerek, köylerde kendi halkı ve akrabaları içinde geçirmesi, atalarının gelenek görenekleriyle büyümüş olmasıdır.

İkinci koşul ise, yetimhanede bir çocuk olarak, ulusal kimliğinin tehlike altında olmamasıdır. Ermenistan'daki öksüz ve yetimler örneğinde, Ermeniler arasında sürdürdükleri yaşamlarında kimliğe yönelik bir tehlike, bir karşı duruş olmamıştır.

Kürt köyleri Kürtlük konusunda güvenilir bir kaynak olmuştur; köy halkı Kürt gelenek ve göreneklerine uygun bir yaşam sürmüştür. Köylülerin dili Kürtçedir. Ermenistan örneğinde, belirtilmesi gereken bir özel durum da söz konusudur. Kürt köylerinin etrafında, uzun zamandır Kürtlerle dostça ve iyi komşuluk ilişkileri içinde yaşayan ve üstelik Kürtçeye de yabancı olmayan Ermenilerin yaşadığı Ermeni köyleri var. Telin nahiyesine bağlı Kürt köylerinde Kürtlük geniş bir alana sahipti. Çünkü etraftaki Ermeni köylerinde, Türkiye'den kaçmış, özellikle Sason, Bulanık, Hınıs ve Muş'tan kaçmış olup Kürtler kadar Kürtçe bilen Ermeniler vardı. 1920-30 yıllarında, okullarda Kürtçe eğitime başlandığında, öğretmenler arasında Kürtçe konuşan, Kürt dili uzmanı, Kürt kültür ve basın hayatında yer alan Ermeniler vardı. İlk başlarda dili Kürtçe olan Ermeniler vardı ve bu kişiler Kürtçeye kitap çevirileri yapıyor, Riya Teze gazetesinin yönetiminde çalışıyor, Kürtçenin gramerini yazıyor ve okullarda öğretmenlik yapıyorlardı. Bazılarını adlarıyla analım: Drampayan, Xaçaturyan, Harutyunyan, Petoyan ve daha birçok kişi.

Zerî İnanç: Halkların kimliğinin korunmasında dil, kültür ve folklorun yeri nedir? Sizce Kürtler kendi kimliğini, kültürünü, dilini nasıl korumalıdır?

Celîle Celîl: Her halkın kimliği o halkın dilidir. Bu nedenle de ülke ismi de, halkın ismi de dil de aynı kelimeyle ilişkilidir, aynı kelimeden oluşturulur. Kürt halkı, ülkesi Kürdistan, dili Kürtçe. Hemen hemen bütün halklar için bu böyledir; ülke ve dil halkın ismi ile aynıdır. Bir düşünün, eğer dil yoksa, o halkın adına bir kültür olur mu? Nasıl Kürt halkı deniyorsa aynı şekilde Kürt kültürü denir. Fransızca olan şeye Kürt kültürü denir mi? Bu üç faktörün birbiriyle ilişkisi bozulamaz; ülke, halk ve dil birbirinden koparılamaz. Kürt yazarların İngiliz dilinde ürettikleri edebiyata Kürt edebiyatı mı İngiliz edebiyatı mı denir? William Saroyan Ermeni'dir, diliyle, karakteriyle, sözüyle Ermeni'dir ama İngilizce yazdığı için Amerikan edebiyatının bir yazarı olarak anılıyor. Yaşar Kemal'in Kürt olduğunu, Kürtlüğünü inkar etmediğini, yazdığı eserlerin kahramanlarının dahi Kürt olduğunu ve birçok romanında geçen olayların çoğunlukla Kürtlerin ülkesinde, Kürt köylerinde geçtiğini bilmeyen var mı? Yaşar Kemal eserlerini Türkçe yazmıştır. Türk edebiyatının yazarları arasında yer almıştır. Demek ki dil yoksa kültür de yoktur; Kürtçe şarkı değil de Arapça şarkı söylersen, şarkının Kürdi bir makamı olsa bile, o şarkı bir Arap şarkısı olarak değerlendirilir. Demek ki kültür de eğer Kürt dili ile değilse o Kürt kültürü değildir. Eğer bir milletin kültürü yoksa o millet sakattır, sağlam değildir. Diğer boyutları üzerinde durmuyorum bile, Kürt diliyle okuyup yazmıyorsan, dilini bilmiyorsan kişiliğinde yeni karmaşık özellikler ortaya çıkar: Kürt gibi düşünemezsin; Kürt örf ve adetlerini kendine yakın hissedemezsin; senin için Arap, Kazak, Gürcü, Rus fark etmez; kimliğinin bir özelliği (görünürlüğü) yoksa kendi halkına yabancı kalırsın. Kürdistan, dedelerinin atalarının ülkesi sana yabancılaşır, buraları farklı ve yabancı yaşam gelenekleri olan bir yer olarak görürsün. Kürtlerin Avrupa'da büyüyen ve kendi dilini bilmeyen ve yüzde yüz bir Avrupa yaşam tarzı sürdüren çocukların kişilik özellikleri, görünüşleri değişmiştir; bu çocuklar Kürdistan'da bir hafta bile yaşayamazlar. Bütün bunlar dille ilişkilidir, dilini bilmemek kişinin psikolojisini değiştirir. Anne baba ile çocuk arasındaki çelişkiler buradan doğuyor.

Kendi topraklarında yaşayıp da Kürtçe yazmayan, okumayan, Kürtçe düşünmeyen çocukların, birbirleriyle Kürtçe konuşmayan köy halkı, komşu ve akrabaların olduğu durumlarda ise halk erir; insan amaçsız kalır, köyünden, ülkesinden çıkmak, uzaklaşmak, gurbet yollarına düşmek için bir gerekçe bulmaya, ülkesini boşaltmaya hazır hale gelir.

Çocuklukta evde, köyde, anne ve babadan öğrenilmemiş dil, büyüdükten sonra zorlukla öğrenilmiş Kürtçe, kimsenin yüreğini ısıtmaz; bu şekilde öğrenilen dil ruhu olmayan bir beden gibidir. Dil de insan gibi canlıdır, ölüp gittikten sonra diriltilemez. Herkes dilini annesinden, kardeşlerinden, büyüklerinden öğrenebilir; büyüüp de kitaplardan dil öğrenirsen her halükarda bir eksiklik olur. Her anne diliyle binlerce kitap doldurabilir; ama sen on kitap bile okuyamazsın, buna zaman da yetmez. Ama anneler her gün sabahdan akşama kadar dil defterini açık bırakır, öğrenebildiğin kadar öğrenirsin.

Folklor dilin yapıştırıcısıdır, tadıdır, yemeğin tuzu gibidir. Annenin diliyle ninni dinlemişsin, nenenin diliyle dua ve beddua işitmişsin, babandan yiğitlik şarkıları öğrenmişsin, yürek burkan acıklı *heyranoklar* söylemişsin, dağda bayırda bir başına kuzuları otlatırken kendi kendine şarkı söylemişsin, bütün bunlar Kürtlüğün okulunu oluşturur. Ülkenin güzelliği, vadiler, pınarlar ve kayalıklar, çiçekler ve otlar, hepsi senin ülkendir, hepsi sana şarkı söyler, seninle halaya durur, yüreğini eritir ve sen kendiliğinden dengbêj olursun, deli divane olursun ve bütün bunları dile getirmek, bir dille ifade etmek istersin, bu dil sadece senin anadilin olabilir. O toprakların kültürünü, dedelerimizin bizlere anlattıklarını dinlemez, kulak vermezsen, büyüklerinin sözlerinden gereken öğütleri almaz, ders çıkarmazsan ülkeni, halkını sevemezsin. Kürtçe bilen bir Kürdün, halkının sözlü edebiyatı, folkloru olmaksızın rahat yaşayabileceğine, hasta düşmeyeceğine inanmıyorum. Folklor Kürt dünyasını önümüze serer. Kürtler Kürt folkloru olmadan tüyleri dökülmüş, uçamayan, uçma şevki kalmamış bir kuşa dönerler.

Kürt sözlü edebiyatı bir ummandır; her Kürt yeteneğiyle, duygula-

rının gücüyle yaratıcı, dengbêj ve şair olmuştur. Kürtçe konuşmak, mukayese gücü sağlar, hoş manzaralar ve güzellikler serer önüne. Dil zengin ve ezgilidir. Bugüne dek kaybettiğimiz çok şey var. Koruyan, kollayan yoksa denizler de kurur. Bugünkü halimiz bizi bu tehlikeli noktaya getirmiştir; folklor denizimiz artık kuruyor. An be an, her saat denizin suyu azalıyor, yaşlı her Kürdün ölümüyle, hazinemizden bir zenginlik eksiliyor.

Bugün, folklorun Kürtler için ne kadar önemli olduğunun bilincine varmak, bunun üzerine yapılan değerlendirmeler, ne kadar değerli bir şey olduğuna dair araştırmalar çok da önemli değildir; bir aile üyesinden, bir komşudan, arkadaştan bir şey almak ve kağıda dökmek, sesini kaydetmek, filmini çekmek, hiç değilse bilenlerden öğrenip şarkı söylemek, masal anlatmayı öğrenmek kadar önemli değildir. Kasetlerden ve youtube'dan öğrenmek en yanlış yoldur. Küçük şeylerin peşinden gidip büyük şeyleri yitireceğiz. Sözlü edebiyatın korunmasına yönelik kurumların emirleri, kararları faydasızdır, sonuç vermez. Folkloru sevmemiz, tanımamız, doğru değerlendirmemiz, her bölgede her şiveyle söylenen sözlü edebiyatın korunmasının önemli olduğunu savunmamız gerekir.

Zeri İnanç: Kürdologların on üç dil bilmesi gerektiğini söylüyorsunuz. Neden? Kürtler hangi dilleri bilmelidirler?

Benim söylediğim Kürtlerin kaç dil bilmesi gerektiği meselesi değildir. Elbette insan ne kadar çok dil bilirse o kadar bilgili ve saygındır. Bunu Kürdologlar ve araştırmacılar için söylüyorum; özellikle Kürdologların daha donanımlı araştırmalar yapmaları için, ellerinden geldiği kadar çok dil öğrenmeleri ve bu dilleri araştırmalarında kullanmaları gerektiğini söylüyorum.

Her halkın tarihinin yazılmasında, o halkın kendi anadilindeki kaynaklar her şeyden daha önemlidir. 19. ve 20. yüzyıllardaki bu tür kaynaklar, dergi ve gazeteler, ayrıca anadilinde yazılmış kitaplardır. Kürdistan gazetesi haricinde, ki o da 19. yüzyılın sonunda çıkmıştır, hiçbir gazete ve dergi yokmuş. Gazete ve dergi yayınları 20. yüzyılda

başlamıştır. Ortaçağ tarihinde birçok dilde yazılmış kaynaklar mevcuttur. Kürtler konusunda yabancılar yazmıştır. 19. yüzyıl tarihini araştırmak istersen, gezginlerin, diplomatların, bilim insanlarının, gazetecilerin, askeri görevlilerin Fransızca, Almanca, İngilizce, Rusça yazdığı makaleleri, kitapları okuman; komşuların Ermenice, Farsça, Osmanlıca, Arapça yazdıkları eserlerden yararlanman; 12. yüzyıl ile 15. yüzyıl arası dönem hakkında İtalyan gezgin ve tüccarlarının yazdıklarını, Asuri ve Grabar (eski Ermenice) dilinde yazılmış eserleri okuman; söylemeye gerek var mı Kürtçe, Sorani ve Kurmanci lehçelerinde yazılmış eserleri okuman gerekir. Kaç dil oldu? Kaç dilden söz ettiysem, her dilden işe yarayacak bir şey bulursan, karşılaştırma yapıp doğruyla yanlış biribirinden ayırırsan ancak o zaman tam tekmil bir araştırmadan söz edebilirsin. Peki ya Yunanca, ölü diller, çivi yazısı?.. Bugün Kürtlerin kendi tarihlerini araştırmaya kendilerinin el atması çok önemlidir. Kürtler kendi halkını daha iyi tanır, tarihi karışıklıkları çözümlemeyi daha iyi bilir. Bir halka dair araştırmaları o halkın kendi evlatlarının yapması çok önemlidir.

Zeri İnanç: Birçok dilbilimci çocukların konuşmadığı bir dilin yok olacağını söylemektedir. Bu çerçevede dille ilgili çalışma ve araştırmalar sizce nasıl olmalıdır? Kürtler, zengin bir dil olan Kürtçeyi nasıl koruyacaklar?

Celîlê Celîl: Evet, Kürt dilinin yaşamasının garantisi çocukların bu dili konuşmasıdır. Bugün, dil araştırmaları üzerine çalışmak bir gerekliliktir ama bu yine de halkın dilinin, sözlü edebiyat dilinin korunması sorunu kadar önemli bir sorun değildir.

Söylediğim şeyi aydınlarımızın doğru anlaması gerek. Bilim insanları her zaman aktüel olanla ilgilenmiştir ve bu önemlidir. Benim sözlerim folklora dairdir. Ölü diller üzerine sonradan da araştırma yapılabilir. Ben, sözümü neden aktüel olma olmama ekseninde ifade ediyorum? Biz Kürtlerin kendi dilimizle okumamız, yazmamız ve hatta konuşmamızın, Kürt olduğumuzu söylememizin on yıllarca engellendiği açıktır. Bugün bu korku kalkmıştır, çok sayıda kitap yayımlanmıştır, kitap yazarlar da az değildir; bu Kürtçe kitapları

yazanlar büyüme döneminde Kürtçe öğrenmiş ve yazmaya başlamış kişilerdir. Bugün ise dilimiz büyük bir tehlikeyle karşı karşıyadır. Bu dilin, eğitimin ve öğrenmenin dili olmasına izin verilmemektedir; çocuk okuma ve yazmayı hangi dilde öğrenirse o dilde düşünmeyi öğrenir. Eğitimli bir insan düşündüğü her şeyi öğrenmiş olduğu dil üzerinden düşünür. Ve eğer bu dil Kürtçe değilse?.. Eğer bugün eğitimin anadilinde olmasını talep etmezsek yarın buna izin verilse bile perişan olacağız çünkü bugün okullarda başka bir dilde eğitim görenler yarın Kürtçe eğitim almalarını istediğimiz çocukların, kendileri de Kürtçe bilmeyen anneleri babaları olacaklar. Sizce bu insanlar çocuklarını hangi dilde eğitim yapan okullara gönderirler? Aydın ve okumuşlarımız bugünden ellerini çabuk tutup derlemeler yapmazlarsa, günü geldiğinde okurlara zengin bir dil sunmak istediklerinde, o güzel dili nereden bulacaklar? Bu zenginliğin kurtarılması dilbilimcilere ve bilgiyi arayan herkese kapsamlı bir temel sağlayacaktır.

Herkese çağrım şudur: *Evde ve okulda Kürtçe!*

Zeri İnanç: Hocam sizin için, Celîller ailesi için vatan, ülke neresidir?

Celîlê Celîl: Bu son sorun çok ilgimi çeken bir soru. Elbette ben ve Celîl ailesinin tüm üyeleri vatanımızı, atalarımızın dedelerimizin ülkesi Kürdistan biliyoruz. Bununla birlikte, ülkeme dair içimdeki düşünce ve hayallerimi sen Zeri Hanım'a açmamak, bu soruya böyle kısaca cevap verip geçmek eksik olur.

Her şeyden önce vatan, ülke nedir? Herkes bir başka şekilde açıklayabilir bunu. Benim cevabım, hazır bir lokma gibi hemen söyleyeceğim şey şu: insanın dedelerinin, atalarının ülkesi, insanın vatanıdır. Gerçekten de öyledir. Ama bu yeterli bir açıklama değil. Vatan, çok derin ve geniş bir kavramdır. Vatan sadece doğduğun, çocukluğunu ve hayatını geçirdiğin yer değildir. Benim hayatımı örnek alalım; Ermenistan'da, dost bir ülkede dostane bir halkın içinde doğmuşum. Burada ne ben ne de ailemin diğer fertleri, hiçbir yabancılik çekmiş değiliz, kendimizi yabancı hissetmiş değiliz."Celîller ailesinin vatanı

neresidir” soruna cevap vereceğim için, kardeşlerimin de benim söyleyeceklerime katılacaklarına inanıyorum.

Çocukluğumdan itibaren Kürt olduğumu, annemin babamın da Kürt olduklarını, babamın Kürt kültürü ve edebiyatıyla ilgili bir işi olduğunu biliyordum. Kürt entelektüeller, köylüler, dost ve akrabalar evimizden eksik olmazdı. Hayatımız Kürtçe devam etti. O halde, “Ermenistan benim vatanım dememen için eksik olan ne” diye sorulabilir. Bu soru, vatanımın neresi olduğu sorusu, bugüne kadar hiç bu şekilde böyle aniden karşıma çıkmamıştı. Bu nedenle de sorunla derin düşüncelere daldım; bu önemli sorunun cevabının ne olduğunu önce kendime sormalı sonra da sana cevap vermeliyim. Eğer vatan, halkıyla, içinde barındırdıklarıyla yüreğinde yer etmiyorsa vatanının neresi olduğunu söylemek kolaydır; Ermenistan derim, Rusya derim, olur biter. Ama hayır! Vatan, bana göre sadece hayali bir kelime değil senin için bir duygu bir his olmalı, avucunda tuttuğun ve yokladığın, her yanıyla baktığın, kokusunun hoşuna gittiği bir şey gibi varlığını hissettiğin, izinden gittiğin bir şey olmalı; kendin için onun öneminin farkına vardığın, değerlendirdikten sonra ona bir isim koyduğun, **“benim vatanım/benim ülkem”** diye isim koyduğun bir şey olmalı. Ben, 46 yaşma dek atalarımın dedelerimin ülkesini görmemiştim. Kürdistan topraklarına ilk kez 1982’de, Kürt Dağı’nda ayak bastım. Ama o zamana kadar ülkemi tanımıştım, vatanımın orası olduğu benim için açık ve netti. Okul yıllarımda, 17-18 yaşına geldiğimde, Kürt adıyla bağlantılı her şey benim için artık kutsaldı, onu korumamın sebebi idi. Artık halkı tanımaya başlamıştım. Köylere gidiyor köylülerin arasına karışıyordum, dağlarda geziyordum. Çocukluğum şehirde geçti desem yanlış olmaz ama yazları Kürt köylerine gidiyor, birkaç ay orada kalıyorduk. Kürdî hayat tarzını tanıdım, halkın örf ve adetlerini gördüm, dilim açıldı...

Elegez Dağı yaylalarının altında bir köy var, yüksek bir yerde, dağın karlı kısmından bir ya da bir buçuk kilometre kadar uzak bir köy; eski Kürt yaşam tarzı burada rengini ve biçimini kaybetmemişti. 1954’te 18 yaşında iken, Sîçanlû’da folklor derlemeleri yapmaya baş-

ladım. Yazdıklarımla okul defterlerini doldurup duruyordum. Folklor yavaş yavaş, yüreğimde aşkla şevkle hissettiğim bir iş haline geldi. Her şeyden önce, ak kağıtlara elimdeki kalemle rengarenk boncuklar gibi dizilen *heyranok*larla (biz *dilok* diyoruz) işe başladım. Sonra yaylalara gittim; kara çadırların gölgesinde oturup yazıyordum, eğer hava sıcaksa bir kayanın gölgesinde, güneş ışınlarından korunarak otururduk ve ben şarkılar, hikayeler yazardım. O dönemde, ilgimi çeken şeyin sadece güzel sözler, aşk hikayeleri, derin duygular olmadığını görüyorum, orası zaten öyleydi ama asıl önemlisi o aşk şarkılarıyla, atlı savaşçılar üzerine söylenen tarihi şarkılarla ben halkımı ve vatanımı, aşıkları, o yiğitleri tanımış oluyordum. Böylece, onların hayatlarının sürdüğü coğrafyayı, vadileri-koyaklarıyla, pınarları nehirleriyle, kayalıkları ve yaylalarıyla tanımış oldum. Yavaş yavaş bütün bunların tümü benim için aynı çerçevenin içine girmeye başladı; Kürdistan denilen çerçevenin içine. Orası benim ülkem, vatanım oldu; sessiz sedasız geldi ve yüreğimde yer etti, yüreğime yerleşti ve ben onunla yaşıyorum; var olduğu için ve yüreğime yerleştiği için mutluyum. Ben folklor üzerinden ülkemizin izini sürdürdüm onu kendimin kıldım. Ülkemin her taşı, her ağacı, her çayı ve pınarı, şarkıların ezgileri aracılığıyla benimle konuşuyor. Kuşlar gibi cıvıldaşarak ülkeme övgüler diziyorlar; ülkemizin tarihindeki yiğitlerinin sesi geliyor kulağıma ve onlarla gurur duyuyorum. Vatanım Kürdistan yüreğimde, sesi her gün kulağımda, güzelliği dilimdedir, o şarkıları her gün dinliyorum. O şarkı sözlerini birebir not tutup yazıyor, yayına hazırlıyorum. Adı Kürdistan olan uçsuz bucaksız o topraklar, bu küçük yüreğimde nasıl olur da yer edebilmiş, barınmış? Bana hiç bir şekilde ağırlık yapmıyor, tam tersine bana kanat olmuş ve ben onunla uçmak, yeniden onu ziyaret etmek ve enginlerinde kanat çırpma istiyorum. Vatanım Kürdistan'ı ben yüreğimde gezdiriyorum, ölünceye kadar beraber olacağız. Kürdistan biz bütün Celiller ailesinin yüreğindedir. Kimse onu yüreğimizden çıkaramaz. Çünkü dil, folklor bizleri birbirine bağlamış ve birbirimizin kılmasıdır. Bu kadar yeter, yüreğimi fazla açtım. Bağışla.

Zeri İnanç: Çok teşekkür ederim hocam...

“ERİVAN RADYOSUNDA KÜRT SESİ” ÜZERİNE BİR-İKİ NOT

İsmail Beşikci

“*Erivan Radyosu’nda Kürt Sesi*” kitabının nasıl hazırlandığını yakından biliyorum. Zeri İnanç bu kitap için uzun süre çalıştı. 2014-2015 yıllarında bu çalışmalara büyük ağırlık verdi. Prof. Celîlê Celîl ile yazışmaları bu dönemde gerçekleşti. Cemîla Celîl ve Zîna Celîl’le ilişkileri Prof. Celîle Celîl aracılığıyla oldu. Prof. Ordîxanê Celîl’in yazılarına ulaşmak yine böyle oldu.

Metinler hep Kürdçe geldi. Bunların özenle Türkçeye çevrilmesi, çeviri sırasında, bazı sözcükler üzerinde açıklamalara ihtiyaç duyulması, bu konularda yazışmalar böyle gelişti.

Ulus inşa süreçlerinde tercümenin rolü de büyüktür. Kürdçeden, Türkçe, İngilizce, Almanca gibi yabancı dillere, bunlar gibi yabancı dillerden Kürdçeye yapılan tercümeler, Kürd dilinin gelişmesinde büyük rol oynar.

“*Erivan Radyosu’nda Kürt Sesi*” çalışması, Casimê Celîl (1908-1998) ve çocukları, Prof. Dr. Ordîxanê Celîl (1932-2007), Prof. Dr. Celîle Celîl (d. 1936) Cemîla Celîl (d. 1940) ve Zîna Celîl (d. 1947)’in çalışmaları üzerine kuruludur.

Casimê Celîl’in çocukluğunun bir kısmı, Kars’ın Digor ilçesinin Kızılkule (Hisarönü) köyünde geçmiştir. Kızılkule’de ve çevresindeki birçok köyde Êzîdî Kürdler yaşamaktadır. Casimê Celîl’in ailesi de Êzîdî Kürd bir ailedir.⁽¹⁾

Bölge 1878-1918 arasında Çarlık Rusyası’nın denetimindeydi.

¹ Abdurrahman Kılıç, İbrahim Mutlu, ve Abdurrahman Ada’nın hazırlayıp yayımladığı “*Digor’un Tarihi -Dîroka Dîgorê*” isimli bir kitap var (Günce Yayınları, Eylül 2015). Kitabın kapağında, “Kayıp Kültürler” şeklinde kapağın üst tarafında yer alan bir başlık da var.

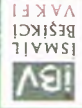
DI RADYOYA ÊRÎVANÊ DE DENGÊ KURDÎ

Zerî Înanç

Zerî Înanç

DI RADYOYA ÊRÎVANÊ DE
DENGÊ KURDÎ

Zerî Înanç

ERÎVÂN RADYOSUNDA
KÜRT SESİ

